

Doctrina

studia społeczno-polityczne
13/2016

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

Doctrina

**studia społeczno-polityczne
13/2016**

Rada Naukowa:

Zofia Chyra-Rolicz (przewodnicząca), Maria Gołębiowska, Stanisław Jaczyński,
Stanisław Jarmoszko, Michał Klimecki, Jarosław Kozuba, Piotr Matusak, Roslan Puzikow
(Rosja), Władimir Snapkowski (Białoruś), Wasilij Stesepanovich (Białoruś),
Swietłana Szczudło (Ukraina), Paul Zawadzki (Francja), Jacek Zieliński

Redaktor naczelny: Stanisław Jaczyński

Zastępca redaktora naczelnego: Cezary Kalita

Redaktorzy tematyczni: Cezary Kalita (filozofia, etyka, socjologia),

Renata Tarasiuk (politologia, bezpieczeństwo, stosunki międzynarodowe)

Redaktor statystyczny: Elżbieta Szczygielska

Sekretarz redakcji: Renata Tarasiuk

Redaktorzy językowi: Aldona Borkowska (język rosyjski),

Katarzyna Łaskarzewska (język angielski)

Projekt okładki: Mieczysław Legus

Pismo ukazuje się od 2004 roku w numeracji ciągłej

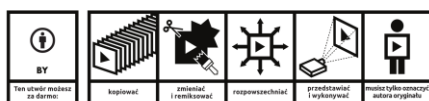
Wydanie papierowe jest wersją pierwotną pisma

PL ISSN 1730–0274

Adres redakcji:

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Uniwersytet Przyrodniczo–Humanistyczny w Siedlcach,
ul. Żytnia 39, 08–110 Siedlce, II piętro, pokój 2.45 (25 643 18 68), e-mail: politologia@uph.edu.pl
(red. nac.), cezkalita@poczta.onet.pl (zastępca red. nac.), natanyahoo@wp.pl (sekretarz redakcji),
redakcjadoctriny@gmail.com, [http:// www. doctrina.ins.uph.edu.pl](http://www.doctrina.ins.uph.edu.pl)

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczo–Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016

Użycie autorstwa 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie pod warunkiem oznaczenia autora. Jest to forma praw autorskich zgodna z wytycznymi: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>

Wydawca/Imprint:

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce

<http://www.wh.uph.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo UPH w Siedlcach

Skład i łamanie: Dariusz Grzegorzczuk

Wyd. I Format B–5, Ark. wyd. 18,25

Druk i oprawa: EXDRUK, Włocławek

Spis treści

Artykuły/Articles

Robert Białoskórski Białoruś – jaka polityka bezpieczeństwa i obrony?	7
Mariusz Boguszewski The outline of the development of sanctions in the foreign policy over the centuries	27
Dariusz Grzegorzczuk Garnizon Siedlce w procesie utrzymania bezpieczeństwa militarnego w II Rzeczypospolitej (1922–1939)	39
Stanisław Jaczyński Bezpieczeństwo militarne II Rzeczypospolitej – aspekty wewnętrzne	61
Damian Jasiński Współczesne najemnictwo: działalność <i>Executive Outcomes</i> w Afryce	75
Monika Kwiecińska Nowy wymiar konfliktów zbrojnych: konflikt hybrydowy a konflikt pełzający	87
Justyna Lipińska Komunikacja w wojsku w sytuacji niepewności	99
Ольга Макарова, Руслан Пузиков Место либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX веков в современном юридическом образовании	115
Dominik Michoński Prawo jako narzędzie polityczne w chińskiej perspektywie legistycznej	133
Adriana Pogoda-Kołodziejak Terroryzm i wojna sprawiedliwa według Josepha Ratzingera	157
Алишер Расулев Узбекистан: приоритеты и новые вызовы финансовой системы	167
Józef Smoliński Koncepcja odbudowy sił zbrojnych w kraju w okresie formowania Armii Polskiej w ZSRR i po jej ewakuacji do Iranu	189

Paweł Szmitkowski

Plany zarządzania kryzysowego w świetle nowych regulacji prawnych 209

Renata Tarasiuk

Polityczne i kulturowe aspekty *szehity* w Polsce 223

Andrzej Wawrzusiszyn

Illegal Migration to Modern Europe. Methods, Trendenies, Trends 253

Recenzje/Reviews

Los człowieka – egzystencjalne rozważania Abe Kobo – Abe Kobo, Kobieta z wdm,
tłum. M. Melanowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1968,
ss. 175 (**rec. Paulina Kalita**) 269

Marek Fałdowski, *Zagłada Polskich Policjantów więzionych w obozie specjalnym
NKWD w Ostaszkanie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie,
Szczytno 2016, ss. 464 (**rec. Andrzej Sędek**) 279

Sprawozdanie/Report

Sprawozdanie z III Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu „Polska–
Rosja” nt. *Percepcja współczesnych wyzwań, kryzysów i konfliktów*
międzynarodowych Siedlce, 20–21 października 2016 r. (**Malina Kaszuba**) 283

Lista recenzentów zewnętrznych 289

Artykuły/Articles

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Robert Białoskórski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Białoruś – jaka polityka bezpieczeństwa i obrony?

Belarus – what kind of security and defence policy?

Беларусь – какая политика безопасность
и защиты?

Abstrakt: Republika Białoruś jest państwem zajmującym szczególne znaczenie na geopolitycznej mapie Europy. Granicząc zarówno z Unią Europejską, jak i z Sojuszem Północnoatlantyckim, Białoruś znajduje się w obszarze wpływów mocarstwowych Federacji Rosyjskiej, która w znacznej mierze determinuje politykę bezpieczeństwa i obrony Republiki. Badanie jej założeń formalnoprawnych oraz dynamiki procesu implementacji jest istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa europejskiego oraz polskiej racji stanu.

Abstract: Republic Belarus is a state occupying the special significance on a geopolitical map of Europe. Bordering both with the European Union and North Atlantic Alliance, Belarus is located in an area of globalpower influences of the Russian Federation, which in great measure is determining the security and defence policy of the Republic. Studying assumptions for her ideas and dynamics of the implementation's process is essential from the European security and the Polish raison d'état point of view.

Резюме: Республика Беларусь – государство занимающее особое значение на геополитической карте Европы. Гранича как с Европейским Союзом, как и со Североатлантическим Союзом, Беларусь расположен в пространстве великодержавных влияние Российской Федерации, которая в значительной мере детерминирует политику безопасности и защиты Республики. Исследовать ее

предпосылок формальноправных и динамика процесса имплементация существенное в разрезе европейской безопасности и польских государственных интересов.

Słowa kluczowe: Białoruś, Rosja, Organizacja Układu Bezpieczeństwa Zbiorowego (OUBZ), WNP, NATO

Keywords: Belarus, Russia, Commonwealth of Independent States (CIS), Collective Security Treaty Organization (CSTO), NATO

Ключевые слова: Беларусь, Россия, Организация Системы Коллективной Безопасности (ОУБЗ), Содружество Независимых Государств (СНГ), НАТО

Wstęp

Republika Białoruś jest państwem zajmującym szczególne znaczenie na geopolitycznej mapie Europy. Granicząc zarówno z Unią Europejską, jak i z Sojuszem Północnoatlantyckim, Białoruś znajduje się w obszarze wpływów mocarstwowych Federacji Rosyjskiej, która w znacznej mierze determinuje politykę bezpieczeństwa i obrony Republiki. Badanie jej założeń formalnoprawnych oraz dynamiki procesu implementacji jest istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa europejskiego oraz polskiej racji stanu.

Założenia formalnoprawne

Podstawa formalnoprawna polityki bezpieczeństwa i obrony Białorusi określona zostały w trzech dokumentach normatywnych: Konstytucji Republiki Białoruś (1994)¹, doktrynie wojennej (1992)² oraz koncepcji bezpieczeństwa narodowego (2001)³.

¹ *Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.)*, Национальный правовой Интернет-портал Республики, <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351> (dostęp: 23.01.2014).

² *Военная доктрина Республики Беларусь 1992 года*, Военный информационный портал Министерства обороны Республики Беларусь, <http://mod.mil.by/doktrina.html> (dostęp: 23.01.2014).

³ *Концепция национальной безопасности Республики Беларусь 17 июля 2001 г.*, ДЯТЛОВЩИНА информационный портал, <http://www.dyatlovo.info/content/kontseptsiya-natsionalnoi-bezopasnosti-respubliki-belarus?page=0%2C1> (dostęp: 23.01.2014).

Republika Białoruś w swojej polityce bezpieczeństwa i obrony postanowiła kierować się fundamentalnymi zasadami równości państw, niestosowania siły bądź groźby jej użycia, trwałości granic, pokojowego rozstrzygnięcia sporów, niemieszania się w wewnętrzne sprawy innych państw oraz innymi ogólnie przyjętymi zasadami i normami prawa międzynarodowego. Stawia sobie za cel uczynienie swego terytorium strefą wolną od broni jądrowej, a państwa – krajem neutralnym⁴. Uznaje wyższość ogólnie uznanych zasad prawa międzynarodowego oraz zapewnia zgodność prawa z nimi⁵. Nadzrędnym celem państwa jest ochrona praw i wolności jego obywateli⁶, a podstawą ustrojową demokracja oparta na rządach prawa i separacji oraz niezależności władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej w granicach swoich kompetencji⁷. Konstytucyjnym i świętym obowiązkiem obywateli Białorusi jest obrona państwa zgodnie z procedurami regulacji służby wojskowej lub służby zastępczej⁸.

Prezydent Republiki Białoruś jest gwarantem jej konstytucji i realizacji głównych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa. Podejmuje działania w zakresie ochrony suwerenności państwa, jej bezpieczeństwa narodowego i integralności terytorialnej, stabilności politycznej i gospodarczej, oraz ciągłości i współdziałania organów władzy państwowej⁹. Prezydent Republiki Białoruś m.in. powołuje i odwołuje premiera (za zgodą Izby Reprezentantów¹⁰) i członków Rady Ministrów, szefa i sekretarza stanu Rady Bezpieczeństwa oraz naczelne dowództwo sił zbrojnych. Prezydent jest zwierzchnikiem (głównodowodzącym) Sił Zbrojnych i przewodniczy Radzie Bezpieczeństwa Republiki, która jest najwyższym kolegialnym organem politycznym w sprawach bezpieczeństwa państwa. W sytuacji zagrożenia militarnego państwa ma prawo ogłoszenia stanu wojennego na terytorium państwa oraz powszechnej lub częściowej mobilizacji (za zgodą Rady Republiki). W wypadku katastrof, klęsk żywiołowych, ruchów z użyciem siły lub grożących użyciem siły przez osoby i organizacje, których działanie godziłoby w integralność państwa lub jego istnienie, Pre-

⁴ *Конституция...*, art. 18.

⁵ *Ibidem*, art. 8.

⁶ *Ibidem*, art. 21.

⁷ *Ibidem*, art. 1 i 6.

⁸ *Ibidem*, art. 57.

⁹ *Ibidem*, art. 79.

¹⁰ Zgromadzenie Narodowe (Parlament) Republiki Białorusi składa się z dwóch izb: Izby Reprezentantów (110 deputowanych) i Rady Republiki (przedstawicielski organ terytorialny – 17 deputowanych). *Ibidem*, art. 90.

zydent może wprowadzić na terenie całej Białorusi lub jej części stan wyjątkowy¹¹.

Rząd Republiki Białoruś na czele z Prezesem Rady Ministrów m.in. opracowuje podstawowe założenia polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa w celu ochrony interesów państwa, zapewnienia bezpieczeństwa narodowego i obrony, ochrony mienia, utrzymania porządku publicznego i zwalczania przestępczości oraz podejmuje niezbędne w tym zakresie działania¹². Minister obrony Białorusi jest odpowiedzialny za szkolenie, rozwój i dowodzenie siłami zbrojnymi.

Polityka bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś polega na zintegrowanych działaniach zmierzających do zapewnienia realizacji żywotnych interesów narodowych państwa, rozumianych jako potrzeby zapewniające istnienie i trwały rozwój jednostki, społeczeństwa i państwa, we wszelkich dziedzinach życia za pomocą wszystkich dostępnych metod i środków¹³. Jej celem nadrzędnym jest zapewnienie stabilnego funkcjonowania, rozwoju oraz dobrobytu społeczeństwa białoruskiego poprzez zapobieganie i przeciwdziałanie zagrożeniom wewnętrznym i zewnętrznym państwa. W tym znaczeniu bezpieczeństwo narodowe rozumiane jest jako stabilny i zrównoważony stan systemu społecznego państwa zdeterminowanego przez strukturę jego sił wewnętrznych i występujących pomiędzy nimi sprzeczności interesów (gry sił i interesów). Jednostka i jej potrzeby materialne i duchowe stanowią fundament życia białoruskiego społeczeństwa. Bezpieczeństwo zewnętrzne państwa polega na neutralizowaniu wszelkich zagrożeń zewnętrznych dla bezpieczeństwa państwa. System bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś opiera się na relacjach podmiotów bezpieczeństwa państwa, zapewnieniu możliwości realizacji przez te podmioty żywotnych interesów narodowych. W tym sensie interes państwa winien być wykładnią i zarazem pochodną interesów jednostek, grup społecznych, zwłaszcza elit politycznych i gospodarczych oraz całego społeczeństwa w każdej dziedzinie życia. W rzeczywistości jednak występują w tym względzie liczne różnice i sprzeczności, które są odzwierciedleniem zasad demokratycznego państwa prawa. Szczególnie dotyczy to sfery spraw społecznych i gospodarczych.

Szczególną rolę w systemie bezpieczeństwa narodowego Białorusi odgrywa zagadnienie identyfikacji i oddziaływania zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych. Do takich zaliczono przede wszystkim: proliferację broni masowego rażenia, międzynarodowy terroryzm i przestępczość zorganizowaną

¹¹ Ibidem, art. 84.

¹² Ibidem, art. 107.

¹³ Ibidem.

waną, lokalne i regionalne konflikty zbrojne o różnej intensywności, katastrofy przyrodnicze i klęski żywiołowe, negatywne skutki globalizacji (deformacja strukturalna i niska konkurencyjność gospodarki narodowej, spadek produkcji, inwestycji, „drenaż mózgów”, zróżnicowanie dochodów, bezrobocie, nieuczciwa konkurencja, wypieranie krajowych producentów towarów i usług itp.), zewnętrzne uzależnienie surowcowe, energetyczne i technologiczne, ekspansywna polityka obcych państw, ich służb specjalnych oraz podmiotów gospodarczych (państwowych i niepaństwowych), transfer szkodliwych ideologii, wartości kulturowych i norm moralnych, degradacja środowiska naturalnego, cyberzagrożenia.

Polityki bezpieczeństwa i obrony Republiki Białoruś oparta jest na dwóch filarach: wewnętrznym (rozwój własnych zdolności obronnych) oraz zewnętrznym (sojusz wojskowy z Federacją Rosyjską oraz innymi państwami WNP w ramach Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym – OUBZ¹⁴). Białoruś, podobnie jak Rosja w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa opowiada się za utworzeniem nowej architektury bezpieczeństwa europejskiego opartej na Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE)¹⁵ i krytyce Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) jako organizacji przestarzałej i niepotrzebnej. Współpraca polityczno-wojskowa z Rosją stanowi część „Umowy o utworzeniu Państwa Związkowego z 8 grudnia 1999 r.”¹⁶ zakładającej integrację Rosji i Białorusi i połączenie ich w jedno państwo związkowe (federację), w tym prowadzenie skoordynowanej polityki zagranicznej i obrony, zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i walkę ze zorganizowaną przestępczością (art. 2), oraz ochronę granic wewnętrznych państwa związkowego (art. 7).

Implementacja priorytetów polityki bezpieczeństwa i obrony Republiki Białoruś jakimi są ochrona suwerenności, integralności i niezależności politycznej i terytorialnej państwa jest realizowana w oparciu o doktrynę wojenną¹⁷. Zakłada ona stałą analizę i ocenę sytuacji polityczno-wojskowej oraz prognozowanie jej rozwoju w aspekcie zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa i jego wojskowych zdolności obronnych. Ma ona charakter wyłącznie obronny i stanowi, iż Białoruś nie stanowi zagrożenia militar-

¹⁴ Договор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, подписанным 10 декабря 2010 года, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126 (dostęp: 28.01.2014).

¹⁵ Zob. A. Krzymowski, *Plan Miedwiediewa – nowa architektura bezpieczeństwa?*, „Sprawy Międzynarodowe” 2009, nr 2.

¹⁶ Договор о создании Союзного государства, Москва, 8 декабря 1999 г., <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1168295> (dostęp: 28.01.2014).

¹⁷ Военная доктрина...

nego dla innych państw i sama nie akceptuje takich roszczeń w stosunku do Republiki. Głównym celem jej polityki wojskowej jest utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, zapobieganie zagrożeniu wojennemu i zagwarantowanie bezpieczeństwa państwa. W tym zakresie Białoruś m.in. opowiada się za pokojowym rozwiązywaniem sporów międzynarodowych, oraz zrównoważoną redukcją broni w Europie w ramach przyjętych porozumień międzynarodowych, wykluczając przy tym jednak jednostronną redukcję własnego potencjału wojskowego, obniżającą zdolności obronne państwa.

Republika Białoruś w stosunkach międzynarodowych: „nie traktuje żadnego państwa jako potencjalnego przeciwnika; nie traktuje żadnego narodu jako swojego wroga; przestrzega zasad nienaruszalności granic; przestrzega zasad zawartych w Karcie Paryskiej; nie rozpatruje siły militarnej jako głównego środka do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego; przestrzega zasad nieingerencji w wewnętrzne sprawy innych państw; umacnia i akceptuje rolę ONZ w utrwalaniu bezpieczeństwa zbiorowego; współdziała z zainteresowanymi państwami regionu, w sprawie utworzenia »strefy bezatomowej« od Bałtyku do Morza Czarnego; nie uczestniczy w konfliktach zbrojnych między innymi państwami; nie udostępnia swojego terytorium do realizacji planów wojennych tych państw”¹⁸.

Do neutralizacji i odparcia zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa i ingerencji w jego sprawy wewnętrzne użyte zostaną wszelkie dostępne siły, środki i zasoby polityczne, militarne i gospodarcze, zgodnie z prawodawstwem Republiki Białoruś oraz normami prawa międzynarodowego. W tym celu Białoruś stale rozwija własne zdolności militarnego reagowania, zwłaszcza potencjał wojskowy, podsystem rezerw i zdolności mobilizacyjnych i gotowość do operacyjnego użycia sił zbrojnych w różnych stanach zagrożenia i wojny oraz w ramach współpracy wojskowej z Federacją Rosyjską i innymi państwami sygnatariuszami Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Istotną rolę w systemie bezpieczeństwa narodowego Białorusi odgrywają: podsystem obrony powietrznej, informacyjny podsystem zarządzania i dowodzenia, podsystem obrony terytorialnej (cywilnej), jak również przemysł obronny, wojskowe ośrodki naukowo-badawcze oraz szkolnictwo wojskowe. Białoruskie siły zbrojne wymagają stałej modernizacji w zakresie nowoczesnego uzbrojenia oraz kwalifikacji kadry dowódczej i żołnierzy dostosowanych do wymagań i zmieniających warunków współczesnego pola walki. Potencjał gospodarczy państwa jest w pełni sprzężony z potrzebami systemu obronnego w oparciu o me-

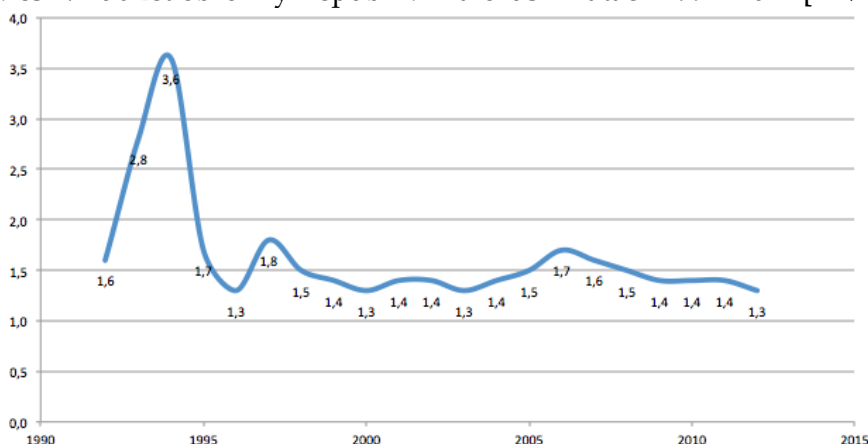
¹⁸ *Sily Zbrojne Białorusi*, Cybernetyczna Gildia Strategów, <http://strategie.com.pl/dzial/armie/18> (dostęp 09.02.2014).

chanizmy rynkowe. W czasie pokoju białoruskie siły zbrojne oraz siły paramilitarne realizują również zadania w zakresie reagowania kryzysowego na wypadek katastrof naturalnych i przyrodniczych oraz klęsk żywiołowych.

Białoruskie siły zbrojne

Podstawową strukturę Ministerstwa Obrony Republiki Białoruś tworzą: Sztab Generalny, Wojska Lądowe (armia), Siły Powietrzne i Wojska Obrony Przeciwlotniczej, Siły Operacji Specjalnych, Wojska Specjalne oraz Departament Uzbrojenia i Departament Logistyczny¹⁹ – ogółem 48 tys. żołnierzy. Ponadto Białoruś posiada liczne Siły Paramilitarne podległe MSW (110 tys.) oraz Siły Rezerwy (289,5 tys.)²⁰. Służba wojskowa na Białorusi jest powszechna i obowiązkowa (pobór)²¹. Według danych SIPRI budżet obrony Republiki Białoruś w latach 1995–2012 utrzymuje się na średnim poziomie 1,5% PKB (wykres 1).

Wykres 1. Budżet obrony Republiki Białoruś w latach 1992–2012 [w %]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *SIPRI Military Expenditure Database*, Stockholm International Peace Research Institute, <http://milexdata.sipri.org/files/?file=SIPRI+milex+data+1988-2012+v2.xlsx> (dostęp: 11.02.2014).

¹⁹ Opracowanie własne na podstawie informacji MO RB: *Структура Вооруженных Сил Республики Беларусь*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/structure> (dostęp: 01.02.2014). Por. *The Military Balance 2013*, The International Institute for Strategic Studies, London 2013, s. 218–219.

²⁰ *The Military Balance 2013*, The International Institute for Strategic Studies, London 2013, s. 218–219.

²¹ Ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej i służbie wojskowej, listopad 1992.

Wojska Lądowe liczą ogółem 22,5 tys. żołnierzy i zorganizowane są w dwa Zgrupowania Operacyjne Wojsk: Zachodnie (Grodno) oraz Północno-Zachodnie (Mińsk) powstałe na bazie 65. i 28. korpusu armijnego²². Trzon tych sił stanowią trzy brygady manewrowe oraz jednostki wsparcia. Brygada manewrowa w czasie pokoju liczy 6500 żołnierzy i posiada na uzbrojeniu co najmniej 230 BWP i 70 środków artyleryjskich (pow. 120 mm)²³. Podstawę uzbrojenia białoruskiej armii stanowią: czołgi T-72B; bojowe wozy piechoty: BWP-2 i BTR-80; poczwórnie sprzężone samobieżne działa przeciwlotnicze ZSU-23-4 „Szyłka”; autonomiczne raketowe zestawy przeciwlotniczy „Tor-M2E”; przenośne wyrzutnie raketowych pocisków przeciwlotniczych 9K34 „Strzała-3”, samobieżne przeciwlotnicze zestawy raketowe 9K33 „Osa”; samobieżne raketowe zestawy przeciwczołgowe 9P149 „Szturm-C”; samobieżne wyrzutnie niekierowanych pocisków raketowych kalibru 220 mm BM9P140 „Uragan”; samobieżne artyleryjsko-raketowe systemy przeciwlotnicze 2K22 „Tunguzka”; taktyczne zestawy raketowe „Toczka”; samobieżne przeciwlotnicze zestawy raketowe bliskiego zasięgu „Strzała-10”; systemy artylerii raketowej kalibru 300 mm BM9A52 „Smiercz”; samobieżne moździerz kalibru 120 mm 2S9 „Nona”; samobieżne haubice kalibru 152 mm: 2S19 „MSTA-C” i 2S3 (2S3M) „Aka-cja”; samobieżne haubice kalibru 122 mm 2S1 „Goździk”; samobieżne armaty kalibru 152 mm 2S5 „Hiacynt-C”; moździerz automatyczny kalibru 122 mm 2B9 „Wasilok”; systemy raketowe kalibru 122 mm RS30 „Belgrad”²⁴.

Do głównych zadań białoruskiej armii w czasie pokoju („P”) należy: utrzymanie potencjału bojowego, zdolności bojowej i gotowości mobilizacyjnej wojsk umożliwiających odparcie agresji zbrojnej na poziomie lokalnym; zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego wojsk; rozpoznawanie zagrożeń ataku militarnego; ochrona granic państwa i przestrzeni powietrznej; rozwijanie wielofunkcyjnych systemów obronnych; rozwijanie systemów mobilizacyjnych wojsk; utrzymanie gotowości strategicznego rozwi-

²² Przekształcone w 2001 r. ze struktury korpuśno-armijnej. Zob. *Структура Вооруженных Сил Республики Беларусь*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/structure> (dostęp: 01.02.2014).

²³ *Силы Збройне Бялорусі...*

²⁴ Dane według: *Техника и вооружение*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/sv/equipment> (dostęp: 05.02.2014). Por. P. Kmieciak, *Zarys potencjału militarnego Białorusi*, <http://www.militis.pl/armie-owiata/potencjal-militarny-bialorusi> (dostęp: 01.02.2014). *The Military Balance 2013*, The International Institute for Strategic Studies, London 2013, s. 219. *Belarus Army Equipment*, *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/belarus/army-equipment.htm> (dostęp: 05.02.2014).

nięcia wojsk na czas wojny („W”); opracowywanie i wdrażanie planów operacyjno-mobilizacyjnego rozwinięcia wojsk; utrzymywanie techniki i uzbrojenia w stałej gotowości użycia; wdrażanie nowych technologii wojskowych; doskonalenie systemów obrony przeciwlotniczej w ramach zintegrowanego systemu obronnego państwa; utrzymanie wysokiego poziomu moralnego i psychologicznego składu stanu osobowego wojsk; współdziałanie z innymi rodzajami wojsk w zakresie obrony terytorium oraz suwerenności i niepodległości Białorusi. W czasie wojny armia białoruska przede wszystkim: broni zbrojnie Republiki Białoruś; odpiera napaść zbrojną siłami własnymi i wspólnie z siłami sojuszniczymi; zadaje agresorowi straty, zmuszające go do przerywania działań zbrojnych i zawarcia pokoju na warunkach niegodzących w interes narodowy Białorusi. Podobnie jak i w czasie „P” wojska lądowe współdziałają w realizacji zadań „W” z innymi rodzajami wojsk w ramach jednolitego scentralizowanego systemu obronnego państwa²⁵.

Siły Powietrzne i Wojska Obrony Przeciwlotniczej liczą ogółem 15 tys. żołnierzy²⁶ i zgrupowane są w dwa Dowództwa Operacyjno-Taktyczne: Zachodnie (Baranowicze w obwodzie brzeskim) oraz Północno-Zachodnie (Maczuliszczy w obwodzie mińskim)²⁷. W skład SP wchodzi trzy bazy lotnictwa myśliwskiego oraz dwie bazy śmigłowców, natomiast WOPL składa się z pięciu brygad raketowych obrony powietrznej (BROP), dwóch pułków raketowych (prOP), dwóch grupy OP, samodzielnego dywizjonu OP, dwóch brygady radiotechnicznych, pułku radiotechnicznego oraz batalionu walki radioelektronicznej (bWRE)²⁸. Centralne Stanowisko Dowodzenia Wojsk Obrony Powietrznej Białorusi (Fanipol, obwód miński) włączone jest w Połączony System Obrony Powietrznej Wspólnoty Niepodległej Państw (PSOP WNP) w ramach porozumienia podpisanego przez Republikę Białoruś w 1995 r.²⁹ i jest osłaniane przez dwa dywizjony raketowe

²⁵ *Задачи*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/task> (dostęp: 08.02.2014).

²⁶ *The Military Balance 2013...*, s. 218–219.

²⁷ *Структура*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/vvspvo/structure> (dostęp: 09.02.2014).

²⁸ *Siły Zbrojne Białorusi...*

²⁹ *Porozumienie o utworzeniu Połączonego Systemu Obrony Powietrznej Państw WNP* podpisane w Ałma Acie 10 lutego 1995 r. uważane jest za „najważniejsze osiągnięcie o charakterze wielostronnym w sferze bezpieczeństwa państw WNP”. System zaczął funkcjonować wiosną 1996 r., gdy Rosja Białoruś, Kazachstan i Gruzja rozpoczęły patrolowanie wspólnej granicy powietrznej. A. Legucka, K. Malak (red.), *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, Warszawa 2008, s. 162.

uzbrojone w przeciwlotnicze zestawy rakietowe S-300 i S-200³⁰. Podstawę uzbrojenia SPiWOPL stanowią: myśliwskie samoloty odrzutowe Mig-29; samoloty szturmowe Su-25; samoloty transportowe Il-76; samoloty szkoleniowe Ł-39; śmigłowce transportowe Mi-26, śmigłowce szturmowo-transportowe Mi-24B; śmigłowce wielozadaniowe Mi-8³¹; baterie rakiet przeciwlotniczych krótkiego zasięgu TOR-M2E (9K332MK)³². Głównym zadaniem SPiWOPL Republiki Białoruś jest obrona dowództw, rejonów, obiektów i zgrupowań wojsk przed uderzeniami przeciwnika z powietrza, niszczenie obiektów, potencjału wojenno-ekonomicznego i wojsk nieprzyjaciela oraz wspieranie innych rodzajów sił zbrojnych. W czasie „P” siły te realizują następujące zadania: transportowe na rzecz MO oraz innych rodzajów sił zbrojnych (m.in. transport VIP), rozpoznania radiolokacyjnego obszaru powietrznego, kontroli i ochrony obszaru powietrznego, szkolenia i gotowości operacyjnej na czas „W”, wsparcia innych rodzajów wojsk, inne zadania specjalne. Do głównych zadań w czasie „W” należy: obrona kluczowych obiektów państwowych i militarnych przed atakiem z powietrza, zgrupowań wojsk w rejonach dyslokacji oraz na trasach ich przegrupowania, niszczenie lotnictwa przeciwnika na ziemi i w powietrzu, w celu niedopuszczenia do uzyskania przez nie przewagi bojowej i panowania w powietrzu, prowadzenie uderzeń lotniczych na wojska i obiekty przeciwnika, niszczenie desantów powietrznych przeciwnika w powietrzu i miejscach zrzutów, wsparcie lotnicze innych rodzajów sił zbrojnych, w tym wojsk powietrzno-desantowych, prowadzenie walki radioelektronicznej i rozpoznania lotniczego³³.

³⁰ *Siły Zbrojne Białorusi...*

³¹ *Техника и вооружение*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/vvspvo/equipment/134> (dostęp: 09.02.2014).

³² Trzy baterie TOR-M2E weszły na uzbrojenie 120. rakietowej brygady przeciwlotniczej w Baranowiczach w lutym 2014 r. Docelowo Białoruś ma posiadać 10 baterii tego typu. Każda z nich składa się z czterech pojazdów kołowych, z których każdy wyposażony jest w osiem pocisków rakietowych, oraz radarowe systemy wykrywania i naprowadzania. Bateria jest w stanie strzelać jednocześnie do 16 celów lecących w dowolnym kierunku z prędkością do 700 m/s w odległości do 12 km i na wysokości do 10 km. *Pierwsze ćwiczenia z rakietami Tor-M2 odbędą się na Białorusi*, 04.01.2014, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15224225,Pierwsze_cwiczenia_z_rakietami_Tor_M2_odbeda_sie_na.html (dostęp: 09.02.2014).

³³ *Назначение*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/vvspvo/appointment> (dostęp: 09.02.2014).

Niewiele wiadomo na temat liczebności oraz uzbrojenia białoruskich Sił Operacji Specjalnych (SOS)³⁴. Ich dowództwo stacjonuje w m. Колодищи (obwód miński), a trzon stanowią dwie samodzielne gwardyjskie brygady mobilne: 38. (Brześć), 103. (Witebsk) oraz 5. samodzielna brygada specjalnego przeznaczenia (Maryjna Górka, obwód miński). Zadania tych sił wynikają z doświadczeń i wymagań współczesnego pola walki i obejmują: organizację i kierowanie procesem ich dowodzenia, utrzymanie zdolności i gotowości bojowej do prowadzenia operacji specjalnych, doskonalenie teorii sztuki wojennej, w tym opracowywanie nowych form i metod prowadzenia operacji specjalnych, planowanie bojowego użycia, organizowanie i prowadzenie pracy ideologicznej wspierającej skuteczne działanie w każdych warunkach wojennych, ochrona informacji niejawnych stanowiących tajemnicę państwową w podległych strukturach organizacyjnych³⁵.

Wojska Specjalne białoruskich sił zbrojnych tworzą: Wojska Walki Radioelektronicznej (WWRE), Wojska Dowodzenia i Łączności (WDiŁ), Wojska Inżynieryjne (WInż), Wojska Obrony Radiacyjnej, Chemicznej, Biologicznej i Ekologii (WORCHBiE) oraz Służba Nawigacyjno-Topograficzna (SNT)³⁶. Dowództwo WWRE stacjonuje w Mińsku a ich głównym zadaniem jest rozpoznanie i przeciwdziałanie radioelektroniczne³⁷. Wojska Dowodzenia i Łączności (Mińsk) odpowiadają za: organizację, rozwój i bieżącą eksploatację systemów dowodzenia i łączności białoruskimi siłami zbrojnymi, w tym opracowywanie i wdrażanie innowacyjnych sposobów ich organizacji oraz rozwiązań naukowo-technicznych (m.in. systemów szyfrowanej łączności)³⁸. Do zadań Wojsk Inżynieryjnych (Mińsk) należy szerokokorozumiane inżynieryjne zabezpieczenie działań wszystkich rodzajów sił zbrojnych oraz inżynieryjne rozpoznanie przeciwnika³⁹. WORCHBiE (Mińsk)

³⁴ Z posiadanych danych wynika, że ogólna liczebność pozostałych rodzajów białoruskich sił zbrojnych, poza WL i SPiWOPL, wynosi: 10,5 tys. żołnierzy. *The Military Balance 2013...*, s. 218.

³⁵ *Силы специальных операций*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/sso> (dostęp: 09.02.2014).

³⁶ Opracowanie własne na podstawie: *Структура Вооруженных Сил Республики Беларусь*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/structure> (dostęp: 09.02.2014),

³⁷ *инициативы* Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/special/reb> (dostęp: 09.02.2014).

³⁸ *Управление связи Генерального штаба Вооруженных Сил*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/special/us> (dostęp: 09.02.2014).

³⁹ *Управление инженерных войск*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/special/uiv> (dostęp: 09.02.2014).

utrzymują, rozwijają zdolności mobilizacyjne i bojowe w zakresie ochrony radiacyjnej, chemicznej, biologicznej i ekologicznej innych rodzajów sił zbrojnych, w tym opracowują stosowne przepisy normatywne, kontrolują ich wdrażanie w SZ oraz prowadzą działalność naukowo-badawczą. Podstawowe wyposażenie tych wojsk stanowią wozy rozpoznania skażeń radiacyjnych, chemicznych i biologicznych typu BRDM-2RXP, RXM-4, RXM-K, automatyczne detektory skażeń: ASP, WPXR, GSA-3,-12, mobilne laboratoria radiacyjno-ekologiczne PLREK, dozymetry typu DKG-RM1603B, MKS-AT1127, spektrometry MKS-AT6101C i inne⁴⁰. Służba Nawigacyjno-Topograficzna (Mińsk) realizuje zadania w zakresie topograficznego i nawigacyjnego zabezpieczenia wszystkich rodzajów sił zbrojnych za pomocą: mobilnych zespołów nawigacyjno-topograficznych PNTK, cyfrowych zestawów aparaturowych PAK-S, PAK-O, ARM-WF, skanerów ARM-WK, geodezyjnych zestawów satelitarnych GPS (GSDP, KGSA), satelitarnych odbiorników nawigacyjnych SNP-1, -2, automatycznych zestawów geodezyjnych ARM-G, taksometrów TE-3602⁴¹.

Departament Uzbrojenia jest głównym organem MO Republiki Białoruś odpowiedzialnym za planowanie i koordynowanie przedsięwzięć związanych z technicznym zabezpieczeniem wszystkich rodzajów sił zbrojnych⁴², natomiast Departament Logistyczny odpowiada za ich wszechstronne rzeczowe i materiałowe zabezpieczenie logistyczne (mps, kwatermistrzostwo, służba zdrowia itp.)⁴³.

O sile militarnej Białorusi decydują głównie Wojska Lądowe, potencjał uderzeniowy sił powietrznych oraz rozbudowane formacje paramilitarne. Słabością są natomiast ograniczone zdolności transportowe z uwagi na niewielką liczbę śmigłowców transportowych (jeden pułk lotnictwa transportowego). Istnieją również przesłanki świadczące o ogólnie złej kondycji

⁴⁰ *Управление радиационной, химической, биологической защиты и экологии Генерального штаба Вооруженных Сил, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/special/rhzbz> (dostęp: 09.02.2014).*

⁴¹ *Оpracowanie własne na podstawie: Навигационно-топографическое управление Генерального штаба Вооруженных Сил, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/special/ntu> (dostęp: 09.02.2014).*

⁴² *Высшее командование Вооруженных Сил, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/squad/persons/760> (dostęp: 09.02.2014).*

⁴³ *Высшее командование Вооруженных Сил, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/squad/persons/762> (dostęp: 09.02.2014).*

białoruskiej armii (braki w wyposażeniu i wyżywieniu, niskie morale rezerwistów)⁴⁴.

Utrzymywanie na wysokim poziomie potencjału militarnego przez Białoruś jest w dużym stopniu uzależnione od współpracy z Rosją w ramach daleko idącej integracji sił zbrojnych obu państw. W tym też kierunku prowadzona jest przewidziana do 2015 r. reforma strukturalna i modernizacja techniczna sił zbrojnych Republiki Białoruś⁴⁵, których trzonem mają być wysoce mobilne siły manewrowe, będące odpowiednikiem sił szybkiego reagowania w armiach innych państw.

Zewnętrzny wymiar polityki bezpieczeństwa i obrony

Jak już wcześniej wspomniano, zewnętrznymi filarami polityki bezpieczeństwa i obrony Republiki Białoruś, są: pogłębione stosunki wojskowe z Federacją Rosyjską w ramach realizacji politycznego projektu Państwa Związkowego oraz członkostwo w Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ).

Białoruskie siły zbrojne poddawane są daleko idącej integracji z SZ Rosji. Podpisano w tym zakresie szereg porozumień o współpracy wojskowej w zakresie bezpieczeństwa regionalnego, wspólnej polityki obronnej oraz integracji SZ Rosji i Białorusi, w tym zasad wspólnego planowania i użycia wojsk oraz tworzenia regionalnej grupy wojsk. Brak jest wiarygodnych danych źródłowych na temat liczebności, składu i uzbrojenia wydzielonych jednostek sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej stacjonujących na terytorium Republiki Białoruś. Przypuszcza się, iż mogą one liczyć nawet ok. 15 tys. żołnierzy i zajmują 50 obiektów strategicznych sił powietrznych i obrony przeciwlotniczej, dowodzenia i łączności oraz walki radioelektronicznej, w tym: dwie Dywizje Raket Strategicznych (Lida i Mozyrz), Dywizja Lotnictwa Bombowego (Bobrujsk), sześć pułków lotniczych (Bołbasowo, Moczuliszcze, Baranowicze, Bobrujsk, Bobrowicze)⁴⁶, pułk lotnictwa rozpo-

⁴⁴ *Manewry „Zapad 2013” oczami białoruskich żołnierzy*, „Rzeczpospolita” 07.10.2013, <http://www.rp.pl/artykul/1054906.html> (dostęp: 11.02.2014).

⁴⁵ Przestarzały technologicznie sprzęt wojskowy produkcji radzieckiej jest sukcesywnie wycofywany ze stanów etatowych i eksportowany za granicę. W latach 2000–2007 eksport obejmował samoloty bojowe, czołgi i systemy artyleryjskie oraz kierowane pociski raketowe klasy powietrze-powietrze i wywołał protest międzynarodowy. Oskarżono Białoruś o to, że „sprzedaje broń każdemu chętnemu”. Zob. I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, s. 91.

⁴⁶ Do 2015 r. przewidziane jest stacjonowanie na terytorium Białorusi rosyjskiego pułku lotnictwa myśliwskiego (prawdopodobnie w m. Lida, niespełna 120 km od polskiej granicy). W grudniu 2013 r. cztery rosyjskie myśliwce Su-27 wylądowały

znawczego (Zjabrowka), stacja radiolokacyjna (Hancewicze po Baranowiczami) wchodząca w skład rosyjskiego systemu wczesnego ostrzegania o ataku raketowym i monitorująca przestrzeń kosmiczną na kierunku zachodnim oraz węzeł łączności z atomowymi okrętami podwodnymi (Wilejka, obwód miński). Obie ostatnie bazy Rosja dzierżawi bezpłatnie do 2020 r.⁴⁷ Nie wiadomo też, czy z terytorium Białorusi zostały już wycofane, zgodnie z zawartymi porozumieniami, rozlokowane rosyjskie rakiety typu SS-25 uzbrojone w głowice jądrowe⁴⁸.

Siły zbrojne Białorusi i FR przeprowadzają cyklicznie duże ćwiczenia wojskowe przy wschodniej granicy NATO pk. „Zachód”. We wrześniu 2013 r. uczestniczyło w nich ok. 13 tys. żołnierzy różnych rodzajów sił zbrojnych, w tym 2,5 tys. Rosjan. W styczniu 2016 r. Białoruś przeprowadziła kompleksowy sprawdzian sił zbrojnych, podczas których ćwiczone m.in. działania antydywersyjne oraz budowę przeprawy mostowej przez Niemien⁴⁹. Największe tego typu ćwiczenia od czasów zimnej wojny odbyły się w 2009 r. Każdorazowo wywołują one niepokój ze strony państw bałtyckich oraz Polski⁵⁰.

Głównymi determinantami rosyjsko-białoruskiej współpracy wojskowej są: położenie geostrategiczne (przesunięcie zachodniej linii obrony o 540 km od granicy rosyjskiej oraz zaplecze dla obwodu kaliningradzkiego), dyslokacja ww. rosyjskich instalacji wojskowych na terytorium Białorusi oraz współpraca przemysłów obronnych. W tym ostatnim przypadku wystarczy zauważyć, iż Mińska Fabryka Samochodów jest jedynym producen-

już w 61. Bazie Lotniczej w Baranowiczach. *Rosyjskie myśliwce w białoruskiej bazie. Niespełna 200 km od polskiej granicy*, 09.12.2013, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rosyjskie-mysliwce-w-bialoruskiej-bazie-niespelna-200-km-od-polskiej-granicy,377974.html> (dostęp: 09.02.2014). Pomimo zaprzeczeń ze strony Mińska, zachodzi podejrzenie, iż w bazie w Bobrujsku stacjonują rosyjskie myśliwce Su-27, *Rosyjskie Su-27 pojawiły się w Bobrujsku? Mińsk zaprzecza*, 15.01.2016, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rosjanie-rozmiescili-su-27-w-bobrujsku-twierdza-wladze-w-kijowie,610804.html> (dostęp: 10.03.2016)

⁴⁷ A.M. Dyner, R. Śmigielski, *Perspektywy współpracy wojskowej Rosji i Białorusi*, „Biuletyn”, PISM, 2011, nr 1, http://www.pism.pl/files/?id_plik=929 (dostęp: 11.02.2014), s. 1.

⁴⁸ Dane na podstawie: *Siły Zbrojne Białorusi...* Według danych *The Military Balance* z 2003 r. na terytorium Białorusi stacjonują cztery rosyjskie baterie rakiet ziemiopowietrze S-300-10 *Grumble*.

⁴⁹ „Kompleksowy sprawdzian gotowości” białoruskiej armii, 15.01.2016, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/bialorus-kompleksowy-sprawdzian-gotowosci-bialoruskiej-armii,611034.html> (dostęp: 11.02.2016).

⁵⁰ *Putin przygląda się manewrom przy polskiej granicy*, „Rzeczpospolita” 26.09.2013, <http://www.rp.pl/arttykul/1051837.html> (dostęp: 11.02.2014).

tem samochodowych platform dla rosyjskich mobilnych międzykontynentalnych rakiet balistycznych Topol-M, a białoruski przemysł zbrojeniowy jest w znacznym stopniu uzależniony od zamówień przemysłu obronnego i sił zbrojnych Rosji. Pozwala to Białorusi uzyskiwać niższe ceny na rosyjskie surowce energetyczne (dodatkowe 18–20% białoruskiego PKB rocznie) oraz preferencyjny eksport własnych produktów na rynek rosyjski. Ważną rolę odgrywa również ekonomiczny czynnik nacisku Rosji na Białoruś w sferze pogłębionej współpracy obronnej w postaci powołanej 1 stycznia 2012 r. Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej Rosji, Kazachstanu i Białorusi. Reasumując należy stwierdzić, iż współpraca wojskowa Rosji i Białorusi jest i pozostanie w najbliższych latach najbardziej zaawansowanym dwustronnym procesem integracyjnym Państwa Związkowego, niezależnie od rozwoju stosunków między Rosją i NATO, dla Białorusi zaś instrumentem uzyskiwania od Rosji preferencji gospodarczych⁵¹.

Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) państw WNP stanowi tzw. pierwszy krąg bezpieczeństwa, obejmujący państwa regionu, które zdecydowały się na pogłębioną współpracę wojskową w sferze bezpieczeństwa, do których należy obecnie sześć państw: Rosja, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Armenia⁵². Do głównych celów deklarowanych przez OUBZ należy: utrzymanie stabilności i pokoju w regionie Eurazji w nowych warunkach geopolitycznych, tworzenie warunków do wzajemnie korzystnego rozwoju państw-sygnatariuszy, możliwie szybka

⁵¹ A.M. Dyer, R. Śmigiełski, *Perspektywy współpracy wojskowej Rosji i Białorusi*, „Biuletyn” PISM, 2011, nr 1, http://www.pism.pl/files/?id_plik=929 (dostęp: 11.02.2014).

⁵² OUBZ (ros. ODKB) powstała 7 października 2002 r. (podpisanie Karty OUBZ) z przekształcenia „Układu o zbiorowym bezpieczeństwie państw-sygnatariuszy WNP” (UBZ) podpisanego 15 maja 1992 r. przez Rosję, Armenię, Kazachstan, Kirgizję, Tadżykistan i Uzbekistan (tzw. Układ Taszkiencki), do którego następnie przystąpiły: Gruzja, Azerbejdżan i Białoruś. *Multilateral Treaty on collective security concluded at Tashkent on 15 May 1992*, http://untreaty.un.org/unts/120001_144071/4/4/00002877 (dostęp: 31.01.2012). Układ ten został prolongowany w maju 1999 r. w postaci protokołu podpisanego przez Rosję, Armenię, Kazachstan, Kirgizję i Tadżykistan. Zob. *Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ)*, <http://www.odkb-csto.org>. Także w lutym 1995 r. podczas szczytu w Ałma Acie państwa-strony UBZ przyjęły „Deklarację i Koncepcję bezpieczeństwa zbiorowego” oraz „Podstawowe kierunki pogłębienia współpracy wojskowej”, natomiast w lipcu 2000 r. „Porozumienie o priorytetach współpracy wojskowo-technicznej”, w którym przewidziano możliwość pozyskiwania sprzętu wojskowego od sojusznika na bardzo korzystnych warunkach finansowych, co w znacznym stopniu wpływa uzależnieniu od Rosji sił zbrojnych innych państw obecnej OUBZ.

integracja ze światowym systemem gospodarczym (art. 3). Stworzenie zakładanego reżimu bezpieczeństwa w Eurazji będzie osiągnięte przede wszystkim poprzez budowanie i rozwijanie wspólnego potencjału państw sojuszniczych oraz zapobieganie i przeciwdziałanie negatywnym wpływom międzynarodowych organizacji terrorystycznych i zorganizowanych grup przestępczych, zagrażających suwerenności i integralności terytorialnej państw regionu. Najistotniejsza kwestia dotycząca zbiorowej (kolektywnej) obrony zawarta w art. 4 wzorowana została na art. V Traktatu Północnoatlantyckiego i zakłada, iż: w przypadku agresji zbrojnej przeciwko jakemukolwiek państwu członkowskiemu OUBZ, pozostałe państwa okażą napadniętemu niezbędną pomoc, włącznie z wojskową, a także wesprą posiadanymi środkami, na podstawie prawa do zbiorowej obrony, zgodnie z Art. 51 Karty ONZ. Dla Rosji szczególnie korzystny jest Art. 7, który dopuszcza dyslokację i funkcjonowanie rosyjskich systemów bezpieczeństwa zbiorowego na terytorium państw-sygnatariuszy OUBZ w oparciu o odrębne porozumienia bilateralne, bez zgody Rady Bezpieczeństwa ONZ⁵³. OUBZ jest strukturą otwartą dla każdego państwa, które akceptuje jej cele, wartości i zasady oraz jest gotowe przyjąć obowiązki wynikające z zapisów dokumentów normatywnych (rozdział VI Karty OUBZ) i złoży oczywiście formalną aplikację⁵⁴.

Na szczycie OUBZ w Moskwie 14 czerwca 2009 r. podpisano porozumienie o tworzeniu Połączonych (Kolektywnych) Sił Szybkiego Reagowania (ang. *Collective Rapid Reaction Forces*, CRRF; rus. KSOR), do zadań których należy: odpieranie agresji z zewnątrz, prowadzenie operacji specjalnych w walce z międzynarodowym terroryzmem, ekstremizmem i transgraniczną przestępczością zorganizowaną, jak również udział w usuwaniu skutków klęsk żywiołowych i katastrof naturalnych. Obecnie siły KSOR mogą również reagować w państwach sygnatariuszach paktu, w przypadku zagrożenia dla ich stabilności⁵⁵. Szczyt ten został zwołany przez Biało-

⁵³ Zob. *Collective Security Treaty dated May 15, 1992 (as amended by the Protocol on amendments to the Collective Security Treaty of May 15, 1992, signed on December 10, 2010)*, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=1897 (dostęp: 10.02.2014).

⁵⁴ Zob. *Charter of the Collective Security Treaty Organization, dated October 07, 2002*, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=1896 (dostęp: 10.02.2014).

⁵⁵ Legalizacja tego zadania nastąpiła po wydarzeniach w Kirgistanie w 2010 r., gdy państwu temu groziła wojna domowa i jego władze tymczasowe zwróciły się do OUBZ z prośbą o pomoc w ustabilizowaniu sytuacji, ale OUBZ nie posiadała wówczas takich uprawnień. P.A. Maciążek, *Dlaczego Polskę powinny interesować zmiany*

ruś, która miała przejąć od Armenii przewodniczenie OUBZ. Zdecydowano wówczas, że zamiast prezydenta Białorusi A. Łukaszenki czasowo organizacją kieruje prezydent Rosji D. Miedwiediew. Przyczyną białoruskiego bojkotu była różnica zdań w sprawie zasad tworzenia KSOR, gdyż Mińsk początkowo odmawiał udziału białoruskich żołnierzy w jakichkolwiek operacjach wojskowych poza granicami państwa. Ostatecznie jednak, pod presją Moskwy, która zagroziła wstrzymaniem pomocy kredytowej, Białoruś także podpisała w październiku 2009 r. porozumienie o powołaniu KSOR, zgadzając się tym samym na wydzielenie do ich składu kontyngentu w sile 5 tys. żołnierzy⁵⁶. Trzon liczących obecnie ok. 20 tys. żołnierzy KSOR stanowią: rosyjska 98. gwardyjska dywizja wojsk powietrzno-desantowych (Iwanów) i 31. gwardyjska brygada szturmowa wojsk powietrzno-desantowych (Uljanowski) oraz kazachska brygada desantowo-szturmowa i bataliony desantowo-szturmowe z Białorusi, Armenii, Tadżykistanu i Kirgistanu. Miejscem stałej dyslokacji KSOR jest rosyjska baza Manas k. Biszkeku⁵⁷. Liderem w układzie sił państw OUBZ jest oczywiście Rosja, natomiast Kazachstan i Białoruś zajmują niemal równorzędnie drugą pozycję (wykres. 2).

Oficjalnie OUBZ deklaruje współpracę z NATO, jednak nie przyjmuje ona praktycznego wymiaru. gdyż NATO dąży raczej do współdziałania z poszczególnymi państwami, a nie OUBZ jako organizacją, ponieważ „mogłoby to stanowić element legitymizacji organizacji międzynarodowej zdominowanej przez Rosję”⁵⁸, a na Zachodzie OUBZ jest postrzegana jako element przeciwdziałania aktywności NATP na obszarze WNP. Pomimo, iż trudno porównywać, znikomy w porównaniu do NATO potencjał polityczno-militarny OUBZ, to bez wątpienia organizacja ta jest i pozostanie ważnym podmiotem polityczno-wojskowym w Eurazji, stanowiąc instrument realizacji polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Rosji.

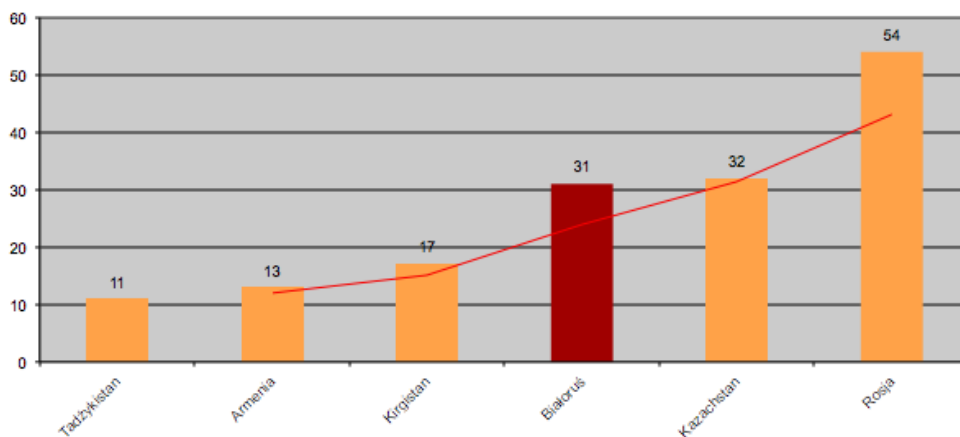
zachodzące w rosyjskim NATO? „Polityka Wschodnia” 31.08.2012, <http://politykaw-schodnia.pl/index.php/tag/sily-szybkiego-reagowania-oubz> (dostęp: 11.02.2014).

⁵⁶ *Rosjanie tworzą swoje NATO*, „Rzeczpospolita”, 05.02.2009, <http://www.rp.pl/artykul/258930.html?print=tak> (dostęp: 11.02.2014).

⁵⁷ *Sily proradzieckiego ODKB będą nie gorsze od sił NATO*, „Rzeczpospolita”, 04.02.2009, <http://www.rp.pl/artykul/29,258718.html> (dostęp: 11.02.2014).

⁵⁸ Z. Śliwa, D. Brązkiewicz, *Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym*, „Kwartalnik” Bellona, 2010, nr 3, <http://pl.scribd.com/doc/72606585/kwartalnik-bellona-nr-32010> (dostęp: 09.02.2014), s. 109–110.

Wykres 2. Szacunkowe wskaźniki potęg państw-członków OUBZ

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem metody prostego sumowania wskaźników⁵⁹.

Zakończenie

Republika Białoruś posiada szczególne znaczenie geopolityczne, wynikające z położenia na strategicznym styku Europy Środkowej z Europą Wschodnią. Jej zachodnie rubieże położone są na wschodniej granicy NATO, dlatego też w oczywisty sposób stanowią ważny element polityczno-terytorialny mocarstwowych ambicji Federacji Rosyjskiej. Nabiera to szczególnego znaczenia także w aspekcie dyskursu w odniesieniu do przystąpienia Ukrainy do europejskich i euroatlantyckich struktur wojskowych i polityczno-ekonomicznych. Polityka bezpieczeństwa i obrony Białorusi jest oparta na filarze wewnętrznym (białoruskie siły zbrojne i własny potencjał militarny) oraz na filarze zewnętrznym (ściśły sojusz wojskowy z Rosją oraz innymi państwami-sygnatariuszami Organizacji Układu Bezpieczeństwa

⁵⁹ Autorska metoda szacowania potęgi państw za pomocą prostego sumowania wskaźników polega na przyporządkowaniu wskaźnikom: wielkości terytorium, liczby ludności, wielkości PKB i PKB na obronę, liczebności sił zbrojnych, ilości czołgów, ilości samolotów bojowych, ilości okrętów wojennych i posiadania broni jądrowej wartości od największych do najmniejszych dla poszczególnych państw i ich zsumowaniu. Fakt posiadania broni jądrowej traktowany jest zawsze z najwyższą wartością równą liczbie analizowanych państw (w tym przypadku Rosja – 6). W analizowanym przypadku sumę wartości poszczególnych wskaźników dla każdego państwa-członka OUBZ podano na wykresie (dla Rosji wynosi on $9 \times 6 = 54$). Metoda ma co prawda bardzo przybliżony charakter, ale uzyskany trend, poza dyskusyjną krzywą dynamiki, jest zgodny z innymi danymi empirycznymi.

Zbiorowego). Siły zbrojne Białorusi przechodzą zaawansowaną fazę integracji z systemem wojskowym i obronnym Federacji Rosyjskiej w ramach tworzonego Państwa Związkowego (Rosji i Białorusi) oraz OUBZ. Uwzględniając dodatkowo fakt pogłębiającego się uzależnienia ekonomicznego Białorusi od Rosji, proces ten będzie w najbliższych latach kontynuowany, stanowiąc istotę polityki bezpieczeństwa i obrony Republiki.

Bibliografia

- Belarus Army Equipment*, Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/world/belarus/army-equipment.htm> (dostęp: 05.02.2014).
- Charter of the Collective Security Treaty Organization*, dated October 07, 2002, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=1896 (dostęp: 10.02.2014).
- Collective Security Treaty dated May 15, 1992 (as amended by the Protocol on amendments to the Collective Security Treaty of May 15, 1992, signed on December 10, 2010)*, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=1897 (dostęp: 10.02.2014).
- Договор о создании Союзного государства*, Москва, 8 декабря 1999 г., <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1168295> (dostęp: 28.01.2014).
- Договор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, подписанным 10 декабря 2010 года*, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126 (dostęp: 28.01.2014).
- Dyner A.M., Śmigieński R., *Perspektywy współpracy wojskowej Rosji i Białorusi*, „Biuletyn”, PISM, 2011, nr 1, http://www.pism.pl/files/?id_plik=929 (dostęp: 11.02.2014).
- Структура Вооруженных Сил Республики Беларусь*, Военный информационный портал Министерства обороны, <http://www.mil.by/ru/forces/structure> (dostęp: 01.02.2014).
- Kmiecik P., *Zarys potencjału militarnego Białorusi*, <http://www.militis.pl/armie-owiata/potencjal-militarny-bialorusi> (dostęp: 01.02.2014).
- Концепция национальной безопасности Республики Беларусь 17 июля 2001 г.*, ДЯТЛОВЩИНА информационный портал, <http://www.dyatlovo.info/content/kontseptsiya-natsionalnoi-bezopasnosti-respubliki-belarus?page=0%2C1> (dostęp: 23.01.2014).
- Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.)*, Национальный правовой Интернет-портал Республики, <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351> (dostęp: 23.01.2014).
- Krzyszowski A., *Plan Miedwiediewa – nowa architektura bezpieczeństwa?*, „Sprawy Międzynarodowe” 2009, nr 2.
- Legucka A, Malak K. (red.), *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, Warszawa 2008.

Maciążek P.A., *Dlaczego Polskę powinny interesować zmiany zachodzące w rosyjskim NATO?* 31.08.2012, „Polityka Wschodnia”, <http://politykawschodnia.pl/index.php/tag/sily-szybkiego-reagowania-oubz> (dostęp: 11.02.2014).

Multilateral Treaty on collective security concluded at Tashkent on 15 May 1992, http://untreaty.un.org/unts/120001_144071/4/4/00002877 (dostęp: 31.01.2012).

Sily Zbrojne Białorusi, Cybernetyczna Gildia Strategów, <http://strategie.com.pl/dzial/armie/18> (stan na 09.02.2014).

SIPRI Military Expenditure Database, Stockholm International Peace Research Institute, <http://milexdata.sipri.org/files/?file=SIPRI+milex+data+1988-2012+v2.xlsx> (dostęp: 11.02.2014).

Śliwa Z., Brażkiewicz D., *Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym*, „Kwartalnik” Bellona, 2010, nr 3, <http://pl.scribd.com/doc/72606585/kwartalnik-bellona-nr-32010> (dostęp: 09.02.2014), s. 102–111.

The Military Balance 2013, The International Institute for Strategic Studies, London 2013.

Topolski I., *Sila militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004.

Военная доктрина Республики Беларусь 1992 года, Военный информационный портал Министерства обороны Республики Беларусь, <http://mod.mil.by/doktrina.html> (dostęp: 23.01.2014).

Wykaz stron internetowych

<http://milexdata.sipri.org>

<http://mod.mil.by>

<http://pl.scribd.com>

<http://politykawschodnia.pl>

<http://strategie.com.pl>

<http://untreaty.un.org>

<http://www.dyatlovo.info>

<http://www.globalsecurity.org>

<http://www.law.edu.ru>

<http://www.mil.by>

<http://www.militis.pl>

<http://www.odkb-csto.org>

<http://www.pravo.by>

<http://www.rp.pl>

<http://www.tvn24.pl>

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Mariusz Boguszewski

Siedlce University of Natural Science and Humanities

Faculty of Humanities

Wydział Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych

Stałe Przedstawicielstwo RP przy UE

The outline of the development of sanctions in the foreign policy over the centuries

Zarys rozwoju sankcji w polityce zagranicznej na przestrzeni wieków

Abstrakt: Już od czasów starożytnych w ramach prowadzonej przez różne podmioty polityki zagranicznej stosowano sankcje, równoległe z prowadzonymi konfliktami zbrojnymi lub oddzielnie, w celu osiągnięcia określonych celów politycznych. Z upływem czasu sankcje ulegały ciągłej transformacji obejmującej rodzaje, jak również procedury decyzyjne skutkujące ich nakładaniem. Artykuł dostarcza przeglądu procesu przekształcania się charakteru sankcji od prymitywnych narzędzi nakierowanych na osiągnięcie jednego prostego skutku, po wyrafinowane środki, służące określonemu porządkowi międzynarodowemu, stanowiące efekt wieloetapowego procesu decyzyjnego i niosące ze sobą różnorodne następstwa. Studium oparto o najbardziej spektakularne przykłady zastosowania sankcji w historii ludzkości.

Abstract: Since the ancient times sanctions have been applied in the course of various foreign policies in parallel with the ongoing armed conflict or separately in order to achieve certain political objectives. Over time, sanctions have undergone continuous transformation including types, as well as the decision-making procedures resulting in their application. The article provides an overview of the process of transformation of the nature of the sanctions beginning with primitive tools aimed at achieving one simple effect to elaborate measures used for a particular international order, resulting from a multi-stage, decision-making process and having

a variety of consequences. The study is based on the most spectacular examples of applied sanctions in the history of mankind.

Słowa kluczowe: Historia sankcji, embargo, sankcje inteligentne, polityka zagraniczna, Unia Europejska

Key words: history of sanctions, embargo, smart sanctions, foreign policy, the European Union

Introduction

The concept of international sanctions has been around at least from the time of the Bronze Age when its use was firstly recorded. They accompanied armed conflicts, but also were employed separately in order to achieve certain political objectives. Since then, different forms of sanctions and imposing procedures have been developed – from archaic measures aiming at achieving a single result and imposed in a simple decision-making process to complex instruments of international law against certain groups or interests which result from multistage decisions based on democratic principles. Considering that, the development of international law over centuries hand in hand with political systems remains impressive. Due to the extent of the problem and very limited nature of this study, only the main development trends of international sanctions in the history of countries and societies will be presented and supported by the most spectacular examples.

Sanctions from antiquity to modern times

Since the ancient times we have observed frequent uses of the army and the embargo, understood today as economic sanctions under international law, being effective tools for implementing policy objectives. Empires creation could not do without these two elements of pressure¹. One of the earliest studied sources of sanctions dates from about 8th–7th century BCE, during the reign of the Assyrian king Tiglath-Pileser III who created the first in the history professional standing army and special engineering forces for

¹ See <http://www.politykaglobalna.pl/2010/06/narodziny-imperium/> (Data updated on 12.05.2016).

strengthening his power. A special selection of recruits, training, excellent equipment and armament of the army gave the Assyrian king power over the world. The road network and the postal service supported the prosperity of the empire that collapsed as a result of the Medes invasion preceded by long economic sanctions. The Assyrian army suffered horrendous casualties under numerous campaigns of conquest and was dependent on import of warhorses from Media. Cutting off the horse supply to the Assyrian king Ashurbanipal, and the constant pressure on the external borders of the empire are one of the first known in the history effective employment of economic sanctions².

Another spectacular ancient example of economic sanctions imposed in times of peace is the Megarian Decree that, however, brought counterproductive results³. In 432 BCE Athenian Pericles banned Megarians goods from Greek city-states. All this to punish and deter Megara on the support provided to Sparta in the conflict against Athens, and as retaliation for refusing to join the Delian League under the leadership of Athens. The effects of the sanctions affected mainly civilians of Megara. As a result, this led to the outbreak the Peloponnesian Wars a year later and the loss of hegemony in the region of Athens, which allowed Sparta to become a leading power in Greece. The lesson learned shows that sanctions which have been imposed hastily almost always turn against imposer.

In ancient times, sanctions, particularly economic ones, were the natural complement to military tools⁴. A good example of this practice is the embargo imposed against the Gauls by the Roman Empire on trade of gold and silver during 232–225 BCE. Interestingly, the ban also included those non-citizens of Rome and living in third countries. In the late period, the Roman Empire was known more as an advocate of free trade than political barriers. However, Roman legions carefully watched the exported goods, mainly weapons and precious metals, so they could not reinforce militarily their adversaries. Even in the seventh century CE, when the western part of the Empire was limiting the exchange of goods as a result of invasions, in

² I. Eph'al *The Ancient Arabs: Nomads on the Borders of the Fertile Crescent 9th-5th Centuries B.C.*, Jerusalem 1982, p. 147–170.

³ H.G. Askari, G. Hossein, J. Forrer, H. Teeegen, J. Yang, *Economic sanctions. Examining Their Philosophy and Efficacy*, Westport/USA 2003, p. 5–7.

⁴ W.V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 BC*, Oxford 1979, p. 198.

the eastern part Alexandrian merchants were trading with the Gauls without any restrictions, the same in Greece with the Visigoths⁵.

In the process of political systems development, the role of economic sanctions was increasing as a complementary tool to foreign policy of many governments. It also reflected the needs of internal policy and economic needs. We can observe the process of institutionalisation of the instrument and its natural inclusion into the catalogue of measures of international relations as a result of a sudden increase in economic exchanges between the politically divided and fragmented partners⁶. Since the beginning of the Middle Ages, embargo has gradually transformed into a complex mechanism of export control for internal needs and in particular for shaping the international order. Some say that in the medieval period embargo, being a trading ban in relations between equivalent subjects of international law, began being instrumentally used in order to achieve purely political results – for political economy, understood as the weakening economy object resulting in the inevitable weakening of political structures⁷. We can only multiply example of this procedure from economic sanctions between Venice and Genoa, Flemish cities, the Hanseatic League, and even imposing by the English kings.

In the days of the formation of modern political and economic powers, an excellent example of the employment of economic sanctions in international politics trying to incorporate in the process the greatest possible number of countries under the personal leadership was the so-called “Continental System” installed by Napoleon on November 21, 1806 by the Berlin decree⁸. Unfortunately, it is also an example of far-reaching results of imposing tough sanctions on a wide scale affecting countries other than the target, over which Napoleon lost control. France, based on the Berlin decree, introduced an international ban for European vessels on sailing to British ports or other territories under its sovereignty and similarly for British vessels on sailing to European ports. To the content and formulation, the document

⁵ A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602. A social, Economic and Administrative Survey*, Baltimore 1964, p. 824.

⁶ S. Stantchev, *Spiritual Rationality. Papal Embargo as a Cultural Practice*, Oxford 2014, p. 1.

⁷ S. Stantchev, *Spiritual Rationality...*, p. 2.

⁸ See full text <http://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/the-berlin-decree-of-november-21-1806/> (Data updated on 12.05.2016).

remains an excellent example for consistent description of the situation, disposition and sanctions provided. By imposing this economic sanction, Napoleon was seeking a response to the naval blockade of the French ports by the British navy. For the UK the economic tensions with France were the kind of everyday life since the Middle Ages, and as of 1660 mutual economic sanctions were a permanent state⁹. The history shows that the most evident result of Napoleon's sanctions was the involvement of Russia intending to re-establish the wood trade with the Great Britain in 1810. These materials have always been used by British shipyards to build warships. Napoleon understood that creating for Russia an exception in the Continental System would create a pull factor for other countries. Therefore he decided on a military intervention in Russia, which resulted in irreparable losses and the fall of Napoleon's Empire. It shows that he did not learn very much from the lessons of the ancient world history.

Sanctions as a tool of global players

The attractiveness of sanctions as means to achieve political and economic goals in the medieval period and subsequent ages was recognized by the Papacy, which was extremely eager to take advantage of them, achieving not only political and economic goals, but also giving them moral and religious meaning. They did not serve to achieve higher goals, but rather short-term interests, also aiming at recognition of sovereignty or controllability of certain social and religious groups¹⁰. One of examples are trade restrictions imposed by the Papacy from the thirteenth to the sixteenth century, as part of international policy i.a. towards entire groups of Christian-heretics, orthodox Christians, Jews and Muslims. The restrictions were part of a relatively orderly legislation imposed in an institutionalised way.

The organisation of Hanse cities is a very interesting object of studies on the evolution of total economic sanctions towards the beginning of smart sanctions, forced by the limited instrumentation. In the implementation of its political and economic objectives, the Hanseatic League had at disposal three types of measures: negotiations, trading suspension and war. The sus-

⁹ E.F. Hecksher, H. Westergaard, *The Continental System : en economic interpretation*, Gloucester 1964, p. 13.

¹⁰ S. Stantchev, *Spiritual Rationality...*, p. 11.

pension of trade was associated with the financing cessation of rulers being in conflict with the Hanseatic League, while the support for the member cities was still provided. This measure was imposed in the conflict of cities with the sovereigns of Braunschweig and Mecklenburg in 1396¹¹ It is also an early example on how non state organisations paly on different tools to defend its interests against regular state organisms.

The experience of the First World War ended in 1918 associated with huge losses in each field has brought the reflection on the need to establish a supranational organisation for peace in the world, curbing conflicts among countries by arbitration in the first place, preventing external aggression, establishing the Permanent Court of International Justice, which was included in Covenant of the League of Nations signed on 28 April 1919¹². However, the failure of decision-making, caused mainly by the unanimity requirement, voluntary application of sanctions by the member states, maladjustment of priorities for action in relation to the sovereignty of countries in making decisions put into question the desirability of application of sanctions and effectiveness of the whole organisation¹³. The flagship example of that is the history of sanctions against Italy in connection with the aggression against Abyssinia of 3 October 1935, called by historians "Italian experiment". Fifty of the fifty-four member states of the General Assembly recognized the violation by Italy of Article 12 of the Covenant. The subcommittee of eighteen countries whose participation was to ensure the success of sanctions urgently recommended a set of measures against Italy, which formally came into force on 18 November 1935. The sanctions included a ban on the import of goods of Italian origin, a ban on the export of weapons and related materials, goods that could strengthen military capacities (especially metal ores, caoutchouc), as well as a ban on financial transactions with individuals and institutions under the Italian jurisdiction. The sanctions were however ineffective as to its main objective. They did not lead to the end of the conflict in Abyssinia what was the main purpose of the Decree and publicly repeated. However, it led to a significant reduction (by 53%) in Italian exports a year after the imposition of sanctions¹⁴. On that basis one may con-

¹¹ P. Dollinger, *The German Hansa*. London 1999, p. 109.

¹² See full text <http://www.refworld.org/docid/3dd8b9854.html> (Data updated on 12.05.2016).

¹³ J.M. Farrall, *United Nation Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge 2007, p. 59.

¹⁴ *Ibidem*, p. 54-57.

clude that these sanctions were not completely out of influence to Italy. On the other hand, having in mind the procedure implied to reach the decision on them and non-achievement the main goal, the finding on institutional weakness of the League of Nations remains justifiable.

United Nations

The United Nations established on 24 October 1945 under the United Nations Charter is the successor organisation to the League of Nations¹⁵, currently bringing together 193 countries. As a global player, the organisation tries to avoid the mistakes made by its predecessor and respond to any serious violations of international order. Currently, the UN Security Council holds 630 sanction regimes against individuals and 395 against companies¹⁶, hitting at least in several areas of activity: travel bans / freezing of assets of individuals and institutions, diplomatic restrictions, embargo on arms sales, restrictions on trade and transport, as well as other embargo and restrictions in the most important economy sectors for the subject of sanctions. These instruments are defined as targeted or intelligent sanctions¹⁷.

European Union

From the perspective of the experience of the League of Nations and the United Nations, it can safely be argued that the European Union in the course of each treaty reform aims to consolidate and strengthen its competence in the field of foreign policy, including the imposition of sanctions. The observation of practice in this field allows identifying three main trends. The first is an autonomous activity of the EU, which decides independently to impose specific restrictive measures on a third country most often in the absence of the reaction of the UN Security Council (UNSC). The second trend concerns the obligation for the EU to implement sanctions that have

¹⁵ The United Nations Charter, Statute of the International Court of Justice and the Agreement establishing the Preparatory Commission of the United Nations. Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90, p. 261–347.

¹⁶ Data updated on 12 May 2016, <https://www.un.org/sc/suborg/en/sanctions/un-sc-consolidated-list#individuals>.

¹⁷ J.T. Biersteker, E.S Eckert, M. Tourinho, *Designing United Nations Targeted Sanctions: Findings from the Targeted Sanctions Consortium*, Geneva 2012, p. 3–15

been imposed by the UNSC. This requirement results directly from the obligation of the EU Member States to comply with the UNSC resolutions. The European Union promotes uniform and effective application of sanctions and protection of the smooth functioning of the common market. The third trend, being a consequent development of the second one, includes situations when EU decisions strengthen and complement UNSCR resolutions. The last trend is an extremely important element of the EU's activity. It is estimated that about 82% of sanctions imposed by the EU are measures that go beyond the UNSC resolutions¹⁸. The European Union, bearing in mind the experience with the sanctions policy, particularly against Iraq, imposed in the nineties of the last century, which due to its global nature in the field of economy have led to a humanitarian catastrophe among the civilian population, consistently expands the employment of so-called smart sanctions¹⁹. In principle, they do not cover the entire nation, but target individuals, social groups or certain sectors of the economy.

There are three types targeted sanctions most often mentioned in the doctrine²⁰. The first relates to personal sanctions against certain individuals. For this purpose blacklists containing targeted individuals names and other information allowing their identification are featured. The most common consequences of this kind of sanctions are travel restrictions to certain territories, bans on issuing visas or having bank account abroad, as well as freezing financial assets of targeted individuals. The second type of targeted sanctions – selective sanctions – affects specific sectors of the economy. They consist of partial embargoes, bans on import and export of certain goods and services, bans on investments or payments and the freezing of assets of certain operators. This type of targeted sanctions affects more sectors of the economy than individuals. The third type of sanctions are traditional diplomatic sanctions listed in Article 41 of the UN Charter. The most radical measure is a rupture of diplomatic relations. Other sanctions are less spectacular, for instance the lowering the rank of the representation, the expulsion of attachés, the suspension of membership in an international organisation, the recall of ambassadors or the limitation of contacts.

¹⁸ C. Portela, *The EU's Use of 'Targeted' Sanctions Evaluating effectiveness*, CEPS Publications 2014, No 391, p. 3–6.

¹⁹ J. Mueller, K. Mueller, *Sanctions of Mass Destruction Essay*, EBSCO 1999, vol. 78, issue 3, p. 43.

²⁰ C. Portela, *The EU's Use of...*, p. 6.

The current political situation in the neighbourhood of the EU, particularly the Russian-Ukrainian conflict is a test of internal solidarity and the institutional and political capacity in the field of imposing sanctions. Looking at the sequence of steps undertaken by the EU, one must remember that the EU acted at three different levels. Firstly, it has imposed travel restrictions and the freezing of assets of individuals and legal entities responsible for undermining the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, as well as for activities against the Constitution of Ukraine, referring to the future status of any part of its territory²¹. Secondly, the sectoral restriction measures include restrictions on access to the capital of Russia's largest state-owned banks and entities controlled by them and selected companies from the energy and armaments sectors, the ban on arms exports, the ban on exports of dual-use goods and technologies and the ban on exports of equipment and technologies for oil exploration under extreme conditions²². Thirdly, the EU has introduced specific measures resulting from the non-recognition policy of annexation of the Crimea and Sevastopol. It has established restrictions on the import of products from the Crimea to the EU, investments in the peninsula, the tourist sector and EU exports of specific products and technologies in the transport, telecommunications and energy sectors²³. The sanctions imposed by the EU will last at least until 23 June 2016. A lively debate on the effectiveness of the above-mentioned measures is currently taking place at the EU level.

Conclusions

The above short analysis leads to the conclusion that the catalogue of sanctions as a tool of international policy of countries and supranational institutions has extended over the centuries. Policy makers use them more willingly in the expanding range of situations. At the same time, despite the above-mentioned direction of "institutionalisation" of the process of imposing sanc-

²¹ so-called 2nd phase sanctions entered into force on 17 March 2014 and imposed by Council Decision 2014/145/ CFSP, with a total number of 151 individuals and 37 legal entities.

²² so-called 3rd phase sanctions entered into force on 31 July 2014 and imposed by the Council Regulation no 833/2014.

²³ Measures without connection to 2nd and 3rd phase sanctions imposed by the Council Regulation no 692/2014.

tions, the elementary attention to democratic decision-making process is maintained. In addition, each case of a sanction regime is considered and analysed individually. Indisputable seems to be a tendency to move from the employment of a global embargo towards tailor-made targeted or smart sanctions, the intention of which is to reach out to specific target groups, responsible for the violation of the international order.

Today, in relation to how the goals of sanctions are understood, the most acceptable in view of the doctrine seems to be an opinion pointing at general common denominators²⁴. Primary goals, publically revealed, are most often employ to make a target of sanctions comply with wishes of the sanctioning country or institution. They are usually the most difficult goals to achieve. Secondary goals underline symbolically the international prestige of the sanctioning country or institution having the moral legitimacy to act in a specific way. They also respond to expectations of certain domestic interest groups, strengthening at the same time the position of the sanctioning country or institution. Tertiary goals affect politically the international situation in a real way.

Sanctions can punish targeted nations or individuals in a situation of violation of a particular international order. With the moral legitimacy they may also prevent future violation of international norms. Without going into considerations on effectiveness of a particular type of sanctions, it is undisputed that both the classic embargo and targeted / intelligent sanctions raise costs to the sanctioning subject as to its target. The imposition is always preceded by a specific profit and loss account.

The number of sanction regimes held today shows however, that the international community in the process of its development has less and less tolerance for behaviours violating international law and order.

Bibliography

- Askari H.G., Hossein, G., Forrer, J., Teegen, H., Yang, J. (2003) *Economic sanctions. Examining Their Philosophy and Efficacy*. Westport/USA 2003.
- Biersteker J. T., Eckert E.S., Tourinho M., *Designing United Nations Targeted Sanctions: Findings from the Targeted Sanctions Consortium*, The Graduate Institute Geneva 2012.

²⁴ A.I. Mandelovitz, *Economic Sanctions. Effectiveness as Tools of Foreign Policy. Report to the Chairman*, Committee of Foreign Relations, U.S. Senate. U.S. General Accounting Office 1992, p. 1-12.

The Covenant of the League of Nations. (1919). Derived from: <http://www.refworld.org/docid/3dd8b9854.html>.

Dollinger P., *The German Hansa*. London 1999.

Eph'al I., *The Ancient Arabs: Nomads on the Borders of the Fertile Crescent 9th-5th Centuries B.C.*, Jerusalem 1982.

Farrall J.M., *United Nation Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge 2007.

Harris W.V., *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 BC*. Oxford 1979.

Hecksher E.F. (1964). *The Continental System*. Ed. Westergard H. Gloucester. p. 13.

Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284-602. A social, Economic and Administrative Survey.vol II*, Baltimore 1964.

Mandelovitz A.I., *Economic Sanctions. Effectiveness as Tools of Foreign Policy. Report to the Chairman, Committee of Foreign Relations, U.S. Senate*. U.S. General Accounting Office 1992.

Maciążek P.A., *Narodziny Imperium*. PolitykaGlobalna.pl 2010, derived from: <http://www.politykaglobalna.pl/2010/06/narodziny-imperium/>.

Mueller J., Mueller K., *Sanctions of Mass Destruction Essay*. EBSCO 1999, vol. 78, issue 3.

Napoleon I. (1806). *The "Berlin Decree" of November 21 1806*, derived from: <http://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/the-berlin-decree-of-november-21-1806/>.

Portela C., *The EU's Use of 'Targeted' Sanctions Evaluating effectiveness*, CEPS Publications 2014, No 391.

Stantchev S., *Spiritual Rationality. Papal Embargo as a Cultural Practice*. Oxford 2014.

Dariusz Grzegorzczuk
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Garnizon Siedlce w procesie utrzymania bezpieczeństwa militarnego w II Rzeczypospolitej (1922–1939)

Siedlce Garrison in the process of maintaining military security in II Republic of Poland (1922–1939)

Abstrakt: Garnizon Siedlce odgrywał ważną rolę w bezpieczeństwie militarnym II Rzeczypospolitej od zarania niepodległości, aż po jej upadek w 1939 r., stanowił ważny węzeł drogowy i kolejowy. Po rozbrojeniu Niemców w Siedlcach, już 25 listopada 1918 r. rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych rozpoczęto formułować pułk piechoty początkowo zwany siedleckim, nieco później pułk otrzymał numer 22. Pierwszym dowódcą pułku został płk Wacław Pażuś, objął on zarazem funkcję dowódcy Siedleckiego Okręgu Wojskowego. W Siedlcach powstawały formacje wojskowe na bazie działającej tu Polskiej Organizacji Wojskowej, jednostek Polskich Sił Zbrojnych i zaciągu ochotniczego. W styczniu 1919 r., kiedy 22 pułk piechoty wyruszył na front, w siedleckich koszarach rozpoczęto organizację batalionu zapasowego. Wkrótce jego dowództwo objął kpt. Stanisław Biernacki, który został także dowódcą całego garnizonu.

Po zakończeniu działań wojennych 9 Dywizja Piechoty, a wraz z nim 22 pp pozostał w rejonie Mołodeczna na Wileńszczyźnie. We wrześniu 1922 r. pułk powrócił do koszar w Siedlcach. Również 8 września 1922 r. stanął garnizonem 9 pułku artylerii ciężkiej (1 dywizjon w Brześciu). W kilka dni potem przybył do miasta dowódca 9 DP płk. Mieczysław Trojanowski z dowództwem i sztabem dywizji. Zamiast dotychczasowego wojskowego podziału państwa na Dowództwa Okręgów Generalnych utworzono Dowództwa Okręgów Korpusu, 9 DP wraz z podległymi jej pułkami wchodziła w skład IX DOK w Brześciu nad Bugiem. Ostatecznie w okresie międzywojennym w Siedlcach stacjonowały następujące jednostki i urzędy wojskowe: dowództwo i sztab 9 DP, 22 pp, 9 pac (do 1933 r.), 9 pal (od 1933 r.), Komenda Rejonu Uzupelnień, Rejonowy Inspektorat Koni, Wojskowy Sąd Rejonowy, Obwodowa Komisja Przysposobienia Wojskowego nr 22, 9 pluton żandarmerii, Powiatowa Komenda Przysposobienia Wojskowego, Komenda PW Krakusi, placówka

oficera Samodzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK Brześć nad Bugiem oraz kościół garnizonowy pw. Serca Jezusowego.

W grudniu 1922 r., po zabójstwie prezydenta RP Gabriela Narutowicza, batalion sztabowy i 3 batalion 22 pp wyjechały do Warszawy, gdzie pełniły służbę asystencyjną. 22 pp jako jeden z pierwszych poparł zamach stanu marszałka Józefa Piłsudskiego. W walkach tych pułk stracił 1 oficera zabitego i 3 rannych oraz 3 zabitych i 18 rannych żołnierzy.

23 marca 1939 r. w Garnizonie Siedlce ogłoszono mobilizację alarmową, która przebiegała w dwóch zasadniczych pionach: materiałowym i personalnym. W czerwcu 1939 r. jednostki 9 DP przetransportowano na Pomorze, gdzie weszły w skład Armii „Pomorze” gen. Władysława Bortnowskiego. Dowódcą garnizonu i Ośrodka Zapasowego 9 DP został ppłk Stanisław Adamus.

W nocy 31 sierpnia w jednostkach zapasowych garnizonu siedleckiego ogłoszono stan ostrego pogotowia.

Abstract: Siedlce Garrison played a vital role in maintaining military security in the time of II Republic of Poland from the moment of regaining independence until its loss in 1939, constituting an important road and railway junction. There were several military formations created in Siedlce on the basis of the then existing Polish Military Organisation, units of Polish Armed Forces and voluntary conscription. After the disarmament of the Germans in Siedlce, on the 25th of November 1918, under the order of the Ministry of Military Affairs, a formation of an infantry regiment was commenced. The unit was initially called Siedlce regiment, and later referred to under the number of 22. The first commander of the regiment was Colonel Waclaw Pażuś, who also performed a function of the commander of Siedlce Military District. In January 1919, when the 22nd regiment of infantry was dispatched to the front line, a reserve battalion was formed in the Siedlce casern. Soon Captain Stanisław Biernacki assumed the role of its commander, and later he also became commander of the whole garrison.

After the termination of military operations, the 9th division of infantry together with the 22nd regiment of infantry were deployed to the region of Mołodeczna near Vilnius. In September 1922, after four years since its formation, the regiment returned to Siedlce. On the 8th of September 1922 9th regiment of heavy artillery was also stationed in the garrison (1st Division in Brest). A few days later there came to Siedlce the commander of 9th division of infantry, Colonel Mieczysław Trojanowski, with the command and staff of the division. In place of the old military administrative division of the state into Commands of General Districts there were created Commands of Local Corps, and the 9th division of infantry with all its dependent regiments were part of IX Command of Local Corps in Brest on the Bug River. Eventually in the interwar period the following military units and military offices were located in Siedlce: Command and Staff of 9th division of infantry, 22nd regiment of infantry, 9th regiment of heavy artillery (until 1933), 9th regiment of light artillery (since 1933), Regional Headquarters for Reserves, Regional Equine Inspectorate, Regional Military Court, Local Commission for Military Training nr 22, 9th platoon of

gendarmierie, District's Headquarters for Military Training, Headquarters of Military Training 'Krakusi', a military outpost for an officer of Independent Informational Bureau of IX Command of Local Corps in Brest on the Bug River and a garrison church dedicated to the Heart of Jesus.

In December 1922, after the assassination of President Gabriel Narutowicz, the headquarters' battalion and III battalion of the 22nd regiment were deployed to Warsaw where they performed auxiliary duty. The 22nd regiment as one of the first formations supported Józef Piłsudski's coup d'état during which the regiment sustained the following losses: 1 killed and 3 injured officers and 3 killed and 18 injured soldiers.

On 23rd of March 1939 alert mobilisation with regard to material and personnel took place. In June 1939 the units of the 9th division of infantry were transferred to Pomerania where they were incorporated into the Pomerania Army under General Władysław Bortnowski. Lieutenant Colonel Stanisław Adamus became commander of the garrison and the Reserves Centre of the 9th division of infantry.

At night on the 31st of August in auxiliary units of Siedlce Garrison a state of high alert was declared.

Słowa kluczowe: Garnizon Siedlce, Wojsko Polskie, bezpieczeństwo militarne, II Rzeczypospolita

Keywords: Siedlce Garrison, Polish Army, military security, II Republic of Poland

Wprowadzenie

Po rozbrojeniu Niemców w Siedlcach¹, 25 listopada 1918 r. rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych rozpoczęto formułować pułk piechoty początkowo zwany siedleckim, nieco później pułk otrzymał numer 22. Pierwszym dowódcą pułku został płk Wacław Pażuś, objął on zarazem funkcję dowódcy Siedleckiego Okręgu Wojskowego. W Siedlcach powstawały formacje wojskowe na bazie działającego Polskiej Organizacji Wojskowej, jednostek Polskich Sił Zbrojnych i zaciągu ochotniczego. W styczniu 1919 r., kiedy 22 pp wyruszył na front, w siedleckich koszarach rozpoczęto organizację batalionu zapasowego. Wkrótce jego dowództwo objął kapitan Stanisław Biernacki, który został także dowódcą całego garnizonu. Dowództwo garnizonu obejmował zawsze najwyższy stopniem i starszeństwem dowódca oddziału stacjonującego w danym garnizonie. Organem pomocniczym dowódcy garnizonu był komendant placu, odpowiedzialny za sprawy lokalno-administracyjne. Batalion zapasowy składał się z kompanii rekru-

¹ Zob. D. Grzegorzczuk, *Siedlce w pierwszych miesiącach Niepodległości*, [w:] *Rok 1918 na Podlasiu*, praca zbior. pod red. A. Kołodziejczyka i K. Pindla, Siedlce 2001, s. 201-212.

tów, kompanii ozdrowieńców oraz szkoły podoficerskiej. Formowano w nim kompanie marszowe, kierowane do pułku przebywającego na froncie. Łącznie, w latach 1919–1920, batalion zapasowy 22 pp wystawił 18 kompanii marszowych, liczących 22 oficerów i 2977 żołnierzy. Piętnaście z tych kompanii trafiło do 22 pp², jedna wzięła udział w walkach nad Bugiem i została wcielona do 18 pp, dwie pozostałe skierowano w rejon Skoczowa, gdzie ubezpieczały granicę z Czechosłowacją³.

W 1920 r., oprócz batalionu zapasowego, w siedleckim garnizonie miały swoją siedzibę: Powiatowa Komenda Uzupełnień, Okręgowe Kierownictwo Wojskowych Robót Budowlanych, Dowództwo Dworca Kolejowego, Zarząd Kwaterunkowy, Komenda Placu, Szpital Załogi, Okręgowa Ekspozytura Sekcji Opieki MSWojsk., Zarząd Składów Amunicji⁴ oraz Dowództwo Siedleckiego Okręgu Wojskowego i pluton żandarmerii.

W sierpniu 1920 r., w związku ze zbliżaniem się Armii Czerwonej, garnizon został ewakuowany do Pabianic. Wyjątek stanowił szpital wojskowy w Stoku Lackim, który pozostał na swoim miejscu⁵.

Po wycofaniu się jednostek wojskowych i policji w Siedlcach pozostały jedynie formacje Straży Obywatelskiej, które pełniły służbę patrolową. Do miasta przybyła polska delegacja złożona z członków Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, której zadaniem było przeprowadzenie pertraktacji z Rosjanami.

10 sierpnia 1920 r. pułki 17 Dywizji Strzelców Armii Czerwonej wkroczyły do Siedlec. Cztery dni później w mieście powstał Polrewkom. Komisarzem Siedlec został mianowany Józef Lewandowski. 15 sierpnia do miasta przyjechał Feliks Dzierżyński i mianował na funkcję gubernatora

² J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji 1918–1939*, Warszawa 2000, s. 32.

³ M. J. Chromiński, *Zarys historii Batalionu Zapasowego 22. Siedleckiego Pułku Piechoty w latach 1919–1922*, „Szkice Podlaskie” z. 16, 2008, s. 5–20; idem, *Zarys historii 222 pułku piechoty ochotniczej z Siedlec*, „Szkice Podlaskie” z. 17, 2009–2010, s. 71–91; D. Grzegorczyk, *Organizowanie jednostek Wojska Polskiego na terenie Siedlec i powiatu siedleckiego*, [w:] *Z dziejów wojskowości polskiej. Księga Jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, pod red. J. Gmitruka, W. Włodarkiewicza, Warszawa-Siedlce 2008, s. 207–221.

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Komenda Garnizonu Siedlce (dalej KG Siedlce), sygn. I.372.49.1, Rozkaz L.218 ze stycznia 1920 r.

⁵ J. Garbaczewski, J. Izdebski, S. Kordaczuk, *Lista żołnierzy ofiar wojny 1918–1921 związanych z Siedlcami miejscem śmierci lub służby*, Siedlce 1990, s. 7.

siedleckiego Stanisława Krasuskiego, który przedtem był niższym kancelistą w siedleckim magistracie⁶.

Siedlce zostały wyzwolone w nocy z 17 na 18 sierpnia 1920 r. przez oddziały 21 DP Górskiej. Wkrótce do miasta skierowano Sąd Polowy Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawa, który funkcjonował jako Sąd Lotny. W dniach 23 i 27 sierpnia wydał on kilkanaście wyroków śmierci za zbrodnię dezercji i zdrady stanu. W większości dotyczyły one osób narodowości żydowskiej. Oskarżeni, którzy nie ukończyli 20 roku życia zostali skazani na kary od 5 do 10 lat ciężkiego więzienia⁷.

W 1922 r., gdy 22 pp stacjonował na Wileńszczyźnie, w Siedlcach czasowo rozmieszczono 2 pp Legionów oraz dowództwo 2 DP Legionów⁸. Komendę garnizonu przekazano dowódcy piechoty dywizyjnej 2 DP Leg. ppłk. Mieczysławowi Smorawińskiemu⁹.

Garnizon siedlecki na „stopie pokojowej”

Po zawieszeniu broni z Rosją Sowiecką, w związku z zajęciem Wilna przez gen. Lucjana Żeligowskiego, wzrosła możliwość reakcji Litwinów. Z 22 i 34 pp oraz dwóch baterii 9 pal stworzono tzw. „Brygadę Merczeńską”¹⁰ płk. Aleksandra Narbutt-Łuczyńskiego. Jednostka ta stanowiła odwód wojsk Litwy Środkowej, dowodzonych przez gen. L. Żeligowskiego.

22 sierpnia 1921 r. Minister Spraw Wojskowych wydał rozkaz o przejściu wojska na „stopę pokojową”. Przystąpiono do reorganizacji dywizji piechoty. Reorganizacja ta objęła 9 DP tylko w części. Nowym elementem dowodzenia było utworzenie dowództwa piechoty dywizyjnej. Dowódca piechoty dywizyjnej pełnił funkcję zastępcy dowódcy dywizji i sprawował władzę tylko nad pułkami piechoty¹¹. Pierwszym dowódcą piechoty dywizyjnej 9 DP został płk Franciszek Sikorski. 15 września 1922 r. dowództwo 9 DP, powołu-

⁶ A. Winter, *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015, s. 18; J. Izdebski, *Działania wojenne na Podlasiu w sierpniu 1920 r.*, Siedlce 1991, s. 16–18; J. Szczepański, *Wojna 1920 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995, s. 182.

⁷ J. Izdebski, *Działania wojenne na Podlasiu...*, s. 24, 28–29.

⁸ Idem, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 98.

⁹ CAW, Akta KG Siedlce, sygn. I.372.49.2, Rozkaz Nr 122 z 10 czerwca 1922 r.

¹⁰ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 60; E. Kospath-Pawłowski, *9 dywizja w walkach o niepodległość i granice w latach 1919–1921*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995, s. 71.

¹¹ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 98.

jąc się na rozkaz MSWojsk. z 26 sierpnia, ogłosiło likwidację oddziałów tejże dywizji i ich przeniesienie do pokojowych garnizonów¹².

Po zakończeniu działań wojennych 9 DP, a wraz z nim 22 pp¹³ pozostał w rejonie Mołodeczna na Wileńszczyźnie. 5 lipca 1922 r., z części Okręgu Generalnego Warszawa i Okręgu Generalnego Lublin, utworzono Okręg Korpusu Nr IX z dowództwem w Brześciu nad Bugiem. Okręg ten objął swoim zasięgiem południowe Podlasie, na obszarze którego miała stacjonować 9 DP.

7 września 1922 r. po 4 latach od organizacji pułku powrócił do koszar w Siedlcach (Roskosz) 1 batalion 22 pp, 15 września przybył 4 batalion, 2 batalion został czasowo rozlokowany w Zambrowie i powrócił do Siedlec dopiero w grudniu 1923 r. 21 września do miasta przybył sztab oraz dowództwo 9 DP, a 17 września reszta pułku. Również 8 września 1922 r. stanął garnizonem 9 pac¹⁴ (1 dywizjon w Brześciu od 1933 r. pułk przeniesiony został do Włodawy)¹⁵. W kilka dni potem przybył do miasta dowódca 9 DP płk Mieczysław Trojanowski z dowództwem i sztabem dywizji. 1 października odbyło się uroczyste powitanie przez społeczeństwo miasta wojska. 3 listopada 1922 r. nastąpiło wręczenie sztandaru 22 pp, który ufundowały sejmiki powia-

¹² CAW, Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14, Rozkaz Dowództwa 9 Dywizji Piechoty L.dz. 1063/I z 15 września 1921 r. o likwidacji oddziałów 9 DP i przejściu do pokojowych garnizonów.

¹³ W walkach z lat 1919–1921 22 pp stracił 19 oficerów i 216 szeregowych, poległych i zmarłych z ran. Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari* V klasy odznaczono chorągiew pułkową oraz 55 oficerów i żołnierzy, a Krzyżem Walecznych – 68 oficerów i 416 szeregowych. Zdobycz wojenna pułku wyniosła: 18 dział, 300 karabinów maszynowych, około 5000 jeńców, 300 koni z siodłami, 7 statków wodnych, 10 lokomotyw, kilkaset wagonów z materiałem wojennym, wiele wozów i kuchni polowych, kilkadziesiąt aparatów telegraficznych i telefonicznych, dużo broni ręcznej i amunicji oraz 3 chorągwie pułkowe, kilka kompletnych kancelarii wyższych dowództw, a także ogromne składy broni, amunicji i prowiantu. B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty...*, s. 63–67; zob. też: J. Garbaczewski, *Kawalerowie orderu Virtuti Militari siedleckiego 22 pułku piechoty za wojnę 1918–1921 r.*, Siedlce 1995; idem, *Kadra oficerska 22 pułku piechoty (Siedlce) w latach 1918–1921*, „Szkice Podlaskie”, z. 8, 2000.

¹⁴ H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Organizacja i odznaki artylerii*, Warszawa 1994, s. 97–98.

¹⁵ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta 1918–1939*, [w:] *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, pod. red. J. R. Szaflika, Warszawa 1981, s. 226.

tów: siedleckiego, łukowskiego i janowskiego. Wręczenie sztandaru dokonał Naczelnik Państwa Józef Piłsudski¹⁶.

W związku z powrotem pułku do garnizonu rozwiązano batalion zapasowy 22 pp. Kilka dni wcześniej w Siedlcach został sformowany i rozpoczął szkolenie pokojowe 9 pac¹⁷.

3 listopada 1922 r. odbyła się uroczystość wręczenia sztandaru dla 22 pp. Pierwszy sztandar pułk otrzymał już w marcu 1919 r., jednak nie odpowiadał on regulaminom MSWojsk. Nowy sztandar został ufundowany przez społeczeństwo południowego Podlasia. Wręczenia sztandaru dokonał osobiście Marszałek Józef Piłsudski. Uroczystość odbyła się w obecności dowództwa 9 DP, delegacji pozostałych pułków dywizji, biskupa polowego WP Stanisława Galla, biskupa podlaskiego Henryka Przeździeckiego, przedstawicieli władz lokalnych oraz mieszkańców Siedlec. Po mszy w kościele św. Stanisława odbyło się zaprzysiężenie na nowy sztandar pododdziałów 22 pp. Marszałek dokonał również przeniesienia orderu *Virtuti Militari* ze starego sztandaru na nowy. Po uroczystości J. Piłsudski wygłosił w kasynie oficerskim pułku okolicznościowe przemówienie o następującej treści: „22 pułk piechoty, który zaliczam do najwcześniejszych oddziałów Niepodległej Polski, rzucony został na mój rozkaz w poleskie błota, gdzie zasłynął jako specjalista od walk błotnych. Pełniąc obowiązki wojenne z honorem, walczy z najniebezpieczniejszym wrogiem, przeto poniósł zasługi, w uznaniu których uwieńczyłem chorągiew 22 pp orderem *Virtuti Militari*. Przy końcu wojny, kiedy wszystkie oddziały odpoczywały, to 9 Dywizję Piechoty, jako jedną z najpewniejszych, trzymałem jeszcze dwa lata na stopie wojennej na kresach. Jestem wodzem, który nakłada obowiązki na tych, których kocha, a to dowód, że Was kocham. Wy Podlasiacy potraficie obowiązki na Was włożone wykonać, więc niech żyje Ziemia Podlaska, a z nią jej dziecko – 22 pułk piechoty”¹⁸.

¹⁶ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 98-99; D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995, s. 72.

¹⁷ 9 pac powstał z różnych dywizjonów ze składu różnych pułków. I dywizjon zorganizowano w Zajezierzu pod Dęblinem, 2 dywizjon w Poznaniu, a 3 w Przemyślu. Ostatecznie 1 dywizjon 9 pac rozlokowano w Brześciu nad Bugiem, zaś resztę pułku w Siedlcach. R. Łoś, *Artyleria polska 1914-1939*, Warszawa 1991, s. 53; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921-1939...*, s. 97; szerzej na temat 9 pac zob. A. Szczepański, *9 pułk artylerii ciężkiej*, Pruszków 1998.

¹⁸ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty...*, s. 60-61.

W grudniu 1922 r., po zabójstwie prezydenta RP Gabriela Narutowicza, batalion sztabowy i 3 batalion 22 pp wyjechały do Warszawy, gdzie pełniły służbę asystencyjną¹⁹.

3 marca 1923 r., rozkazem komendanta garnizonu płk Franciszka Sikorskiego, zostały ustalone nazwy koszar w garnizonie, z jednoczesnym wykazem stacjonujących w nich jednostek i instytucji. W Siedlcach istniały następujące koszary: Igańskie – dowództwo i sztab 9 DP, dowództwo piechoty dywizyjnej 9 DP, Komenda Garnizonu, Roskosz – 9 pac, dowództwo 22 pp, batalion sztabowy 22 pp, pralnia oraz stajnie 22 pp i 9 pac, Garwolińskie – Szpital Rejonowy, Kilińskiego – Baon Sanitarny Nr 9, pluton żandarmerii, Powiatowa Komenda Uzuppełnień oraz filia Szpitala Rejonowego, 3 Maja – RZG, Intendentura oraz magazyny, Łukowskie – oddział C Składu Amunicji Nr 2, 1 i 3 batalion 22 pp, piekarnia RZG²⁰.

Dowódca 9 DP, jak każdy dowódca dywizji, podlegał bezpośrednio dowódcy Okręgu Korpusu i odpowiadał przed nim za gotowość bojową, wyszkolenie i służbę wewnętrzną podległych mu oddziałów. Dowodził on dywizją za pomocą sztabu, który w okresie pokoju nie dzielił się na oddziały. Szef sztabu zajmował się kierownictwem i kontrolą prac w sztabie, natomiast całokształt agend w sztabie prowadzili dwaj oficerowie sztabu. Zastępcą dowódcy dywizji był dowódca piechoty dywizyjnej, którego głównym zadaniem był nadzór nad szkoleniem piechoty, a szczególnie oficerów²¹.

Po zamachu majowym nastąpiły zmiany w podległości dowódcy dywizji. W sprawach administracyjno-gospodarczych, mobilizacyjnych i porządkowych podlegał dowódcy Okręgu Korpusu. W sprawach wyszkolenia podlegał inspektorowi armii i przed nim odpowiadał za przygotowanie bojowe jednostek.

Pod koniec 1933 r. nastąpiła poważna zmiana w składzie garnizonu. Wobec trudności w realizacji programu wyszkolenia bojowego w siedleckim garnizonie, 9 pac został przeniesiony do Włodawy. 28 października, w kasynie oficerskim 22 pp, odbyła się pożegnalna kolacja z okazji odejścia 9 pac. Dzień później miała miejsce msza polowa i uroczysta defilada 9 pac i 22 pp²². W miejsce 9 pac do Siedlec przeniesiono 9 pal (bez III dywizjonu) z Białej Podlaskiej. 9 listopada, po trzydniowym marszu, przybył I dywizjon. Kilka dni później, w ten sam sposób, dotarł do Siedlec II dywizjon. Dowództwo pułku, zasoby magazynowe i sprzęt zostały przewiezione koleją. Ofi-

¹⁹ Idem, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 99; D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny...*, s. 72.

²⁰ D. Grzegorzczuk, *Organizowanie jednostek Wojska Polskiego...*, s. 220–221.

²¹ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926...*, s. 98–99.

²² CAW, Akta KG Siedlce, sygn.I.372.49.4, Rozkaz Nr 21 z 25 października 1933 r.

cialnie dowództwo 9 pal rozpoczęło funkcjonowanie w nowym miejscu 15 listopada 1933 r.²³

Ostatecznie w okresie międzywojennym w Siedlcach stacjonowały następujące jednostki i urzędy wojskowe: dowództwo i sztab 9 DP, 22 pp, 9 pac (do 1933 r.), 9 pal (od 1933 r. bez 3 dywizjonu), Komenda Rejonu Uzupełnień, Rejonowy Inspektorat Koni, Wojskowy Sąd Rejonowy, Obwodowa Komisja Przysposobienia Wojskowego nr 22, 9 pluton żandarmerii, Powiatowa Komenda Przysposobienia Wojskowego, Komenda PW Krakusi, placówka oficera Samodzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK Brześć nad Bugiem oraz kościół garnizonowy pw. Serca Jezusowego (przebudowanego w latach 1921–1930 z cerkwi pw. św. Ducha)²⁴.

Taka organizacja garnizonu przetrwała praktycznie do 1939 r., kiedy to jednostki garnizonowe, po wcześniejszej mobilizacji, zostały przeniesione na Pomorze. Tam, wraz z innymi jednostkami 9 DP, weszły w skład Armii „Pomorze” gen. Władysława Bortnowskiego.

Szkolenie bojowe w jednostkach garnizonowych

Po powrocie jednostek wojskowych do Siedlec w 1922 r. ich głównym zadaniem stało się szkolenie rekrutów. Poborowych, po przybyciu do koszar, poddawano badaniom lekarskim i szczepieniom przeciw chorobom zakaźnym. Następnie otrzymywali oni przydziały do poszczególnych pododdziałów, pobierali umundurowanie i buty oraz zapoznawali się z terenem koszar. Przez 12 tygodni trwało ogólnowojskowe szkolenie rekrutów, potem żołnierze młodego rocznika składali przysięgę. Po przysiędze rozpoczynał się właściwy cykl szkoleniowy.

Cykl szkoleniowy dzielił się na okres letni i zimowy. Po letnim cyklu szkoleniowym w 1926 r., w sprawozdaniu dowództwa dywizji, bardzo nisko oceniono umiejętności oficerów w organizowaniu i prowadzeniu cwi-

²³ Pułk powstał 14 czerwca 1919 r. w Zajezerzu pod Dęblinem, jako 9 pap. Dwa dywizjony pułku brały udział w wojnie polsko-bolszewickiej, a potem stacjonowały na kresach do września 1922 r. Następnie 9 pap powrócił do garnizonu w Białej Podlaskiej. 4 grudnia 1920 r. Marszałek Piłsudski odznaczył orderem *Virtuti Militari* trąbkę 9 pap (wtedy pułk nie posiadał jeszcze własnego sztandaru). Sztandar, ufundowany przez społeczeństwo Podlasia, pułk otrzymał z rąk Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza 17 lipca 1938 r. w Zamościu. P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej*, Pruszków 1996, s. 12.

²⁴ R. Roguski, *Południowe Podlasie w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939*, Warszawa 2010, s. 142–149; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 227.

czeń bojowych. W szczególności dotyczyło to oficerów artylerii. W sprawozdaniu tym zwrócono również uwagę na niemożność realizacji programu szkoleniowego przez 22 pp, ponieważ w związku z udziałem pułku w przewrocie majowym, pełnił on służbę wartowniczą w Warszawie²⁵.

Dowództwa pułków przywiązywało dużą wagę do wszechstronnego wyszkolenia służby czynnej. Głównym zadaniem pułków w czasie pokoju było szkolenie poborowych, którzy przybywali do Siedlec w dniach 21–22 marca każdego roku. Przykładowo w roku poborowym 1938 do 22 pp wcielono 478 Polaków, 170 Białorusinów i 57 Żydów²⁶. Podstawową zasadą uzupełniania Wojska Polskiego był powszechny obowiązek służby wojskowej wszystkich zdolnych do niej mężczyzn. W myśl ustawy z 1924 r. obowiązek ten rozpoczynał się w 21 roku życia i trwał do 50 roku. Obejmował służbę czynną, w rezerwie i pospolitym ruszeniu. Czynna służba wojskowa trwała 2 lata. Po okresie unitarnym trwającym trzy miesiące rekruci przystępowali do przysięgi. Często zaprzysiężenie młodych żołnierzy odbywało się 25 czerwca w dniu święta parafii wojskowej. Od rekrutów wyznania rzymskokatolickiego przysięgę odbierał kapelan garnizonowy, od rekrutów wyznania prawosławnego ks. dziekan prawosławny z DOK IX, a od rekrutów wyznania mojżeszowego miejscowy rabin, który pełnił funkcję rabina garnizonowego. W siedleckich pułkach szkolono oprócz żołnierzy służby czynnej również podchorążych rezerwy. Powoływano ich na trzytygodniowe ćwiczenie szczególnie w okresie letnim (rzadziej w zimę). Przy pułkach funkcjonował Dywizyjny Kurs Podchorążowych Rezerwy Piechoty i Artylerii istniały kompanie szkolne, w których szkolono przyszłych podoficerów rezerwy²⁷.

Corocznie do jednostek garnizonu siedleckiego wcielono poborowych będących analfabetami i półanalfabetami. Z pomocą im przychodził miejscowy Polski Biały Krzyż (założony 8 czerwca 1929 r.), którego działacze prowadzili kursy ogólne w zakresie szkoły podstawowej zwane „Żołnierską Szkołą Początkową”. PBK prowadził również kursy specjalistyczne, odczyty, pogadanki. Do tej akcji włączyli się również nauczyciele szkół siedleckich²⁸. Działalność PBK w garnizonie siedleckim należy cenić bardzo wysoko, przyczyniła się ona, bowiem do pewnego rozwoju umysłowego znacznej ilości żołnierzy, dla których służba w wojsku była jednocześnie okazją do pewnego przygotowania zawodowego. Świadczy to dobrze o inteligencji siedleckiej, która udzielała się w pracach PBK.

²⁵ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 109.

²⁶ M. Żuk, *22 pułk piechoty*, bp (mps w zbiorach D. Grzegorczyka).

²⁷ Ibidem.

²⁸ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 231.

10 czerwca 1932 r. w 22 pp złożył wizytę Józef Piłsudski. Wizyta była związana z tragicznym wypadkiem, jaki wydarzył się dzień wcześniej. W trakcie ćwiczeń, przeprowadzonych pod kierownictwem Inspektora Armii gen. dyw. Stefana Dąb-Biernackiego, w wyniku upadku z konia zginął płk Kazimierz Hozer, dowódca 22 pp²⁹.

Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy 9 DP utworzono przy 22 pp w 1932 r. Pierwsze wcielenie poborowych nastąpiło 15 września 1932 r. Na DKPR kierowano poborowych, którzy ukończyli szkołę średnią i posiadali maturę. Średnio było to około 150 osób. Pierwszy kurs odbywał się w bardzo trudnych warunkach. Brak było odpowiednich pomieszczeń, map, planów i podręczników. Podchorążowie otrzymali też zbyt mało sprzętu bojowego. Program wyszkolenia okazał się przeladowany i niedostosowany do nakreślonych celów. Brakowało środków finansowych i doświadczeń w dziedzinie wyszkolenia przyszłych oficerów. Do tego nie można było w pełni wykonać programu szkolenia praktycznego, ze względu na trudne warunki atmosferyczne. Wszystkie te czynniki sprawiły, że podchorążowie, którzy ukończyli DKPR 15 marca 1933 r., reprezentowali bardzo niski poziom wyszkolenia³⁰.

Ze względu na trudności lokalowe stan osobowy DKPR zmniejszono o 50%. W celu poprawy wyszkolenia podchorążych kurs wydłużono do 11 miesięcy. Od września do grudnia podchorążych szkolono w zakresie pojedynczego żołnierza. Ich zaprzysiężenie odbywało się z reguły w rocznicę wybuchu powstania listopadowego. Tego dnia, po mszy w kościele garnizonowym, następował przemarsz pod pomnik w Iganiach. Tam podchorążowie składali przysięgę i brali udział w defiladzie³¹.

W zakresie dowódcy drużyny podchorążych szkolono od grudnia do marca. W tym czasie niektórzy z nich byli przenoszeni do szkoły podchorążych piechoty. Dotyczyło to tych podchorążych, którzy zdecydowali się na stałą służbę w wojsku. Od marca do sierpnia odbywało się szkolenie w zakresie dowódcy plutonu. Dla potrzeb DKPR formowano wtedy specjalny oddział manewrowy, składający się z podchorążych, rezerwistów i żołnierzy służby czynnej.

Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy kończył się na początku sierpnia. Po egzaminach podchorążowie otrzymywali awanse do stopni kaprala i plutonowego. Uroczystego wręczenia świadectw dokonywał osobiście dowódca dywizji. Po szeregu praktyk i szkoleń podchorążowie otrzymywali awanse na podporuczników rezerwy.

²⁹ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 107; idem, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 227; „Nowa Gazeta Podlaska”, 1932, nr 25, s. 1.

³⁰ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 122.

³¹ „Życie Podlasia”, 1934, nr 32, s. 1.

Podczas kursu podchorążowie prowadzili różnorodną działalność kulturalną. Między innymi mieli własny teatr i chór, a także wydawali jednodniówkę³².

Udział 22 pp w zamachu majowym

Pułk siedlecki jako jeden z pierwszych poparł zamach stanu marszałka Józefa Piłsudskiego. Przygotowania do zamachu prowadzono już od połowy kwietnia. W nocy z 11 na 12 maja przybył do Siedlec kpt. Henryk Floyar-Rajchman przywiózł on prawdopodobnie polecenie udziału pułku w zamachu dla płk. Franciszka Sikorskiego komendanta garnizonu siedleckiego, a zarazem dowódcy piechoty dywizyjnej 9 DP i płk. Henryka Krok-Paszkowskiego dowódcy 22 pp z poleceniem by 22 pp natychmiast przybył do Rembertowa³³. Rano 12 maja komendant garnizonu siedleckiego płk F. Sikorski obsadził 22 pp pocztę, telegraf i stację kolejową żądając od zawiadowcy stacji 26 wagonów z lokomotywą w celu przewiezienia wojska do Warszawy. Ostatecznie o godz. 11⁰⁰ 22 pp w składzie 2 batalionów (1 i 3) ze sztandarem, karabinami maszynowymi i orkiestrą wyruszył do Warszawy³⁴.

Gen. Józef Rybak dowódca IX DOK wiadomość o niepokojach w Siedlcach otrzymał tegoż dnia od płk. Żegiestowskiego z wojskowej komendy kolejowej zawiadomił, że na stacji zgłosił się F. Sikorski z żądaniem wysłania do Warszawy kilkuset żołnierzy. Wobec odmowy płk. F. Sikorski obsadził stację żołnierzami sterroryzował pracowników kolei i załadował żołnierzy do pociągu. Dowódca 9 DP gen. M. Trojanowski przebywał wtedy w Brześciu i o niczym nie wiedział. Dowódca okręgu polecił generałowi udać się do Siedlec w celu zbadania sprawy na miejscu. Zaraz po tym przyszła do gen. J. Rybaka skarga na płk. F. Sikorskiego skierowana przez staro-

³² J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 123

³³ A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1978, s. 222; A. Czubiński, *Przewrót majowy*, Warszawa 1989, s. 163.

³⁴ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 104–105; A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 224; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 226; R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym*, „Szkice Podlaskie”, z. 9, 2001, s. 220–221; A. Czubiński, *Przewrót majowy...*, s. 163. Co do ilości żołnierzy 22 pp uczestniczących w zamachu istnieją pewne rozbieżności w danych. Józef Rybak w swych pamiętnikach podaje, że wyjechało z Siedlec 475 żołnierzy, 105 podoficerów, 15 oficerów z 8 ckm i 18 lkm, A. Garlicki opierając się na źródła wojskowe podaje w aneksie nr 3 na s. 385, że 22 pp miał stan liczbowy 24 oficerów i 503 żołnierzy, a w aneksie nr 6 32 oficerów, 607 żołnierzy i 40 koni.

stę siedleckiego, że obsadził wojskiem wszystkie urzędy. Według relacji J. Rybaka zapytany na czyje polecenie to robi odpowiedział: „Piłsudskiego”³⁵.

12 maja o godz. 6⁰⁰ w pułku zarządzono alarm. Żołnierzom wydano broń maszynową, granaty ręczne, ostrą amunicję oraz żywność na dwa dni. Osadzili oni budynki poczty, telegrafu i stacji kolejowej oraz przerwali połączenia telegraficzne z Warszawą, Lublinem i Brześciem. Płk F. Sikorski zażądał od zawiadowcy stacji podstawienia składu kolejowego w celu przewiezienia 22 pp do Warszawy. Miał on się składać z lokomotywy i 26 wagonów³⁶. Kolejarze odmówili dostarczenia żądanego składu, w związku z czym zostali aresztowani. Żołnierze zajęli stojący na stacji pociąg osobowy. W zamian za opuszczenie tego pociągu kolejarze podstawili dla pułku żądany skład³⁷. Do pociągu załadowano 1 i 3 batalion oraz orkiestrę 22 pp, z czego około 40% żołnierzy stanowili jeszcze niezaprzyjęzeni rekruci³⁸. Mimo opuszczonych semaforów skład ruszył do Warszawy. Po drodze usiływały go powstrzymać wojska wierne rządowi. Próba zerwania torów została udaremniona przez kawalerzystów z 7 pułku ułanów. W związku z realnym zagrożeniem zatrzymania pociągu, 22 pp wylądowano w Rembertowie, mimo iż miał być wylądowany na dworcu Wileńskim w Warszawie³⁹. Pułk wymaszerował w stronę Warszawy i około 18³⁰, po krótkiej wymianie ognia z osłoną mostu Kierbedzia, przekroczył Wisłę. Po wkroczeniu na Krakowskie Przedmieście pododdziały 22 pp obsadziły Zamek oraz rejon Placu Zamkowego, a następnie zajęły Komendę Miasta i budynek Sztabu Generalnego na Placu Saskim. Dworzec Gdański został obsadzony przez jeden z plutonów pułku⁴⁰.

Na wiadomość o tym, że 22 pp zbliża się do Warszawy 7 pułk ułanów, który stacjonował w Mińsku Mazowieckim obsadził stację kolejową i zatrzymał transport z 22 pp. Po wyjaśnieniu sytuacji 7 puł. też poparł zamach, transport ruszył dalej i około południa wylądował w Rembertowie⁴¹. 12 maja wieczorem 22 pp nacierał na most Kierbedzia, 13 rano 3 batalion 22 pp (podporządkowany płk. T. Frank-Wiśniewskiemu) dostał rozkaz zajęcia kawiarni „Świtezanka” u wylotu ul. Koszykowej w Aleje Ujazdowskie. Chodziło o udzielenie pomocy

³⁵ *Pamiętniki generała Rybaka*, Warszawa 1954, s. 185–187.

³⁶ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 221; J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 226.

³⁷ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 221.

³⁸ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 105.

³⁹ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 223–224.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 225; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 105.

⁴¹ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 226; A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 227–228.

załodze Ministerstwa Spraw Wojskowych atakowanej przez oddziały rządowe, atak został powstrzymany, a płk Frank-Wiśniewski zginął. Około 9 rano 3 batalion 22 pp doszedł do gmachu MSWojsk. (dowództwo płk Ludwik Kmicic-Skrzyński) w południe obsadzając gmach ministerstwa⁴².

Rankiem 13 maja 22 pp został podzielony na dwie kolumny. Jedna z nich natarła na gmach MSWojsk. wzdłuż ul. Marszałkowskiej, ale została powstrzymana. Druga kolumna obsadziła prawe skrzydło budynku MSWojsk., skąd została wyparta przez wojska wierne rządowi. Do wieczora 22 pp obsadził odcinek Al. Jerozolimskich, od mostu Poniatowskiego, do ul. E. Plater. Następnego dnia rano pułk przeszedł do odwodu, zajmując obszar u zbiegu ul. Brackiej i Placu Trzech Krzyży. Po południu 1 batalion uderzył wzdłuż ul. Mokotowskiej na Plac Zbawiciela. 3 batalion przeprowadził natarcie na Belweder wzdłuż ul. Wiejskiej. Ponieważ oddziały rządowe stawiały bardzo słaby opór, bataliony 22 pp bez większych problemów opanowały oba cele. Na tym zakończył się udział pułku w walkach⁴³.

Z 22 pp w toku walk polegli: kpt. Lucjan Nadrowski, st. szer. Klemens Daniluk, szer. Bolesław Kawalek, szer. Nikifor Panasiuk i szer. Mieczysław Donksza. Trzech oficerów i osiemnastu szeregowców zostało rannych⁴⁴.

4 czerwca 1926 r. na dziedzińcu zamkowym przed frontem kompanii honorowej 22 pp przeszedł prezydent Ignacy Mościcki wraz z Józefem Piłsudskim. Następnie odbyła się defilada, którą otwierała wspomniana kompania⁴⁵. Na początku lipca pułk powrócił do Siedlec, jednak jeszcze do sierpnia wartę w siedzibie prezydenta pełnili żołnierze ze specjalnego oddziału wydzielonego ze składu 22 pp⁴⁶. Druga jednostka stacjonująca w tym czasie w siedleckim garnizonie, 9 pac, w trakcie przewrotu majowego zachowała neutralność.

Wkrótce po zamachu doszło do licznych zmian personalnych. Dotychczasowy dowódca 9 DP, gen. Mieczysław Ryś-Trojanowski, awansował na stanowisko dowódcy Okręgu Korpusu Nr IX. Dowództwo 9 DP objął płk Franciszek Sikorski, dotychczasowy dowódca piechoty dywizyjnej. Na dowódcę piechoty dywizyjnej mianowany został dowódca 22 pp, płk Henryk Krok-Paszkowski. Nowym dowódcą 22 pp został ppłk Kazimierz Hozer⁴⁷.

⁴² A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 450–451; A. Czubiński, *Przewrót majowy...*, s. 172, 180; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 226–227.

⁴³ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 225–226; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 105.

⁴⁴ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 226.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, s. 227.

⁴⁷ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 106; idem, *Rola garnizonu...*, s. 227; D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny...*, s. 73.

Płaszczyzny współpracy wojska z miastem

Między społeczeństwem siedleckim, a wojskiem istniały cały czas różnorodne i wielostronne kontakty. Jeśli chodzi o związki ekonomiczne to garnizon był rynkiem zbytu produktów żywnościowych, furazu (słoma, siano dla koni), koni remontowych. Zapotrzebowanie na żywność było stosunkowo wysokie przykładowo norma mięsa wołowego na jednego żołnierza wynosiła 250 g., a garnizon siedlecki liczył przeciętnie 2000 żołnierzy liczba ta była wyższa latem ze względu na nowy rocznik i rezerwę powoływaną na ćwiczenia⁴⁸. Komenda garnizonu korzystała z usług różnego rodzaju przedsiębiorstw miejskich: asenizacyjnych, kamieniarskich, murarskich itp. Wiele siedleckich robotników znalazło pracę w garnizonowej Składnicy Intendentury. Komenda garnizonu dokonywała także przetargów w celu upłynnienia nadwyżek różnego typu materiałów i surowców. Były to dość pokaźne ilości i niewątpliwie znajdowały nabywców wśród miejscowych rzemieślników. Formy pomocy ze strony wojska były różnorodne wiele inicjatywy wykazywali w zakresie pomocy bezrobotnym poprzez uczestnictwo w Miejskim Komitecie Pomocy Bezrobotnym i dobrowolne składki z imprez organizowanych w tym celu w garnizonie. Wojsko udostępniało w ramach pomocy dla bezrobotnych kuchnie polowe i produkty żywnościowe. Duże zasługi przy organizowaniu pomocy dla bezrobotnych miało założone w 1925 r. siedleckie Koło Rodziny Wojskowej⁴⁹. Wojsko wobec niewystarczającej ilości mieszkań w koszarach dla części kadry zmuszone było korzystać z kwater w mieście. Wojsko posiadało pewien potencjał finansowy w tym sensie, że duża część pensji kadry oficerskiej i podoficerskiej oraz żołd żołnierzy był wydawany w mieście. W związku z tym tworzył się pewien rynek, który pokrywał zapotrzebowanie tej grupy społecznej. Obecność wojska w Siedlcach było korzystnym przyczynkiem do ożywienia gospodarczego miasta i pobliskich wsi, co pośrednio przyczyniło się do rozwoju rynku pracy⁵⁰.

W zakresie związków kulturalnych miasta z garnizonem na uwagę zasługuje działalność Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK), działalność siedleckich nauczycieli w zakresie walki z analfabetyzmem w wojsku, działalność Wojskowego Klubu Sportowego 22 pp i jego roli w propagowaniu sportu na terenie miasta. Pod koniec lat dwudziestych w ramach Polskiego

⁴⁸ J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 228.

⁴⁹ M. Paczóska, *Działalność Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w garnizonie siedleckim w latach 1930–1939*, „Szkice Podlaskie” z. 6, 1998, s. 52–56.

⁵⁰ J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 228–230; P. Borek, *Odziaływanie garnizonów wojskowych południowego Podlasia na społeczeństwo lokalne w okresie międzywojennym*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 9, 2011, s. 42–53.

Białego Krzyża (PBK) podjęto działalność mającą na celu podniesienie oświaty w wojsku. Przy 22 pp działało prowadzone przez PBK jedno z dwóch, a potem trzech kin, jakie były w Siedlcach. Prowadziło ono intensywną działalność nie tylko wśród wojska, ale również było dostępne dla mieszkańców miasta. W obu pułkach były także zorganizowane świetlice i biblioteki pułkowe. Działały również pułkowe teatry amatorskie. Wystawiano najczęściej o szeroko pojętej tematyce „wojskowej”. Poza tym teatr był jednym z ważniejszych środków wychowawczych w wojsku. Przedstawienia dla wojska dawały również teatry amatorskie z miasta⁵¹.

Bardzo popularne wśród mieszkańców były orkiestry pułkowe, szczególną sympatią cieszyła się orkiestra 22 pp, którą kierował przez długie lata kpt. Józef Stoczewski, a w ostatnich latach przed wojną por. Jarosław Hrouda. Orkiestra i wojsko były nieodzownym elementem wszystkich uroczystości organizowanych na terenie miasta⁵². Święta pułkowe były wielkim wydarzeniem dla garnizonu i miasta.

Spółceństwo siedleckie w okresie międzywojennym wniosło bardzo poważny wkład w system obronny kraju. Pod koniec lat 30. wobec wyraźnie zbliżającej się wojny zaczęły się pojawiać hasła głoszące potrzeby dozbrojenia Wojska Polskiego, dlatego myśl utworzenia Funduszu Obrony Narodowej przyjęto w Siedlcach z uznaniem. Najszerze kręgi siedleckiego społeczeństwa objęła zbiórka na FON. Do akcji tej włączyły się organizacje społeczne, paramilitarne, kombatanckie, pracownicy umysłowi, robotnicy, osoby fizyczne, rzemieślnicy, kupcy, młodzież szkolna, emeryci, duchowieństwo oraz wojsko⁵³.

Garnizon siedlecki w przededniu II wojny światowej⁵⁴

W 1939 r. miasto stanowiło ważny węzeł drogowy i kolejowy, stanowiło bezpośrednie zaplecze frontu⁵⁵. Telegram o zarządzonej mobilizacji do-

⁵¹ J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 231–233; P. Borek, *Odziaływanie garnizonów wojskowych...*, s. 53–58.

⁵² J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 234.

⁵³ Zob. szerzej: M. Gieleciński, *Spółceństwo Ziemi Siedleckiej na obronę Państwa przed wybuchem II wojny światowej*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” z. 12, 2001, s. 117–123.

⁵⁴ Niniejszy podrozdział jest częścią mego artykułu: *Siedlce w przededniu II wojny światowej*, [w:] *V wieków dziejów Siedlec*, pod red. nauk. D. Grzegorzczuka i P. Matusaka, Siedlce 2011, s. 179–182.

⁵⁵ Zob. R. Dmowski, *Funkcjonowanie kolei na południowym Podlasiu w przededniu wojny i jej rola w kampanii wrzesniowo-październikowej 1939 roku na przykładzie Siedleckiego*

wództwa 9 DP od Sztabu Głównego wpłynął do siedleckich pułków 23 marca (około godziny 13²²)⁵⁶. Komendant siedleckiego garnizonu ustalił godzinę 16⁰⁰, jako godzinę rozpoczęcia prac mobilizacyjnych⁵⁷. W pułkach odbyły się odprawy, odczytany został rozkaz mobilizacyjny. Oficerowie mobilizacyjni wydali oficerom przydziały wojenne. Komendy Rejonów Uzupelnień i starostwa zaczęły rozsyłać karty mobilizacyjne dla rezerwistów oraz wezwania dla właścicieli koni, wozów, samochodów, rowerów i motocykli. W teren wyruszyły Komisje Poboru Koni w celu pobrania koni i wozów od ludności⁵⁸.

Organizacje paramilitarne były ściśle związane z Wojskiem Polskim i odgrywały ważną rolę w popularyzacji wojska wśród społeczeństwa. Wielu oficerów i podoficerów z siedleckiego garnizonu brało czynny udział w pracach tych organizacji⁵⁹.

Ważną rolę w systemie militarnym II Rzeczypospolitej odgrywały związki rezerwistów i weteranów wojennych. Prowadziły one działalność samokształceniową w zakresie wiedzy wojskowej, samopomocy członkom oraz brały czynny współdział w przysposobieniu wojskowym lokalnego społeczeństwa, uczestniczyły w obchodach rocznic wojskowych i państwowych, a także podtrzymywaniu więzi koleżeńskich z czasów wojny i służby wojskowej. 29 lutego 1929 r. został powołany w Siedlcach Zarząd Powiatowy Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny⁶⁰.

Mobilizacja przebiegała w 9 DP w dwóch zasadniczych pionach: materiałowym i personalnym. Pojawiły się przejściowe trudności w napływie rezerwistów. Nieliczna kadra zawodowa nie radziła sobie z licznymi obowiązkami. W 22 pp brakowało 8 oficerów, zaś w 9 pal aż 26⁶¹. W 9 pal sytuację

Węzła Kolejowego (Zarys problematyki), [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod red. K. Pindla, Siedlce 2003, s. 197–230.

⁵⁶ P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 19.

⁵⁷ Ibidem; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 145.

⁵⁸ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 146; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 19.

⁵⁹ Szerzej zob. D. Grzegorzczuk, *Działalność organizacji paramilitarnych i kombatanckich w Siedlcach międzywojennych (1918–1939)*, [w:] *Dzieje, wojsko, edukacja. Księga Jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. Rocznice urodzin*, pod red. nauk. M. Bednarzak-Libery i J. Gmitruka, Warszawa–Siedlce 2010, s. 541–549.

⁶⁰ Szerzej zob. D. Grzegorzczuk, *Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny w Siedlcach (1929–1939)*, [w:] *Bezpieczeństwo, edukacja, kultura i społeczeństwo. Księga Jubileuszowa profesora Jerzego Kunikowskiego w 65. rocznicę urodzin*, pod red. nauk. J. Gmitruka, ks. R. Krawczyka i T. Zacharuk, Warszawa–Siedlce 2010, s. 337–351.

⁶¹ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 146–147.

komplikował dodatkowo fakt, iż po otrzymaniu rozkazu mobilizacyjnego dowódca pułku, adiutant, dowódca dywizjonu, trzech dowódców baterii i dwóch innych oficerów odchodziło z pułku na inne stanowiska⁶². Ponadto mobilizacja przypadała na bardzo niekorzystny okres. Od 23 marca trwał pobór nowego rocznika 1917 i rezerwistów, którzy stawiali się z opóźnieniem. Zaopatrzenie dla mobilizujących się jednostek pochodziło z trzech źródeł: z zapasów bieżących i mobilizacyjnych oraz ze środków pochodzących z poborów i zakupów. Następnie zmobilizowane oddziały zostały poddane intensywnemu szkoleniu. W celu dobrego wyszkolenia bojowego do szczebla plutonu włącznie, ze szczególnym uwzględnieniem działań nocnych w warunkach zagrożenia lotniczego i broni pancernej oraz odbycie strzelających⁶³.

Nie obyło się bez pewnych niedociągnięć przy mobilizowaniu szwadronu kawalerii dywizyjnej. Kilkunastu rezerwistów powołano, zgodnie z dawnym rozdzielnikiem, do jednostek, w których odbywali służbę wojskową, nie uwzględniając ich obecnej przynależności do PW Konnego. Komisje Poboru Koni zabrały część wierzchowców szwadronu dla innych oddziałów. Braki trzeba było uzupełniać rezerwistami i końmi z poboru. Bezpośrednio po zakończeniu mobilizacji, na 272 konie, tylko 78 należało do „Krakusów” i miało za sobą cykl szkolenia w PW Konnym. Z magazynów mobilizacyjnych „Krakusom” przydzielono tylko 73 pary butów kawaleryjskich, dlatego większość żołnierzy musiała nosić stare obuwie używane do ćwiczeń⁶⁴.

W toku mobilizacji alarmowej sztab 9 DP zmobilizował Kwaterę Główną. 22 pp zmobilizował: 22 pp, kompanię sztabową 9 DP, 191 i 205 kompanię asystencyjną, samodzielną kompanię karabinów maszynowych i broni towarzyszącej nr 91, 901 kolumnę taborową oraz oddział nadwyżek. 9 pal (bez 3 dywizjonu) zmobilizował: 9 pal (bez 3 dywizjonu), 904 kolumnę taborową, 901 warsztat taborowy oraz oddział nadwyżek. Komenda Rejonowa PW Konnego zmobilizowała szwadron kawalerii dywizyjnej, natomiast pluton żandarmerii Siedlce zmobilizował pluton żandarmerii⁶⁵.

⁶² P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 19.

⁶³ M. Bednarzak-Libera, *Siedlce we wrześniu 1939 r.*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod red. K. Pindla, Siedlce 2003, s. 170–171.

⁶⁴ J. Odziemkowski, *Krakusi Podlascy (1937–1939)*, [w:] *Wieś – chłop – ruch ludowy – państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, pr. zbiór, pod red. A. Kołodziejczyka, Warszawa 1996, s. 348–349.

⁶⁵ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 152–153; *Plan mobilizacyjny „W”*. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny, wstęp i oprac. P. Zarzycki, Pruszków 1995, *passim*.

Po zakończeniu mobilizacji w jednostkach odbyło się uroczyste zaprzysiężenie oddziałów na sztandary pułkowe. Jednostki pozostały w rejonie koncentracji garnizonu siedleckiego, co dało możliwość szybkiego uzupełnienia braków osobowych i materiałowych. Dowództwo i sztab 9 DP, dowództwo i oddziały wydzielone 22 pp, a także dowództwo oraz 2 i 4 bateria 9 pał stacjonowały w Siedlcach. 1 batalion 22 pp stacjonował w Skórcu, 2 batalion w Wiśniewie, a 3 w Niwiskach. 901 kolumna taborowa stacjonowała w Toporku, zaś 904 kolumnę taborową w Żaboklikach. 1 dywizjon 9 pał (bez 2 baterii) stacjonował w Stoku Lackim, 2 dywizjon (bez 4 baterii) w Pruszyńcu. Szwadron kawalerii dywizyjnej stacjonował w Golicach⁶⁶.

Dowódcą garnizonu i Ośrodka Zapasowego 9 DP został ppłk Stanisław Adamus⁶⁷ (adiutant ppor. Paweł Malkiewicz), a mobilizację prowadził szef miejscowego RKU mjr Stanisław Trojan⁶⁸. Dowódcą batalionu zapasowego 22 pp był Tadeusz Kulbicki, pozostałościami 9 pał dowodził mjr Tadeusz Wirth, a garnizonowym składem materiałowym dowodził kpt. Marian Jastrzębski. Z jednostek rezerwowych sformowano dywizjon szkolny złożony z dwóch baterii, dowodził nimi mjr dypl. Józef Leopold Biliński. Szkołę podoficerską, kierował por. Kazimierz Gajewski⁶⁹. Pracowano nad uaktualnieniem planów mobilizacyjnych na wypadek ogłoszenia mobilizacji powszechnej⁷⁰.

W garnizonie siedleckim powszechną mobilizację planowano przeprowadzić w dwóch rzutach. W pierwszym rzucie mobilizowały się następujące jednostki: dowództwo 11/61 pał, 4, 5, 6 bateria 61 pał, kolumna amu-

⁶⁶ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 154; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, 20; J. Odziemkowski, *Krakusi Podlascy...*, s. 349.

⁶⁷ Do niewoli sowieckiej dostał się 2 października 1939 r. nad Sanem. Osadzony w obozie w Starobielsku i zamordowany w Charkowie. Zob. Ppłk Władysław Adamus dowódca Ośrodka Zapasowego 9 Dywizji Piechoty, [w:] *Żołnierze Września. Polegli i pomordowani na Wschodzie*, Warszawa 2010, s. 7–13.

⁶⁸ *WKU w Siedlcach. Rys historyczny*, <http://siedlce.wku.wp.mil.pl/pl/198.html> (dostęp 15.10.2015).

⁶⁹ Duża część kadry oficerskiej OZ 9. DP podzieliła losy polskich żołnierzy wziętych do niewoli sowieckiej, osadzonych w obozach w Kozielsku i Starobielsku, i zamordowanych w Katyniu, i Charkowie. Zob. szarzej: *Podlasiacy w Katyniu*, [red. nauk. P. Matusak], Siedlce 1996; J. Garbaczewski, *Siedlczanie i Podlasiacy zamordowani w Katyniu, Charkowie i Twerze*, Siedlce 2009; K. Woźnica, *Katyń, Charków, Miednoje... Siedlczanie wśród ofiar zbrodni*, Siedlce 2010.

⁷⁰ J. Izdebski, *Sytuacja na Podlasiu w drugiej połowie września 1939 r.*, [w:] *Podlasie w czasie II wojny światowej*, pod red. W. Ważniewskiego, Siedlce 1997, s. 5.

nicyjna 11/61 pal, 7 bateria 61 pal z plutonem kol, Dowództwo 3/61 pal (hałbice), 8, 9 bateria 61. pal., kolumna amunicyjna 3/61 pal. W drugim rzucie zaś jednostki: Dowództwo i pododdziały specjalne 95 pp, batalion marszowy 22 pp, uzupełnienie marszowe dla samodzielnej kompanii km. i broni towarzyszącej nr 91, Ośrodek Zapasowy 9. DP. Zamierzono również uruchomić szpital wojenny nr 901. Z żołnierzy 22 pp sformowano przeciwlotniczą kompanię karabinów maszynowych numer 94. W jej skład weszło 4 plutony, 3 km-y Hotchkiss rozmieszczono chwilowo w rejonie koszar, kompanią tą dowodził por. Bogumił Sikorski⁷¹.

5 czerwca rozpoczęła się wymiana rezerwistów, jednakże została przerwana jeszcze tego samego dnia. W jednostkach 9 DP zarządzono pogotowie marszowe, a na stacje załadowcze przybyły transporty kolejowe⁷². W ciągu tygodnia wszystkie jednostki 9 DP przetransportowano na Pomorze, gdzie weszły w skład Armii „Pomorze” gen. Władysława Bortnowskiego⁷³. Transporty z jednostkami 9 DP zaczęły przybywać na Pomorze 7 czerwca 1939 r. 8 czerwca 22 pp został wyładowany w rejonie Mąkowska, zaś 10 czerwca do Koronowa przybyło dowództwo dywizji. Do 12 czerwca na Pomorze przewieziono całą 9 DP. Znalazła się ona na północ od Bydgoszczy, w rejonie między Wisłą i jeziorami koronowskimi, z 22 pp wysuniętym na zachód od jezior⁷⁴.

W nocy 31 sierpnia w jednostkach zapasowych garnizonu siedleckiego ogłoszono stan ostrego pogotowia.

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe

Komenda Garnizonu Siedlce, sygn. I.372.49.1, Rozkaz L.218 ze stycznia 1920 r.; sygn. I.372.49.2, Rozkaz Nr 122 z 10 czerwca 1922 r.; sygn. I.372.49.4, Rozkaz Nr 21 z 25 października 1933 r.; sygn. I.372.49.4.

⁷¹ J. Izdebski, *Sytuacja na Podlasiu...*, s. 6–8; H. Piskunowicz, *ZWZ-AK w powiecie siedleckim 1939–1945*, Siedlce 1992, s. 1–2; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 20–21; M. Bednarzak-Libera, *Siedlce we wrześniu 1939 r....*, s. 172.

⁷² J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 158.

⁷³ Ibidem, s. 165–166; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 22.

⁷⁴ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 166.

Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14, Rozkaz Dowództwa 9 Dywizji Piechoty L.dz. 1063/I z 15 września 1921 r. o likwidacji oddziałów 9 DP i przejściu do pokojowych garnizonów.

Opracowania i artykuły

Bednarzak-Libera M., *Siedlce we wrześniu 1939 r.*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod red. K. Pindla, Siedlce 2003.

Borek P., *Odziaływanie garnizonów wojskowych południowego Podlasia na społeczeństwo lokalne w okresie międzywojennym*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 9, 2011.

Chromiński M. J., *Zarys historii 222 pułku piechoty ochotniczej z Siedlec*, „Szkice Podlaskie” z. 17, 2009–2010.

Chromiński M. J., *Zarys historii Batalionu Zapasowego 22. Siedleckiego Pułku Piechoty w latach 1919–1922*, „Szkice Podlaskie” z. 16, 2008.

Cieplewicz M., *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

Czubiński A., *Przewrót majowy*, Warszawa 1989.

Dmowski R., *Funkcjonowanie kolei na południowym Podlasiu w przededniu wojny i jej rola w kampanii wrześniowo-październikowej 1939 roku na przykładzie Siedleckiego Węzła Kolejowego (Zarys problematyki)*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod red. K. Pindla, Siedlce 2003.

Dmowski R., *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym*, „Szkice Podlaskie” z. 9, 2001.

Garbaczewski J., Izdebski J., Kordaczuk S., *Lista żołnierzy ofiar wojny 1918–1921 związanych z Siedlcami miejscem śmierci lub służby*, Siedlce 1990.

Garbaczewski J., *Kadra oficerska 22 pułku piechoty (Siedlce) w latach 1918–1921*, „Szkice Podlaskie” z. 8, 2000.

Garbaczewski J., *Kawalerowie orderu Virtuti Militari siedleckiego 22 pułku piechoty za wojnę 1918–1921 r.*, Siedlce 1995;

Garbaczewski J., *Siedlczanie i Podlasiacy zamordowani w Katyniu, Charkowie i Twerze*, Siedlce 2009.

Garlicki A., *Przewrót majowy*, Warszawa 1978.

Gieleciński M., *Spółczesność Ziemi Siedleckiej na obronę Państwa przed wybuchem II wojny światowej*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” z. 12, 2001.

Grzegorzczuk D., *Działalność organizacji paramilitarnych i kombatanckich w Siedlcach międzywojennych (1918–1939)*, [w:] *Dzieje, wojsko, edukacja. Księga Jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. Rocznice urodzin*, pod red. nauk. M. Bednarzak-Libery i J. Gmitruka, Warszawa–Siedlce 2010.

Grzegorzczuk D., *Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny w Siedlcach (1929–1939)*, [w:] *Bezpieczeństwo, edukacja, kultura i społeczeństwo. Księga Jubileuszowa profesora Jerzego Kunikowskiego w 65. rocznicę urodzin*, pod red. nauk. J. Gmitruka, ks. R. Krawczyka i T. Zacharuk, Warszawa–Siedlce 2010

Grzegorzczuk D., *Organizowanie jednostek Wojska Polskiego na terenie Siedlec i powiatu siedleckiego*, [w:] *Z dziejów wojskowości polskiej. Księga Jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, pod red. J. Gmitruka, W. Włodarkiewicza, Warszawa–Siedlce 2008.

- Grzegorczyk D., *Siedlce w pierwszych miesiącach Niepodległości*, [w:] *Rok 1918 na Podlasiu*, praca zbior. pod red. A. Kołodziejczyka i K. Pindla, Siedlce 2001.
- Izdebski J., *Działania wojenne na Podlasiu w sierpniu 1920 r.*, Siedlce 1991.
- Izdebski J., *Dzieje 9 Dywizji 1918–1939*, Warszawa 2000.
- Izdebski J., *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta 1918–1939*, [w:] *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, pod red. J. R. Szaflika, Warszawa 1981.
- Izdebski J., *Sytuacja na Podlasiu w drugiej połowie września 1939 r.*, [w:] *Podlasie w czasie II wojny światowej*, pod red. W. Ważniewskiego, Siedlce 1997.
- Kospath-Pawłowski E., *9 dywizja w walkach o niepodległość i granice w latach 1919–1921*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995.
- Kowalczewski B., *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930.
- Łoś R., *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991,
- Odziemkowski J., *Krakusi Podlascy (1937–1939)*, [w:] *Wieś – chłop – ruch ludowy – państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, pr. zbior., pod red. A. Kołodziejczyka, Warszawa 1996
- Paczóska M., *Działalność Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w garnizonie siedleckim w latach 1930–1939*, „Szkice Podlaskie” z. 6, 1998.
- Pamiętniki generała Rybaka*, Warszawa 1954.
- Piskunowicz H., *ZWZ–AK w powiecie siedleckim 1939–1945*, Siedlce 1992.
- Plan mobilizacyjny „W”*. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny, wstęp i oprac. P. Zarzycki, Pruszków 1995.
- Podlasiacy w Katyniu*, [red. nauk. P. Matusak], Siedlce 1996
- Pptk Władysław Adamus dowódca Ośrodka Zapasowego 9 Dywizji Piechoty*, [w:] *Żołnierze Września. Polegli i pomordowani na Wschodzie*, Warszawa 2010.
- Radziwiłłowicz D., *Okres międzywojenny*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995.
- Roguski R., *Południowe Podlasie w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939*, Warszawa 2010.
- Szczepański A., *9 pułk artylerii ciężkiej*, Pruszków 1998.
- Szczepański J., *Wojna 1920 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995.
- Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko Polskie 1921–1939. Organizacja i odznaki artylerii*, Warszawa 1994.
- Winter A., *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015.
- Woźnica K., *Katyni, Charków, Miednoje... Siedlczanie wśród ofiar zbrodni*, Siedlce 2010.
- Zarzycki P., *9 pułk artylerii lekkiej*, Pruszków 1996.
- Żuk M., *22 pułk piechoty*, bp (mps).

Prasa

- „Nowa Gazeta Podlaska”, 1932, nr 25.
- „Życie Podlasia”, 1934, nr 32.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Stanisław Jaczyński
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
Wydział Humanistyczny

Bezpieczeństwo militarne II Rzeczypospolitej – aspekty wewnętrzne

Military safety of the Second Polish Republic – aspect internal

Abstrakt: Polska po 123 lat niewoli, odradzała się w złożonej sytuacji politycznej i gospodarczej. Dwaj główni sąsiedzi – Niemcy i Rosja Radziecka – byli wrogo usposobieni do państwa polskiego. Toteż oba te państwa prowadziły wobec Polski politykę nieprzyjazną. Niemcy starały się lansować na arenie międzynarodowej tezę o tymczasowości polskiej państwowości, a Rosja Radziecka, mimo deklarowanego oficjalnie prawa do samostanowienia narodów byłego imperium rosyjskiego, nie zamierzała zaakceptować istnienia „burżuazyjnej” Polski. Źłe ułożyły się także, stosunki z Czechosłowacją i Litwą.

Granice II Rzeczypospolitej, ukształtowane na mocy decyzji wersalskich i ryskich, zostały ostatecznie uznane w marcu 1923 r. Terytorialny kształt państwa nie był korzystny, a nadmiernie wydłużone – łącznie 5534 km długości – nieregularne granice nie miały, poza południową granicą z Czechosłowacją, naturalnych właściwości obronnych. Co gorsza, najbardziej rozciągnięte były granice z potencjalnymi przeciwnikami Polski, a więc z Niemcami – 1912 km (w tym z Prusami Wschodnimi 607 km) i z sowiecką Rosją (od 30 grudnia 1922 r. ZSRR) 1412 km. Dysproporcja między długością granic a obszarem państwa polskiego oraz niekorzystna sytuacja polityczna na granicy zachodniej, wschodniej i północnej, postawiły Polskę już u zarania niepodległości wobec konieczności przygotowania się do obrony we wszystkich niemal kierunkach.

Podstawowe wnioski płynące z analizy położenia geopolitycznego II Rzeczypospolitej to: niekorzystne linie granic oraz osamotnienie na arenie międzynarodowej, zarówno w sensie polityczno-militarnym, jak i gospodarczym.

W Polsce od chwili odzyskania niepodległości dostrzegano istnienie i narastanie zagrożeń – bezpieczeństwo zewnętrzne miała zapewnić silna armia i sprawny system obronny. Modernizacja armii z lat 1936–1939 nie doprowadziła jednak do

złagodzenia dysproporcji pomiędzy Polską a Niemcami i ZSRR, zwłaszcza w nowocześniejszych środkach walki. Słabym ogniwem polskiego systemu bezpieczeństwa państwa było także planowanie wojenne.

Abstract: After 123 years under rules of partitioning powers, Poland regained its independence in a complex political and economic situation. The two main neighbors – Germany and the Soviet Russia – were hostile to the Polish state. Thus, the policies of both countries toward Poland were hostile. Germany sought to persuade international community that the Polish state was a temporary one, and the Soviet Russia, even though it officially declared the right of self-determination to the nations of the former Russian empire, was not going to accept the existence of "bourgeois" Poland. Polish relations with Czechoslovakia and Lithuania turned out to be bad as well.

The boundaries of the Second Polish Republic, determined by decisions of Versailles and Riga treaties were finally recognized in March 1923. The territorial shape of the country was not favorable, and the excessively elongated – a total of 5534 km in length – irregular boundaries lacked, except from the southern border with Czechoslovakia, the natural features making them suitable for defence. What's worse, the most stretched borders were those of the potential adversaries of Poland, so the border with Germany – 1912 km (including 607 km with the East Prussia) and of the border of the Soviet Russia (since 30 December 1922. the USSR) 1412 km. The disproportion between the length of the borders compared to the territory of the Polish state and the unfavorable political situation along its western, eastern and northern borders, forced Poland to prepare for defence in almost all directions since its very first days of independence.

The basic conclusions of the analysis of the geopolitical position of the Second Polish Republic include: unfavorable borders, and its isolation in the international arena, in terms of both political and military, and economic relations.

Since the independence was regained, there was an awareness in Poland about existence and growth of threats – external security was to assured by strong armed forces and an efficient defense system. However; the modernization of the armed forces between 1936 and 1939 did not alleviate the military disparity between Poland and Germany and the Soviet Union, especially in the modern weapon systems. The weak link in the Polish state security system was also war planning.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo militarne, II Rzeczypospolita

Keywords: military safety, The Second Polish Republic

Jesienią 1918 r., w wyniku pomyślnej koniunktury na arenie międzynarodowej, w Europie Środkowo-Wschodniej pojawił się ponownie, po 123 latach, polski ośrodek władzy państwowej¹. Polska odradzała się w złożonej

¹ J. Holzer, *Polska w nowej sytuacji geopolitycznej ostatniego dziesięciolecia*, „Studia Poli-

sytuacji politycznej i gospodarczej. Dwaj główni sąsiedzi – Niemcy i Rosja Radziecka – nie byli przychylnie usposobieni ani do samego odradzenia się państwa polskiego, ani też do kształtowania jego granic. Politycy niemieccy nie potrafili pogodzić się z utratą części swojego terytorium na rzecz Polski, a bolszewicka Rosja, mimo deklarowanego oficjalnie prawa do samostanowienia narodów byłego imperium rosyjskiego, nie zamierzała zaakceptować istnienia „burżuazyjnej” Polski, stanowiącej naturalną przeszkodę w rozszerzaniu idei rewolucyjnych na zachód Europy. Toteż oba sąsiednie państwa prowadziły wobec Polski politykę nieprzyjazną. Niemcy starały się lansować na arenie międzynarodowej tezę o tymczasowości polskiej państwowości. Źle ułożyły się także, choć całkiem z innych powodów, stosunki z Czechosłowacją i Litwą.

Geostrategiczne usytuowanie terytorium państwa polskiego miało zarówno korzystne, jak i niekorzystne następstwa. Korzystne – ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo dwóch wielkich organizmów gospodarczych (Niemiec i Rosji Radzieckiej), co stwarzało możliwości rozwoju współpracy gospodarczej z tymi państwami, a zatem i podnoszenia poziomu ekonomicznego kraju. Polityczne zaś konsekwencje położenia na strategicznym szlaku europejskim, łączącym wschód z zachodem na wschód, nie były korzystne.

Państwo polskie, którego ostateczny kształt terytorialny okrzepł w latach 1921–1922, po przyłączeniu Górnego Śląska i Wileńszczyzny, miało łączną powierzchnię 388,6 tys. km², czyli o 345 tys. mniej niż przed pierwszym rozbiorem. Pod względem obszaru Polska zajmowała szóste miejsce w Europie, po sowieckiej Rosji, Francji, Niemczech, Hiszpanii i Szwecji. Obszar Polski, jak na warunki europejskie był więc dość duży i rozciągał się niemal w centrum Europy, zajmując 3,4% powierzchni kontynentu. Według spisu z 1921 r. w Polsce żyło 27,2 mln ludności, co stawiało ją na szóstym miejscu w Europie, po Rosji Radzieckiej, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoszech. Polska była państwem o ogromnym przyroście naturalnym, dzięki czemu liczba ludności zwiększyła się pod koniec lat 30. do 35 mln². Bardzo dużą część ludności (przeszło 30%) stanowiły mniejszości narodowe (Ukraińcy, Białorusini, Żydzi, Litwini) zamieszkujące głównie kresy wschodnie. Tak duży odsetek mniejszości osłabiał obronność państwa, sprzyjał dezintegracji społeczeństwa, a ponadto ujemnie ciążył na stosunkach z sąsiadami.

tyczne” 2001, nr 12, s. 34–35.

² Por. C. Brzoza, A. L. Sowa, *Historia Polski 1918-1945*, Kraków 2006, s. 54.

Granice II Rzeczypospolitej, ukształtowane na mocy decyzji wersalskich i ryskich, zostały ostatecznie uznane w marcu 1923 r.³ Terytorialny kształt państwa nie był korzystny, a nadmiernie wydłużone – łącznie 5534 km długości – nieregularne granice nie miały, poza południową granicą z Czechosłowacją, naturalnych właściwości obronnych⁴. Rozbudowa systemu trwałych umocnień obronnych wzdłuż tak rozległych granic była niemożliwa, tak ze względu na koszty, jak i przydatność obronną.

Co gorsza, najbardziej rozciągnięte były granice z potencjalnymi przeciwnikami Polski, a więc z Niemcami – 1912 km (w tym z Prusami Wschodnimi 607 km) i z sowiecką Rosją (od 30 grudnia 1922 r. ZSRR) 1412 km. Granice z pozostałymi krajami sąsiednimi wynosiły: z Czechosłowacją – 984 km, z Litwą – 507 km, z Rumunią – 349 km, z Łotwą – 113 km, z Wolnym Miastem Gdańskiem – 121 km. Granica morska miała długość 140 km. W marcu 1939 r. za zgodą Niemiec Węgry zajęły Ukrainę Zakarpacką, przywracając tym samym na znacznym odcinku (277 km) dawną granicę polsko-węgierską⁵.

Ogólnie biorąc, granice II Rzeczypospolitej (ich kształt, długość, a także, brak naturalnych właściwości obronnych) nie sprzyjały jej bezpieczeństwu zewnętrznemu. Właściwości obronne miała jedynie granica południowa Polski (z Czechosłowacją i Rumunią), wsparta na łuku Karpat od Bramy Morawskiej po linię rzeki Zbrucz, ale nikt Polsce z tej strony nie zagrażał.

Najbardziej niekorzystny przebieg z punktu widzenia obronności miała okalająca Polskę od zachodu i północy granica z Niemcami: nadmiernie długa (przyczynił się do tego podział Śląska między Polskę i Niemcy) i nieregularna, a przy tym pozbawiona jakichkolwiek osłon naturalnych⁶.

³ W 1921 r. w następstwie traktatu wersalskiego, wyników plebiscytu i trzech powstań śląskich do Polski przyłączono wschodnią część Górnego Śląska. W marcu 1922 r. na prośbę Litwy Środkowej państwo to zostało włączone do Polski, jako kolejne województwo. 14 marca 1923 r. Rada Ambasadorów uznała przynależność Wschodniej Galicji do Polski. Zob. P. Eberhard, *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*, Lublin 2004, s. 127.

⁴ Najbardziej racjonalnym kształtem powierzchni państwa (także pod względem obronnym) jest figura zbliżona do koła. Gdyby, więc powierzchnię Polski zamknąć w kształcie kolistym, to przybliżona długość jej granic wynosiłaby 2,2 tys. km, a nie 5,5 tys. km, ile faktycznie wynosiła. Miało to wybitnie niekorzystny wpływ na możliwości obrony granic państwa polskiego.

⁵ *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, red. nauk. A. Jeziński, Warszawa 1994, s. 133, tabl. 113.

⁶ Na temat niekorzystnego charakteru polskiej granicy zachodniej po I wojnie światowej szerzej patrz: T. Otręba, *Punkty zwrotne dziejów Polski XX wieku*, w: *Problematy-*

Na bezpośrednio niebezpieczeństwo wystawione zostały dwa obszary o znaczeniu strategicznym leżące nad tą granicą: Górny Śląsk i wąski, miejscami tylko 35-kilometrowy przesmyk łączący Polskę z Bałtykiem. Wywalczony w powstaniach śląskich skrawek Górnego Śląska stanowił dla Polski źródło surowców strategicznych, głównie węgla, i był największym polskim okręgiem przemysłowym. Tutaj też najliczniej występowała mniejszość niemiecka nieprzychylna państwu polskiemu. Właścicielami kopalń i fabryk byli w większości Niemcy, co komplikowało położenie ludności polskiej. Utrzymanie tego, niezwykle ważnego dla Polski terytorium wymagało znacznych wysiłków.

Zagrożony był także obszar Wielkopolski. Ten najdalej na zachód wysunięty polski bastion znalazł się w kleszczach wrzynających się w terytorium polskie od strony Śląska i Pomorza. Prusy Wschodnie stanowiły niebezpieczny nawis od północy, odległy od stolicy państwa, Warszawy, tylko o 150 km⁷. Na domiar złego ujście Wisły, głównej polskiej arterii wodnej, nie leżało na terytorium państwa polskiego, lecz na obszarze Wolnego Miasta Gdańska.

Od strony Niemiec, od Bałtyku po Czechosłowację, granica była otwarta, pozbawiona przeszkód naturalnych. Teren był tu przeważnie płaski, bez większych kompleksów leśnych. Taktyczną przeszkodę stanowiły jedynie jeziora pomiędzy Żninem a Koninem, zagradzające drogę z zachodu na Kutno i Warszawę. Takie ukształtowanie granicy z Niemcami umożliwiło uderzenie wojsk tego państwa na skrzydła czy też głębokie tyły polskich zgrupowań obronnych w Wielkopolsce lub na Górnym Śląsku, a także wprost na Warszawę.

Granica północna, naturalna, wsparta na Bałtyku, bardzo krótka, była zagrożona przez Niemcy z dwóch stron: od Pomorza Zachodniego i od Prus Wschodnich.

Granica wschodnia (ze Związkiem Radzieckim), była także z punktu widzenia obronności niekorzystna. W całym jej przebiegu jedyną przeszkodę o znaczeniu strategicznym stanowił 200-kilometrowy pas bagien poleskich, choć z drugiej strony, dzieląc polski front wschodni na dwa odcinki: północny i południowy, utrudniał komunikację między nimi. Na południe od Polesia granica przebiegała przez równinne obszary Ukrainy, pozbawione jakichkolwiek przeszkód naturalnych. Granica północno-wschodnia ukształtowana była równie niekorzystnie, a wysunięty głęboko na północ tzw. korytarz wileński był zagrożony możliwością zajęcia przez Litwę, ZSRR, a także przez siły niemieckie działające z Prus Wschodnich.

ka geopolityczna ziem polskich, red. nauk. P. Eberhard, Warszawa 2008.

⁷ Badacze wielokrotnie podkreślali, że istnienie Prus Wschodnich stanowi największe zagrożenie dla Polski. Por. W. Eberhard, *Polska i jej granice...*, s. 155.

Niekorzystny ze strategicznego punktu widzenia był peryferyjny i ekscentryczny rozkład bogactw naturalnych i ośrodków przemysłowych Polski, narażonych już w pierwszej fazie wojny na bezpośredni atak. Główna baza surowcowa Polski była usytuowana na Śląsku. Tutaj też znajdowało się największe zagęszczenie ośrodków przemysłowych. Z surowców wydobywano tu przede wszystkim węgiel kamienny, a także ołów i cynk. W Zagłębiu Śląsko-Dąbrowskim skupiony był przemysł hutniczy i metalowy⁸.

Dysproporcja między długością granic a obszarem państwa polskiego oraz niekorzystna sytuacja polityczna na granicy zachodniej, wschodniej i północnej postawiły Polskę już u zarania niepodległości wobec konieczności przygotowania się do obrony we wszystkich niemal kierunkach. Zwróciła na to uwagę Ścisła Rada Wojenna już w latach 1920–1921. W podjętych studiach strategicznych przyjęto założenie, że czynnikiem decydującym o stanie zagrożenia państwa polskiego było jego położenie między Niemcami a Rosją. Zakładano, że oba te państwa skupią wszystkie swoje siły do odzyskania dawnej pozycji w Europie, a instrumentem mającym im to ułatwić, będzie zawiązywanie współpracy w ich nieprzyjawnym stanowisku wobec Polski. Podstawowe wnioski płynące z analizy położenia geopolitycznego II Rzeczypospolitej to: niekorzystne linie granic oraz osamotnienie na arenie międzynarodowej, zarówno w sensie polityczno-militarnym, jak i gospodarczym. Możemy do tego dodać wspomnianą wyżej obecność licznych mniejszości narodowych, jako czynnika położenie to pogarszającego.

Kierownictwo państwa polskiego z marsz. Józefem Piłsudskim na czele, świadome istniejących zagrożeń, starało się im przeciwdziałać, dążąc z jednej strony do wzmocnienia własnego potencjału obronnego, z drugiej zaś starając się pozyskać sprzymierzeńców do odparcia ewentualnej agresji któregośkolwiek z sąsiadów. Nie było to jednak zadanie łatwe. Polska po odzyskaniu niepodległości należała do najsłabszych ekonomicznie krajów Europy. Rozdarcie państwa przez trzech zaborców sprawiło, że poszczególne części odradzającej się Polski były w pierwszych latach niepodległości gospodarczo luźno ze sobą powiązane. Przed młodym państwem polskim stanęły trudne zadania: usunięcia zniszczeń wojennych, likwidacja skutków wieloletniej niewoli, zintegrowanie gospodarki kraju i zapewnienie bezpieczeństwa narodowego. Realizacji tych zadań sprzyjało pierwsze powojenne dziesięciolecie, w którym to sąsiedzi: Niemcy, związane ograniczeniami traktatu wersalskiego i radziecka Rosja (ZSRR), osłabiona rewolucją i wojną domową, nie mieli dość sił, aby Polskę zaatakować.

⁸ E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974, s. 47.

Pierwszym i zasadniczym warunkiem poprawy bezpieczeństwa międzywojennej Polski było podniesie jej potencjału ekonomicznego. Ziemie polskie przez dziesiątki lat były bowiem intensywnie eksploatowane przez zaborców i traktowane przez nich jako zaplecze rolniczo-surowcowe. Przemysł był słabo rozwinięty i prawie w całości należał do obcego kapitału. Ten stan rzeczy utrzymywał się do wybuchu II wojny światowej. W 1938 r. poza 900 dużymi i średnimi zakładami przemysłowymi istniało aż 23 700 niewielkich fabryk i 242 tys. zakładów rzemieślniczych. W dużych zakładach przemysłowych dominował całkowicie kapitał obcy, głównie francuski, niemiecki, amerykański włoski i brytyjski. Kapitał niemiecki zdobył sobie silną pozycję w przemyśle polskim jeszcze w okresie zaborów. Po odzyskaniu niepodległości ze względu na brak kapitałów krajowych kolejne rządy zachęcały obcy kapitał do inwestowania w Polsce. Wydały wiele koncesji zagranicznym monopolom. W wyniku takiej polityki już na przełomie lat 20. i 30. główne gałęzie polskiej gospodarki: górnictwo, hutnictwo i przemysł maszynowy znalazły się w rękach obcych. Znacząca część tego kapitału pochodziła z Niemiec, które prowadziły nieprzyjazną Polsce politykę, toczyły z Polską wojnę celną, dążąc do załamania polskiej ekonomiki. Wraz z kapitałem niemieckim wszedł do Polski niemiecki wywiad gospodarczy, polityczny i wojskowy. Trudno go było wykryć i zwalczać, gdyż przez swoje powiązania i liczną mniejszość narodową głęboko wnikał w podstawy polskiej gospodarki.

Z dokumentów Głównego Inspektoratu Sił Zbrojnych wynika, że istniejący już wcześniej sabotaż niemiecki w polskim przemyśle nasilił się bezpośrednio przed wybuchem wojny. Kapitał obcy umocnił swój udział w polskiej gospodarce w okresie kryzysu gospodarczego lat 1929–1933, kiedy to zbankrutowało wiele polskich małych i słabych finansowo przedsiębiorstw, a ostały się duże firmy z solidnym zapleczem finansowym. Nastąpił wtedy gwałtowny wzrost inwestycji kapitału obcego w przemyśle ciężkim. Koncern górnictwo-hutniczy „Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych” utworzony w 1929 r. już w 1936 r. zatrudniał 45 tys. pracowników, a jego produkcja wynosiła 30% ogólnokrajowej produkcji koksu, 37% surówki, 44% stali, 40% wyrobów walcowanych⁹. Kapitały pochodzenia zagranicznego były lokowane w podstawowych działach przemysłu: 87,5% w wydobywaniu ropy naftowej, 66,1% w przemyśle elektrotechnicznym, 59,9% – chemicznym, 52,1% – górnictwo-hutniczym, 15,7% – metalowym¹⁰. Doraźne przedsięwzięcia zmierzające do usamodzielnienia polskiej gospodarki przez etatyzm, głównie w przemyśle zbrojeniowym, dały niewielkie efekty.

⁹ *Mały rocznik statystyczny 1936*, Warszawa 1936, s. 89–94.

¹⁰ *Ibidem*, s. 108.

Jak już wspomniano, niekorzystne z punktu widzenia obronności kraju było rozmieszczenie zakładów przemysłowych. Główna baza surowcowo-przemysłowa Polski usytuowana była na Śląsku. Z surowców występował tu węgiel, ołów, cynk, kadm. Przemysł hutniczy występujący w Zagłębiu Śląsko-Dąbrowskim dawał 91,2% produkcji krajowej (pozostałe 8,4% pochodziło z Zagłębia Kieleckiego), a metale – 70%. Z chwilą wybuchu wojny z Niemcami należało się liczyć z natychmiastowym ograniczeniem produkcji śląskich zakładów i nalotami bombowymi na najważniejsze obiekty¹¹.

Możliwości ekonomiczne Polski w dwudziestoleciu międzywojennym, szczególnie w produkcji przemysłowej, były znacznie mniejsze niż jej potencjalnych przeciwników, a co więcej, skurczyły się jeszcze na skutek światowego kryzysu gospodarczego, z którego Polska wychodziła znacznie wolniej od nich państw. Z ustaleń badaczy wynika, że największe różnice występowały w produkcji i zużywaniu rudy żelaza, surówki i stali. Tej ostatniej Niemcy produkowali 16,7 razy więcej niż Polska, a Rosjanie 11,6 razy więcej. Energii elektrycznej zarówno Niemcy, jak i Rosjanie produkowali po około 10 razy więcej. Jeszcze większe dysproporcje występowały w przemyśle lekkim: Niemcy produkowali 30 razy więcej wytworów bawełnianych, a Rosjanie 400 razy¹².

W drugiej połowie lat 30. XX w. niemiecka ekspansja gospodarcza nasiliła się. Było to szczególnie widoczne w krajach Europy Południowo-Wschodniej bogatych w surowce: ropę naftową, aluminium, miedź, rudy żelaza i inne. W zamian eksportowano tam wyroby szybko rozwijającego się przemysłu. III Rzesza w latach 1933–1938 w krajach bałkańskich, w Rumunii i na Węgrzech osiągnęła dominującą pozycję gospodarczą, co ułatwiło później wchłonięcie Austrii i Czech, a także zagroziło bezpieczeństwu Polski¹³.

Wraz z narastaniem różnic w poziomie rozwoju gospodarczego państw europejskich, i związanego z tym uwydatniania się sprzecznych interesów, rosło napięcie polityczne w świecie i w Europie. Groźne dla pokoju okazały się być europejskie faszyzmy i japoński militarizm. Wyraźnie zaś osłabły państwa gwarantujące ład wersalski ustanowiony po I wojnie światowej, które to państwa były sojusznikami Polski. Najgroźniej rozwijała się sytuacja w Niemczech po dojściu do władzy Hitlera. Szermując pokojowymi frazesami, mającymi na celu uśpienie opinii światowej, dokonał on remilitaryzacji kraju i odbudował niemiecką maszynę wojenną. W ZSRR pod koniec

¹¹ E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939...*, s. 47.

¹² Z. Landau, J. Tomaszewski, *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 121.

¹³ A. Nawrocki, *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych Sił Zbrojnych II RP w latach 1936–1939*, Pruszków 2002, s. 98.

lat 30. XX wieku także postawiono na rozbudowę armii, i w krótkim czasie znacząco rozbudowano ją tak pod względem organizacyjnym, liczebnym, jak i technicznym. Groźba wojny stawała się coraz bardziej realna.

W Polsce od chwili odzyskania niepodległości dostrzegano istnienie i narastanie zagrożeń. Bezpieczeństwo państwa miała zapewnić silna armia i sprawny system obronny. Utrzymywano liczną jak na możliwości ekonomiczne państwa armię z poboru, co umożliwiało wyszkolenie niezbędnych na czas wojny rezerw. W latach 1922–1939 liczebność armii (30 dywizji piechoty, 10 brygad kawalerii, 6 pułków lotniczych, kilkadziesiąt okrętów wojennych) dochodziła do 300 tys. żołnierzy. Słabość ekonomiczna państwa nie pozwalała jednak na dostateczne wyposażenie wojska w nowoczesną broń i technikę wojenną. Mając na względzie ludnościową przewagę potencjalnych przeciwników, liczebną i techniczną przewagę ich armii, a także rozległość teatru wojennego przewidywanych działań, wypracowano doktrynę obronną sprowadzającą się do wojny manewrowej. Do połowy lat 30. polska armia była modernizowana tylko w niewielkim stopniu. Wprawdzie w 1923 r. przyjęto plan modernizacji, ale nie został on zrealizowany, głównie ze względu na słabość ekonomiczną państwa, pogłębianą wielkim kryzysem gospodarczym lat 1929–1933.

W 1936 r. rząd polski podjął decyzję o uruchomieniu 6-letniego planu rozbudowy i częściowej modernizacji sił zbrojnych. W pierwszej fazie planu zamierzano przeprowadzić unowocześnienie uzbrojenia i technicznego wyposażenia wojsk. W drugiej przewidywano sformowanie dodatkowo 10 rezerwowych dywizji piechoty, unowocześnienie sprzętu i uzbrojenia piechoty, częściowe zmotoryzowanie kawalerii, rozbudowę artylerii oraz zmodernizowanie wojsk łączności, saperów i marynarki wojennej. Równocześnie planowano powiększenie zapasów broni i sprzętu do wielkości umożliwiającej prowadzenie działań wojennych przez 6 miesięcy.

Podstawowym elementem planu modernizacji wojska, była rozbudowa przemysłu wojennego w Centralnym Okręgu Przemysłowym (COP). Jego budowę zainicjowano w lutym 1937 r. COP nawiązywał do wysuniętej w 1928 r. koncepcji rozwoju przemysłu wojennego zlokalizowanego w widłach Wisły, Sanu i Dunajca. W tzw. trójkącie strategicznym (między Sandomierzem, Dębicą i rzeką San) rozpoczęto budowę od podstaw 21 dużych zakładów zbrojeniowych, których produkcja (oraz już istniejących fabryk) miała pokrywać, choć niecałkowicie, potrzeby armii podczas wojny. Obydwa przedsięwzięcia były realizowane w trudnych warunkach ekonomicznych. Wielki kryzys gospodarczy lat 1929–1933 wstrząsnął polską ekonomiką i spowodował jej poważny regres trwający aż do 1935 r., a więc dłużej niż w innych państwach europejskich. Produkcja przemysłowa spadła w tym

czasie prawie o połowę, a dochód narodowy obniżył się z kwoty 26 mld zł w roku 1926 do 12,5 mld w 1935 r., a więc o 52%. Słabość ekonomiczna kraju sprawiła, że potrzeby wojska w zakresie dozbrojenia i modernizacji mogły być zaspokajane tylko częściowo, mimo że w latach 1936–1939 wydatki na wojsko wzrosły znacząco – do 1 352 mln zł rocznie, przekraczając tym samym połowę wszelkich wydatków państwa.

Całość kosztów modernizacji sił zbrojnych, szacowanych na prawie 5 mld zł., zamierzano sfinansować z kilku źródeł krajowych (budżet wojska, pożyczka na cele obronne, Fundusz Obrony Narodowej) oraz z pożyczki francuskiej (2,6 mld franków – 550 mln zł) uzyskanej przez marsz. Śmigłego-Rydza w 1936 r. Ponieważ fundusze te okazały się niewystarczające, realizację całego planu modernizacji, zakreślonego na lata 1936–1942, przedłużono o dalsze 4 lata, tj. do 1946 r.¹⁴ Do 1 września 1939 r. udało się zrealizować tylko część planowanych celów, a intensywna rozbudowa przemysłu wojennego nie wpłynęła zasadniczo na ilość i jakość uzbrojenia i wyposażeniu wojska w 1939 r.

Zasoby uzbrojenia i sprzętu pozwalały na wyposażenie 40 dywizji piechoty, brygady strzelców morskich, 57 pozadywizyjnych batalionów piechoty, 7 batalionów cekaemów, 5 batalionów fortecznych i 11 brygad kawalerii. Posiadany sprzęt artyleryjski umożliwiał wystawienie 10 dywizjonów artylerii lekkiej, 22 dywizjonów artylerii ciężkiej, 4 dywizjonów artylerii motorowej najcięższej, 33 baterii dział plot. 75 mm, 60 baterii dział plot. 40 mm i ok. 90 kompanii kaemów plot. Z posiadanego sprzętu pancernego sformowano: jedną brygadę kawalerii zmotoryzowanej (na kilka miesięcy przed wybuchem wojny przystąpiono do organizowania kolejnej brygady pancerno-motorowej), 11 dywizjonów pancernych w brygadach kawalerii, 20 kompanii tankietek, 9 kompanii czołgów lekkich i 10 pociągów pancernych. Stan osobowy zmobilizowanych sił zbrojnych miał wynosić około 1 350 tys. oficerów i szeregowców¹⁵.

Modernizacja armii z lat 1936–1939 nie doprowadziła do złagodzenia dysproporcji pomiędzy Polską a Niemcami i ZSRR, zwłaszcza w nowoczesnych środkach walki. W dalszym ciągu podstawę armii polskiej stanowiło 30 dywizji piechoty. Każda z nich liczyła ponad 16 tys. żołnierzy i stanowiła niedostatecznie uzbrojoną, ociężałą masą ludzi, koni i wozów o małej manewrowości i sile ognia. Nie udało się rozwinąć na większą skalę lotnictwa i wojsk pancernych, które w II wojnie światowej odegrały rolę decydującą.

¹⁴ Dekret o utworzeniu Funduszu Obrony Narodowej podpisał Prezydent RP 9 kwietnia 1936 r.

¹⁵ M. Zgórnjak, *Możliwości wojenne Niemiec i Polski w 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 3, s. 104–105.

Słabym ogniwem polskiego systemu bezpieczeństwa państwa było także planowanie wojenne. Do 1935 r. nie wypracowano ani ogólnego planu obrony państwa, ani też bardziej szczegółowych planów działań na wypadek agresji któregoś z wielkich sąsiadów. Nie przyjęto także, ani nie wdrożono w wojsku jednolitej doktryny wojennej. W 1936 r. w miejsce rozwiązanego Komitetu Obrony Państwa utworzono Komitet Obrony Rzeczypospolitej (KOR). Organ ten, którego przewodniczącym był prezydentem RP, a jego zastępcą generalny inspektor sił zbrojnych, wbrew założeniom nie odegrał większej roli w przygotowaniach obronnych państwa. Natomiast jego Sekretariat (SeKOR), który wchodził w skład Sztabu Głównego, stał się głównym koordynatorem rozbudowy przemysłu obronnego w latach 1936–1939. W Sztabie Głównym na początku 1936 r. rozpoczęto też prace nad planem wojny z ZSRR, tzw. plan „W” (Wschód). Kierownictwo państwa i wojska, wierne zresztą przekonaniom żywionym przez marszałka Piłsudskiego, uznało wówczas, że Polsce przede wszystkim grozi agresja ze wschodu. Tymczasem zagrożenie z zachodu stało się oczywiste już od 1935 r., kiedy to Hitler, wprowadzając w Niemczech obowiązkową służbę wojskową, doprowadził do gwałtownego wzrostu liczebności Wehrmachtu przekraczającej stan Wojska Polskiego.

Zagrożenie to potwierdziły wnioski ze studium dotyczącym kierunku zachodniego, przygotowanym przez 4 inspektorów armii generałów: Juliusza Rómmla, Leona Berbeckiego, Tadeusza Kutrzebę i Władysława Bortnowskiego. Wynikało z nich, że Niemcy przygotowują się do rozpoczęcia wojny z zaskoczenia i będą dążyć do szybkich rozstrzygnięć. Autorzy studium wskazywali, że Niemcy mogą uderzyć na Francję lub na Polskę, aczkolwiek za bardziej prawdopodobne uznali uderzenie w pierwszej kolejności na Polskę. Motywowali to niekorzystnym położeniem strategicznym Polski i dążeniem Niemiec do szybkiej z nią rozprawy, aby uniknąć wojny na dwa fronty.

Studium „Niemcy”, opracowane w 1936 r. przez zespół gen. Tadeusza Kutrzeby, zawierało stwierdzenie, że Wojsko Polskie nie jest zdolne do prowadzenia wojny zaczepnej przeciwko Niemcom, a w razie napaści ze strony tego państwa Polska może się bronić samotnie przez 6–8 miesięcy. O zwycięstwie miał zadecydować sojusz z Francją i ofensywa z jej strony.

Znacznie bardziej pesymistyczną ocenę możliwości polskich, w wojnie przeciwko Niemcom zawierało memorandum tegoż gen. Kutrzeby z 28 stycznia 1938 r. Nie widział on wówczas możliwości prowadzenia przez Polskę wojny z Niemcami bez pomocy mocarstw zachodnich, a czas samodzielnego oporu szacował na 6–8 tygodni. Po tym czasie Polska, nie doczekawszy się ofensywy z zachodu, zostałaby pokonana. Nie widząc możliwo-

ści utrzymania całego terytorium państwa, gen. Kutrzeba sugerował obronę tzw. tułowia strategicznego, rozciągającego się pomiędzy Sanem, północnymi Karpatami, Śląskiem, Częstochową, Wieluniem, Gniezmem, Włocławkiem, Modlinem, Warszawą i środkową Wisłą.

Do opracowania, w trybie pilnym, właściwego planu wojny z Niemcami Sztab Główny przystąpił dopiero w marcu 1939 r., w warunkach gwałtownie zaostrzającej się sytuacji polityczno-militarnej w Europie. W założeniach przyjętych do planu „Zachód” (Z) realistycznie przewidywano, że siły niemieckie użyte do agresji na Polskę mogą liczyć 70–80 dywizji (ze 110–120 zmobilizowanych) i być dwukrotnie większe od polskich. Oceniano, że Niemcy użyją przeciwko Polsce około 3500 samolotów. Prace nad przygotowaniem planu „Z” rozpoczęto za późno i prowadzono je w gorączkowym pośpiechu wymuszonym przez lawinowo narastające wydarzenia polityczno-militarne znamionujące nieuchronność wojny z III Rzeszą.

Toteż do wybuchu wojny zdołano tylko opracować ogólne założenia planu operacyjnego, a ponadto dotyczył on tylko pierwszego etapu działań w zachodniej części kraju, tj. bitwy o utrzymanie głównej pozycji obrony. Podobne wady miały opracowywane lub aktualizowane w pośpiechu plany cząstkowe, dotyczące m.in. transportu, łączności, działań lotnictwa czy logistycznego zabezpieczenia działań. Nie podjęto prac nad planem fortyfikacyjnym. Na tym tle pozytywny wyjątek stanowi najpełniej opracowany i oparty na realistycznych założeniach plan obrony przeciwlotniczej. Wobec niedostatku uzbrojenia, szczególnie dział przeciwlotniczych, główną rolę w planie przypisano biernej obronie przeciwlotniczej.

O niebezpieczeństwie jednoczesnego ataku na Polskę z zachodu i ze wschodu wówczas nie myślano, chociaż wykluczyć tego nie było można. Armia Czerwona była przecież intensywnie rozwijana, a stosunki polsko-radzieckie były w głębokim impasie. Prowadzenie wojny na dwa fronty, z tak silnymi przeciwnikami, przekraczało jednak możliwości Polski, dlatego też prowadzenie takich kalkulacji uznano za niecelowe.

We wrześniu 1939 r. walcząca w osamotnieniu Polska nie zdołała obronić niepodległości. Najogólniej biorąc, przyczyną ówczesnej klęski była niewątpliwie słabość militarna państwa oraz nierealne sojusze polityczno-wojskowe. Słabość militarna Polski, będąca przede wszystkim skutkiem niedorozwoju gospodarczego i zapóźnienia cywilizacyjnego państwa, ale też błędów i zaniedbań ówczesnych władz politycznych i wojskowych, wykluczała możliwość skutecznego przeciwstawienia się wielokrotnie silniejszym dwóm agresorom – hitlerowskiej III Rzeszy i Związkowi Radzieckiemu. Wypada jednak zgodzić się z opinią płk. Mariana Porwita, że rozmiary i tempo przegranej było zbyt druzgocące i zbyt szybkie jak na miarę wysiłku

35-milionowego państwa¹⁶.

Winą za tak dotkliwą klęskę obarczano po wojnie najwyższe władze międzywojennej Polski, wytykając im wspomniane nierealne sojusze polityczno-militarne. Naczelnego wodza obwiniano za brak realnych planów wojny i rozproszenie sił polskich wzdłuż rozległych granic państwa. Sztabowców i najwyższych dowódców krytykowano za niedostosowaną do warunków nowoczesnej wojny polską doktrynę wojenną i mało skuteczne kierowanie wysiłkiem żołnierzy w czasie działań bojowych, słabe wyposażenia wojska w nowoczesny sprzęt wojskowy itp. Zarzuty te są w dużej mierze słuszne. Z pewnością popełniono wiele błędów, nie zawsze racjonalnie wydając skromne pieniądze budżetowe. Znaczne kwoty wydano na nieprzydatne we wrześniu 1939 r. oceaniczne okręty podwodne i niszczyciele, które odpłynęły przed wybuchem wojny z polskich portów do Anglii i nie przyczyniły się do wzmocnienia polskiej obrony. Można było te środki wykorzystać na inne, bardziej przydatne uzbrojenie, na przykład na artylerię przeciwpancerną, której tak brakowało na polach września do walki z niemiecką bronią pancerną. Należało odpowiednio wcześniej opracować realne plany działań i bardziej racjonalnie ugrupować siły do odparcia niemieckiej agresji. Należało też przygotować skuteczny, nowoczesny system łączności i dowodzenia i elastycznie dowodzić wojskami w trakcie działań wojennych. Wyeliminowanie tych i innych błędów, niedociągnięć i zaniechań mogłoby zapewne skutkować bardziej efektywnym wykorzystaniem wysiłku żołnierskiego na polu walki, ale nie mogło odwrócić losów tej wojny. Przesądziła o nich, jak już wspomniano, ogromna dysproporcja między potencjałem militarnym Polski a potencjałami militarnymi dwóch państw agresorów: hitlerowskiej III Rzeszy i stalinowskiego ZSRR. Dysproporcji tej nie można było zniwelować w krótkim, bo zaledwie 20-letnim okresie istnienia II Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Dokumenty

Dekret o utworzeniu Funduszu Obrony Narodowej podpisał Prezydent RP 9 kwietnia 1936 r.

Publikacje

Brzoza C., Sowa A. L., *Historia Polski 1918-1945*, Kraków 2006.

Eberhard P., *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*, Lublin 2004.

¹⁶ M. Porwit, *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 roku*, cz. 3, Warszawa 1978, s. 480–483.

- Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, red. nauk. A. Jezierski, Warszawa 1994.
- Holzer J., *Polska w nowej sytuacji geopolitycznej ostatniego dziesięciolecia*, „*Studia Polityczne*” 2001, nr 12.
- Kozłowski E., *Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Mały rocznik statystyczny 1936*, Warszawa 1936.
- Nawrocki A., *Zabezpieczenie logistyczne wojsk lądowych Sił Zbrojnych II RP w latach 1936–1939*, Pruszków 2002.
- Otręba T., *Punkty zwrotne dziejów Polski XX wieku*, [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, red. nauk. P. Eberhard, Warszawa 2008.
- Porwit M., *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 roku*, cz. 3, Warszawa 1978.
- Zgórniak M., *Możliwości wojenne Niemiec i Polski w 1939 r.*, „*Wojskowy Przegląd Historyczny*” 1989, nr 3.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Damian Jasiński

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Współczesne najemnictwo: działalność *Executive Outcomes* w Afryce

Contemporary Mercenaries: Activity of Executive Outcomes in Africa

Abstrakt: Przedmiotem niniejszego artykułu są rozważania na temat działalności *Executive Outcomes* w Afryce. *EO* jako prekursor współczesnego, nowoczesnego najemnictwa utarła i utrwaliła poprzez swoją działalność pewne schematy, na których opiera się gama Prywatnych Przedsiębiorstw Militarnych obecnych w Iraku, Afganistanie czy innych punktach zapalnych świata. W artykule przedstawiono działalność *EO* w państwach afrykańskich ogarniętych wojną domową, a także nieudaną próbę dokonania zamachu stanu w Gwinei Równikowej. Rejony zaangażowania nie są przypadkowe lecz związane ściśle z biznesem wydobywczym, przynoszącym ogromne zyski. Analiza działalności *EO* pozwoliła na ukazanie początków współczesnego najemnictwa, co pozwoliło postawić tezę, iż wojna coraz częściej staje się biznesem.

Abstract: The subject of the following article is a debate about the actions of Executive Outcomes' activity in Africa. *EO* as a precursor to the contemporary, modern mercenary has wiped and consolidated its activities through certain patterns, underpinning the range of the Private Military Companies present in Iraq, Afghanistan and other hot spots of the world. The article presented the activity of the *EO* in the African countries stricken by civil war and a failed coup attempt in Equatorial Guinea. Regions of engagement are not random but linked closely with the mining business, bringing huge profits. The analysis of *EO* allowed presenting the begin-

nings of the modern mercenary allowing to advance a thesis that the war is increasingly becoming a business.

Słowa kluczowe: najemnictwo, *Executive Outcomes*, Angola, Sierra Leone, wojna domowa

Key words: mercenaries, *Executive Outcomes*, Angola, Sierra Leone, civil war

Upadek zimnowojennego ładu wraz z rozprzestrzenianiem się nowych zagrożeń, m.in. terroryzmu, spowodował zmianę dotychczasowego charakteru prowadzenia konfliktów zbrojnych. Dzisiejsze wojny i konflikty zbrojne cechuje wysoki poziom prywatyzacji. Zapoczątkowana w 2001 r. wojna z terroryzmem doprowadziła do konfliktów zbrojnych w Afganistanie i Iraku, w których udział sektora prywatnego tzw. *Private Military Companies* był szczególnie widoczny. Zwłaszcza w rozpoczętym w 2003 r. konflikcie irackim Stany Zjednoczone, będące liderem operacji znacząco zwiększyły udział *PMC* w operacjach przeprowadzanych przez własne siły zbrojne¹. *PMC*, działając w sektorze bezpieczeństwa, mają postać potężnych korporacji posiadających własne siły lotnicze, bazy szkoleniowe, składy uzbrojenia, poligony itp. Do największych z nich takich jak *Blackwater Worldwide* (obecnie *Academi*) czy *DynCorp* napływają wysoko wyszkoleni byli żołnierze jednostek specjalnych z całego świata.

Klasycznie pojmowane najemnictwo nie jest rzeczą nową lecz tak samo starą jak sama wojna, która towarzyszy cywilizacji ludzkiej od zarania dziejów. Wraz z nasileniem się wojen i konfliktów ewoluowały wojska najemne, wzrastała ich liczba oraz ulegał zmianie ich *modus operandi* za sprawą rozwoju techniki i pozycji zleceniodawcy. Analizując literaturę przedmiotu można zauważyć, iż popyt na najemników praktycznie nie wygasł a wręcz przeciwnie, w niektórych epokach drastycznie wzrastał. Do najsłynniejszych wojsk najemnych można zaliczyć włoskich kondotierów, niemieckich lanc-knechtów, Gwardie Szwajcarską czy dobrze znanych polskich lisowczyków². Zdawałoby się, że era najemników minęła wraz z powstaniem armii narodowych tworzonych z powszechnego poboru. Obie wojny światowe

¹ Zob. M. Madej, *Prywatne Przedsiębiorstwa Wojskowe – implikacje dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, nr 1–2, t. 37, s. 52.

² Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku*, Warszawa 2008, s. 10.

toczone były przez ogromne armie narodowe składające się obywateli państw w nich uczestniczących. Ponadto prawo międzynarodowe ustanowione po ich zakończeniu podjęło również kwestie najemników. Protokół Dodatkowy I do Konwencji Genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. definiuje najemnika w sposób następujący:

„Najemnikiem jest osoba która:

- a) została specjalnie zwerbowana w kraju lub za granicą do walki w konflikcie zbrojnym,
- b) rzeczywiście bierze bezpośredni udział w działaniach zbrojnych,
- c) bierze udział w działaniach zbrojnych głównie w celu otrzymywania korzyści osobistej i otrzymała od strony w konflikcie lub w jej imieniu obietnicę wynagrodzenia materialnego wyraźnie wyższego od tego, które jest przyrzeczone lub wypłacane kombatantom mającym podobny stopień i sprawującym podobną funkcję w siłach zbrojnych tej strony,
- d) nie jest obywatelem w konflikcie ani stałym mieszkańcem terytorium kontrolowanego przez stronę w konflikcie,
- e) nie jest członkiem sił zbrojnych strony w konflikcie,
- f) nie została wysłana przez państwo inne niż strona w konflikcie misji urzędowej jako członek sił zbrojnych tego państwa”³.

Definicja ta jest łatwa do podważenia jeśli rozpatrujemy prywatnych kontraktorów zatrudnianych w Iraku i Afganistanie, ponieważ odnosi się ona bardziej do wojsk najemnych walczących w Afryce w okresie dekolonizacji i późniejszych wojen domowych toczących się w nowo powstałych państwach. Przeciągające się konflikty o władzę, dostęp do surowców kopalnianych, czy też konflikty o podłożu etniczno-religijnym, stworzyły idealne warunki dla odrodzenia się najemnictwa w nowej odsłonie. Za prekursora współczesnej branży najemnej, czy Prywatnych Przedsiębiorstw Militarnych uznaje się *Executive Outcomes*⁴. Firma ta została założona w 1989 r. przez Ebena Barlowa w Pretorii i działała na terytorium Afryki. Najbardziej znanymi operacjami *EO* są interwencje przeprowadzone w pogrążonej w wojnie domowej Angoli, w Sierra Leone, a także planowany zamach stanu w Gwinei Równikowej. Aby móc scharakteryzować działalność nowo-

³ R. Uessler, *Wojna jako usługa. Jak prywatne firmy wojskowe niszczą demokrację*, Warszawa 2008, s. 16.

⁴ *Ibidem*, s. 9.

czesnych najemników w Afryce, należy na początku odnieść się do samych konfliktów w których przyszło im działać.

Pierwszym konfliktem, w którym EO brała udział była wojna domowa w Angoli. Jest to kraj położony w południowo-zachodniej Afryce, graniczący z Demokratyczną Republiką Konga, Namibią, Zambią oraz Kongiem. Geneza konfliktu sięga lat pięćdziesiątych i początku lat sześćdziesiątych, kiedy to narodziły się ruchy narodowowyzwoleńcze walczące z kolonializmem portugalskim.⁵ Głównymi ugrupowaniami walczącymi o wyzwolenie Angoli z pod protektoratu Portugalii były:

- a) MPLA - ruch założony przez lewicowych działaczy wywodzących się z *assimiliados* oraz *metiscos* zamieszkujących głównie Luandę.
- b) FNLA - ruch narodowowyzwoleńczy o charakterze plemiennym, o orientacji prawicowej, skupiający w swoich szeregach głównie członków plemienia Bakongo.
- c) UNITA - ruch powstały z rozbitcia FNLA w 1966 r., utworzony przez Jonasa Savimbi'ego, o charakterze plemiennym, skupiający w swych szeregach praktycznie samych członków plemienia Owimbundu⁶.

W początkowym okresie walki o wyzwolenie Angoli z rąk kolonizatorów ugrupowania MPLA i FNLA działały konspiracyjnie na niewielkim obszarze. Ponadto coraz bardziej urzeczywistniały się różnice programowe i pogładowe obu ugrupowań dążących do wyzwolenia Angoli i jej stabilizacji. Pierwszymi przejawami walki zbrojnej obydwu ugrupowań był atak MPLA na więzienie w Luandzie 4 lutego 1961 r. oraz powstanie ludów Bakongo 15 marca 1961 r. inspirowane przez FNLA⁷. Odpowiedzią Portugalii na ataki było zwiększenie jej obecności wojskowej w Angoli z 3 tys. żołnierzy do 17 tys. Mimo dość sporych strat poniesionych w walkach, zwłaszcza przez ludność zamieszkującą tereny objęte operacjami wojskowymi, powstanie i ataki na kolonizatorów przyniosły oczekiwany efekt, bowiem w 1962 r. ONZ uznała prawo ludności zamieszkującej Angolę do niepodległości⁸. Jednocześnie rozpoczęły się wewnętrzne spory w FNLA, która uży-

⁵ Zob. B. Ziółkowski, *Konflikty zbrojne we współczesnej Afryce. Stan obecny na tle historycznym - zarys.*, Toruń 2003, s. 144-157.

⁶ Zob. S. Cleary, *Angola - A case study of private military involvement*, [w:] *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War - Torn African Societies*, ed. J. Cilliers, P. Mason, Pretoria 1999, p. 143-144.

⁷ Zob. B. Ziółkowski, *Konflikty zbrojne we współczesnej Afryce...*, s. 150.

⁸ *Ibidem*, s. 150.

skala najsilniejszą pozycję w dotychczasowej walce. Zaowocowało to rozpadem frakcji i powstaniem trzeciej siły o charakterze narodowyzwoleńcym, wspomnianym wcześniej ruchu UNITA. Z tego powodu o swoje wpływy zaczęła walczyć MPLA wspierana przez ZSRR i Kubę. W obliczu poparcia krajów komunistycznych dla MPLA swoje poparcie dla dwóch pozostałych frakcji wyraziły ChRL, USA i RPA. Podczas walk w Angoli zmieniła się, za sprawą rewolucji goździków, władza w Portugalii. Nowe władze Portugalii w 1974 r. uznały prawo Angoli do niepodległości i niejako zmusiły rywalizujące ze sobą ruchy narodowyzwoleńcze do dialogu. Podczas negocjacji zdecydowano o ogłoszeniu z dniem 11 listopada 1975 r. niepodległości Angoli, którą miał rządzić Rząd Przejściowy składający się z przedstawicieli wszystkich trzech frakcji na zasadach równości⁹. Jednak już podczas tworzenia rządu doszło do sporu między przedstawicielami ruchów narodowyzwoleńczych i otwartej walki zbrojnej. Zapoczątkowało to wojnę domową, z której zwycięsko, dzięki wsparciu wojsk portugalskich oraz napływowi żołnierzy kubańskich, zaczęła wychodzić MPLA. Ponadto konflikt ulegał coraz większemu umiędzynarodowieniu, objawiającemu się w udzielaniu poparcia poszczególnym ugrupowaniom przez czołowe mocarstwa świata oraz interwencji wojsk RPA. W dniu zaplanowanego ogłoszenia niepodległości MPLA proklamowała utworzenie Ludowej Republiki Angoli natomiast FNLA, wspólnie z UNITA, proklamowały powstanie Ludowo - Demokratycznej Republiki Angoli. Jednocześnie tego samego dnia siły FNLA zostały prawie doszczętnie rozbite i przestały istnieć a UNITA wycofała się w celu odbudowy swoich oddziałów. W późniejszych latach, aż do lat 90. XX w., nie ustawały starcia UNITA z siłami rządowymi przy wsparciu państw ościennych, zarówno jednej jak i drugiej strony. Szansa na pokój pojawiła się na początku lat 90., kiedy ustała pomoc zagraniczna dla stron konfliktu w Angoli i stało się jasne, że żadna ze stron nie odniesie zwycięstwa militarnego. Pod presją międzynarodową MPLA i UNITA zawarły porozumienie, które niestety nie było respektowane¹⁰. Wybory z 1992 r. przyniosły zwycięstwo prezydentowi dos Santosowi z MPLA, który zdobył 49,6% głosów, natomiast jego rywal z UNITA, Savimbi zdobył 40,1% gło-

⁹ Ibidem, s. 156.

¹⁰ Zob. K. Kubiak, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie*, Warszawa 2005, s. 92.

sów¹¹. Savimbi i UNITA nie uznały tych wyników, oskarżając zwycięzców o fałszerstwo wyborów. W kraju na nowo rozgorzała wojna domowa. Podczas nowo rozpoczętego konfliktu, zwłaszcza w jego pierwszej fazie, przewagę zdobyła UNITA kontrolując złoża diamentów i zdobywając port w Soyo, gdzie wydobywano ropę naftową. Od tego momentu w konflikt angażuje się prywatna firma z branży najemnej – *Executive Outcomes*.

Zaangażowanie *EO* w rozpoczęty na nowo konflikt warunkowało kilka istotnych faktów i zdarzeń. Przede wszystkim należy przedstawić kilka faktów z początku funkcjonowania *EO*. Jak już wcześniej wspomniano, założycielem firmy był Eben Barlow, który wcześniej pracował dla Biura Współpracy Obywatelskiej RPA. Biuro to było jednym z ośrodków wywiadu południowoafrykańskiego rządu z czasów apartheidu¹². Barlow był również zastępcą dowódcy 32. batalionu „Bawół”, wyspecjalizowanego w prowadzeniu niekonwencjonalnych działań zbrojnych w dżungli, który prowadził operacje na terytorium Angoli podczas wspierania UNITA przez rząd RPA. Barlow świetnie znał się na prowadzeniu akcji zbrojnych na terytorium Angoli i dobrze wiedział o potencjale, jaki prezentowała jego firma składająca się w głównej mierze z byłych żołnierzy wspomnianego batalionu.

W zajętych przez UNITA porcie Soyo, gdzie prowadzona była dystrybucja i wydobycie ropy naftowej, swoją platformę posiadał Tony Buckingham, brytyjski biznesmen. Tony był najlepszym przyjacielem Simona Manna, byłego operatora słynnej brytyjskiej jednostki specjalnej SAS. Mann pracował w firmie Tony’ego – Devon Oil and Gas, która była właścicielem platformy w Soyo. Kiedy port został zaatakowany i zajęty, poinformowany o tym Mann zaproponował swojemu szefowi odbicie portu za pomocą wynajętego oddziału najemników¹³. Oddziałem tym mieli być ludzie z firmy Barlowa – *Executive Outcomes*. Plan zakładał odbicie portu przy pomocy około stu ludzi z *EO*, wsparcia śmigłowców Mi-24, transportowych Mi-17 oraz szkolno-treningowych Pilatusów PC-9, które miały realizować misje CAS. Oczywiście o całej operacji został poinformowany rząd Angoli, a prezydent dos Santos zaakceptował plan, udzielając wsparcia jakiego potrzebowała *EO*, w postaci 1000 ludzi mających pomóc w utrzymaniu portu oraz 2 samolotów szturmowych Su-22. Dodatkowo na wyposażeniu *EO* znajdowały się

¹¹ Zob. B. Ziółkowski, *Konflikty zbrojne we współczesnej Afryce...*, s. 165.

¹² Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 248.

¹³ Zob. S. Mann, *Pies wojny*, Gliwice 2013, s. 59.

2 czołgi T-54, moździerz kalibru 82 mm, amunicja i inny sprzęt, który miał być dostarczony na pokładzie barki po zajęciu portu¹⁴. Operacja, pomimo pewnych trudności, odbyła się i zakończyła powodzeniem. Widząc wartość jaką prezentowali najemnicy *EO* oraz możliwości ich wykorzystania, prezydent Angoli postanowił na stałe zatrudnić firmę Barlowa w celu przywrócenia porządku i bezpieczeństwa oraz do szkolenia własnej armii¹⁵. Dzięki szkoleniom przeprowadzonym przez *EO* i uczestnictwie jej jednostek w dalszych walkach, udało się odbić z rąk UNITA ogromne terytoria oraz kopalnie diamentów¹⁶. Zwycięstwa odniesione przy pomocy *EO* doprowadziły do negocjacji i podpisania porozumienia w 1994 r. w Lusace. UNITA domagała się wydalenia z kraju ludzi z *EO* lecz dopiero groźba wstrzymania pomocy przez ONZ i USA doprowadziła do opuszczenia Angoli przez siły *EO* w 1996 r.¹⁷ Jednak kierownictwo *EO*, do którego weszli Mann i Buckingham zawarło w międzyczasie kolejny kontrakt mający przynieść dochody firmie i „oswobodzenie” kolejnego kraju z wojny. W Angoli walki wznowiono w 1998 r. i dopiero w 2002 r., kiedy zginął przywódca UNITA, Jonas Savimbi, podpisano umowę pokojową, a rok później UNITA przekształciła się w partię polityczną, co ostatecznie zakończyło konflikt¹⁸.

Wspomnianym nowym kontraktem *Executive Outcomes* była umowa z prezydentem Sierra Leone – Valentinem Strasserem. Prezydent Strasser doszedł do władzy w wyniku zamachu stanu w 1992 r. Grupa niezadowolonych żołnierzy pod dowództwem kpt. Strassera przeprowadziła operacje, w wyniku której z kraju uciekł dotychczasowy prezydent Momoh, władzę natomiast objął objął płk Kanu, który niedługo potem został zamordowany, a głową państwa ogłosił się Strasser¹⁹. Wkrótce przeciwko nowej władzy zaczął występować Zjednoczony Front Rewolucyjny (RUF), który w trwającej wojnie domowej przejął bogate w złoża diamentów tereny na wschodzie kraju. W 1995 r. RUF dotarł do stolicy kraju Freetown, w obliczu czego Strasser postanowił skorzystać z usług najemników²⁰. Początkowo wynajęto

¹⁴ Ibidem, s. 84.

¹⁵ Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 250.

¹⁶ Zob. S. Cleary, *Angola – A case study of private military involvement...*, s. 163.

¹⁷ Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 252.

¹⁸ Zob. K. Kubiak, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie...*, s. 92.

¹⁹ Zob. R. Łoś, J. Regina-Zacharski, *Współczesne konflikty zbrojne*, Warszawa 2010, s. 206.

²⁰ Ibidem, s. 206.

amerykańskiego najemnika Boba Mac Kenzie'go do objęcia dowództwa nad oddziałem Gurkhów należących do firmy GSG²¹. Według autorów literatury przedmiotu GSG wysłała 58 Gurkhów i 3 Europejczyków z zadaniem wyszkolenia armii Sierra Leone oraz ochrony baz wojskowych²². W wyniku pomyłki w operacji rozpoznawczej większość członków oddziału Gurkhów została zabita przez oddziały RUF, włącznie z dowódcą²³. W tej sytuacji prezydent zwrócił się o pomoc do EO, która stwierdziła że ma gotowe rozwiązanie problemu Strassera²⁴. Mimo, iż Strasser nie miał żadnych środków aby opłacić działania EO, kierownictwo firmy podjęło decyzję o wejściu do Sierra Leone. Koszty operacji miała pokrywać EO z własnych funduszy, które miały być zwrócone po przywróceniu wydobywania diamentów w czym swój udział miała mieć spółka córka EO – *Branch Energy*²⁵. W maju 1995 r. do Sierra Leone przyleciało 125 pracowników EO z zadaniem wyzwolenia kraju z rąk RUF. W niedługim czasie siły RUF atakujące Freetown zostały odepchnięte od miasta w głąb kraju. Następnie wynajęte siły opanowały dość spory obszar kraju, praktycznie spychając RUF za granicę Sierra Leone. Dzięki wsparciu śmigłowców Mi-24, skutecznemu ostrzałowi moździerzowemu oraz specjalnej taktyce możliwe było szybkie zwycięstwo i odbicie kopalń diamentów²⁶. W następstwie tych zdarzeń prezydent Strasser zdecydował się ustąpić ze stanowiska i rozpisac demokratyczne wybory w wyniku których do władzy doszedł Ahmad Tejan Kabbah. Rozpoczął on rozmowy pokojowe z RUF, który zażądał wycofania się EO z kraju. Kabbah przystał na ten warunek i wypłacił EO 15.7 mln USD co stanowiło niespełna połowę wartości kontraktu zawartego ze Strasserem, jednak wielu najemników pozostało w Sierra Leone zatrudnionych przez firmę LifeGuard, powołaną przez EO do ochrony kopalń w których koncesję na wydobywanie posiadała *Branch Energy*²⁷. W 1997 r. Kabbah został obalony przez kolejną juntę woj-

²¹ Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 254.

²² Zob. A. Vines, *Gurkhas and the private security business in Africa*, [w:] *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War – Torn African Societies*, red: J. Cilliers, P. Mason, Pretoria 1999, p. 129–130.

²³ *Ibidem*, s. 130.

²⁴ Zob. I. Douglas, *Fighting for diamonds – Private military companies in Sierra Leone*, [w:] *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War – Torn African Societies*, red: J. Cilliers, P. Mason, Pretoria 1999, p. 179.

²⁵ *Ibidem*, p. 179–180.

²⁶ Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 255.

²⁷ *Ibidem*, s. 255.

skową a Sierra Leone ponownie ogarnęła wojna domowa. Działalność *Executive Outcomes* w Angoli i Sierra Leone doprowadziła do opracowania regulacji prawnych przez nowy rząd RPA, w wyniku których ostatecznie została rozwiązana i zdelegalizowana. Mimo zamknięcia firmy w 1999 r., kierownictwo *EO* utworzyło nową firmę pod nazwą *Sandline*, która kontynuowała profil działalności *EO* i skupiała w swych szeregach jej byłych pracowników.

Do stworzenia nowej firmy było kierownictwo *EO* zaprosiło Tima Spicera, który został jej prezesem. Firma miała być zarejestrowana w Wielkiej Brytanii i działać zgodnie z prawem. Tima Spicera uważa się za autora i twórcę pojęcia Prywatne Korporacje/Przedsiębiorstwa Wojskowe, którego używa się powszechnie w odniesieniu do firm świadczących nowoczesne usługi najemnicze²⁸. Pierwszym kontraktem jaki otrzymała *Sandline* była umowa od rządu Papui – Nowej Gwinei, obejmująca walkę z BRA – Rewolucyjną Armią Bougainville²⁹. BRA rozpętała wojnę domową poprzez zajęcie kopalni miedzi w Pangunie, oburzona faktem wzbogacania się rządu zyskami uzyskanymi z kopalni, gdyż dochody ze sprzedaży miedzi stanowiły niemal połowę środków państwowego skarbu Papui – Nowej Gwinei³⁰. Negocjacje Spicera z premierem Julusem Chanem doprowadziły do przyznania kontraktu wartego 36 mln dolarów³¹. Kiedy do kraju zaczęli napływać najemnicy rząd Papui – Nowej Gwinei przekazał on rządowi australijskiemu informacje o zatrudnieniu *Sandline* do szkolenia i podjęcia operacji przeciwko BRA, czego efektem było groźba wycofania pomocy finansowej od Australii w przypadku kontynuowania postanowień kontraktu. Ponadto nieopłacana armia Papui – Nowej Gwinei również otrzymała taką informację, co wywołało działania dowódcy armii w postaci zatrzymania i deportacji najemników³². Sam Tim Spicer został aresztowany i uwięziony, a generał Singarok, dowodzący armią, zażądał rezygnacji Chana ze stanowiska³³. W rezultacie Chan próbował odwołać Singaroka lecz ten sam ustąpił ze stanowiska, a wojsko wyszło na ulicę, przez co prawie doszło do przewrotu

²⁸ Zob. J. Rozciecha, *Ogólna charakterystyka Prywatnych Korporacji Wojskowych*, „Security, Economy & Law” 2015, nr 8, s. 35.

²⁹ Ibidem, s. 35.

³⁰ Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 258.

³¹ Zob. *Psy wojny korumpują*, <http://cba.gov.pl/pl/newsy-serwisu-antykorup/1782,Psy-wojny-korumpuja.html> (dostęp: 10.12.2015).

³² Zob. R.Y. Pelton, *Najemnicy XXI wieku...*, s. 261.

³³ Ibidem, s. 261.

wojskowego. W konsekwencji wystąpienia tych wydarzeń oraz sprzeciwu społeczeństwa, premier Chan ustąpił ze stanowiska a *Sandline* mimowolnie doprowadziła do zmiany władzy³⁴. Po fiasku operacji w Papui – Nowej Gwinei, kierujący *Sandline* Spicer otrzymał propozycję zawarcia kontraktu z obaloną prezydentem Sierra Leone – Kabbahem. Podjęcie się realizacji tego zadania utrudniało jednak embargo na dostawy broni. *Sandline* postanowiła skorzystać z pomocy Nigerii i jej sił zbrojnych, w konsekwencji doprowadzając do upadku całego przedsięwzięcia i wyjawienia skandalu w który zamieszany był rząd brytyjski³⁵. Po tym niepowodzeniu Spicer postanowił założyć własne przedsiębiorstwo, które obecnie posiada ogromny kontrakt w Iraku.

Pomimo początkowych niepowodzeń *Sandline*, kierownictwo byłego *EO* nie zrezygnowało i nie poprzestało na dotychczasowych działaniach. Simon Mann, pomysłodawca operacji z Angoli, postanowił przeprowadzić jeszcze jedną, atrakcyjną z punktu ekonomicznego akcję. Wraz z kilkoma innymi współpracownikami postanowił przeprowadzić zamach stanu w małym afrykańskim państwie posiadającym ogromne złoża ropy naftowej – Gwinei Równikowej. Gwineę władał prezydent Teodoro Obiang Nguema, który doszedł do władzy w wyniku wojskowego zamachu stanu przeprowadzonego w sierpniu 1979 r. Była to dyktatura likwidująca opozycję, stosująca wszelkiego rodzaju represje i czerpiąca zyski przede wszystkim ze sprzedaży ropy naftowej. Gwinea Równikowa podczas rządów Obinga była naznaczona korupcją i nędzą, podczas gdy całe zyski ze sprzedaży ropy trafiały w ręce prezydenta. Kilkakrotnie próbowano pozbawić dyktatora władzy, jednak wszystkie zamachy stanu kończyły się niepowodzeniem. W związku z sukcesami odniesionymi przez *EO*, Mann uważał że może obalić dyktatora a jego miejsce zajmie przywódca opozycji na wygnaniu Severo Moto³⁶. Jak wynika z wypowiedzi Manna, był on jednak tylko pionkiem w całym spisku, jego szefem zaś miał być biznesmen Ely Cail, a współnikiem Mark Thatcher³⁷. Całe przedsięwzięcie miało polegać na zakupie broni w Zimbabwie, a następnie na pokładzie samolotu grupa najemników miała

³⁴ Ibidem.

³⁵ Zob. I. Douglas, *Fighting for diamonds – Private military companies in Sierra Leone...*, p.189-195.

³⁶ Zob. Q&A: *Equatorial Guinea coup plot*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3597450.stm> (dostęp: 14.12.2015).

³⁷ Ibidem.

udać się do Malabo, gdzie zainstalowany już wcześniej mniejszy oddział pod dowództwem Nieka du Toit mający za zadanie zbieranie informacji oraz przygotowanie gruntu do zamachu, miał im pomóc w ujęciu prezydenta Obianga. W międzyczasie do kraju miał przybyć, również na pokładzie samolotu, następca prezydenta, Severo Moto. Jednak w dniu planowanego zamachu podczas lądowania w Zimbabwe po zakup broni, na lotnisku w Harare najemnicy zostali aresztowani a dzień później ten sam los spotkał oddział Nieka w stolicy Gwinei – Malabo³⁸. Mann został skazany na pobyt w więzieniu przez sąd Zimbabwe i po odbyciu części kary został zwolniony, jednak nie wyszedł na wolność, a przeprowadzono jego ekstradycję do Gwinei Równikowej³⁹. Simon Mann został skazany na 34 lata więzienia, ale w 2008 r. prezydent Obiang ułaskawił go, dając mu 24 godziny na opuszczenie kraju⁴⁰. Po tym epizodzie Mann zakończył swoją przygodę z najemnictwem.

Podsumowując działalność *EO* w Afryce, jej przyrodniczych spółek oraz samego kierownictwa, należy zwrócić uwagę na kilka znaczących faktów. Po pierwsze, działalność najemnicza prowadzona przez *Executive Outcomes* nie byłaby możliwa na innym niż Afryka kontynencie. Wszechobecne wojny domowe, słabość aparatu państwowego, korupcja, bieda, a z drugiej strony bogactwo mineralne, wszystko to stworzyło swoisty raj dla najemników. Ich działalności nie mogły przeszkodzić słabe, zdeprawowane armie partyzantów przeciwko którym prowadzono operacje. Po drugie, działania firmy nastawione były przede wszystkim na zysk. Ogromne wartości kontraktów, czy późniejsze koncesje na wydobycie bogactw mineralnych, przynosiły wielomilionowe zyski firmie i jej pracownikom. Po trzecie, pojawiła się sytuacja, gdzie najemnicy próbowali samodzielnie obalić istniejący rząd. O ile w państwach demokracji zachodnich takie posunięcie nie byłoby możliwe, o tyle w Afryce, gdzie państwa są mało stabilne, taka groźba była jak najbardziej realna. W wyniku działań służb specjalnych państw ościennych zamach został udaremniony, niemniej jednak takie działanie może stanowić zagrożenie dla stabilizacji regionu i równowagi sił. Działalność Prywatnych

³⁸ Zob. 'Mercenaries' face Zimbabwe court, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3500132.stm> (dostęp: 14.12.2015).

³⁹ Zob. Profile: Simon Mann, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8339804.stm> (dostęp: 14.12.2015).

⁴⁰ Zob. Pardoned coup plot Briton freed, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8339372.stm> (dostęp: 14.12.2015).

Przedsiębiorstw Militarnych w Afryce pokazała, że mamy do czynienia z poważnym i prężnie rozwijającym się sektorem mającym siły i środki mogące zagrozić demokratycznej państwowości.

Bibliografia

- Cleary A., *Angola – A case study of private military involvement*, [w:] *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War – Torn African Societies*, red: J. Cilliers, P. Mason, Pretoria 1999.
- Douglas I., *Fighting for diamonds – Private military companies in Sierra Leone*, [w:] *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War – Torn African Societies*, red: J. Cilliers, P. Mason, Pretoria 1999.
- Kubiak K., *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie*, Warszawa 2005.
- Łoś R., Reginia-Zacharski J., *Współczesne konflikty zbrojne*, Warszawa 2010.
- Madej M., *Prywatne Przedsiębiorstwa Wojskowe – implikacje dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, nr 1–2 (t. 37).
- Mann S., *Pies wojny*, Gliwice 2013.
- Pelton R. Y., *Najemnicy XXI wieku*, Warszawa 2008.
- Rozciecha J., *Ogólna charakterystyka Prywatnych Korporacji Wojskowych*, „Security, Economy & Law” 2015, nr 8.
- Uessler R., *Wojna jako usługa. Jak prywatne firmy wojskowe niszczą demokrację*, Warszawa 2008.
- Vines A., *Gurkhas and the private security business in Africa*, [w:] *Peace, Profit or Plunder? The Privatisation of Security in War – Torn African Societies*, ed. J. Cilliers, P. Mason, Pretoria 1999.
- Ziółkowski B., *Konflikty zbrojne we współczesnej Afryce. Stan Obecny na tle historycznym – zarys*, Toruń 2003.

Źródła internetowe

- 'Mercenaries' face Zimbabwe court, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3500132.stm>
- Pardoned coup plot Briton freed, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8339372.stm>
- Psy wojny korumpują, <http://cba.gov.pl/pl/newsy-serwisu-antykorup/1782,Psy-wojny-korumpuja.html>
- Profile: Simon Mann, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8339804.stm>
- Q&A: Equatorial Guinea coup plot, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3597450.stm>

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Monika Kwiecińska

Akademia Sztuki Wojennej

Wydział Zarządzania i Dowodzenia

Nowy wymiar konfliktów zbrojnych: konflikt hybrydowy a konflikt pełzający

A New Dimension in the Armed Conflicts: A Hybrid Conflict and a Creeping Conflict

Abstrakt: Artykuł prezentuje problematykę obecnie dość popularnego określania konfliktów i wojen jako hybrydowe i pełzające, głównie w kontekście konfliktu ukraińskiego. Scharakteryzowano pojęcie hybrydowy i jego znaczenie w teorii konfliktów zbrojnych, rozumiane często jako połączenie różnego rodzaju regularnych i nieregularnych działań (militarnych i niemilitarnych) prowadzonych przez przeciwnika unikającego odpowiedzialności i niezgodnie z prawem międzynarodowym. Skonkretyzowano określenie pełzanie i wojna pełzająca – szczególny rodzaj działań podejmowanych przez Federację Rosyjską, cechujący się głównie skrytością i nieregularnością działań, niezgodnych z prawem międzynarodowym i stosowaniem propagandy. Kwestie podjęte w artykule stanowią jedynie zarys tej problematyki.

Abstract: The article presents the issues considered to be quite popular these days defining conflicts in terms of hybrid or crawling warfare, mainly in the context of the Ukrainian conflict. The concept of a hybrid war was characterized as well as its importance in the theory of the armed conflict often understood as a combination of various types of regular and irregular operations (military and non-military ones) carried out by the enemy avoiding responsibility and against the international law. The author specified the terms creeping and a crawling war – a special type of actions taken by the Russian Federation, characterized mainly by the concealment, irregular activities inconsistent with international law and the use of propaganda. The issues raised in the article represent only the outline of the broader question.

Słowa kluczowe: hybrydowość, hybrid warfare, hybrydowe zagrożenia, zagrożenia pełzające, konflikt pełzający

Key words: hybridity, hybrid warfare, hybrid threats, crawling threat, crawling conflict

Wstęp

Wydarzenia z lutego 2014 r. na Ukrainie dały początek rewolucji, w wyniku której odsunięto od władzy ówczesnego prezydenta Wiktora Janukowycza. Społeczeństwo zmęczone iluzją demokracji postanowiło walczyć o swoje prawa i stać się członkiem Unii Europejskiej. Zbudzone tendencje separatystyczne dały o sobie znać głównie na Krymie (który przyłączyła do siebie Rosja) i we wschodniej części państwa (głównie w Doniecku i Ługańsku). Wewnętrzne rozdarcie na część prozachodnią i prorosyjską doprowadziło do wojny pomiędzy siłami rządowymi i separatystami wspieranymi przez Rosję wypierającą się tego. Konflikt z jednej strony może być postrzegany jako wewnętrzny (wojna domowa?), jednak biorąc pod uwagę Rosję jako agresora nieoficjalnie w niego uwikłanego i działającego tak, żeby działać poza prawem międzynarodowym – jak należy go sklasyfikować? Naukowcy najczęściej określają go mianem konfliktu/wojny o charakterze hybrydowym, rzadziej spotyka się przymiotnik „pełzający”. Stąd wynika problem badawczy – czym jest hybrydowość konfliktów, a czym konflikt pełzający? Czy są to pojęcia tożsame czy różnią się między sobą? Która nazwa najlepiej oddaje charakter konfliktu ukraińskiego? Postawione problemy badawcze znajda rozwiązanie w rozwinięciu artykułu.

Hybrydowość

W *Słowniku języka polskiego* pod hasłem *hybrydowy* zapisano: „będący wynikiem pomieszczenia dwóch gatunków, ras, rodzajów, form, pojęć itd.”¹. Definicja ta wskazuje, że coś, co ma charakter hybrydowy powstało z dwóch innych całkowicie odmiennych form w celu utworzenia nowej – lepszej, bo łączącej cechy dwóch ją tworzących. Hybryda więc oznacza mieszańca, dzi-

¹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 4, Warszawa 1962.

woląga łączącego cechy różnych osobników². Można stąd wywnioskować, że jest to pojęcie powszechnie używane w biologii, także w językoznawstwie dla określenia nowego wyrazu powstałego z dwóch innych pochodzących z różnych języków.

W teorii konfliktów zbrojnych pojęcie hybrydowości wywołało wiele kontrowersji, ze względu na swą niejasność i brak sprecyzowania go na tym gruncie. Wątpliwości budzi formułowanie nowych pojęć, np. wojna hybrydowa, konflikt hybrydowy, metody walki hybrydowej, zagrożenie hybrydowe. Zdolność sklasyfikowania czym jest hybrydowość w aspekcie militarnym jest niezwykle trudna, o ile zasadne jest w ogóle używanie tego sformułowania w tym obszarze.

Określenie hybrydowy dotyczące konfliktów zbrojnych itp. zostało przeniesione na rodzimy grunt z USA. Nie jest ono nowe, gdyż jego korzeni upatruje się już od starożytności. W antycznym Rzymie taki charakter miały mieć: siły walczące w powstaniu żydowskim w 66 r. n.e. przeciwko Legionom Rzymskim; podczas wojen napoleońskich w 1806 r. – siły hiszpańskie przeciwko wojskom Napoleona; armia sowiecka na froncie wschodnim podczas II wojny światowej w latach 1941–1945³. Stąd wydawać by się mogło, że hybrydowość odnosi się do struktury sił walczących, a nie podejmowanych przez nich działań. Jak więc zdefiniować ten termin i jakie desygnaty świadczą o jego istnieniu?

Jednym z pierwszych amerykańskich teoretyków traktujących o tym problemie od 2006 r. w swych publikacjach był F. Hoffman⁴. Użyto go także podczas zeznań przed Kongresem w latach 2008–2010, wojskowi określali mianem *hybrid warfare* (hybrydowe działania wojenne/wojna hybrydowa) działania podejmowane przez przeciwnika w Iraku i Afganistanie, które miały charakteryzować się różnymi formami walki od konwencjonalnych, przez niekonwencjonalne po nieregularne⁵. W doktrynach USA nie ma oficjalnej definicji wojny hybrydowej, określenia używa się by podkreślić rosnącą złożoność różnych elementów walki we współczesnych konfliktach.

² <http://portalwiedzy.onet.pl/polszczyzna.html?qs=hybrydowy&tr=pol-all&ch=1&x=0&y=0> (dostęp: 4.05.2016).

³ T. McCulloh, R. Johnson, *Hybrid Warfare, Joint Special Operations University Report 13-4*, Florida 2013, p. 3.

⁴ Szerzej m.in.: F. Hofmman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute of Policy Studies, Arlington 2007.

⁵ L. Sanchez, *Hybrid Warfare*, Government Accountability Office, Washington 2010.

Należy więc jasno wyrazić, że hybrydowe działania wojenne nie stanowią nowej formy walki. Z definicji wynika, że *hybrid warfare* można rozważać jako wojnę hybrydową i hybrydowe działania wojenne lub utożsamiać oba znaczenia ze sobą. Niektóre amerykańskie organizacje militarne zamiast hybrydy preferują termin pełne spektrum operacji (*full spectrum operations*), gdyż oddaje to pełny charakter różnorodnych działań od klasycznych po nieregularne⁶.

NATO definiuje *hybrid warfare* w następujący sposób: „użycie taktyki asymetrycznej w celu wykrycia i wykorzystania słabości (przeciwnika) za pomocą środków pozamilitarnych (np. politycznego, informacyjnego czy ekonomicznego zastraszania i manipulacji) popartych groźbą użycia konwencjonalnych i niekonwencjonalnych środków militarnych”⁷. Definicja została wprowadzona do terminologii NATO w odpowiedzi na wyzywania, które przyniósł rosyjsko-ukraiński konflikt i ekspansja Daesh, powodujące zagrożenie bezpieczeństwa dla państw członkowskich Sojuszu.

W słowniku BBN za wojnę hybrydową uważa się „wojnę łączącą w sobie jednocześnie różne możliwe środki i metody przemocy, w tym zwłaszcza zbrojne działania regularne i nieregularne, operacje w cyberprzestrzeni oraz działania ekonomiczne, psychologiczne, kampanie informacyjne (propaganda) itp.”⁸.

M. Wrzosek twierdzi, że wojna hybrydowa jest odmianą konfliktu asymetrycznego o trzech wymiarach:

- 1) bezpośrednich (regularnych i nieregularnych) działań zbrojnych,
- 2) psychologicznych w państwie – agresor w swoim kraju propaguje własną wersję konfliktu poprzez mass media,
- 3) propagandowych na arenie międzynarodowej⁹.

Zauważa także, że istotną rolę odgrywa cyberprzestrzeń, która staje się ważnym narzędziem zdobywania informacji i przeprowadzania cyberataków w rękach wywiadu.

⁶ Ibidem, s. 20.

⁷ J. M. Calha, *Hybrid Warfare: NATO's new strategic challenge? General Report*, Defence Security Committee 2015, p. 3.

⁸ <https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html> (dostęp: 05.05.2016).

⁹ M. Wrzosek, *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” nr 3, 2015, s. 36–45.

Częściej można spotkać w doktrynach i literaturze pojęcie „hybrydowe zagrożenia”, rozumiane jako: „różnicowana i dynamiczna kombinacja sił regularnych, nieregularnych i/ lub elementów przestępczych celem osiągnięcia wspólnych celów/ korzyści¹⁰, czy: każdy przeciwnik, który w sposób systematyczny i skondensowany wykorzystuje różne rodzaje broni konwencjonalnej, nieregularnej taktyki, terroryzmu, przestępczych zachowań na polu walki by osiągnąć cele polityczne”¹¹.

Pojęcie hybrydowości zostało upowszechnione i przypisane konfliktowi rosyjsko-ukraińskiemu. Charakterystyczny jest tu przebieg całego konfliktu, gdyż oficjalnie i w świetle międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, wojna nie została wypowiedziana. Rosja prowadzi skryte działania (np. za pomocą „zielonych ludzików”) i przyczynia się do destabilizacji sytuacji w kraju (np. wspiera separatystów), manipuluje informacjami i utrzymuje, że staje w obronie mniejszości rosyjskiej zamieszkującej na Ukrainie, a państwa zachodnie doprowadziły do ukraińskiego konfliktu. Rosyjskie rozumienie hybrydowości różni się od zachodniego pojmowania tego problemu. M. Wojnowski wskazuje, że rosyjscy eksperci uważają, że są nią równocześnie prowadzone działania w różnych sferach (geograficzna, ekonomiczna, informacyjna, psychologiczna, cybernetyczna) w celu uzyskania przewagi geopolitycznej nad przeciwnikiem, osłabienia go i zmuszenia do podjęcia decyzji politycznych korzystnych dla agresora¹².

Podsumowując wszystkie omówione definicje, należy stwierdzić, że hybrydowość w teorii konfliktów zbrojnych cechuje się:

- szerokim wachlarzem działań/środków od klasycznych (konwencjonalnych) po niekonwencjonalne, obejmujących swym zakresem nie tylko sferę militarną, ale także polityczną, ekonomiczną czy międzynarodową,
- mieszanym przeciwnikiem łączącym w składzie siły regularne i nieregularne, mogącym mieć charakter państwowy lub nie posiadającym podmiotowości w świetle prawa międzynarodowego,

¹⁰ FM 3-0 Operations, Headquarters Department of the Army 2008.

¹¹ F. Hoffman, *Hybrid threats: Neither Omnipotent Nor Unbetable*, ORBIS, vol. 54/2010, p. 441.

¹² Por. M. Wojnowski, *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państw ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wojna Hybrydowa” wydanie specjalne 2015, s. 7-38.

- hybryda ze względu na wyższość formy nad tymi, od których pochodzi jest elastyczna i szybciej dostosowuje się do wszelkich zmian w środowisku działań;
- przeciwnik prowadzi działania w taki sposób, aby ograniczyć lub uniknąć odpowiedzialności za nie w świetle prawa,
- stosowaniem działań propagandowo-informacyjnych i w cyberprzestrzeni,
- celami są państwa o niestabilnych strukturach i władzy politycznej, różnorodnie pod względem etnicznym lub religijnym, z zarzewiem niezadowolonia i niepokojów społecznych.

Przyczynę nieprecyzyjności koncepcji hybrydowości trafnie ujmuje A. Gruszczak, twierdząc, że stanowi ona „próbę sformułowania nowej analitycznej wykładni konfliktów zbrojnych w kontekście współczesnych problemów bezpieczeństwa asymetrii działań militarnych, przewlekłości konfliktów regionalnych, podziałów kulturowych i negatywnych skutków globalizacji”¹³. Bez względu na dyskusję wokół tej teorii, siły zbrojne muszą być gotowe do reakcji na możliwe realne hybrydowe zagrożenia, co wymaga od nich przygotowania i elastycznej odpowiedzi na nie. Powinno się to głównie sprowadzać do:

- odpowiedniego przygotowania systemu rozpoznania – zintegrowanego z pozostałymi systemami i pozwalającego na pozyskiwanie informacji w czasie zbliżonym do rzeczywistego,
- zapewnienia spójnego wykorzystania i kompatybilności systemów militarnych i systemów zarządzania bezpieczeństwem państwa,
- rozwoju sił specjalnych ze względu na szeroki wachlarz działań,
- przygotowanie społeczeństwa do wyzwań obronnych,
- mobilizacji organizacji proobronnych¹⁴.

Konflikt pełzający

Pełzanie w słowniku języka polskiego ma kilka znaczeń. W odniesieniu do gadów i płazów oznacza powolne poruszanie się z jednoczesnym dotykaniem tułowiem podłoża. Tak przesuwa się wąż czy beznogi gatunek jaszczurki – padalec. Pełzają także ludzie – poruszając się w pozycji leżącej

¹³ A. Gruszczak, *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i Hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. W. Sokała, B. Zapała, Warszawa 2011, s. 19.

¹⁴ Por. M. Wrzosek, *Trzy wymiary wojny...* s. 46.

na brzuchu lub na czworakach; słowo to może odnosić się także do ich zachowania w sposób unижony, poniżający własną godność, postępowania w sposób uległy. Czynność tą można przypisać także roślinom i zjawiskom. W stosunku do roślin określa się, że pną się po powierzchni czegoś lub płożąc się po ziemi powoli się rozrastają, jak np. naskałka pełzająca. Mgła, dym, płomień czy światło mogą „pełzać”, gdy unoszą się nisko nad ziemią, powoli się przesuwając¹⁵. Pełzanie stanowi także „powolny proces odkształcania się niektórych materiałów pod wpływem długotrwałego obciążenia”¹⁶.

Analiza różnych znaczeń pełzania wskazuje, że czynność tą przede wszystkim cechuje powolność i poruszanie się nisko nad powierzchnią czegoś. W przypadku zachowania ludzkiego należy dodać kolejną cechę – skrytość – człowiek jest zmuszony do pełzania, zazwyczaj żeby nie zostać zauważonym i móc dyskretnie działać.

Jedną z typologii zagrożeń bezpieczeństwa, które przywołuje M. Huzarski za R. Kulczyckim, jest podział na zagrożenia dynamiczne i pełzające. R. Jakubczak także dokonując takiej klasyfikacji, podaje jako jeden z wielu wyznaczników, kryterium dynamiki rozwoju, które dzieli zagrożenia bezpieczeństwa na dynamiczne i pełzające¹⁷. Do tych pierwszych zalicza się:

- siły natury,
- awarie techniczne,
- epidemie,
- terroryzm,
- konflikty militarne,
- zagrożenia publiczne¹⁸.

Do drugiej kategorii o charakterze pełzającym, sklasyfikowano następujące zagrożenia:

- polityczne,
- gospodarcze,
- społeczne,
- kulturowe,

¹⁵ Por. <http://sjp.pl/pe%C5%82za%C4%87>, <http://sjp.pwn.pl/slowniki/pe%C5%82zanie.html> (dostęp: 16.05.2016).

¹⁶ <http://sjp.pl/pe%C5%82zanie> (dostęp: 16.05.2016).

¹⁷ R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003, załącznik 5.

¹⁸ M. Huzarski, *Zmienne podstawy bezpieczeństwa i obronności państwa*, Warszawa 2007, s. 25.

- ekologiczne,
- informacyjne¹⁹.

Konflikty militarne zostały przypisane do pierwszej grupy, gdyż ich większość zazwyczaj charakteryzuje dynamiczność. Jednak można znaleźć przykłady konfliktów militarnych, które można przypisać do grupy drugiej. Mianem takiego konfliktu o charakterze zagrożenia pełzającego są konflikty izraelsko-arabskie, które występują z różnym natężeniem w czasie, już od 1948 r., czyli I wojny izraelsko-arabskiej, spowodowanej m.in. proklamowaniem państwa Izrael. Napięcia na tle etnicznym, religijnym i terytorialnym występują od ponad pół wieku przeplatając się z niekończącymi się próbami ustanowienia pokoju.

Jak trafnie zauważa M. Huzarski, zagrożenia pełzające są powiązane ściśle z zagrożeniami militarnymi lub należy je stłumić w sposób militarny. Ponadto nazwa wskazuje na „długotrwałe występowanie takich zagrożeń w czasie i potrzebę podejmowania przeciwdziałania w stosownych przedziałach czasowych”²⁰.

Od zaledwie 2-3 lat w perspektywie konfliktu na Ukrainie, można spotkać się, obok określenia „hybrydowy” z przymiotnikiem „pełzający”. Odnosi się do szczególnego rodzaju postępowania prowadzonego przez Rosję, które zostało już wykorzystane wcześniej w Estonii i Gruzji. Stąd pełzający konflikt charakteryzuje się:

- niską intensywnością działań, stopniowym przygotowaniem, przenikaniem sił i środków (wcześniej zgrupowanych przy granicach) na teren atakowanej strony,
- stworzeniem sytuacji kryzysowej, głównie na tle etnicznym, religijnym, kulturowym,
- pozyskaniem poprzez manipulacje i propagandę ludności lokalnej na spornym terytorium,
- brakiem wypowiedzenia wojny;
- działaniami w cyberprzestrzeni i zdobywaniem przewagi informacyjnej przez przeciwnika,
- unikaniem działań bezpośrednich a funkcjonowaniem w sposób rozproszony,

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 26.

- stosowaniem przez przeciwnika systemów bezzałogowych i broni precyzyjnego rażenia²¹.

W publikacji A. Korniejenko *Pelzająca wojna Quo vadis, Ukraino?* autorka opisuje wydarzenia na Ukrainie jako nowy rodzaj konfliktu zbrojnego, w którym dobrze wyszkolone „zielone ludziki” (bez żadnej tożsamości i przynależności państwowej) okupują Ukrainę a opinia międzynarodowa nie potrafi zareagować, bo nie ma prawnej odpowiedzi na działania, które nie mają formalnego źródła. „Pelzająca wojna nie ma ani początku, ani końca, nie ma regularnej armii i dowódców znanych z nazwiska – jest punktowa i pozornie pozbawiona planu, wprowadza chaos i dezinformację we wszystkich sferach życia”²². Powstanie tego rodzaju wojny/agresji autorka przypisuje wyłącznie Federacji Rosyjskiej, podkreślając, że „granica między państwami staje się przezroczysta i dziurawa jak sito, a siły specjalne wykorzystywane są nie do walki z terroryzmem, lecz do siania spustoszenia w ramach akcji dywersyjnych”²³. Należy dodać, że Rosja rozsiewa propagandę, ukazuje problem ukraiński w innym świetle, używając określenia – „odwraca kota ogonem”, Ł. Wójcik porównuje ją do złodzieja krytykującego Zachód za wtrącanie się w sprawę Ukrainy, który apeluje o jego złapanie, udając, że nim nie jest²⁴. Wyłania się tu kolejna cecha konfliktu o charakterze pelzającym, która wskazuje na unikanie odpowiedzialności agresora za swoje postępowanie i prowadzenie działań w sposób skryty.

K. Chodkowski twierdzi, że wojna pelzająca wymyka się ramom prawa międzynarodowego oraz pozbawiona jest tradycyjnych atrybutów (walnej bitwy, zaangażowania wyłącznie środków militarnych, aktów prawa międzynarodowego regulującego warunki pokoju)²⁵. W obliczu poprzednich definicji, jest to dość wąskie i ogólne rozumienie, w którym wskazywanie na brak tradycyjnych atrybutów, oznacza, że posiada wszelkie inne (jakie?).

²¹ Por., <http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/99827.pelzajaca-wojna-przygraniczy.html> (dostęp: 16.05.2016).

²² A. Korniejenko, *Pelzająca wojna Quo vadis, Ukraino?*, Kraków 2014, s. 78–80.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, s. 78, [za:] Ł. Wójcik, *Wojna typu zgaduj-zgadula*, „Polityka” nr 20, 2014, s. 16–17.

²⁵ <http://geopolityka.net/konstanty-chodkowski-czym-jest-wojna-hybrydowa/> (dostęp: 18.05.2016).

Wnioski

Wskazano już, że konflikt na Ukrainie określa się jako hybrydowy lub pełzający oraz scharakteryzowano oba pojęcia. Należy zaznaczyć, że dokonana analiza stanowi jedynie podstawę do szerszych dociekań w zakresie identyfikacji cech wojen i konfliktów hybrydowych i pełzających. Z przeprowadzonej analizy wynika, że terminy te posiadają cechy wspólne, są to m.in.:

- niewypowiedzenie wojny,
- działanie agresora poza prawem międzynarodowym i unikanie odpowiedzialności za swoje działania,
- dokonywanie manipulacji w sferze mass mediów,
- nieregularność przeciwnika,
- atakowanie państw z problemami na tle kulturowym, etnicznym czy religijnym.

Świadczyć to może o tym, że naukowcy poprawnie identyfikują pewien rodzaj nowego konfliktu zbrojnego, ale nadają mu inne nazwy. Autorka uważa, że określenie konfliktu ukraińskiego jako pełzający, trafniej oddaje jego charakter i przebieg. Przymiotnik pełzający określający konflikt/wojnę odnosi się do działań, w których agresorem jest Rosja, natomiast hybrydowość także wpisuje się w działalność Federacji, ale można ją odnieść także do innych konfliktów zbrojnych, np. II wojny w Libanie w 2006 r.

Bibliografia

Calha J. M., *Hybrid Warfare: NATO's new strategic challenge? General Report*, Defence Security Committee 2015.

Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 4, Warszawa 1962.

FM 3-0 Operations, Headquarters Department of the Army 2008.

Gruszczak A., *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i Hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. W. Sokała, B. Zapala, Warszawa 2011.

Hoffman F., *Hybrid threats: Neither Omnipotent Nor Unbetable*, ORBIS, vol. 54/2010.

Hofmman F., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Arlington 2007.

Huzarski M., *Zmienne podstawy bezpieczeństwa i obronności państwa*, Warszawa 2007.

Jakubczak R., *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003, załącznik 5.

Korniejenko A., *Pełzająca wojna Quo vadis, Ukraino?*, Kraków 2014.

McCulloh T., Johnson R., *Hybrid Warfare, Joint Special Operations University Report 13-4*, Florida 2013.

Sanchez L., *Hybrid Warfare*, Washington 2010.

Wojnowski M., *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państw ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wojna Hybrydowa” wydanie specjalne 2015.

Wrzosek M., *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” nr 3, 2015.

Źródła internetowe

<http://sjp.pl/pe%C5%82zanie>.

<http://geopolityka.net/konstanty-chodkowski-czym-jest-wojna-hybrydowa/>.

<http://portalwiedzy.onet.pl/polszczyzna.html?qs=hybrydowy&tr=pol-all&ch=1&x=0&y=0>.

<http://sjp.pl/pe%C5%82za%C4%87>.

<http://sjp.pwn.pl/slowniki/pe%C5%82zanie.html>.

<http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/99827,pelejajaca-wojna-prygranicy.html>.

<http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/99827,pelejajaca-wojna-prygranicy.html>.

<https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html>.

<https://www.wprost.pl/kraj/508464/Cwiczenia-szpicy-NATO-w-Polsce-juz-w-czerwcu.html>.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Justyna Lipińska

Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych

Wydział Bezpieczeństwa Narodowego i Logistyki

Komunikacja w wojsku w sytuacjach niepewności

Communication in the Army in situations uncertainty

Abstrakt: Niniejsza publikacja prezentuje problematykę komunikowania w sytuacjach niepewności wśród kadry dowódczej Sił Zbrojnych. Odnosi się do problemów komunikowania werbalnego i niewerbalnego w strukturach zhierarchizowanych i jej znaczenia w procesie porozumiewania się w trudnych sytuacjach.

Abstract: The present publication presents problems of communication in situations of insecurity in staff commanders of the Armed Forces. It refers to the problems of verbal and non-verbal communication in hierarchical structures and its importance in the process of communicating in difficult situations.

Słowa kluczowe: komunikowanie się, podejmowanie decyzji w sytuacjach niepewności, wojsko, kadra dowódcza

Key words: communication, decision-making in situations of insecurity, the army, commanding

Wstęp

Jedną z sytuacji z jaką spotykają się żołnierze zawodowi w trakcie swojej służby zawodowej jest podejmowanie decyzji w stanie niepewności.

W literaturze przedmiotu termin *komunikacja* „oznacza łączność między ludźmi, wymianę myśli, poglądów i znaczeń” (łac. *communicato* – porozumiewanie się, przekazywanie myśli, udzielanie wiadomości)¹.

Jak wiadomo proces komunikowania się jest jednym z najbardziej podstawowych procesów, jakie zachodzą w każdej organizacji. Dzięki ciągłej wymianie informacji można projektować oraz realizować cele. Z najbardziej efektywną komunikacją mamy do czynienia wtedy, gdy przekazywane informacje w sposób niezakłócony trafiają do odbiorcy. Jednocześnie są dla niego zrozumiałe, zgodne z pierwotnym sensem wiadomości, jak również z intencjami nadawcy wiadomości bądź informacji.

Komunikacja w wojsku

Bardzo często proces przekazywania informacji w organizacji publicznej ma ściśle określony charakter. Z takim podejściem mamy bez wątpienia do czynienia w jednostkach wojskowych. Jeżeli obieg informacji w organizacji jest sztywny, a kierunki przepływu informacji są jasno wytyczone mówimy, że jest to sieć typu „łańcuch”. W takim wypadku podwładny nie ma możliwości bezpośredniego porozumienia się z osobami na podobnym stanowisku, lecz tylko z przełożonym². Z takim typem przepływu informacji mamy do czynienia w jednostce wojskowej. Należy zatem zwrócić uwagę, iż informacje odpowiednio przetworzone mogą stać się wnioskami dotyczącymi działania, czyli informacjami zarządczymi i doprowadzić do decyzji i działania³.

Jak zauważa A. Kwiatek komunikacja w organizacji nie ogranicza się tylko do wytwarzania, przekształcania i przekazywania informacji wewnątrz organizacji. Raczej jest procesem społecznym, a więc dynamicznym, stałym kształtowaniem się postaw, zachowań jednostek i modyfikacją wiedzy. Tworzy zatem wzajemne relacje, więzi, pełni również funkcje kontrolne, motywacyjne i perswazyjne w kontekście kulturowym danej organizacji. Jak dalej pisze autorka komunikowanie instytucjonalne (organizacyjne) jest poziomem ukierunkowanym na odbiorcę o charakterze sformalizowanym, o jasno zdefiniowanych rolach nadawcy i odbiorcy, komunikatach przebiegających wg określonej struktury. Należy wspomnieć również, iż komuni-

¹ J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie w organizacji*, Warszawa 2010, s. 109. Zob. przegląd definicji pojęcia *komunikacja*: B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2009, s. 187–188.

² T. Rzepa, *O komunikowaniu się w organizacji*, [w:] *Komunikowanie się w sytuacjach społecznych*, red. K. Markiewicz, J. Syroka, Lublin 2009, s. 57.

³ J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie...*, s. 96.

kacja w organizacji ograniczona jest strukturą formalną. Owa struktura wyznacza miejsce w hierarchii służbowej nadawcy i odbiorcy, zaś formalizacja – sposób i formę przekazu. W każdej organizacji równoległe z oficjalnymi, formalnymi drogami komunikowania się istnieją mniej oficjalne, czyli nieformalne⁴.

Warto zwrócić uwagę, że szczególnie ważne jest porozumiewanie się w organizacji zhierarchizowanej jaką jest wojsko, które z samego założenia ma działać w sytuacjach niepewności. Poprawne komunikowanie się ma wpływ na proces formułowania zadań, planowania, uzgadniania i koordynowania działań, utrzymywania łączności, organizowania pracy i monitorowania.

Sposób komunikowania się w wojsku może być postrzegany jako zespół czynności, takich jak:

- transmisja,
- rozumienie,
- oddziaływanie,
- łączenie, tworzenie wspólnoty,
- interakcja,
- wymiana,
- składnik procesu społecznego⁵.

Z punktu widzenia żołnierzy istotne jest, aby proces komunikowania się był jak najbardziej skuteczny. Dotyczy to szczególnie rodzajów przepływu komunikatów:

- pionowego i poziomego,
- formalnego i nieformalnego,
- werbalnego i niewerbalnego⁶.

Komunikacja pionowa dotyczy obiegu informacji w górę i w dół zgodnie z przebiegiem linii służbowego porządkowania, natomiast komunikacja pozioma związana jest z przepływem informacji między osobami pracującymi na tych samych stanowiskach pracy.

Jeśli chodzi o komunikację formalną wynika ona z samej istoty organizacji, komunikacja odbywa się za pomocą przełożonych, a także przy pomocy m.in. poczty elektronicznej, aktów normatywnych, rozmów indywidualnych, odpraw, porad oraz wielu innych środków komunikacyjnych.

⁴ A. Kwiatek, *Komunikacja społeczna w organizacji*, [w:] *Zachowania ludzi w organizacji. Wybrane zagadnienia*, red. F. Byłok, E. Robak, Częstochowa 2009, s. 104–108.

⁵ J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie...*, s. 110–111.

⁶ Por. B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2009, s. 192–193 i 200–204 oraz por. S.P. Robbins, *Zasady zachowania w organizacji*, Poznań 2001, s. 130–131.

W przypadku komunikacji nieformalnej mamy do czynienia z przekazywaniem, odbieraniem i uzgadnianiem informacji dotyczących działań i zachowań, które są niezależne od form i kanałów komunikacji formalnej.

Komunikacja werbalna odnosi się do przekazu komunikatu między odbiorcą a nadawcą informacji. Natomiast komunikacja niewerbalna zawarta jest w:

- mimice nadawcy i odbiorcy komunikatu,
- wzajemnych spojrzeniach,
- pozycjach ciała,
- gestykulacji,
- intonacji głosu,
- ekspresji uczuć⁷.

Warto nadmienić, iż oprócz zaproponowanych przez J. Pencę rodzajów komunikacji A. Kwiatek wyróżniła także przepływ informacji ukośny. Jest on wykorzystywany raczej w komunikacji nieformalnej, np. w grupach koleżeńskich, lub sytuacjach wyjątkowych, gdzie w organizacji powołuje się zespoły składające się z członków różnych pionów (działów, wydziałów) organizacji, zajmujących różne pozycje w hierarchii służbowej, są to, np. specjalistyczne grupy projektowe lub zadaniowe. Wymaga ona sprawnej koordynacji działań i właściwego doboru członków w takich grupach⁸.

Istotną kwestią, jaką należy poruszyć są wyróżnione przez S. P. Robbins'a cztery główne funkcje, jakie pełni komunikacja w organizacji, a mianowicie:

- kontrolowanie,
- monitorowanie,
- wyrażanie uczuć,
- informowanie⁹.

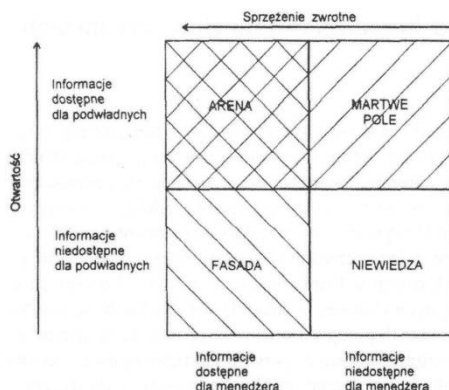
Nie ma wątpliwości co do faktu, że również w organizacjach publicznych takie główne funkcje są spełniane w procesie komunikowania się. Jak podaje T. Rzepa w relacjach komunikacyjnych między podwładnym a przełożonym możliwe są następujące kombinacje, które wzorowane są na bardzo słynnym „oknie JOHARI” (rys. 1).

⁷ J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie...*, s. 115–116. Zob. T. Rzepa, *O komunikowaniu...*, s. 59. Więcej B. Kozusznik, *Zachowania człowieka w organizacji*, Warszawa 2007, s. 157–196.

⁸ A. Kwiatek, *Komunikacja społeczna...*, s. 109.

⁹ S.P. Robbins, *Zachowania w organizacji*, Warszawa 1998, s. 216.

Rys. 1. Rodzaje pól informacyjnych

Źródło: T. Rzepa, *O komunikowaniu się w organizacji*, [w:] *Komunikowanie się w sytuacjach społecznych*, red. K. Markiewicz, J. Syroka, Lublin 2009, s. 58.

Otóż:

- arena – to pole porozumienia, gdzie obie strony są wyczerpująco poinformowane, a ich wiedza jest wspólna,
- martwe pole – jest wtedy, gdy informacja jest znana podwładnemu, a nieznaną pracodawcy, co często może prowadzić do dyskomfortu, nieporozumień i trudności przy podejmowaniu decyzji,
- fasada – związana jest z błędnym postępowaniem przełożonego, które głównie polega na ukrywaniu danych lub przekazywaniu ich niekompletnych, przez co uniemożliwia podwładnym efektywne działanie,
- niewiedza – mamy do czynienia z nią, gdy pewne informacje nie są znane obu stronom, zatem można pokusić się o stwierdzenie, że nie ma to większego wpływu na proces komunikacji między nimi¹⁰.

W kontekście tego co zostało do tej pory napisane, należy stwierdzić, iż przez wielu autorów komunikacja w organizacji porównywana jest do układu krążenia, którego sprawność determinuje aktywne współdziałanie między pracownikami, przełożonymi i podwładnym oraz wewnątrzgrupowym w organizacji, co warunkuje sukces każdej organizacji¹¹. Jak utrzymuje B. Dobek-Ostrowskiej komunikowanie się jest procesem porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji. Jej celem jest wymiana myśli, dzielenie się wiedzą, informacjami, ideami. Nadmieniamy także, że proces ten odbywa się

¹⁰ T. Rzepa, *O komunikowaniu...*, s. 58.

¹¹ A. Kwiatek, *Komunikacja społeczna...*, s. 105.

na różnych poziomach przy użyciu zróżnicowanych środków i wywołuje określone skutki¹².

Ważnym czynnikiem, na który również należy zwrócić uwagę w przypadku omawiania zagadnień związanych z komunikowaniem się organizacji publicznej z otoczeniem, jest sam komunikat. Powinien on być jasno i czytelnie sformułowany, zgodny z przyjętymi w danej organizacji zwyczajami, normami, wymaganiami, powinien również zwracać uwagę na istotne, ważne aspekty danej sytuacji. Komunikat „to swego rodzaju porcja wiedzy, wiadomość, która jest przemyślana i skonkretyzowana, która niewątpliwie wpływa na tok podejmowanych przez pracownika działań”.

W literaturze opisano następujące funkcje Komunikatu:

- opisową – polega na przekazaniu wiedzy o wybranym obszarze działania,
- imperatywną – polega na wskazaniu lub zabronieniu czegoś,
- walencyjną – polegająca na przekazaniu obiektywnej lub subiektywnej oceny znaczenia, wartości sprawy, oceny wybranego obszaru rzeczywistości,
- inspirującą – polega na wywołaniu pewnego uczucia, pewnego napięcia emocjonalnego,
- relacyjną – polega na nawiązaniu i potwierdzeniu kontaktu między partnerami,
- estetyczną – polega na zwróceniu uwagi na „kulturalną” formę przekazu¹³.

Również w tym przypadku nie podlega wątpliwości, że także w komunikowaniu się w jednostce publicznej z otoczeniem w warunkach niepewności powyższe funkcje samego komunikatu powinny i z reguły są spełnione.

Efektywność komunikowania się wymaga przede wszystkim dobrego tworzenia i przekazywania komunikatu, a następnie zwiększania stopnia zaangażowania obu stron w zadanie, jakie odbiorca ma wykonać. Zaznaczyć trzeba, że właściwe zrozumienie komunikatu wpływa zasadniczo na stopień realizacji zadania.

Proces komunikacji powinien zawierać następujące elementy:

- jasna koncepcja przekazu,
- odpowiednia forma przekazu,
- upewnienie się, że dana informacja dotarła do odbiorcy,
- upewnienie się, że została rozumiana intencja nadanego przekazu,
- monitorowanie reakcji odbiorcy,

¹² B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2004, s. 12.

¹³ J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie...*, s. 118.

- uzyskanie informacji zwrotnej, kiedy wymaga tego sytuacja¹⁴.

Istotnym z punktu widzenia komunikowania się w organizacji publicznej, zarówno w jej wnętrzu, jaki i z otoczeniem zewnętrznym pełnią wszelkiego rodzaju bariery komunikacyjne. Ma to główne i ogromne znaczenie podczas obiegu informacji przede wszystkim dlatego, że wynikiem zaistnienia barier komunikacyjnych jest zniekształcenie lub brak odbioru, wiadomości lub informacji.

I tak po stronie nadawcy komunikatu należy wymienić:

- brak sprzężenia zwrotnego między uczestnikami komunikatu,
- unikanie kontaktu wzrokowego,
- brak wrażliwości na uczucia, przekonania i słownictwo odbiorcy,
- nieprzyjmowanie odpowiedzialności za wypowiedzane słowa,
- niepowtarzanie informacji,
- korzystanie tylko z jednego sposobu przekazu informacji,
- brak dbałości o zgodność między słowami a gestami,
- nieprzekazywanie komunikatu w całości wraz ze wszystkimi ubocznymi informacjami, które mogą być istotne dla odbiorcy.

Natomiast po stronie odbiorcy trzeba wymienić:

- słyszy to co chce usłyszeć,
- ignoruje te informacje, które pozostają w konflikcie z jego dotychczasowymi doświadczeniami,
- negatywnie ocenia źródło informacji,
- niewłaściwie rozumie słowa użyte w wypowiedzi nadawcy komunikatu;
- ignoruje informacje niewerbalne,
- nie odbiera rzetelnie informacji od nadawcy.

W 2014 r. WCEO przeprowadziło badania w zakresie kompetencji społecznych kadry dowódczej w kontekście realizacji zadań służbowych.

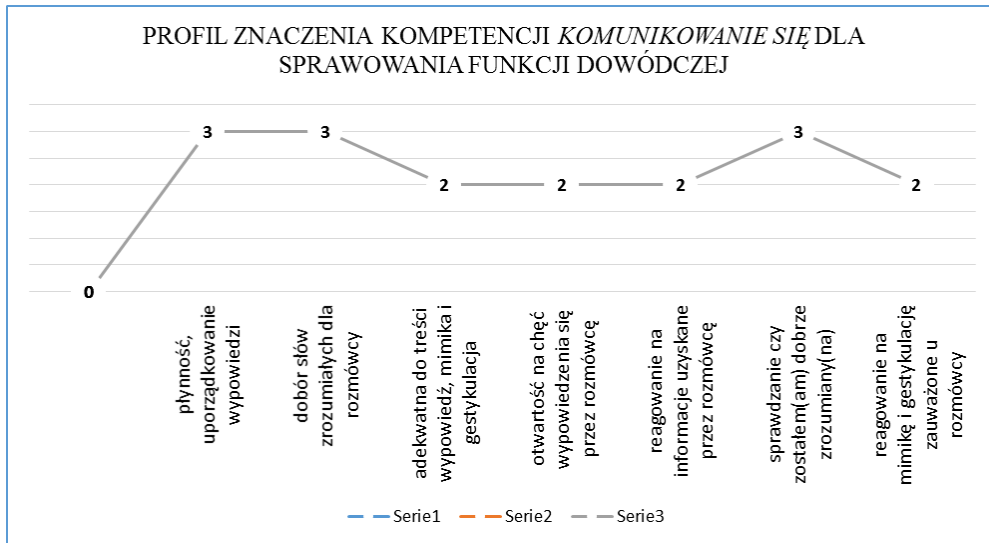
Przebadano łącznie 740 respondentów: dowodów i podchorążych ostatniego roku szkół oficerskich.

Wśród wymienionych kompetencji społecznych wymieniono komunikowanie się. Jest to umiejętność według respondentów, która jest czasem im potrzebna. Wśród wymienionych elementów komunikacji największe znaczenie ma dla dowódców: płynności i uporządkowanie wypowiedzi, dobór słów zrozumiałych dla rozmówcy, oraz sprawdzanie czy został(em) dobrze zrozumiany(na)¹⁵.

¹⁴ Ibidem, s. 123–133.

¹⁵ G. Predel, J. Łatacz, *Kompetencje społeczne kadry dowódczej WP w kontekście realizacji zadań służbowych. Sprawozdanie z badań*, Warszawa, 2014, s. 13–14.

Rys. 2. Profil znaczenie kompetencji komunikowanie się dla sprawowanie funkcji dowódczej

1 - Jest to nie potrzebne

2 - Jest to czasem potrzebne

3 - Jest to bardzo potrzebne

Źródło: G. Predel, J. Łatacz, *Kompetencje społeczne kadry dowódczej WP w kontekście realizacji zadań służbowych. Sprawozdanie z badań*, Warszawa, 2014, s. 14.

Decydowanie, czyli sztuka wychodzenia z niepewności

Jeżeli omawiamy proces komunikowania się w jednostce wojskowej, nie można zapomnieć o kwestii podejmowania decyzji, jako sposobie wychodzenia z sytuacji niepewności.

Warto zatem wyjść od definicji pojęcia decyzja, otóż wywodzi się z łac. *decisio* i oznacza – „postanawiam, rozstrzygam”. Natomiast podejmowanie decyzji, czyli dosłownie decydowanie oznacza – „celowy, nielosowy wybór jednej z co najmniej dwóch możliwości, dwu rozwiązań (wariantów), dróg, czy kierunków działania pożądaných z punktu widzenia interesu jednostki lub systemu (przedsiębiorstwa), w ramach którego wybór ten jest dokonywany i uznawanych za możliwe do realizacji”¹⁶.

¹⁶ B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne...*, s. 118.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się następujące teorie decyzji:

- klasyczną teorię decyzji – która szuka rozwiązań optymalnych (najlepszych) w dziedzinie, w której problemy poddają się formalizacji i dają się dobrze zdefiniować,
- kognitywistyczne teorie decyzji – które szukają rozwiązań wystarczających (realnych, skutecznych) tzw. problemów realnych, pragmatycznych, z trudem poddających się definiowaniu.

Wspomniana klasyczna teoria decyzji głównie zajmuje się:

- analizą decyzji – która rozpatruje konkretny przypadek decyzji podjętej przez osobę lub grupę. W tym wypadku analiza polega na wyznaczeniu decyzji optymalnej oraz, jeżeli podjęta decyzja nie była optymalna, znalezieniu przyczyn odstępstwa lub pomyłki,
- wspomaganie decyzji – która głównie dotyczy prób wyznaczania rozwiązania najlepszego przy danym zasobie wiedzy i informacji o możliwych konsekwencjach. Dotyczy to także podejmowania decyzji grupowych.

Ponadto wydaje się zasadne opisanie kognitywistyki, która jako młoda nauka zajmuje się modelowaniem zjawisk dotyczących działania umysłu. Jest nauką interdyscyplinarną, głównym obszarem zainteresowania badawczego jest to, co dla każdego decydenta, w każdej sytuacji jest najważniejsze, czyli: wiedzę, język, procesy uczenia się, myślenie, percepcja, świadomość, inteligencja, a zwłaszcza inteligencja kognitywna.

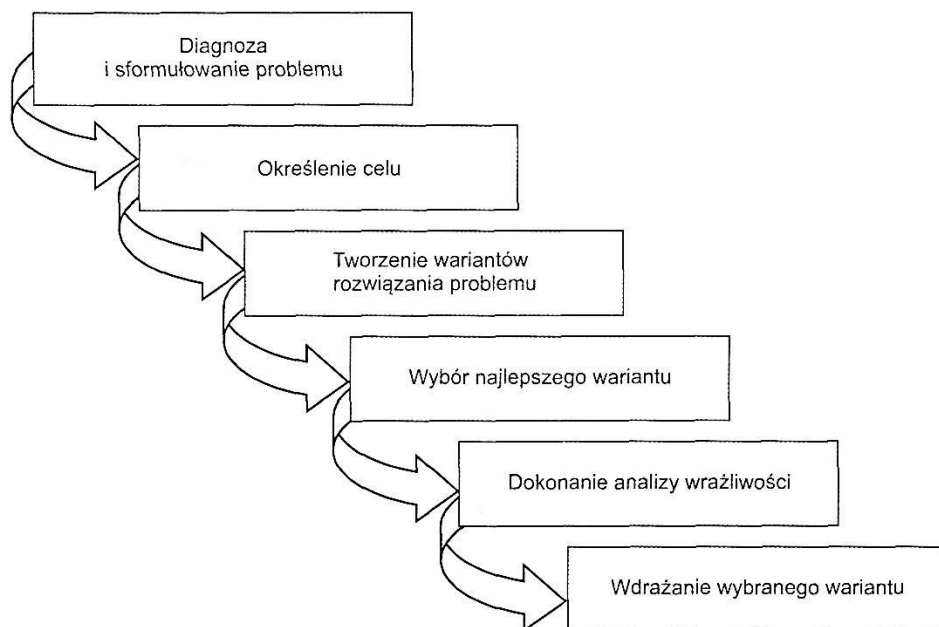
Aktualnie problemy decyzyjne dzielone są na trzy grupy:

- decyzja podejmowana w warunkach pewności – każda decyzja pociąga za sobą określone, znane konsekwencje,
- decyzja podejmowana w warunkach ryzyka – każda decyzja pociąga za sobą więcej niż jedną konsekwencję, znamy zbiór możliwych konsekwencji i prawdopodobieństw ich wystąpienia,
- decyzja podejmowana w warunkach niepewności – nie znamy prawdopodobieństw wystąpienia konsekwencji danej decyzji¹⁷.

Z punktu widzenia niniejszych rozważań najbardziej interesujące jest zagadnienie podejmowania decyzji w sytuacji niepewności w odniesieniu do działania żołnierzy w jednostce wojskowej. Nie podlega dyskusji fakt, że jeżeli dochodzi do sytuacji podjęcia decyzji, najpierw musi zaistnieć problem. W literaturze fachowej wyróżnia się 7 etapów procesu rozwiązywania problemów. Poniżej przedstawiono przykładowe etapy procesu decyzyjnego (rys. 2).

¹⁷ Ibidem, s. 118–121.

Rys. 3. Etapy procesu decyzyjnego

Źródło: B.R. Kuc, J.M. Moczyłowska, *Zachowania organizacyjne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2009, s. 124.

S. P. Robbins wspomina o modelu racjonalnego podejmowania decyzji, który złożony jest z 6 etapów:

- zdefiniowanie problemu,
- określenie kryteriów decyzji, rozważenie kryteriów,
- wyszukanie innych możliwości,
- ocena każdej możliwości wg każdego kryterium,
- podjęcie optymalnej decyzji¹⁸.

Niezależnie od tego, który wariant podejmowania decyzji zostanie wybrany, najważniejsze jest to, że ostatecznie zostaje podjęta decyzja i następuje jej wdrożenie w funkcjonowanie organizacji.

Zajmując się sytuacją niepewności należy zwrócić uwagę, iż to złożoność i dynamika są psychologicznymi przyczynami niepewności. Przy czym należy podkreślić, iż złożoność sytuacji sprowadza się głównie do du-

¹⁸ S.P. Robbins, *Zachowania w organizacji...*, s. 87.

żej liczby jej wymiarów, np. cech, jakości i kategorii koniecznych do opisu problemów lub ich aspektów. W związku z tym, iż człowiek ma tendencje do upraszczania, w konsekwencji czego powstaje niepewność, sytuacja decyzyjna zostaje rozpoznana z określonym stopniem niepewności. Drugi źródłem niepewności jest zmienność sytuacji. Można pokusić się o stwierdzenie, że stan niepewności jest stanem zespolonym.

Tak traktowana niepewność ma dwa niezależne wymiary:

1. niepewność wynikająca z braku lub niekompletności wiedzy o obiektywnie istniejących mechanizmach powstawania zdarzeń,
2. niepewność wynikająca ze świadomości własnych ograniczeń poznawczych, niekompletności informacji lub wiedzy, doświadczenia.

Pierwszy rodzaj niepewności można określić, jako niepewność zewnętrzną, ponieważ źródło jej powstania tkwi w stopniu zaufania do wiedzy o obiektywnych mechanizmach powstawania określonych zdarzeń. Niepewność zewnętrzna może być reprezentowana w umyśle jako rozkład zdarzeń lub jako niepowtarzalne zdarzenie jednostkowe.

Drugi rodzaj niepewności ma swoje podstawy w braku zaufania do własnych wniosków, pomysłów, czy ocen, wynikających z doświadczenia osobistego lub powstających w rezultacie myślenia. Niepewność wewnętrzna przyjmuje formę niepewności wnioskowanej lub doświadczonej¹⁹.

W tym miejscu warto zastanowić się, jak naprawdę podejmuje się decyzje w organizacji. Czy rzeczywiście przy podejmowaniu decyzji w sytuacji niepewności odwołujemy się do przytoczonego powyżej modelu racjonalnego, a może podejmując decyzję w sytuacji, która zmienia się dynamicznie, podejmowana jest decyzja, która jest możliwa do przyjęcia, ale wcale nie jest rozwiązaniem optymalnym.

Wg S.P. Robbins'a na podejmowanie decyzji w organizacji składają się następujące elementy:

- ograniczona racjonalność – aby ułatwić sobie proces podejmowania decyzji, człowiek tworzy uproszczone modele, które obejmują istotne cechy problemu, ale nie przedstawiają go w całej złożoności,
- intuicja – wtedy decyzje intuicyjne podejmowane są szybko na podstawie informacji, które wydają się bardzo ograniczone,
- rozpoznawanie problemów – najczęściej wybiera się problemy rzucające się w oczy, a nie problemy ważne,
- poszukiwanie możliwych rozwiązań – najczęściej podejmując decyzje szuka się zadowolającego niż optymalnego rozwiązania,

¹⁹ B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne...*, s. 127–128.

- dokonywanie wyboru – gdzie wykorzystuje się heurystyki, czyli osądy uproszczone,
- różnice indywidualne – składają się na to style podejmowania decyzji oraz poziom rozwoju moralnego decydenta,
- ograniczenia organizacyjne – czyli ocena efektywności, system nagród, ograniczenia czasowe narzucone przez system, procedury historyczne;
- różnice kulturowe²⁰.

Dla porównania poniżej zaprezentowano te czynniki, które wg B. R. Kuca i J. M. Moczydłowskiej przeszkadzają w podjęciu decyzji, a tym samym wpływają na zaistnienie sytuacji niepewności:

- nadmiar informacji – zbyt duża ich liczba, a dodatkowo nowe, różnorodne środki techniczne, wpływają negatywnie na podejmowanie decyzji,
- syndrom zmęczenia informacjami – który przejawia się w następujący sposób:
 - niezdolność do analizowania pęczniejących zasobów informacji,
 - narastający brak pewności siebie,
 - odpowiedzialność za własne błędy przerzucana jest na innych,
 - efekt autorytetu,
 - konformizm,
- przynależność do grupy – która zmniejsza indywidualne poczucie odpowiedzialności za konkretną decyzję,
- nagrody, kary, stres i silne emocje – które zmniejszają elastyczność myślenia i prowadzą do irracjonalnych zachowań²¹.

Niektóre z wymienionych czynników występują u każdego z autorów, może to świadczyć o zbieżności poglądów co do tego, jakie elementy procesu decyzyjnego wpływają negatywnie na proces decyzyjny przez co zakłócają podjęcie decyzji i jednocześnie wprowadzają stan niepewności.

Oprócz przedstawionych powyżej czynników, które negatywnie wpływają na proces podejmowania decyzji, należy na potrzeby rozważań zaprezentować bariery skutecznego decydowania:

- odprężone unikanie – gdy nie obawiamy się konsekwencji braku decyzji,
- odprężoną zmianę – gdy skupiamy się na mało ryzykownych decyzjach,
- defensywne unikanie – gdy odkładamy podejmowanie decyzji na przyszłość,
- panikę – gdy zagrożenie krytyką lub sankcjami narasta,
- stosowanie reguły dominacji – gdy jednostronnie podkreślamy cechy pozytywne,

²⁰ S.P. Robbins, *Zachowania w organizacji...*, s. 89–98.

²¹ B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne...*, s. 138–142.

- ograniczoną racjonalność – gdy poprzestajemy na wyborach sankcjonujących,
- dodatni obraz samego siebie – gdy następuje przerysowanie własnych możliwości,
- nadmiar ambicji – gdy ambicje przerastają możliwości,
- nadmiar emocji i stresu – gdy *dystress* rodzi liczne zaburzenia;
- niski stopień tolerancji niepewności, gdy występuje mała skłonność do ryzyka.

Jak wynika z literatury przedmiotu podejmowanie decyzji jest reakcją na niepewność tkwiącą w sytuacji. Działanie w warunkach niepewności wymaga ciągłego podejmowania decyzji. Stała niepewność zmusza do ciągłego rozstrzygnięcia, który wariant działania jest pewniejszy i bardziej korzystny na drodze do obranego celu. Podjęcie decyzji rozwiązuje (powinno rozwiązać) więc problem niepewności działania. Człowiek znajdujący się w sytuacji decyzyjnej odczuwa niepewność, ponieważ nie wie, który wariant działania spośród kilku możliwych przyniesie oczekiwany wynik. Każda decyzja jest więc rozwiązaniem problemu niepewności. W rezultacie decyzji – niepewność zostaje zniesiona lub wydatnie zmniejszona – staje się sytuacją kontrolowaną, na którą jest wpływ²².

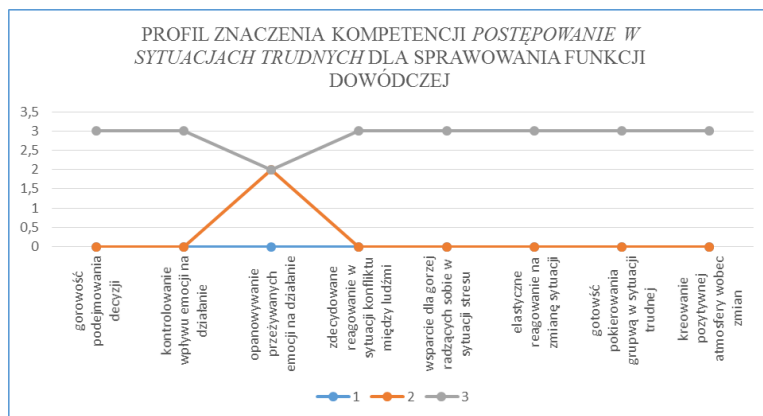
Na stanowiskach dowódczych ważnym jest umiejętność zachowania się w trudnych sytuacjach w tym właściwego komunikowania się. Według badań WCEO przeprowadzonych w 2014 r. zauważono następujące tendencje.

Kadra dowódcza najmniejszą uwagę zwraca na opanowanie przyżywanego emocji podczas działania. Pozostałe badane czynniki jakie występować mogą podczas wystąpienia sytuacji niepewności są przez dowódców postrzegane jako potrzebne i wysoko oceniane i stosowane w praktyce.

Analizując zatem dwa profile kompetencji żołnierzy do pełnienia funkcji dowódczych okazuje się, że bardziej wskazanym jest posiadanie kompetencji w zakresie odpowiednich zachowań w sytuacji niepewności niż kompetencji komunikacyjnych.

²² B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne...*, s. 137 i 143.

Rys. 4. Profil znaczenia kompetencji postępowanie w sytuacjach trudnych dla sprawowania funkcji dowódczej

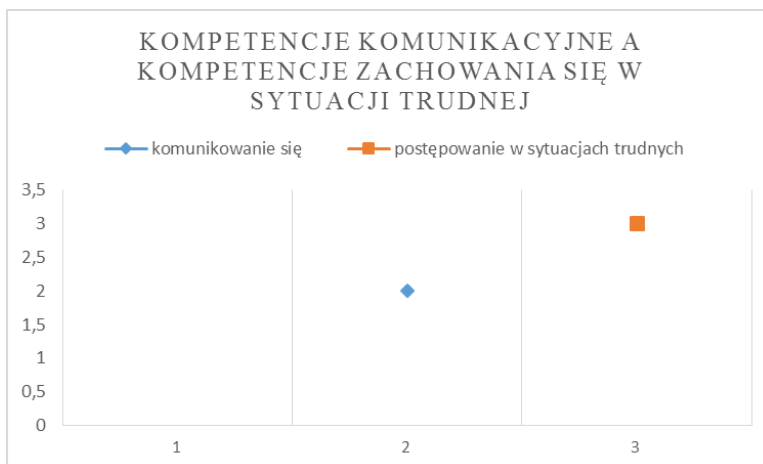
1 – Jest to nie potrzebne

2 – Jest to czasem potrzebne

3 – Jest to bardzo potrzebne

Źródło: G. Predel, J. Łatacz, *Kompetencje społeczne kadry dowódczej WP w kontekście realizacji zadań służbowych. Sprawozdanie z badań, WCEO, Warszawa, 2014, s. 16.*

Rys. 5. Kompetencje komunikacyjne a kompetencje zachowania się w sytuacji trudnej

1 – Jest to nie potrzebne

2 – Jest to czasem potrzebne

3 – Jest to bardzo potrzebne

Źródło: G. Predel, J. Łatacz, *Kompetencje społeczne kadry dowódczej WP w kontekście realizacji zadań służbowych. Sprawozdanie z badań, WCEO, Warszawa, 2014, s. 17.*

Podsumowanie

Analizując powyższe badania i treści zauważyć można, że kompetencje kadry dowódczej w zakresie komunikowania i radzenia sobie w trudnej, niepewnej sytuacji są dość wysokie. Żołnierze dobrze sobie radzą z płynnością i uporządkowaniem wypowiedzi, doбором słów odpowiednich dla rozmówcy, otwartością na chęć wypowiedzenia się przez rozmówcę, reagują na mimikę i gesty rozmówcy. Niemniej jednak mniej uwagi poświęcają własnym zachowaniom niewerbalnym.

Z kolei zachowania w sytuacji niepewności cechują się gotowością do podejmowania trudnych decyzji, kontrolowaniem emocji na podejmowane decyzje, opanowaniem własnych emocji oraz zdecydowanym reagowaniem na konflikt pomiędzy ludźmi i wsparciem tych, którzy gorzej radzą sobie ze stresem i kierowniem grupą.

Doskonalenia wymagają jednak takie umiejętności jak w zakresie komunikowania sprawdzenie czy dobrze zostałem zrozumianym zaś w obszarze radzenia sobie w trudnej sytuacji kreowanie pozytywnej atmosfery wobec zmian.

Powyższe umiejętności powinny być doskonalone na licznych kursach i szkoleniach obejmujących powyższą problematykę²³.

Reasumując należy stwierdzić, że jedynym sposobem na wyjście z sytuacji niepewności w procesie podejmowania decyzji, jest umiejętność właściwego dobru wypowiedzi i reagowanie na potrzeby otoczenia. Oczywiście decydent, pracownik, przełożony, a w tym przypadku żołnierz powinien pamiętać, że podejmowanie decyzji jest procesem złożonym i bardzo dynamicznym. Warto podkreślić, iż przy podejmowaniu decyzji występuje szereg determinantów, barier, które mogą skutecznie utrudnić lub wręcz uniemożliwić podjęcie słusznej decyzji.

Bibliografia

- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2004.
Kuc B.R., Moczydłowska J.M., *Zachowania organizacyjne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2009.
Kwiatek A., *Komunikacja społeczna w organizacji*, [w:] *Zachowania ludzi w organizacji. Wybrane zagadnienia*, red. F. Byłok, E. Robak, Częstochowa 2009.
Penc J., *Komunikacja i negocjowanie w organizacji*, Warszawa 2010.

²³ Zob. G. Predel, J. Łatacz, *Kompetencje społeczne kadry dowódczej WP w kontekście realizacji zadań służbowych. Sprawozdanie z badań*, Warszawa, 2014, s. 7.

Predel G., Łatacz J., *Kompetencje społeczne kadry dowódczej WP w kontekście realizacji zadań służbowych. Sprawozdanie z badań*, Warszawa 2014.

Robbins S. P., *Zasady zachowania w organizacji*, Poznań 2001.

Rzepa T., *O komunikowaniu się w organizacji*, [w:] *Komunikowanie się w sytuacjach społecznych*, red. K. Markiewicz, J. Syroka, Lublin 2009.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Ольга Макарова, Руслан Пузиков

Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина

**Место либерально-правовой мысли конца
XIX – начала XX веков в современном
юридическом образовании**

The role and place of the liberal legal thought in the late XIX
– early XX centuries in contemporary legal education

Miejsce liberalnej myśli końca XIX – początku XX wieku
we współczesnym kształceniu w zakresie prawa

Аннотация: В статье анализируются место и роль либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв. в современном юридическом образовании. Авторами указывается, что многие идеи либеральных ученых указанного периода актуальны на сегодняшний день, однако они не изучаются в рамках учебного курса юридических ВУЗов.

Abstract: The article analyzes the role and place of the liberal legal thought in the late XIX – early XX centuries in contemporary legal education. The author points out that many of the ideas of liberal scholars of this period are relevant today, but they are not covered in the training course law schools.

Abstrakt: W artykule analizie poddano miejsce i rolę liberalnej myśli prawnej końca XIX – początku XX wieku we współczesnym kształceniu w zakresie prawa. Autorzy wskazują na fakt, iż wiele idei liberalnych

uczonych we wskazanym okresie są aktualne do dzisiaj, jednak nie zostały włączone do programów kształcenia na kierunkach prawniczych.

Ключевые слова: либерально-правовая мысль конца XIX – начала XX вв., образование, правосознание, правовая культура

Keywords: liberal legal thought the late XIX – early XX centuries, Education, legal awareness, legal culture

Słowa kluczowe: liberalna myśl prawna końca XIX – początku XX wieku, kształcenie, świadomość prawna, kultura prawna

Согласно ст. 1 Конституции РФ, Россия есть демократическое федеративное правовое государство с республиканской формой правления. Однако провозглашение нашего государства в качестве правового является важнейшим фактом, поскольку не все конституции, даже самых развитых демократических государств, таких как США, Германия, Франция, Нидерланды, содержат подобные положения. Вместе с тем, признание Российского государства правовым на сегодняшний день надлежит рассматривать скорее не как состоявшееся явление, а как одну из основных целей, которую еще предстоит достичь в ходе реформирования государства и создания свободного гражданского общества.

Ведь русский народ всегда относился к власти иначе, чем европейские народы. Он редко боролся с властью, и, главное – старался не участвовать в ней. Русский человек всегда смотрел на власть как на зло, от которого он должен устраняться. Но в то же время русский народ, в силу своего менталитета, тоскует по сильной руке, по мощному государству. Поэт XX века Игорь Губерман по этому поводу писал:

Российский нрав прославлен в мире,

Его исследуют везде.

Он так диковинно обширен,

Что сам тоскует по узде.

В данном контексте особое значение приобретает вопрос о правовом сознании юристов. Так, юрист, обладая развитым сознанием, способен стать активным носителем правовой культуры идей демократии

и справедливости, а, следовательно, успешно участвовать в решении проблем укрепления законности, повышения правовой культуры и правосознания населения. Юридическое образование в единстве обучения и воспитания является одним из главных способов формирования правосознания юристов. Профессиональная подготовка является одним из важных этапов становления личности будущего специалиста.

От уровня деятельности юристов в значительной мере зависит не только эффективное функционирование механизма правового регулирования, но и отношение рядовых граждан к праву и правовым институтам. Другими словами, авторитет права и государства, уровень правового сознания, правовой культуры населения во многом определяются профессионализмом юридических кадров.

К сожалению, в настоящее время в современном юридическом образовании либерально-правовая мысль конца XIX – начала XX вв. занимает весьма скромное место. В курсе истории политических и правовых учений данная тематика изложена фрагментарно, в основном дается всего лишь общая оценка деятельности отдельных ученых, таких как Б.Н. Чичерин, А.Д. Градовский. Не уделено должного внимания либерально-правовому наследию конца XIX – начала XX вв. и в рамках курса теории государства и права, несмотря на то, что ученые данного периода активно участвовали в формировании новой правовой науки, тенденцией строгой систематизации знаний о праве, тщательной разработки вопросов юридической техники, широких научных обобщений, сравнительного метода анализа.

Перед современной юридической наукой возникла необходимость критического осмысления, оценки и пересмотра идейного отечественного наследия с иных теоретико-методологических позиций в изменившихся социально-политических и идеологических условиях жизни нашей страны.

Далее мы рассмотрим основные учения о праве и государстве, разработанные либеральными учеными, которые необходимо было бы включить в курс истории политических и правовых учений, а также теории государства и права. Начнем, пожалуй, с предпосылок и основных тенденций развития либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв.

Во второй половине XIX – начале XX века в государствоведении и правоведении сложилось несколько научных направлений. Наиболее

значительными были: консервативное, либеральное, социалистическое. Либерализм как политическое течение занимал срединное место на российской политической арене между революционным радикализмом и консервативным охранительным направлением. Российский либерализм, зародившись в эпоху правления Екатерины II, прошел в дальнейшем несколько этапов развития.

Партийное оформление российский либерализм получил в период революции 1905–1907 гг. К примеру, 12–18 октября 1905 г. в Москве состоялся учредительный съезд партии конституционных демократов. Собранные на съезде делегаты объявили, что их партия создана для выражения общих интересов всего народа. В принятых на первом съезде документах провозглашалась цель установления в России конституционного строя на демократических началах и улучшения экономического положения трудящихся масс.

Либеральные ценности выражались в программных положениях партии конституционных демократов. Серьезными были предложения по вопросу реального осуществления в России института гражданских прав и свобод. Либералы предлагали ввести принцип равенства всех граждан перед законом; свободу слова и совести; свободу собраний и союзов; правовые гарантии неприкосновенности личности.

В либеральных законопроектах оформлялась демократическая идея о расширении судебной защиты, невмешательстве административной власти в судебные дела. Общеполитические требования и конституционно-правовая программа либералов были направлены на постепенное реформирование государственного строя России по пути формирования конституционно-правового государства.

Либеральные реформы 60–70-х гг. затронули все сферы политической, социальной и культурной жизни общества, а также стимулировали интенсивное развитие правовой мысли и правовой теории. Центрами юридической науки стали университеты, где кафедры занимали такие звезды первой величины, как Б.Н. Чичерин, А.Д. Градовский, В.И. Сергеевич и др.

Яркие фигуры появились и в консервативном политическом лагере. Охранительная идеология К.П. Победоносцева подкрепляется блестящими исследованиями о власти и праве Л.А. Тихомирова и К.Н. Леонтьева. Консерваторы считали, что необходимо вернуться ко многим традиционным, глубоко национальным принципам российской госу-

дарственности, они осуждали поспешность и радикализм реформ. Вскоре многие прогнозы представителей этого направления оправдались.

1 марта 1881 г. был убит император Александр II. В день своей смерти он намеревался подписать так называемую конституцию. Вслед за террористическим актом царское правительство приняло ряд чрезвычайных законов, органично вписавшихся в волну контрреформ, нараставшую в стране.

Либеральная политико-правовая мысль на время затухает и уступает место менее прогрессистским идеям. Однако, одновременно с «подмораживанием прогресса» (выражение К.Н. Леонтьева) усиливаются социально-утопические и социалистические идейные влияния. Ненадолго «властителями дум» становятся Н.К. Михайловский, П.Л. Лавров, К.Д. Кавелин. Вслед за ними последовала череда менее романтических, более целеустремленных марксистских и не вполне марксистских социалистов: Г.В. Плеханов, Н.И. Зибер, П.Б. Струве, В.И. Ленин и др.

В конце XIX столетия отечественная правовая мысль впервые предприняла попытку выделить из достаточно неопределенной сферы философии права собственно теорию права. Этому благоприятствовал господствовавший в общественных науках позитивизм. Он повлиял на методологию даже таких идеалистически настроенных деятелей, какими были М.Н. Катков и К.П. Победоносцев¹.

Для российской либерально-правовой мысли был характерен вопрос о соотношении естественного и позитивного права. Данная проблема возникла в отечественной юриспруденции в силу того, что процесс либерализации неизбежно привел к возрождению теории естественного права, в то время как традиционным для русской философско-правовой мысли был позитивизм.

Так, к началу XX века в России появляется течение, известное под названием «возрождённого естественного права». Это было из наиболее авторитетных направлений в русском правоведении, тесно связанное с философско-правовой мыслью данного периода.

Его наиболее яркие представители в лице П.И. Новгородцева, Б.А. Кистяковского, Е.Н. Трубецкого, С.А. Котляревского, Н.А. Бердяева, С.Н. Булгакова, И.А. Покровского, И.В. Михайловского, А.С. Яценко, В.М. Гессена, Б.П. Вышеславцева, С.Л. Франка и других, продолжая

¹ См.: *Антология мировой политической мысли*, Москва 1997, с. 5.

традиции Б.Н. Чичерина и В.С. Соловьёва, отстаивали тесную связь права и нравственности, первостепенную значимость личности, власти и свободы для построения правового государства, а в политическом плане выступали за установление в России конституционного строя².

С одной стороны, естественно-правовая теория обогатила российское правопонимание признанием социальной значимости правовых и государственных институтов, обусловленности их становления и развития индивидуальной свободой и характером взаимодействия индивидов между собой. С другой стороны, традиционность русской философско-правовой мысли не позволила отказаться от позитивистского подхода.

Наоборот, позитивизм под влиянием естественно-правовой идеи приобрел новые черты и более четко определил свои методологические основания. Взаимодействие естественно-правового и позитивного направления в русской правовой школе в XIX–начале XX вв. явилось необходимым условием развития отечественной философско-правовой мысли³.

Либеральная доктрина, как известно, включала в себя такие базовые принципы, как приоритет человеческой личности, свободы личности как абсолютной универсальной ценности, следование политическому и идейному плюрализму, политической борьбе в цивилизованных правовых формах, парламентская демократия как наиболее приемлемая форма государственного устройства, разделение властей и т.д. Не только их изучение, но даже простое упоминание имеет для современной России существенное практическое политическое значение. В частности, поможет объяснить, или хотя бы предпринять такую попытку, причины такого явления как отторжение либеральных ценностей в современной России⁴.

² См.: *Власть и право: Из истории русской правовой мысли*, сост.: А.В. Поляков, И.Ю. Козлихин, Ленинград 1990, с. 12–13.

³ См.: М.Н. Никищенкова, *Идея правового государства в русской либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв. (Историко-правовой и теоретико-методологический аспекты)*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Казань 2002, с. 21–23.

⁴ См. А.И. Акашкин, *Формирование политико-правовой доктрины российского либерализма во второй половине XIX – начале XX веков*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2009, с. 23–24.

Для научного сообщества конца XIX – начала XX века характерно отсутствие специальных трудов, посвященных осмыслению интеллектуального наследия того или иного ученого, однако безусловный интерес представляют отзывы и рецензии А.Д. Градовского, М.М. Ковалевского, Н.М. Коркунова, А.А. Кизеветтера, И.В. Вернадского и других по поводу наиболее значимых, с точки зрения избранной нами темы, работ, а также публикации П.И. Новгородцева, А.А. Боголепова, С.А. Котляревского, К.М. Соколова, П. Сорокина, П.Н. Милюкова, Г.Ф. Шершеневича, приуроченные к юбилеям или смерти исследователей.

В советской историко-правовой науке безраздельно господствовало учение о пролетарской демократии, и по понятным идеологическим мотивам научное наследие российских либеральных ученых второй половины XIX – начала XX века оказалось невостребованным.

С конца 1970–х, особенно в 1990–е годы, политические и научные портреты отечественных мыслителей начинают довольно рельефно вырисовываться в трудах по истории политических и правовых учений, социологии, политологии, истории и философии права.

Этот период характеризуется появлением устойчивого интереса к либеральным представителям юридической науки и российскому либерализму в целом (труды С.А. Пяткиной, В.Д. Зорькина, Н.Я. Куприца, А.И. Экимова, В.С. Нерсисянца, В.Г. Графского, Л.С. Мамута, П.С. Грацианского, И.А. Исаева, А.Н. Медушевского, А.М. Величко, Л.В. Селезневой, Н.В. Иллерицкой и др.). В исследовательских работах намечаются новые подходы, для которых присущи попытки выделить рациональные зерна этого идейного направления, где фигуры Б.Н. Чичерина, М.М. Ковалевского и П.И. Новгородцева становятся одними из наиболее значимых.

Из массива работ этого периода необходимо выделить труды Н.Я. Куприца, В.Д. Зорькина, А.И. Экимова, В.Г. Графского и И.А. Исаева, в которых впервые в советской юридической науке на монографическом уровне исследованы государственно-правовые взгляды крупнейших либеральных представителей российской юриспруденции – М.М. Ковалевского, С.А. Муромцева, Б.Н. Чичерина и Н.М. Коркунова⁵.

⁵ См.: Т.Е. Грязнова, *Идея демократии в российской либеральной правовой мысли второй половины XIX – первой половины XX века*, автореф. дис. ... канд. юрид.

Вполне объяснимое сохранение определенных идеологических клише не помешало авторам раскрыть сущность методологических и юридических воззрений либеральных ученых, в том числе на происхождение государства, права, классификацию форм правления, теорию разделения властей, проблему прав и свобод человека, политико-правовой идеал и т. д. Отметим, что в последнее время появились диссертационные исследования по данной тематике⁶.

Научная мысль этого периода фиксирует чрезвычайную значимость для юриспруденции: осмысления идеи свободы и создания теории народного представительства Б.Н. Чичериным; исследования происхождения и развития западноевропейских либерально-демократических идей, характеристики исторических форм демократии, разработки теории прогресса М.М. Ковалевским; изучения институтов прямой демократии, в частности швейцарского референдума, П.И. Новгородцевым; постановки проблемы осмысления европейского конституционализма и местного самоуправления в России А.Д. Градовским; идеи договорного начала как основной черты раннефеодального государства, теории народного правления в Древней Руси, трактовки

наук, Нижний Новгород 2010, с. 5.

⁶ См.: И.А. Акашкин, *Формирование политико-правовой доктрины российского либерализма во второй половине XIX – начале XX веков*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2009, 28 с.; Б.Ю. Брояка, *Политико-правовые воззрения А. Д. Градовского*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Саратов 2006, 21 с.; Т.А. Желдыбина, *Государственно-правовые взгляды Г. Ф. Шершеневича*, автореф... дис. ... канд. юрид. наук, Саратов 2007, 30 с.; А.В. Захаров, *Государственно-правовые воззрения Б. Н. Чичерина*, автореферат дисс... канд. юрид. наук, Белгород 2002, 22 с.; Е.О. Зорина, *Идея разделения властей в российской политико-правовой мысли конца XIX – начала XX вв.*, автореферат дисс... канд. юрид. наук, Москва 2000, 21 с.; М.Н. Никищенкова, *Идея правового государства в русской либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв. (Историко-правовой и теоретико-методологический аспекты)*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Казань 2002, 25 с.; О.В. Петровская, *Эволюция российской государственности на рубеже XVIII–XIX веков: либеральная и консервативная тенденция*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2010, 1 [1] с.; А.Р. Пустовалов, *Развитие идей конституционализма в русско-правовой мысли XIX – начала XX века*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2006, 24 с.; О.В. Шаповал, *Учение Н. М. Коркунова о праве*, автореферат дисс... канд. юрид. наук, Краснодар 2005, 23 с.; Д.Ю. Шульженко, *Становление науки русского государственного права во второй половине XIX века*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2009, 30 с. и др.

земских соборов в качестве представительных учреждений В.И. Сергеевичем. Далее мы подробнее рассмотрим данные вопросы.

Либеральная теория государства представляет собой синтез юридических и метаюридических концептуальных положений. Теоретики государства не ограничивались догматической разработкой институтов конституционного государства. В исследовании государства либеральные ученые-юристы широко использовали знания, полученные социологической и психологической науками. В поле их научного зрения находилось выяснение социально-психологической природы общества, государства, власти и права. Важным для них в этом смысле было исследование причин и процесса происхождения государства с тем, чтобы показать, что государство не только правовой институт, но и реально существующий социальный факт, имеющий историческое происхождение.

Происхождение и функционирование государства исследовались либеральными теоретиками во взаимосвязях с обществом. Поэтому важной характерной чертой их взглядов является тщательная и всесторонняя разработка учения об обществе. На фоне критики механистической (теория общественного договора), органической и других теорий ими было выработано синтетическое учение об обществе, которое сочетало в себе индивидуально-психологические и социально-исторические подходы.

Либеральные ученые-юристы России выработали собственную теорию правового государства. Теория правового государства, разработанная русскими мыслителями, во многом опиралась на западноевропейские аналоги. Но объясняется это не только тем, что имело место простое заимствование чужого опыта, но и тем, что фундаментальные основы правового государства имеют внеклассовый и даже внеисторический характер и должны быть отнесены к общечеловеческим ценностям. Как при постройке моста необходимо соблюдать определённые законы механики, так и при строительстве правового государства необходимо следовать определённым руководящим началам. Прежде всего, это соблюдение и развитие всех прав и свобод человека, включая как гражданские, так и социальные и политические права, это верховенство права над государственной властью и закона над подзаконными актами; наконец, это разделение властей как необходимая предпосылка для реализации вышеназванных принципов и высокий уровень право-

сознания общества, позволяющий воспринимать право как онтологическую ценность⁷.

В отличие от ученых Германии, которые обосновали теорию формального правового государства, русские юристы считали, что правовое государство – это понятие метаюридическое, которое представляет собой идеальный тип государства. Эмпирическим же типом являлось конституционное государство, как необходимая предпосылка становления в будущем правового государства.

Государство исследовалось не только в статике как система конститутивных элементов: власть, территория, население. Теоретические разработки либеральных ученых-юристов не ограничивались также чисто юридическими конструкциями, когда государство определялось как субъект права или правовое отношение. Такие взгляды на государство имеют научное значение, но не дают инструментария для раскрытия его сущности. Поэтому либеральные теоретики исследовали государство в его динамике, то есть через посредство анализа его функций.

Функциональная характеристика государства позволяла ученым-юристам рассматривать вопросы социальной ценности и социального назначения государства. Проведенный анализ взглядов российских либеральных теоретиков на функции государства приводит к выводу о том, что в них обнаруживается отражение объективных закономерностей трансформации государства «ночного сторожа» в социально ориентированное государство.

Изменение парадигмы правопонимания в русской юридической науке, раскрытие социально-психологической природы власти выводит ученых на исследование проблемы соотношения государства (власти) и права. Под этим углом зрения выясняется роль государства в правотворчестве. Обосновывается императивный характер правовых норм не только для граждан, но и для государства.

Особое значение приобретают либеральные концепции связанности государства правом, их социальное назначение. Отход от теории юридического позитивизма дал возможность по-новому интерпретировать проблему связанности государства правом.

Деятельность государства ограничивается правом потому, что нормативные предписания имеют не только государственно-властную

⁷ *Власть и право...*, с. 15–16.

природу, но содержание правовых норм определяется общественным правосознанием. Нормы права выражают, прежде всего, интересы и потребности общества. Государство уже не может бесконтрольно, руководствуясь только своими интересами, творить право.

Социальное назначение концепции связанности государства (власти) правом состояло в том, чтобы государство стало институтом общественного служения, имело развитую социальную функцию и способствовало формированию принципов социального государства и социальной солидарности. Этот вывод важен для современной России, поскольку в процессе проводимых реформ недооценивается роль государства. Формирование сильного социально-ориентированного государства, действующего в правовых рамках – это то, что необходимо для современного российского человека и общества.

Конституционное государство, в соответствии со взглядами ученых, представляло определенную степень воплощения правового государства. Оно ассоциировалось с рядом правовых институтов, закрепленных в конституционно-правовых актах. Наибольшее внимание обращалось на раскрытие истории становления и выявления юридической природы принципа разделения властей, народного суверенитета в его соотношении с государственным суверенитетом, а также места и роли в конституционном государстве института судебной власти и административной юстиции.

Либеральные теоретики государства не выработали концепцию конституционализма, поэтому ими анализировались конституции государств, существовавших на тот исторический период. Обобщенные выводы, полученные в результате анализа институтов конституционного государства, применялись для интерпретации тех положений, которые нашли свое закрепление в новой редакции «Основных законов российской империи»⁸.

Теория разделения властей у русских юристов приобрела своеобразную интерпретацию. По своей сути это уже была не теория разделения властей, а теория разделения функций и теория совместного властвования. В системе органов государственной власти приоритет признавался за народным представительством как органом правотвор-

⁸ См.: В.Н. Корнев, *Проблемы теории государства в либеральной правовой мысли России второй половины XIX – начала XX века*, Москва 2006, с. 11–12.

чества, обеспечивающим верховенство закона в иерархии нормативных правовых актов.

Таким образом, в модификации теории разделения властей, данной русскими юристами, обосновывается господство представительного органа государственной власти. Разделение власти на законодательную, исполнительную и судебную ими не принималось, так как, по мнению либеральных теоретиков государства, власть неделима, дифференцироваться могут только функции единой власти, осуществление которых возлагается на соответствующие органы, которые действуют в пределах установленной законом компетенции. Н.М. Коркунов предлагал заменить его принципом «совместного властвования». Нет ни одного государства, констатирует учёный, где бы законодательство, исполнение и суд были строго обособлены друг от друга. Подчёркнуто академический анализ теории разделения властей скрывает определённую направленность концепции Н. М. Коркунова – ограничить произвол самодержавия, добиться модернизации политической власти в угодном для либералов направлении⁹.

Б.А. Кистяковский по этому поводу писал: «Как государство есть нечто целое, единое и неделимое, так и власть неделима. Власть принадлежит государству в его целом, и в нём не несколько властей, а только одна единая власть, поэтому, разделение властей не может служить гарантией политической свободы, неприкосновенности личности, конституционного строя и правового характера государственной власти»¹⁰.

Б.А. Кистяковский считал, что гарантии верховенства права не в том или другом распределении власти, а в самом характере государственной власти, которая должна подчиняться, прежде всего, Конституции. Хотя, отвергнув теорию разделения властей в её целом, Кистяковский всё-таки признавал, что «некоторые положения её, как, например, требование, чтобы законодательная власть принадлежала народному представительству, очень способствовали развитию конституционных идей»¹¹.

⁹ См.: А.Н. Экимов, *Коркунов. М.*, Москва 1983, с. 72–73.

¹⁰ Б.А. Кистяковский, *Философия и социология права*, Санкт Петербург 1998, с. 486.

¹¹ Там же, с. 487.

Идея народного суверенитета рассматривалась русскими государstвооведами в историческом ее развитии. Они отмечали, что эта идея сыграла положительную роль в эволюции взглядов на государство. Народный суверенитет противопоставлялся монархическому суверенитету.

Перенесение суверенитета на народ, признание его единственным сувереном имело следствием формирование в общественном сознании представлений о государстве как институте, выражающем не личные интересы и потребности монархической власти, а интересы призванного выполнять общественно-служебную роль.

Вместе с тем, либеральные теоретики государства приходят к выводу, что по мере исторического развития все очевидней становится иллюзорность и юридическая фиктивность идеи народного суверенитета, поскольку в такой её интерпретации, которая содержится в работах Ж.Ж. Руссо, она неосуществима на практике. На самом деле речь может идти не о народном суверенитете, а о суверенитете государства, так как вне государственной организации народа, как юридической категории, быть не может.

В механизме конституционного государства важная роль отводилась суду и административной юстиции. Изучив практику зарубежных государств, либеральные юристы положительно отнеслись к институту конституционного контроля, который к тому времени существовал в США в лице Верховного суда. Учеными глубоко исследовались теория и практика административной юстиции в таких государствах, как Германия, Франция и т.д. Они приходят к выводу о необходимости и целесообразности учреждения административной юстиции в системе органов российского государства, как одной из предпосылок демократической модернизации российского государства.

Форму правления либеральные теоретики государства рассматривали как организацию верховной государственной власти. С формально-юридических позиций анализируются особенности таких форм правления, как абсолютная и конституционная монархия, виды конституционной монархии, республики и их виды. Выявляются особенности юридической природы перечисленных форм правления. Особое место отводится анализу формы правления российского государства. Во взглядах на эту проблему существовали различные точки зрения, как в среде либеральных ученых, так и их оппонентов – юри-

стов консервативного и социалистического направления в политико-правовой мысли России.

Проблема форм государственного устройства (форм организации государственного единства) была неотъемлемой частью теории государства. Всестороннему юридическому анализу подвергаются такие государственные соединения, как протекторат, сюзеренное и вассальное государство, личная и реальная уния, союз государств (конфедерация), союзное государство (федерация), а также унитарное государство.

Наибольшую сложность для исследования представляла федерация, в частности, вопрос о принадлежности суверенитета в федеративном государстве. На взгляд диссертанта, наиболее аргументированной является позиция тех ученых, которые признавали наличие государственного суверенитета за федерацией в целом, как единого государства, и отрицали теории несuverенного государства. Анализ формы государственного устройства Российской империи дал весьма интересные результаты, которые являются, на наш взгляд, ценными не только с познавательной, но и с практической точек зрения¹².

Весьма плодотворными для развития теории естественного права, были идеи М.М. Ковалевского о необходимости дополнения публичных прав граждан, провозглашенных французской Декларацией 1789 г., политическими и экономическими правами, в частности правом на труд.

Разрабатывалось учение и о государственном праве. Так, исходя из своей концепции государства как юридического отношения властвования, Н.М. Коркунов учение о государственном праве понимает как учение об этом отношении и его элементах. Соответственно система государственного права подразделяется на четыре основных отдела: 1) общая характеристика государственного строя; 2) учение о субъектах государственного отношения – монарха и подданных; 3) учение об объекте – о власти, ее функциях и органах; 4) учение о содержании государственного отношения – о правах и обязанностях монарха и подданных. В рамках этой проблематики автор выделяет общую

¹² См.: В.Н. Корнев, *Проблемы теории государства в либеральной правовой мысли России второй половины XIX – начала XX века*, автореф. дис. ... докт. юрид. наук, Москва 2006, с. 13.

и особенную части курса, в которых последовательно раскрывает содержание всех вопросов русского государственного права конца XIX в.

Г.Ф. Шершеневичем был посвящена вопросам новой тогда для российского правоведения области – торговому праву, а докторская диссертация раскрывала злободневную проблему юриспруденции – авторское право на литературные произведения. Во-вторых, его монографии, учебные курсы и университетские учебники, посвящённые проблемам торгового, конкурсного, вексельного, гражданского права являлись важным вкладом в отечественное и европейское правоведение¹³.

В условиях модернизации хозяйственной системы страны его труды были актуальны и востребованы. В-третьих, цивилистические сочинения Г.Ф. Шершеневича оказали значительное воздействие на судебную практику России. Кроме того, научные исследования общих вопросов кодификации гражданского права в России, привели к тому, что Г.Ф. Шершеневич сделал вывод о необходимости устранения дуализма в частном праве и объединение гражданского и торгового кодекса, что было практически использовано составителями проекта Гражданского Уложения.

В-четвёртых, профессор Г.Ф. Шершеневич внёс существенный вклад в юридическую науку, в разработку её методологии, проанализировав 4 метода: догматический, исторический, социологический и критический. В-пятых, изучение методологических приемов права переносит центр исследовательского интереса Г.Ф. Шершеневича на освоение проблем общей теории права¹⁴. Так, многие положения «Общей теории права»¹⁵ не потеряли своей актуальности и в наше время.

Следует отметить, что именно Б. Н. Чичерин, представитель либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв, первым начал

¹³ *Критика основных понятий торгового права*, Казань 1888, 317 с.; *Учебник торгового права* 1899, 347 с. (выдержал 7 изданий); *Курс торгового права* (в 2 томах), 1888–1889 (выдержал 3 издания); затем в 4 томах: тома 1 и 2 – Санкт Петербург 1908; т. 3 – Санкт Петербург 1909; т. 4 – Москва 1912); *Учебник русского гражданского права*, Казань 1894 (выдержал 11 изданий на протяжении 20 лет) и др.

¹⁴ См.: Т.А. Желдыбина, *Государственно-правовые взгляды Г. Ф. Шершеневича*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Саратов 2007, с. 22–23.

¹⁵ *Общая история права в 4 томах*, вып. 1 – М., 1910; вып. 2 – М., 1911; вып. 3 и 4 – М., 1912.

в конце 60-х гг. XIX в. читать курс лекций под названием «История политических учений» в Московском университете¹⁶.

На наш взгляд, такие воззрения не могут не находить поддержки научного сообщества, ибо они являются прямым продолжением традиций российской правовой и политической культуры, основной составляющей которой являются представления о справедливом государстве. Данные положения не могут быть не использованы при подготовке молодых кадров. На наш взгляд, указанные выше идеи должны быть включены в курсы истории политических и правовых учений, теории права и государства, отраслевых наук: гражданского, уголовного, конституционного (государственного) права.

Кроме того, большой вклад в приобщении студентов к наследию либеральных ученых указанного периода могли бы внести круглые столы, научно-практические конференции, студенческие олимпиады, посвященные данной тематике.

Список использованных источников

Конституция Российской Федерации, «Российская газета», 25 декабря 1993, № 237.

Акашкин И.А., *Формирование политико-правовой доктрины российского либерализма во второй половине XIX – начале XX веков*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2009, 28 с.

Антология мировой политической мысли. Т. V., Москва 1997, 832 с.

Брояка Б.Ю., *Политико-правовые воззрения А. Д. Градовского*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Саратов 2006, 21 с.

Власть и право: Из истории русской правовой мысли, сост.: А.В. Поляков, И.Ю. Козлихин, Ленинград 1990, 319 с.

Грязнова Т.Е., *Идея демократии в российской либеральной правовой мысли второй половины XIX – первой половины XX века*, Нижний Новгород 2010, 27 с.

Желдыбина Т. А., *Государственно-правовые взгляды Г. Ф. Шершеневича*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Саратов 2007, 30 с.

Захаров А.В., *Государственно-правовые воззрения Б. Н. Чичерина*, автореферат дисс... канд. юрид. наук, Белгород 2002, 22 с.

¹⁶ См.: *Опыты по истории русского права (1858)*, *История политических учений (1869–1902, ч. 1–5)*, *Собственность и государство (1882–1883, ч. 1–2)* и др.

- Зорина Е.О., *Идея разделения властей в российской политико-правовой мысли конца XIX – начала XX вв.*, автореферат дисс... канд. юрид. наук, Москва 2000, 21с.
- Кистяковский Б. А., *Философия и социология права*, Санкт Петербург 1998, 800 с.
- Коркунов Н.М., *Русское государственное право*, Санкт Петербург 2002, Т. 2, 600 с.
- Корнев В.Н., *Проблемы теории государства в либеральной правовой мысли России второй половины XIX – начала XX века*, автореф. дис. ... докт. юрид. наук, Москва 2006, 55 с.
- Никищенко М.Н., *Идея правового государства в русской либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв. (Историко-правовой и теоретико-методологический аспекты)*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Казань 2002, 25 с.
- Петровская О.В., *Эволюция российской государственности на рубеже XVIII–XIX веков: либеральная и консервативная тенденция*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2010, 21 с.
- Пустовалов А.Р., *Развитие идей конституционализма в русско-правовой мысли XIX – начала XX века*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2006, 24 с.
- Шаповал О.В., *Учение Н. М. Коркунова о праве*, автореферат дисс... канд. юрид. наук, Краснодар 2005, 23 с.
- Шульженко, Д. Ю., *Становление науки русского государственного права во второй половине XIX века*, автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Москва 2009, 30 с.
- Чичерин Б.Н., *Опыты по истории русского права*, Санкт Петербург 1858.
- Чичерин Б.Н., *История политических учений*, ч. 1–5, Москва 1869–1902.
- Чичерин Б.Н., *Собственность и государство*, ч. 1–2, Москва 1882–1883.
- Шершеневич Г.Ф., *Критика основных понятий торгового права*, Казань 1888, 317 с.
- Шершеневич Г.Ф., *Учебник торгового права*, Санкт Петербург 1899, 347 с.
- Шершеневич Г.Ф., *Учебник русского гражданского права*, Казань 1894, 367 с.
- Экимов А.Н., *Коркунов. М.*, Москва 1983, 96 с.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Dominik Michoński
Uniwersytet Warszawski
Uniwersytet Nankijski

Prawo jako narzędzie polityczne w chińskiej perspektywie legistycznej

Law as a political tool in the Chinese legalist perspective

Abstrakt: Niniejszy artykuł ma na celu zwięźle przedstawienie chińskiego nurtu filozoficznego zwanego legizmem. Praca oparta jest przede wszystkim na autorskich tłumaczeniach klasycznych dzieł filozofii chińskiej oraz publikacjach naukowych pochodzących ze źródeł anglojęzycznych. W pracy opisano podstawowe dla nurtu legistycznego teorie i pojęcia, w tym ze szczególną wnikliwością przeanalizowano koncepcję prawa (*fa*) i podjęto próbę odniesienia jej zarówno do zapatrywań konfucjańskich, jak i do realiów europejskich.

Abstract: This article aims to concisely present the thought of the Chinese legalist school of philosophy. The essay is based on translations of classical Chinese philosophical texts by the author and on academic publications in English. Basic legalist theories and notions are explained, and the concept of laws (*fa*) is analyzed with special care and compared with Confucian views and the European political reality.

Słowa kluczowe: filozofia prawa, legizm, *fa*, filozofia chińska

Keywords: legal philosophy, legalism, *fa*, Chinese philosophy

Wstęp

Filozofia chińska stanowi dziedzinę, która przyciąga badaczy europejskich od stosunkowo niedawna. Z myślą Państwa Środka próbowali już mierzyć się filozofowie tacy jak Wolter i Kant, jednak ich starania przynosiły mieszane rezultaty. Trudności wiążące się z badaniami myśli chińskiej wynikają z szeregu czynników, spośród których najistotniejsze wydają się: różnice kulturowe, skomplikowana semantyka i grafia klasycznego języka chińskiego oraz zawężające ogląd badawczy przeświadczenie o wyższości filozofii zachodniej nad orientalną. Wszystko to powoduje, iż bogata filozoficzna tradycja Chin jest w znacznej mierze ignorowana przez naukowców polskich niebędących orientalistami. W większości podręczników akademickich, z których korzystają studenci ojczystych wydziałów filozofii próżno szukać rzetelnych informacji o myśli konfucjańskiej czy taoistycznej, a o myśli legistów, maoistów lub chińskim buddyzmie podstawowe informacje posiadają już właściwie tylko absolwenci wydziałów orientalistycznych.

Praca niniejsza, poparta autorskimi tłumaczeniami, jest próbą systematycznego przedstawienia poglądów legistów na prawo. Wobec wielowiekowego prymatu konfucjanizmu, szkoła legistów, pomimo jej zasadniczego wkładu w chińską myśl polityczną, nie była do chwili obecnej przedmiotem systematycznych badań polskiej sinologii. Informacje na jej temat są rozproszone w różnorodnych leksykonach, zbiorach i opracowaniach w języku polskim, bądź też zawarte w podręcznikach filozofii chińskiej napisanych w języku angielskim. Tym istotniejsze wydaje się zatem odejście od dotychczasowych tendencji i ogólne, rzetelne przedstawienie czytelnikowi polskiemu głównych założeń wypracowanych przez chińską szkołę legistów.

Źródła myśli legistycznej

Legizm jest szkołą filozofii chińskiej, która położyła doktrynalne podstawy pod panowanie pierwszej cesarskiej dynastii Chin, Qin 秦 (221–206 r. p.n.e.). Nurt legistyczny wykształcił się w myśli chińskiej u schyłku Okresu Walczących Królestw, kiedy to więzi wasalne łączące monarchę, należącego do panującej jeszcze podówczas dynastii Zhou, z władcami siedmiu państw: Qin 秦, Chu 楚, Wei 魏, Yan 燕, Han 韓, Zhao 趙 oraz Qi 齊 osłabły na tyle, że powyższe państwa rozpoczęły między sobą rywalizację o pozycję hegemonu i panowanie nad całym Chinami. W takich okoliczno-

ściach metody sprawowania władzy propagowane przez Konfucjusza i jego intelektualnych spadkobierców stały się wysoce nieefektywne. Poszukiwano zatem nowych rozwiązań, które lepiej przystawałyby do bieżącej sytuacji politycznej, dynamicznie się zmieniającej i bezlitosnej dla państw słabych lub nieumiejętnie rządzonych. Rozwiązania owe zapewniła szkoła legistów. Najwybitniejsi jej przedstawiciele to: Shang Yang 商鞅 [Shāng Yāng], Han Fei 韓非 [Hán Fēi], Shen Buhai 申不害 [Shēn Bùhài] i Li Si 李斯 [Lǐ Sī], którzy, poza działalnością pisarską, aktywnie kształtowali politykę państw tego okresu¹.

Han Fei, urodzony w państwie Han, żył i tworzył w Okresie Walczących Królestw, przypadającym na lata od ok. 280 do 233 r. p.n.e. Jego główne dzieło, *Hanfeizi* 韓非子, nie jest systematycznym wykładem filozofii politycznej, a raczej stanowi zbiór luźno ze sobą powiązanych i w znacznej mierze wewnętrznie niespójnych traktatów. Motywy, które stały za podjęciem przez Han Feia decyzji o napisaniu dzieła, są niejasne. Najwybitniejszy historyk starożytnych Chin, Sima Qian, stwierdził, iż *Hanfeizi* jest owocem frustracji autora z powodu sytuacji politycznej panującej w państwie Han a także jego przemożnej chęci przywrócenia dawnej pozycji swej ojczyźnie². Obecnie autorstwo jedynie sześciu z trzydziestu pięciu rozdziałów: 說難 [Shuō Nán] *Trudności argumentacji*, 定法 [Dìng Fǎ] *Ustalenie praw*, 飾邪 [Shì Xié] *Pretensje i herezje*, 六反 [Liù Fǎn] *Sześć sprzeczności*, 五蠹 [Wǔ Dù] *Pięć szkodników*, a także 顯學 [Xiǎn Xué] *Poważani nauczyciele* jest bezpośrednio przypisywane Han Feiowi.³ Co ciekawe, uczeni konfucjańscy zostali przez autora nieprzypadkowo zaliczeni w poczet „Pięciu szkodników”⁴.

Shang Yang pełnił funkcję kanclerza państwa Qin w latach 359–338 p.n.e. Znacznie ograniczył on wpływy arystokracji na dworze poprzez skupienie władzy w rękach monarchy i scentralizowanie aparatu administracyjnego a także rozwinął rolnictwo i wojskowość, co wydatnie przyczyniło

¹與李斯俱事荀卿，斯自以為不如非 „[Han Fei] i Li Si pobierali nauki u kanclerza Xuna [Xunziego], Si uważał, że nie dorównuje Feiowi”. 司馬遷 Sima Qian. 史記 – Shiji [online]. 老子韓非列傳 [Laozi Hanfei Liezhuan], line 12. <http://ctext.org/shiji> (dostęp: 8.05.2014 r.).

²Peter R. Moody, *Han Fei in His Context: Legalism on the Eve of the Qin Conquest*, „Journal of Chinese Philosophy” marzec 2011, nr 38, s. 22.

³Ibidem, s. 16. Konfucjanizm wymieniony jest jako jeden z „Pięciu Szkodników”.

⁴Tongdong Bai, *Preliminary Remarks: Han Fei Zi – First Modern Political Philosopher?*, „Journal of Chinese Philosophy” marzec 2011, nr 38, s. 10.

się do szybkiego wzrostu, co wydatnie przyczyniło się do szybkiego wzrostu znaczenia Qin na arenie lokalnej i ogólnochińskiej⁵. Shen Buhai, kanclerz państwa Han, w swej filozofii politycznej kładł szczególny nacisk przede wszystkim na precyzyjne wyznaczanie kompetencji urzędniczych, a także postulował, aby władca określał jedynie ogólny kierunek prowadzenia polityki⁶. Zważywszy na to, że niektórzy badacze kwestionują przydatność i adekwatność terminu „legizm”, warto w tym miejscu objaśnić jego znaczenie. „Legizm” to niedokładne tłumaczenie chińskiego terminu *fajia* po raz pierwszy użytego przez 司馬談 Sima Tana, ojca Sima Qiana, w jego traktacie noszącym tytuł *Lunliujiayaozhi* 論六家要旨 (*O istocie sześciu szkół*), w którym przedstawia on mocne strony pięciu większych przedqinowskich szkół filozoficznych, po czym wykazuje, w jaki sposób szósta szkoła, *daojia* 道家, połączyła wszystkie z nich⁷. Oto fragment charakterystyki *fajia* zaczerpnięty z przedmiotowego traktatu:

法家嚴而少恩；然其正君臣，上下之分，不可改矣。法家不別親疏，不殊貴賤，一斷於法，則親親尊尊之恩絕矣。可以行一時之計，而不可長用也 (...) 若尊主卑臣，明分職不得相踰越，雖百家弗能改也。⁸

„Legiści są surowi i bezduszni; metoda [za pomocą której] dzieli ludzi na władcę i urzędników, rządzących i rządzonych, jest niedościgniona. Legiści nie uznają podziałów na swoich i obcych, nie różnicują możnych i pospółstwa. W wyniku jednakowego stosowania prawa [wobec wszystkich] zanikły uczucia miłości względem bliskich i szacunku w stosunku do poszanowania godnych. [Ich doktryna] może być realizowana jedynie przez krótki czas, niemożliwością jest jej trwale stosowanie. [...] Skoro [ustanowili taki porządek, że] władca jest szanowany, a urzędnicy się korzą, jasno rozdzielili kompetencje i zadania [urzędów] tak, że się one na siebie nie nakładają i nie wykraczają [poza wyznaczone ramy], to nawet sto szkół [filozoficznych] nie jest w stanie tego poprawić”.

Główną siłą Szkoły Prawa było zatem tworzenie jasnych i niezwykle trwałych podziałów na linii rządzący-rządzeni oraz granicząca z bezwzględnością bezstronność w procesie stosowania prawa. Za jej główną sła-

⁵ Peter R. Moody, *Han Fei...*, s. 18.

⁶ Ibidem, s. 18.

⁷ Paul R. Goldin, *Persistent Misconceptions About Chinese 'Legalism'*, "Journal of Chinese Philosophy" marzec 2011, nr 38, s. 88.

⁸ 司馬談 Sima Tan. 論六家要旨 - *Lunliujiayaozhi* [online]. <http://mx.nthu.edu.tw/~ptchu/courses/xunzi/012.html> (dostęp: 27.02. 2014 r.).

bość uważał zaś Sima Tan porzucenie konfucjańskich cnót i obowiązków wynikających z relacji rodzinnych. Sprawiało to, że myśl legistów była niedostosowana do realiów społecznych, a w konsekwencji trudna do wdrożenia i długotrwałego stosowania.

Znaczenie terminu *fajia* wciąż pozostaje tematem dociekań naukowych. Druga część słowa, a więc znak *jia*, może oznaczać „szkołę filozoficzną”, a więc grupę myślicieli mających podobne poglądy filozoficzne. Jednak, jak zauważa Goldin, Sima Tan nigdy nie używa słowa *jia* w odniesieniu do konfucjanistów ani moistów, w zamian określając ich jako *ruzhe* 儒者 i *mozhe* 墨者.⁹ Logicznie rzecz biorąc, denotacja obu tych terminów powinna być więc różna. Oczywiście jest, że partykuła *zhe* odwołuje się do konkretnych jednostek, reprezentantów danej szkoły filozoficznej, natomiast *jia* ma bardziej abstrakcyjny wydźwięk. *Fajia*, w tym znaczeniu, odnosi się do „[poddzielania] poglądu, iż pokrewieństwo i status społeczny nie mogą wpływać na stosowanie przepisów administracyjnych, które powinny traktować wszystkich poddanych jednakowo i w ten sposób stawiać władcę ponad poddanyymi”¹⁰. Warto w tym miejscu przytoczyć także pogląd tłumacza księgi *Shangjunshu* 商君書 na język angielski, Jana Duyvendaka, który zauważa, iż „Szkoła Prawa nie była szkołą realnie istniejącą, to znaczy nie posiadała jednego założyciela, a raczej stanowiła zbiór wielu wątków myślenia podkreślających w swoim zastosowaniu praktycznym znaczenie prawa”¹¹. W niniejszej pracy terminy „legizm” i „legistyczny” oznaczać będą poglądy i spostrzeżenia Han Feia i Shang Yanga.

Legizm bywa niekiedy krytykowany jako doktryna utylitarna i zorientowana na utrzymanie porządku społecznego i służenie monarsze, bez względu na jego cechy osobiste. Jest również opisywany przez niektórych autorów jako „brutalny i bestialski”¹². Jednak warto pamiętać o tym, że „wszystkie zachodnie państwa narodziły się wśród nieustających wojen w hobbesiańsko-makiawelicznym świecie”¹³. Z tego powodu formułowanie równie kategorycznych sądów na temat legizmu wydaje się być co najmniej niestosowne.

⁹ Peter R. Goldin, *Persistent Misconceptions...*, s. 90.

¹⁰ Ibidem, s. 91.

¹¹ J. L. L. Duyvendak, *The Book of Lord Shang*, Chicago 1928, s. 43.

¹² Jianfu Chen, *Chinese Law: Context and Transformation*, Leiden: 2008, s. 16.

¹³ Victoria Tin-bor Hui, *How China Was Ruled*, „American Interest” marzec-kwiecień 2008, nr 3, s. 58.

W okresie przedhanowskim konfucjanizm i legizm toczyły walkę o supremację ideologiczną, z której ostatecznie zwycięską ręką wyszli konfucjaniści. Konfucjanizm zyskał status ideologii panującej za czasów dynastii Han i zachowywał go właściwie aż do schyłku panowania ostatniej dynastii cesarskiej w historii Chin, Qing. Mimo że zarówno konfucjanizm, jak i legizm obierają za swój główny cel utrzymanie porządku społecznego, legizm w wielu kwestiach przyjmuje stanowisko sprzeczne ze stanowiskiem konfucjańskim. Przykładowo, konfucjaniści zazwyczaj wiązali porządek społeczny z hierarchicznym systemem dystrybucji dóbr, który miał uzasadnić podział na klasy społeczne, podczas gdy legiści uznawali stabilną i prężnie działającą gospodarkę za klucz do utrzymania porządku¹⁴. Inną istotną różnicą było przekonanie Han Feia, iż relacje pomiędzy członkami rodziny nie mają przełożenia na relacje natury politycznej pomiędzy władcą a poddanymi:

夫以君臣為如父子則必治，推是言之，是無亂父子也。人之情性莫先於父母，皆見愛而未必治也，雖厚愛矣，奚遽不亂？今先王之愛民，不過父母之愛子，子未必不亂也，則民奚遽治哉¹⁵

„A zatem jeśli władca i poddany są dla siebie jak ojciec i syn, to musi być porządek. Z tego wynika, że nie ma takiego ojca i syna, pomiędzy którymi byłby zamęt. Z ludzkiej natury wynika, że nie ma nikogo bardziej kochającego niż rodzice. Jeśli oboje darzą miłością swoje dzieci, a w rodzinie nie zawsze panuje porządek, to w jaki sposób ma nie być nieporządku w państwie, nawet jeśli władca kocha lud? Skoro starożytni królowie kochali lud nie bardziej niż rodzice kochają swe dzieci, a dzieci nie zawsze zachowują się porządnie, to jak można w ten sposób rządzić ludem w pokoju?”.

Nawet jeśli król darzy poddanych miłością, to nie zapobiegnie w ten sposób konfliktom. Uczucia naturalne dla sfery rodzinnej nie są więc użytecznym narzędziem sprawowania rządów. Gdy rządzi się państwem, nie należy stosować tych samych zasad, które panują w rodzinie. Dwie kolejne historie stanowią rozwinięcie tej myśli i wskazują sytuacje, w których może dojść do konfliktu wartości rodzinnych i obywatelskich:

¹⁴ Li Ma, *A Comparison of the Legitimacy of Power Between Confucianist and Legalist Philosophies*, "Asian Philosophy" marzec 2000, nr 10, s. 50.

¹⁵ 韓非 Han Fei. 韓非子 - Hanfeizi [online]. 49. 五蠹 - Wu Du, line 5. <http://ctext.org/hanfeizi/ens> (dostęp: 27.02. 2014 r.).

楚之有直躬，其父竊羊，而謁之吏。令君曰：殺之！以為直於君而曲於父，報而罪之。以是觀之，夫君之直臣，父之暴子也。¹⁶

魯人從君戰，三戰三北。仲尼問其故，對曰：吾有老父，身死莫之養也。仲尼以為孝，舉而上之。以是觀之，夫父之孝子，君之背臣也。¹⁷

„W Chu żył pewien Zhi Gong¹⁸. Kiedy jego ojciec ukradł owcę, ten go zadenuncjował. Władca rozkazał, aby go zabić, [ponieważ] uznał, iż postąpił on lojalnie w stosunku do monarchy, ale podle wobec ojca. [Zhi Gong] został osądzony i stracony. Widać przeto, iż lojalny poddany władcy może być niegodnym synem dla swojego ojca”.

„Pewien człowiek z Li wyruszył z królem na wojnę i w trzech potyczkach trzykrotnie uciekł z pola bitwy. Kiedy Konfucjusz¹⁹ zapytał go o powód takiego zachowania, odpowiedział: Mój ojciec jest już stary. Gdy umrę, nikt inny się o niego nie zatroszczy. Konfucjusz uznał [zachowanie tego człowieka za przejaw] cnoty synowskiej, pochwalił go i podawał jako przykład. Widać przeto, iż syn troskliwy w stosunku do swego ojca może być nieposłusznym poddanym”.

Powyższe paradoksy wynikają zapewne z faktu, że relacje rodzinne zbudowane są na uczuciach, natomiast stosunki polityczne pozbawione są jakiegokolwiek rodzaju „uczuc naturalnych”²⁰. Obowiązki natury publicznej (doniesienie o popełnieniu przestępstwa, walka na polu bitwy) mogą być sprzeczne z relacjami rodzinnymi. Han Fei wyraźnie pokazuje, że według niego, w przypadku wystąpienia konfliktu pomiędzy obowiązkami obywatelskimi a rodzinnymi, te pierwsze powinny zawsze uzyskać pierwszeństwo. W takim ujęciu ingerencja państwa w życie obywateli jest na tyle głęboka, że sfera spraw prywatnych właściwie przestaje istnieć, a każda, nawet najmniejsza czynność staje się „sprawą polityczną”. Han Fei żąda więc w zasadzie od obywateli bezwzględnego podporządkowania się państwu, nawet za cenę życia najbliższych.

Prawdopodobnie najważniejszą różnicą pomiędzy filozofią Konfucjusza a filozofią Han Feia było odmienne spojrzenie na kwestię natury

¹⁶ Han Fei, 49. 五蠹 - *Wu Du*, line 8.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Imię Zhi Gong oznacza człowieka prawego i prostolinijnego, co znamienne w kontekście całej przedstawionej historii.

¹⁹ Han Fei używa tu prywatnego imienia Konfucjusza - Zhong Ni, co jest wyrazem braku szacunku.

²⁰ Peter R. Moody, *Han Fei...*, s. 26.

ludzkiej. Han Fei sądził, iż człowiek to z natury egoista, a głównym motywem jego zachowań jest dążenie do osiągnięcia korzyści osobistej²¹. Źródła niepoahamowanego pragnienia zaspokojenia interesów jednostkowych upatrywał filozof w uczuciach ludzkich.

民之政計，皆就安利如辟危窮。今為之攻戰，進則死於敵，退則死於誅，則危矣。棄私家之事而必汗馬之勞，家困而上弗論，則窮矣。窮危之所在也，民安得勿避？故事私門而完解舍，解舍完則遠戰，遠戰則安。行貨賂而襲當塗者則求得，求得則私安，私安則利之所在，安得勿就？是以公民少而私人眾矣。²²

„Wszystkie plany i dążenia ludzkie opierają się na poszukiwaniu bezpieczeństwa i korzyści, a unikaniu niebezpieczeństwa i biedy. Gdy zatem rozkaże się żołnierzom, by walczyli i nacierali, i gdy posuną się naprzód, to spotka ich śmierć z rąk wrogów, a gdy wycofają się, zostaną ukarani śmiercią za dezercję, to taka sytuacja istotnie jest niebezpieczna. Jeśli nakaze się im pozostawić swe gospodarstwa bez nadzoru i znosić trudy służby wojskowej, to ich przybytki wreszcie popadną w ruinę, lecz nikt z rządzących nie będzie na to zważać. To [nazywam] biedą. Jak ludzie mogą nie unikać tego, co zubaża i naraża na niebezpieczeństwo? Oczywiście jest, że będą tłoczyć się przed prywatnymi rezydencjami możnych, by znaleźć sposób na uchylenie się od obowiązku służby wojskowej. Jeśli dostaną to, czego chcą, będą trzymali się z dala od wojny. Wtedy zyskają bezpieczeństwo. Zatem jeśli zdołają, posiłkując się łapówkami, zostać wysłuchani przez urzędników, dostaną, czego chcą. Jeśli dostaną, czego chcą, osiągną bezpieczeństwo osobiste. Jeśli będą bezpieczni, to odniosą korzyść. Jakąż inną niż dążenie [ku temu] postawę może przyjąć lud w stosunku do bezpieczeństwa i korzyści? Z tego względu prawdziwie poświęcających się służbie publicznej jest niewielu, a klientelizm się szerzy”.

Han Fei zauważył, iż ludzie w swoich dążeniach wybierają najprostszą i najszybszą drogę prowadzącą do osiągnięcia osobistych celów.²³ Próbują oni przy tym w każdy możliwy sposób (posuwając się nawet do korupcji) unikać niebezpieczeństwa i biedy. Filozof odniósł swoje spostrzeżenia także do sfery polityki państwa:

²¹ Jianfu Chen, *Chinese Law...*, s. 14.

²² Han Fei, 五蠹 – Wu Du, line 12.

²³ Peter R. Moody, *Persistent Misconceptions...*, s. 14. Głównym motywem, który miał stać za napisaniem dzieła *Hanfeizi*, było „uratowanie swej ojczyzny”.

用善，則民親其親；任姦，則民親其制。合而復之者，善也；別而規之者，姦也。章善則過匿，任姦則罪誅。過匿則民勝法，罪誅則法勝民。民勝法，國亂；法勝民，兵強。故曰：以良民治，必亂至削；以姦民治，必治至強²⁴

„Jeśli urzędy sprawują ludzie cnotliwi, to lud darzyć będzie szacunkiem i poważaniem członków swych rodzin; jeśli na urzędach są ludzie skłonni do knucia i niegodni, to lud poważać będzie prawa. Skłonność do kompromisu i posłuszeństwo są cechami [ludzi] cnotliwych; skłonność do sprzeczek i podejrzliwość w stosunku do innych to cechy [ludzi] nikczemnych. Jeśli ludzie cnotliwi znajdują się na wysokich stanowiskach, przewinienia pozostaną ukryte; jeśli zatrudnieni zostaną nikczemnicy, nadużycia zostaną ukarane. W pierwszym przypadku lud silniejszy będzie od prawa, w drugim zaś – prawo mocniejsze od ludu. Gdy prawo nie jest wystarczająco mocne, panuje bezprawie, a gdy przewyższa ono pod względem siły lud – wojsko jest potężne. Przeto powiedziane jest: Rządzenie z pomocą ludzi cnotliwych prowadzi w końcu do bezprawia i rozpadu; robienie użytku z nikczemników zapewnia ostatecznie porządek i siłę”.

Han Fei sądził, że obsadzenie urzędów ludźmi nikczemnymi doprowadzi do wzrostu znaczenia prawa jako źródła norm rządzących funkcjonowaniem społeczeństwa. Jeśli obywatele nie będą czuli się bezpiecznie, zaczną powoływać się na prawo w relacjach między sobą oraz wobec urzędników. Dzięki temu działania nikczemników poddane zostaną kontroli, a prawo zdominuje inne rodzaje norm, co w konsekwencji doprowadzi do wzrostu potęgi państwa. Opisane powyżej wnioski doprowadziły filozofa do stwierdzenia, że władca może i powinien wykorzystywać egoistyczne dążenia poddanych do własnych celów, stosując system kar i nagród²⁵. Szczególnie wiele celnych i interesujących spostrzeżeń na temat wzajemnych relacji pomiędzy karami i nagrodami znajdujemy w dziele *Shangjunshu*: 王者刑九賞一，強國刑七賞三，削國刑五賞五。²⁶

„W państwie, które panuje nad innymi, na każde dziewięć kar przypada jedna nagroda.

W państwie silnym na każde siedem kar przypadają trzy nagrody. W państwie chyłym się ku upadkowi na pięć kar przypada pięć nagród”.

²⁴ 商鞅 Shang Yang. 商君書 – *Shangjunshu* [online], 說民 – *Shuo Min*, line 2. <http://ctext.org/shang-jun-shu> (dostęp: 27.02.2014 r.).

²⁵ Li Ma, *A Comparison of the Legitimacy...*, s. 56.

²⁶ Shang Yang, 去強 – *Qu Qiang*, line 4.

Shang Yang był zatem gorącym zwolennikiem przewagi kar nad nagrodami w sprawowaniu rządów. Wypowiadał się on również na temat funkcji jednych i drugich:

怯民使以刑必勇，勇民使之以賞。怯民勇，勇民死，國無敵者強，強必王²⁷

„Ludzie bojaźliwi, rządzeni za pomocą kar staną się odważni, a odważni, zachęceni nagrodami nie zawahają się pójść na śmierć. Jeśli bojaźliwi staną się odważnymi a [odważni] skłonni będą oddać życie w walce, państwo nie będzie mieć wrogów [którzy mogliby mu zagrozić] i stanie się silne, a będąc silnym zapanuje nad innymi”.

System kar i nagród pozwalał więc na wzmocnienie państwa od wewnątrz i zapewnienie porządku. Zmuszał również lud do współdziałania z władcą w budowaniu silnej pozycji kraju na arenie ogólnochińskiej. Skuteczność kar wyrażała się przede wszystkim w ich psychologicznym oddziaływaniu na lud. Legiści, odrzuciwszy emocje pozytywne, powstające w rodzinie, zwrócili się w kierunku uczuć negatywnych, takich jak strach, zazdrość i chciwość. Można więc na tej podstawie stwierdzić, że myśliciele legistyczni dążyli do uzyskania kontroli nad poddanymi tworząc system środków przymusu psychologicznego ucieleśniony w prawie pozytywnym. Mamy więc w powyższym przypadku do czynienia z formą inżynierii społecznej. Po poczynieniu wstępnych obserwacji, Shang Yang kontynuuje swe rozważania:

是以賞莫如厚而信，使民利之；罰莫如重而必，使民畏之；法莫如一而固，使民知之。故主施賞不遷，行誅無赦，譽輔其賞，毀隨其罰，則賢，不肖俱盡其力矣²⁸

„Dlatego nagrody powinny być wielkie i [ich otrzymanie] pewne [tak, aby] sprawić, że lud będzie je cenił. Kary winny być dotkliwe i nieuniknione [tak, aby] lud przed nimi drżał. Prawa powinny być jednolite i niezmiennie [tak, aby] lud je znał. Zatem jeśli władca konsekwentnie przydziela nagrody i nie darowuje nikomu występków; zaszczyty podążają za [przyznawanymi przezeń nagrodami], a hańba idzie w parze z wymierzanymi przezeń karami, to zarówno ludzie szlachetni, jak i podli będą nieustannie wyęzając swe siły [dla dobra państwa]”.

Oto właśnie ów brak litości opisywany przez Sima Tana. Prawo ma tworzyć jednoznaczne podziały. Jeśli czyn jest zgodny z interesem pań-

²⁷ Shang Yang, 說民 – *Shuo Min*, line 6.

²⁸ Han Fei, 五蠹 – *Wu Du*, line 6.

stwowym, zawsze należy szczerze go nagrodzić. Każdy, kto łamie prawo, może być pewien, iż spotka się z natychmiastową i dotkliwą karą. To właśnie nieuchronność kary, a nie jej surowość jest kluczem do prawidłowego funkcjonowania całego systemu. Władca sprawuje zatem wymiar sprawiedliwości w sposób bezstronny i niezawodny. Takie ukształtowanie legistycznego modelu rządów sprawia, że obywatele realizując swoje osobiste dążenia, działają, świadomie lub nie, w szeroko rozumianym interesie państwa.

Według Shang Yanga uzyskanie nagród powinno być możliwe tylko pod warunkiem wykazania się zasługami w jednej z dwóch, kluczowych dla bytu politycznego ówczesnych państw, dziedzin: walce zbrojnej oraz uprawie roli.

國之所以興者，農戰也。善為國者，其教民也，皆從壹空而得官爵。是故不以農戰，則無官爵²⁹

„Uprawa roli i prowadzenie wojen są tym, co pomnaża bogactwo państwa. Dobry władca uczy lud, że wszystkie urzędy i godności pochodzą z tylko jednego źródła. Dlatego nie ma innego sposobu na otrzymanie urzędu lub godności niż uprawa roli lub służba wojskowa”.

Służba w armii powinna stanowić dla ludu szansę na uniknięcie codziennych trudów pracy na roli i gwarantować szybki awans społeczny. Kapitał gospodarczy państwa wyrażony w rozmiarze produkcji rolnej miał zatem przekładać się bezpośrednio na jego potęgę militarną i *vice versa*. Wszelkie inne drogi awansu społecznego poza dwoma powyższymi winny być niedostępne.

W dalszej części wywodu Shang Yang przechodzi do ostrej krytyki wartości i koncepcji propagowanych przez myślicieli konfucjańskich. Wedle legisty, konfucjańskie fetysze nie tylko stanowiły zagrożenie dla bezpieczeństwa państwowego, ale również wywoływały kryzysy ekonomiczne i militarne. Ich odrzucenie przynosiło korzystne rezultaty zarówno w czasie wojny, jak i pokoju:

國用詩書禮樂孝悌善修治者，敵至必削國，不至必貧國。不用八者治，敵不敢至，雖至，必卻；興兵而伐，必取，取必能有之；按兵而不攻，必富³⁰

„Państwo, w którym rządzi się z pomocą pieśni, zapisków historycznych, rytuałów, muzyki, cnót synowskiego i braterskiego posłuszeństwa, dobroci

²⁹ Shang Yang, 農戰 – *Nong Zhan*, line 1.

³⁰ Shang Yang, 去強 – *Qu Qiang*, line 3.

oraz uszlachetniającej edukacji rozpadnie się, gdy nadejdzie wróg. Gdy nie nadejdzie – stanie się ubogie. Jeśli tych osiem [rzeczy] nie będzie używanych do rządu, wróg nie ośmieli się zaatakować, a jeżeli zaatakuje, zostanie odparty. Jeśli [państwo takie] zmobilizuje armię i uderzy, pokona [wroga państwo], a jeżeli jego armia pozostanie w stanie spoczynku i powstrzyma się od natarcia, będzie bogate”.

Legiści uważali, że normy społeczne zaliczane do kategorii *li* były nieistotne, a nawet szkodliwe oraz sądzili, że efektywne rządy powinny być prowadzone w oparciu o *fa*, a więc prawo pozytywne. Doktryna przez nich stworzona nosiła z tego względu nazwę 法治 [fǎzhì] czy też „rządy [za pomocą] prawa”. Być może najistotniejszy element koncepcji prawa sformułowanej przez Han Feia stanowiło oddzielenie nakazów norm społecznych zawartych w *li* od *fa*. Warto w tym miejscu zarysować pokrótce stanowisko konfucjańskie w tej sprawie³¹. Konfucjaniści uważali zasadniczo, iż prawo pozytywne powinno być stosowane jedynie subsydiarnie, w przypadkach kiedy wszelkie inne sposoby rozwiązania konfliktu okazałyby się nieskuteczne. Co więcej, wymagano, aby *fa* znajdowało uzasadnienie w *li*, było w nim ugruntowane w sensie formalnym (proceduralnym) oraz materialnym (treściowym).

Han Fei, z kolei, zaproponował stworzenie „rzeczywistości legalnej” odrębnej od rzeczywistości społecznej. Ta „rzeczywistość legalna” stanowiła logicznie uporządkowaną całość, ponieważ każda norma do niej należąca musiała wynikać z jakiejś innej normy, wiązać się z normami określającymi jej stosowanie, obowiązywanie, a także sankcje za jej nieprzestrzeganie. Osobiste poglądy na temat moralności nie powinny w żaden sposób wpływać na procesy tworzenia i stosowania przepisów prawa. Co więcej, prawo ustalało obiektywne, mierzalne i przewidywalne standardy, jako że analogiczny czyn wypełniający znamiona ustawowo określonego przestępstwa, popełniony przez dwóch różnych ludzi w podobnych okolicznościach, powinien być zawsze ukarany w ten sam sposób. Takie stosowanie prawa ma na celu zapewnienie ludowi poczucia sprawiedliwości (rozumianej w tym kontekście jako bezstronność i równość wobec prawa, w duchu paremii rzymskiego jurysty Ulpiana *iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*).

³¹ Pod pojęciem „konfucjański” rozumiem poglądy filozoficzne zawarte w *Analektach* oraz w *Mengzi*.

Funkcje *fa*

W doktrynie Han Feia dwiema głównymi funkcjami prawa (w pewnym stopniu ze sobą powiązanymi) były: utrzymanie porządku publicznego poprzez penalizowanie wybranych czynów i wykonywanie kar przewidzianych w ustawach oraz usprawnianie procesu rządzenia państwem³². Władca i prawo działali zatem w swoistej symbiozie, gdyż z jednej strony monarcha nie był w stanie skutecznie rządzić bez prawa, a z drugiej – prawo nie mogło istnieć bez sankcji suwerena³³. Edukowanie i rozwój osobisty obywateli nie były uważane za cel istnienia państwa. Surowe kary zalecane przez legistów miały przede wszystkim zredukować przestępczość i zapobiegać wystąpieniu stanu wojny wszystkich ze wszystkimi³⁴.

Od urzędników wymagano, aby stosowali prawo wobec każdego, bez względu na jego status społeczny, pozycję w rodzinnej hierarchii, czy też jakiegokolwiek uwarunkowania mogące być podstawą do podjęcia rozstrzygnięcia innego, niż przewidziane w przepisie. Legiści byli zatem zwolennikami równości wobec prawa i bezstronności w procesie jego stosowania. Sprzeciwiali się stosowaniu konfucjańskich praktyk interpretacyjnych w celu dostosowania rozstrzygnięcia do określonego stanu faktycznego (pozycji społecznej przestępcy lub poszkodowanego, rodzaju naruszonego dobra, stopnia naruszenia). Co więcej, jak wynika z poniższego fragmentu, prawa powinny być wedle szkoły legistów ogłaszane i udostępniane poddanym przez organy państwowe:

郡縣諸侯一受禁室之法令，并學問所謂。吏民欲知法令者，皆問法官，故天下之吏民，無不知法者。吏明知民知法令也，故吏不敢以非法遇民，民不敢犯法以干法官也。吏知其如此，故吏不敢以非法遇民，民又不敢犯法³⁵

„Komanderie, prefektury oraz wszyscy panowie feudalni [powinni] trzymać w archiwach prawa a także zapoznawać się [z nimi] oraz odpowiadać na [wszelkie] pytania [praw dotyczące]. Ci, którzy chcą poznać treść praw, po-

³² Jednakże niektórzy legiści uważali, iż nagrody były równie ważne. Jianfu Chen, *Chinese Law...*, s. 14.

³³ Henrique Schneider, *Legalism: Chinese-Style Constitutionalism?*, „Journal of Chinese Philosophy” marzec 2011, nr 38, s. 51.

³⁴ Jak twierdzi Chen, prawo u legistów było „porządkiem narzuconym przez państwo w celu ograniczania pragnień jednostek”. Jianfu Chen, *Chinese Law...*, s. 15. Według konfucjanistów, ograniczenie tych pragnień miały zapewnić *li*.

³⁵ Shang Yang, 定分 – *Ding Fen*, line 3.

winni kierować swe pytania do urzędników zajmujących się prawem. W ten sposób żaden człowiek z ludu ani urzędnik nie zostałby nie poinformowany. Skoro urzędnicy wiedzieć będą, że lud zna prawa i nakazy, nie ośmielą się łamać prawa w swym postępowaniu względem nich; lud natomiast nie będzie łamał praw w obawie przed karą ze strony urzędników. Zatem urzędnicy, wiedząc, iż taki jest porządek rzeczy, nie ośmielą się traktować ludzi niezgodnie z prawem, a lud nie zdobędzie się na odwagę, by prawo złamać”.

Znów przedstawiony został więc system zależności i „hamulców” funkcjonujący między ludem a urzędnikami, który funkcjonuje dzięki prawu. Szczególnie druga część cytatu wskazuje, że polepszenie znajomości prawa wpływało na ograniczenie swobody decyzyjnej urzędników. Shang Yang zauważył także, iż:

民愚則易治也。此皆生於法明白易知而必行³⁶

„Gdy lud jest głupi, łatwo nim rządzić. Wszystko bierze się stąd, że prawo jest przejrzyste i zrozumiałe, a jego stosowanie – nieuchronne”.

W powyższym przypadku internalizacja norm prawnych idzie tak daleko, że właściwie stają się one jedynym wyznacznikiem postępowania poddanych. Poza nimi nie ma już nic, co byłoby relewantne. Są na tyle „przejrzyste i zrozumiałe”, że lud poddaje się im w sposób bezwolny i osiąga *yu* pomocniczo określone przez autora artykułu mianem „głupoty”, a oznaczające specyficzny dla niemowlaków stan pierwotnej niewiedzy.

Dobrego władcę powinno, według Han Feia, cechować korzystanie z prawa jako narzędzia służącego do wybierania i awansowania urzędników najzdolniejszych, a nie tych, którzy próbują osiągnąć zaszczyty poprzez zdobycie osobistych względów władcy³⁷. Aby zilustrować ten postulat, posłużył się on cytatem zaczerpniętym z *Shangjunshu*³⁸:

商君之法曰：斬一首者爵一級，欲為官者為五十石之官；斬二首者爵二級，欲為者為百石之官。官爵之遷與斬首之功相稱也。今治官者，智能也；今斬首者，勇力之所加也。以勇力之所加而治智能之官。是以斬首之功為醫，匠也³⁹

„W prawie ustanowionym przez Pana na Shangu napisane jest: Ten, kto utnie jedną głowę nieprzyjaciela, zostanie awansowany o jeden stopień; jeśli

³⁶ Ibidem.

³⁷ Li Ma, *A Comparison of the Legitimacy...*, s. 51.

³⁸ Henrique Schneider, *Legalism...*, s. 52.

³⁹ Han Fei, 43. 定法 – *Ding Fa*, line 3.

chce zostać urzędnikiem, niech obejmie urząd wart 50 danów⁴⁰; kto utnie głowy dwóm nieprzyjaciółom, zostanie awansowany o dwa stopnie; jeśli chce zostać urzędnikiem, niech obejmie urząd wart 100 danów. Awans zależy od zasług w ścinaniu głów. Wypełnianie obowiązków urzędniczych wymaga szczególnej mądrości i talentu, natomiast obcinanie głów w walce jest oznaką odwagi i siły fizycznej. Obsadzanie urzędów wymagających mądrości i talentu ludźmi dzielnymi i silnymi jest tym samym, co rozkazanie ludziom biegłym w ścinaniu głów, aby stali się medykami i rzemieślnikami”.

Należy zatem, po pierwsze – nagradzać awansami tych, którzy są najlepsi w swym fachu, a po drugie – obsadzać stanowiska tak, aby dopasować indywidualne zdolności kandydatów do kompetencji i charakterystyki danego urzędu.

Fa odgrywało także istotną rolę w procesie konsolidacji władzy monarszej oraz zapewniało jej legitymizację. Aby rozciągnąć swe panowanie nad danym terytorium, suweren musiał najpierw zapewnić stosowanie na owym terytorium prawa przez siebie stanowionego i obowiązującego w jego ojczyźnie. Warto w tym miejscu zauważyć, iż rządy sprawowane w oparciu o więzi prywatne łączące wasali z władcą oraz o przykład osobisty dawany przez monarchę okazywały się efektywnymi jedynie w niewielkich państwach. Skuteczne rządzenie większymi jednostkami politycznymi wymagało szerszego wykorzystania regulacji prawnych⁴¹.

Prawowitość rządów władcy stanowiła wedle legistów kwestię czyisto funkcjonalną. Ten, któremu udało się zaprowadzić i utrzymać ład społeczny oraz podnieść jakość życia swych poddanych, był uważany za godnego miana prawowitego władcy. Innymi słowy, rola jego polegała na „zręcznym zarządzaniu sprawami państwa i zapewnieniu mu dobrobytu”⁴². Rysuje się tu wyraźna różnica w stosunku do poglądów Konfucjusza i Mencjusza, którzy uważali, iż jedynie człowiek cnotliwy zasługuje na tytuł suwerena. Władca jako jednostka nie posiadał specjalnej władzy, to raczej jego pozycja oraz związane z nią uwarunkowania przydawały mu autorytetu i posłuchu⁴³. Konstrukcja ta nosi nazwę 勢 [shì] czy też „przewagi sytuacji-

⁴⁰ *Dan* – starożytna miara zboża.

⁴¹ Tongdong Bai, *Preliminary Remarks: Han Fei Zi – First Modern Political Philosopher?*, „Journal of Chinese Philosophy” marzec 2011, nr 38, s. 5.

⁴² Li Ma, *A Comparison of the Legitimacy...*, s. 53

⁴³ Henrique Schneider, *Legalism...*, s. 55.

nej”⁴⁴. Przez jej sformułowanie Han Fei raz jeszcze dał wyraz rozróżnieniu pomiędzy sferą prywatną i publiczną w odniesieniu do monarchy, a także jasno wskazał, iż według niego formalny aspekt sprawowania władzy jest ważniejszy dla zachowania stabilności politycznej od cech osobowych władcy. Poleganie jedynie na cnotach osobistych nie przyniesie zadowalających efektów i nie sprawi, że poddani dobrowolnie poddadzą się woli władcy:

無威嚴之勢，賞罰之法，雖堯，舜不能以為治。今世主皆輕釋重罰嚴誅，行愛惠，而欲霸王之功，亦不可幾也。⁴⁵

„Bez wzbudzającej szacunek i postrach pozycji oraz bez systemu nagród i kar nawet Yao i Shun nie byłiby w stanie utrzymać w państwie porządku. Skoro dzisiejsi władcy bezmyślnie odrzucają dolegliwe kary i bezwzględne ich wykonywanie, a postępują z miłością i wyrozumiale, osiągnięcie tytułu hegemonia jest niemożliwe”.

Wielu legistów uważało, iż dotkliwe i surowe kary, nawet przewidziane w przypadku popełnienia stosunkowo mało szkodliwych czynów, stanowią użyteczny środek o charakterze prewencyjnym:

故曰：行刑重輕。⁴⁶

„Dlatego powiadam: Wymierzając kary, surowo traktujcie [nawet] błahe występki”.

Posłuszeństwo miało być osiągnięte poprzez wzbudzenie w poddanych strachu przed karą, która często dotykała rodziny sprawcy, co stwarzało społeczną presję przestrzegania prawa⁴⁷. Przepisy charakteryzowały się surowością tak daleko posuniętą, iż rzadko dochodziło do ich zastosowania w praktyce, a zatem suweren rządzić mógł „bez bezpośredniego użycia siły, a jedynie za pomocą groźby jej użycia”⁴⁸. Konfucjańskie cnoty i przekonanie, iż poddani pójda za przykładem rządzących, zostały uznane za nieprzystające do rzeczywistości politycznej. Według Han Feia, bowiem, większość rządzących to ludzie o przeciętnych zdolnościach:

且夫堯，舜，桀，紂千世而一出，是比肩隨踵而生也。世之治者不絕於中，吾所以為言勢者，中也。中者，上不及堯，舜，而下亦不為桀，紂。抱法處勢則治，

⁴⁴ Slavoj Žižek, *Three Notes on China: Past and Present*, „Positions“ zima 2011, nr 19, s. 711.

⁴⁵ Han Fei, 14. 姦劫弑臣 – *Jian Jie Shi Chen*, line 5.

⁴⁶ Shang Yang, 說民 – *Shuo Min*, line 5.

⁴⁷ Li Ma, *A Comparison of the Legitimacy...*, s. 57.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 56.

背法去勢則亂。今廢勢背法而待堯，舜，堯，舜至乃治，是千世亂而一治也。抱法處勢而待桀，紂，桀，紂至乃亂，是千世治而一亂也。且夫治千而亂一，與治一而亂千也，是猶乘驥，駟而分馳也，相去亦遠矣。⁴⁹

„Co więcej, [zarówno] Yao i Shun, jak i Jie i Zhou pojawiają się raz na tysiąc pokoleń, podczas gdy zwyczajni ludzie rodzą się ciągle. Władcy kolejnych pokoleń posiadają [prawie] zawsze przeciętne umiejętności. To dla przeciętnych władców piszę o shi. Przeciętni, to znaczy niedorównujący Yao i Shunowi, ale też nie tak źli jak Jie czy Zhou. Jeżeli stosować będą prawo i wykorzystywać shi, utrzymają porządek. Jeśli zlekceważą prawo i porzucą shi, zapanuje chaos. Jeśli zrezygnuje się z shi, porzuci się prawo i będzie się wyczekiwać nadejścia Yao bądź Shuna, i gdy porządek zapanuje po nadejściu Yao lub Shuna, to będzie to jedno pokolenie porządku przeciwko tysiącowi pokoleń nieustającego chaosu. Jeżeli będzie się wyczekiwać nadejścia Jie lub Zhou, ale prawo będzie przestrzegane, a shi wykorzystywane [przez władcę], to kiedy chaos zapanuje po ich nadejściu, to stanowi to jedno pokolenie chaosu wobec tysiąca pokoleń porządku. Oczywiście jest, że jedno pokolenie chaosu z tysiąca pokoleń porządku i jedno pokolenie porządku z tysiąca pokoleń chaosu są od siebie tak różne, jak dalecy od siebie są jeźdźcy, których rumaki galopują w przeciwnych kierunkach”.

Han Fei trzeźwo wskazuje, że większość władców to ludzie o przeciętnych zdolnościach. Lepszym rozwiązaniem jest zatem podjęcie środków zmierzających

do wprowadzenia ładu w chwili obecnej, niż czekanie, aż władzę obejmie prawdziwy mędrzec. Należy działać w sposób, który przynosi pożądane rezultaty w większości przypadków, a nie zwlekać z działaniem czekając na odpowiedni moment.

Legiści sądzili, iż władca powinien zabezpieczyć swą pozycję na szczycie hierarchii władzy, a gdy już tego dokona – przyjąć postawę nie działania i pozostawić realizowanie polityki swym ministrom⁵⁰. Monarcha

⁴⁹ Han Fei, 40. 難勢 – *Nan Shi*, line 3.

⁵⁰ Owa pozycja – określana jako *shi* była związana nie tylko z realnymi kompetencjami i możliwościami działania władcy, ale również z określonymi przeżyciami psychicznymi, które wywoływał on u swoich poddanych. Władca powinien mianowicie wzbudzać w innych strach i szacunek tak, aby nie byli oni zdolni do wystąpienia przeciw niemu, czy nawet sprzeciwienia się jego woli. Wydaje się, iż *shi* można przetłumaczyć jako „autorytet” lub „majestat”.

miał posługiwać się najprostszymi i najbardziej użytecznymi środkami, aby osiągnąć swe cele polityczne. Poniższy cytat jest ilustracją tego stwierdzenia: 夫聖人之治國，不恃人之為吾善也，而用其不得為非也。恃人之為吾善也，境內不什數，用人不得為非，一國可使齊。為治者用眾而舍寡，故不務德而務法。⁵¹

„Istotnie, mędrzec w rządzeniu państwem nie liczy na to, że ludzie będą czynić w stosunku do niego dobro, a [raczej] kieruje nimi [w taki sposób], że nie mogą czynić zła. Jeśli polegałby na tym, że ludzie czynić będą dobro, to w granicach [jego] państwa nie znalazłoby się [takich tylu], że można byłoby ich liczyć w dziesiątkach. Jeśli natomiast nie pozwoli ludziom na czynienie zła, państwo da się zjednoczyć i uporządkować. Sprawujący rządy powinien zatem brać pod uwagę masy, a pomijać nielicznych, opierać się nie na cnotcie, a na prawie”.

Ważne, aby uniemożliwić ludziom czynienie szkód, ograniczyć ich za pomocą praw tak, aby nie mieli innego wyjścia niż działanie w zgodzie z życzeniem władzy. Ustawy powinny być dostosowane do rządzenia masami, gdyż to od ich zachowania zależą losy państwa i pozycja władcy. Suweren musi przygotować się na najgorszą ewentualność, ponieważ tylko tak jest w stanie utrzymać swą pozycję.

Podczas gdy wszyscy legiści podejmowali wysiłki w celu utworzenia systemu sprawowania rządów, w którym cechy osobiste monarchy miałyby znaczenie bagatelne i zachęcali władcę do powierzania urzędnikom jak największej liczby spraw o charakterze konkretnym, Han Fei był szczególnym zwolennikiem przyjęcia przez monarchę postawy 無為 [wúwéi] niedziałania. Postulat taki został wysunięty, ponieważ Han Fei zakładał, że gdyby urzędnicy władcy dowiedzieli się o preferencjach swego zwierzchnika, próbowaliby zdobyć jego względy, mówiąc mu to, co chce usłyszeć:

故曰：君無見其所欲，君見其所欲，臣自將雕琢；君無見其意，君見其意，臣將自表異。故曰：去好去惡，臣乃見素；去舊去智，臣乃自備。⁵²

„Dlatego powiadam: Władca nie może ujawnić tego, czego pragnie. Jeśli to uczyni, urzędnicy odpowiednio przytną i wypolerują swe słowa. Władca nie może ujawniać swych zamiarów, bo gdy urzędnicy je spostrzegą, zmienią swe oblicza i zachowanie. Dlatego powiadam: Jeżeli władca zrezygnuje z okazywania sympatii i uprzedzeń, urzędnicy ukażą swoje prawdziwe za-

⁵¹ Han Fei, 50. 顯學 – *Xian Xue*, line 8.

⁵² Han Fei, 5. 主道 – *Zhu Dao*, line 1.

miary. Jeśli władca porzuci swe doświadczenie i mądrość, urzędnicy będą mieć się na baczności”.

Techniki manipulacyjne wykorzystywane przez suwerena w celu ukrycia swych prawdziwych zamiarów i zarządzania ministrami określane są zbiorczo terminem 術 [shù]. *Shu*, według Slavoja Žižka, oznacza również selektywne stosowanie praw w celu utrzymania kontroli nad poddanymi⁵³. Odniesienie do koncepcji *wuwei* sytuuje filozofię polityczną Han Feia blisko taoizmu. Dwa rozdziały *Hanfeizi*, których autorstwo przypisuje się Han Feiowi, stanowią analizę fragmentów jednej z najważniejszych ksiąg taoistycznych, dzieła 老子 [Lǎozǐ], i tym samym są najstarszym znanym komentarzem tego klasycznego dzieła filozofii chińskiej⁵⁴.

Han Fei zauważył także, iż interesy monarchy rozmijają się z interesami jego urzędników:

且人臣有大罪，人主有大失，臣主之利與相異者也。何以明之哉？曰：主利在有能而任官，臣利在無能而得事；主利在有勞而爵祿，臣利在無功而富貴。⁵⁵
„Ponadto, jeżeli urzędnicy popełniają wielkie zbrodnie, a władca ma wiele wad, to ich interesy są odmienne. Skąd to wiadomo? Powiadam: Korzyść władcy leży w powoływaniu zdolnych na stanowiska urzędnicze. Korzyść urzędników jest w byciu powołanym, pomimo braku umiejętności. Władca dąży do wynagradzania osiągnięć i zasług, urzędnicy – do zdobycia bogactw i zaszczytów, pomimo braku zasług”.

Serdeczne relacje pomiędzy władcą i urzędnikami, do których tworzenia zachęcali Mencjusz i Konfucjusz, stanowiły zatem ideał niemożliwy do wprowadzenia w życie, a to ze względu na siłę warunkującą postępowanie każdego człowieka – pragnienie uzyskania korzyści. Zazwyczaj zdarzało się tak, że nie tylko władca był oszukiwany przez najbliższych doradców, ale do tego doradcy byli oszukiwani przez urzędników im podległych, którzy znajdowali się niżej w hierarchii:

凡姦臣皆欲順人主之心以取親幸之勢者也。是以主有所善，臣從而譽之；主有所憎，臣因而毀之。⁵⁶

⁵³ Slavoj Žižek, *Three Notes...*, s. 711.

⁵⁴ Peter R. Moody, *Han Fei...*, s. 15.

⁵⁵ Han Fei, 11. 孤憤 – *Gu Fen*, line 5.

⁵⁶ Han Fei, 14. 姦劫弑臣 – *Jian Jie Shi Chen*, line 1.

„Nikczemni urzędnicy chcą poznać pragnienia władcy, aby zdobyć jego zaufanie i stać się jego bliskimi doradcami. Z tego powodu chwalą to, co władca uważa za dobre i potępiają to, czego nienawidzi”.

故主必欺於上，而臣必重於下矣。⁵⁷

„Dlatego władca jest zawsze zwodzony [zajmując pozycję na szczycie], a ministrowie rosną w siłę [pod nim]”.

Uważano więc, iż osoby do tego powołane powinny realizować politykę suwerena bez gruntownego rozumienia poleceń, które otrzymały. Aspekt materialny regulacji był przez legistów lekceważony, jako że „złe prawo jest lepsze niż brak prawa”⁵⁸. Schneider podnosi jednak, iż „system prawny musiał opierać się na właściwej drodze, na *dao*, czy też na abstrakcyjnym pojmowaniu tego, co prawe”⁵⁹.

Filozofia legizmu stała się ideologią państwową za czasów dynastii Qin, dając początek i legitymizując prototalitarne państwo, które „narzuciło jeden rząd, jedną historię i jeden sposób myślenia” swym mieszkańcom.⁶⁰ Ów krwawy epizod w historii Chin szybko dobiegł jednak końca. W czasie panowania dynastii Han to konfucjanizm stał się oficjalnie ideologią panującą. Od tego czasu aż do roku 653, kiedy uchwalono Kodeks Tangowski, prawo przeszło proces „konfucjanizacji”, w rezultacie czego różnice pomiędzy *li* i *fa* uległy zatarcu⁶¹. Jednak idee legistyczne nigdy nie zostały całkowicie porzucone i „nadal dostarczały rządowi narzędzi i rozwiązań politycznych, podczas gdy konfucjanizm stanowić miał wzór idealnego porządku społecznego”.⁶² Najskuteczniejsi władcy w historii Państwa Środka rzadzili z wykorzystaniem metod legistycznych, oficjalnie promując jednak doktryny konfucjańskie.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania, należy podkreślić, iż pomimo wielu różnic, zarówno konfucjaniści, jak i legiści popierali autorytarne rządy jednostki i nie proponowali żadnych alternatywnych metod rządzenia pań-

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Jianfu Chen, *Chinese Law...*, s. 15.

⁵⁹ Henrique Schneider, *Legalism...*, s. 53.

⁶⁰ Jianfu Chen, *Chinese Law...*, s. 17.

⁶¹ Ibidem, s. 18.

⁶² Ibidem, s. 19.

stwem. Dlatego „stopień, w jakim tradycyjne prawo chińskie [...] wspierało hierarchię społeczną, a także wpływało na podporządkowywanie się przez obywatele władzy, sprawia, iż można określić je z tego względu mianem wyjątkowego”⁶³. Ograniczenia władzy państwowej nie były nigdy jasno zdefiniowane, podczas gdy obowiązek podporządkowania się jej odnosił się do wszystkich⁶⁴. Co więcej, nawet jeżeli niektórzy obywatele znajdujący się w uprzywilejowanej pozycji, na przykład wysocy rangą urzędnicy, mogli, do pewnego stopnia, wpływać na rozwój sytuacji politycznej w kraju, masy były właściwie całkowicie wyłączone z procesu sprawowania władzy.

Jak zostało wykazane, konfucjanizm i legizm proponują dwie znacznie się różniące koncepcje prawa i przypisują mu odmienne funkcje. Pierwsza z wymienionych szkół filozoficznych podkreśla znaczenie niepisanych norm zwyczajowych, „zasad współżycia społecznego” zawartych w *li*, podczas gdy „Szkoła Prawa” kładzie nacisk na prawo pozytywne, *fa*, wskazując, iż powinno być ono głównym źródłem norm zachowania. Nauczyciel z państwa Lu zdawał sobie sprawę z tego, iż „regulacja społeczeństwa poprzez prawo jest w zasadzie przedsięwzięciem o charakterze moralnym, a nie jedynie instrumentalnym”⁶⁵. Wynikało to z odmiennej wizji człowieka i jego miejsca w społeczności – myśliciele konfucjuszowscy postrzegali istotę ludzką jako część społeczności, powołaną do funkcjonowania w niej i zdolną do zrealizowania swego pełnego potencjału jedynie poprzez poświęcenie korzyści osobistych na rzecz dobra ogółu. Społeczeństwo stanowiło dla nich organiczną, złożoną całość zbudowaną na fundamencie wspólnej tradycji i historii. Całość tę należało za wszelką cenę chronić, aby zapewnić ciągłość starożytnego dziedzictwa. Legiści natomiast uważali, że człowiek to istota poszukująca przede wszystkim korzyści osobistych, a więc w gruncie rzeczy jedynie w ograniczonym stopniu powołana do życia w zbiorowości. Nie sądzili też, że w przeszłości ukryty jest klucz do zapewnienia państwu dostatniej przyszłości, ani że kultywowanie starożytnych obyczajów może doprowadzić do wymiernych korzyści.

Podczas gdy Konfucjusz i jego intelektualni spadkobiercy wyobrażali sobie społeczeństwo zhierarchizowane i zapewnijące swym członkom

⁶³ Stanley B. Lubman, *Bird In A Cage: Legal Reform In China After Mao*, Stanford 1996, s. 16.

⁶⁴ Ibidem, s. 17.

⁶⁵ Greer i Lim, *Tiong Piow LIM...*, s. 88.

szansę osobistego doskonalenia poprzez postępowanie w zgodzie z normami dającymi się wyinterpretować z zachowania władcy, Han Fei i inni legiści byli raczej pragmatykami, dostosowującymi metody działania do aktualnej sytuacji politycznej i podkreślającymi konieczność zapewnienia powszechności obowiązywania prawa a także bezstronności w procesie jego stosowania oraz zachęcającymi do wymierzania surowych kar. Stwierdzali ponadto, że nie należy spodziewać się po władcy, a tym bardziej wymagać od niego posiadania cnót osobistych.

Doktryna *lizhi* wymagała, by poddani internalizowali normy, a istotą doktryny *fazhi* był system zewnętrznych ograniczeń, nacisków i nagród. Kolejną ważną różnicą pomiędzy dwoma szkołami myśli było to, że konfucjaniści skłonni byli do gloryfikowania przeszłości. Próbowali oni odzyskać utraconą równowagę społeczną poprzez umacnianie tradycyjnego porządku społecznego, podczas gdy legiści pragnęli jak najpełniej wykorzystać terazniejszy potencjał państwa, aby zapewnić mu dostatnią i bezpieczną przyszłość, bez względu na środki konieczne do osiągnięcia tego celu⁶⁶.

Ów swoisty pragmatyzm widać doskonale w poniższym cytacie, który być może najlepiej wyjaśnia istotę myśli legistycznej:

是以聖人不期脩古，不法常可，論世之事，因為之備。⁶⁷

„Przeto mędrzec nie próbuje naśladować starożytnych, ni tworzyć praw uniwersalnych, a raczej baczy na sytuację jemu współczesną i stara się stawić jej czoła”.

Zarówno według konfucjanistów, jak i legistów głównymi funkcjami prawa powinny być: zaprowadzenie i utrzymanie porządku społecznego, służenie władcy jako efektywne narzędzie sprawowania rządów oraz ustanowienie i wykonywanie kar za łamanie norm mających swe źródło czy to w *li*, czy w *fa*.

Konfucjanizm oraz legizm podkreślały potrzebę podporządkowania się władzy, funkcjonowania w ramach hierarchii społecznej i konieczność ograniczenia wolności jednostki w imię dobra ogółu.

⁶⁶ Henrique Schneider, *Legalism...*, s. 49. Podobnym do *Hanfeizi* dziełem europejskim jest *Książę* Niccolo Machiavellego.

⁶⁷ Han Fei, 49. 五蠹 - *Wu Du*, wers 1.

Bibliografia

- Bai, Tongdong. *Preliminary Remarks: Han Fei Zi – First Modern Political Philosopher?*, "Journal of Chinese Philosophy", marzec 2011, nr 38.
- Chen Jianfu, *Chinese Law: Context and Transformation*, Leiden 2007.
- Duyvendak Jan Julius Lodewijk, *The Book of Lord Shang*, Chicago 1928.
- Goldin Paul R., *Persistent Misconceptions About Chinese 'Legalism'*, "Journal of Chinese Philosophy" marzec 2011, nr 38, wyd. 1.
- Greer Steven, *Tiong Piow LIM. Confucianism: Natural Law Chinese Style?*, "Ratio Juris" marzec 1998, nr 11.
- Han Fei. *Hanfeizi* [online]. Tekst wg wydania: 賴炎元 傳武光《新譯韓非子》. 三民書局, 2006. [Lài Yányuán, chuán zhuàn wǔguāng 《Xīnyì Hánfēizi》, SānmínShūjū] <http://ctext.org/hanfeizi> (dostęp: 27.02.2014 r.).
- Lubman, Stanley B. *Bird in a Cage: Legal Reform in China after Mao*, Stanford 1996.
- Ma Li, *A Comparison of the Legitimacy of Power Between Confucianist and Legalist Philosophies*, "Asian Philosophy" marzec 2000, nr 10.
- Moody Peter R., *Han Fei in His Context: Legalism on the Eve of the Qin Conquest*, "Journal of Chinese Philosophy", marzec 2011, nr 38.
- Schneider Henrique, *Legalism: Chinese-Style Constitutionalism?*, "Journal of Chinese Philosophy" marzec 2011, nr 38.
- Shang Yang, *Shangjunshu* [online]. Tekst wg edycji: J.J.L. Duyvendak, *The Book of Lord Shang*, 1928. <http://ctext.org/shang-jun-shu> (dostęp: 27.02.2014 r.).
- Sima Qian, *Shiji* [online]. <http://ctext.org/shiji> (dostęp: 8.05.2014 r.).
- Sima Tan, *Lunliujiayaozhi* [online]. <http://mx.nthu.edu.tw/~ptchu/courses/xunzi/012.html> (dostęp: 27.02.2014 r.).
- Tin-bor Hui, *Victoria. How China Was Ruled*, "American Interest" marzec-kwiecień 2008, nr 8.
- Žižek Slavoj, *Three Notes on China: Past and Present*, "Positions" zima 2011, nr 19.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Adriana Pogoda-Kołodziejak

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

Terroryzm i wojna sprawiedliwa Josepha Ratzingera

Terrorism and righteous war according to Joseph Ratzinger

Abstrakt: Według chrześcijańskich teologów wojna jest skutkiem grzechu ludzkiego. Tak samo jak Kościół poucza wiernych, jak zwalczać grzech i jego skutki, tak też do jego zadań należy pouczanie, jak zapobiegać wojnie i jej unikać, ukazując jednocześnie warunki, w jakich jest ona możliwa. Czym jest terroryzm a czym wojna sprawiedliwa według Kardynała Josepha Ratzingera? Chrześcijaństwo głoszące szacunek i miłość wobec ludzi zderza się z hasłem „świętej wojny” głoszonym przez islamskich ekstremistów. Człowiek ma prawo do słusznej obrony i stawia sobie pytanie o to, w jaki sposób ma reagować na skierowaną ku niemu przemoc i agresję. Kardynał Joseph Ratzinger stara się zgodnie z myślą Kościoła wskazywać drogi poszukiwania, by terroryzm nie doprowadził do zniszczenia cywilizacji.

Abstract: According to Christian theologians, war is a result of the human sin. Just like the Church teaches the believers how to fight the sin and its results, one of its tasks is also to advise how to prevent and avoid the war by showing conditions under which it may break out. What is terrorism and what is a righteous war according to cardinal Joseph Ratzinger? The Christian idea of respect and love towards people collides with the idea of “holy war” which is proclaimed by the Islamic extremists. A human has the right to righteous defence and he might ask himself in what way should he react to violence and aggression aimed towards him. In line with the Church’s ideas, Cardinal Joseph Ratzinger aims to point out the ways of searching for solution which would prevent the destruction of civilization by terrorism.

Słowa kluczowe: Joseph Ratzinger, terroryzm, wojna sprawiedliwa, chrześcijaństwo, kościół

Keywords: terrorism, just war, Christianity, the Church

„Piąte przykazanie zakazuje dobrowolnego niszczenia życia ludzkiego. Z powodu zła i niesprawiedliwości, jakie pociąga za sobą wszelka wojna, Kościół usilnie wzywa wszystkich do modlitwy i działania, by dobroć Boża uwolniła nas od wiecznego zniewolenia przez wojnę”¹.

Wojna to przeciwieństwo pokoju. Takie proste i oczywiste stwierdzenie nie wywołuje w ludziach żadnych uczuć. Po prostu przyjmują je za pewnik. Wojna jest zjawiskiem niepożądanym, gdyż żaden człowiek w głębi duszy jej nie chce. Jest czymś, co burzy spokój jednostki mającej wpływ na daną społeczność. To wszystko jest dla nas oczywiste. W chrześcijaństwie mamy do czynienia z dwiema postawami wobec wojny, które są w pełni przeciwstawne: z chrześcijańskim pacyfizmem oraz z wojną sprawiedliwą.

Chrześcijański pacyfizm, nurt, który potępia wojnę w imię wierności *Ewangelii*, jest wynikiem pouczenia Chrystusa w Kazaniu na Górze „Słyszeliście, że powiedziano: Oko za oko i ząb za ząb! A Ja wam powiadam: Nie stawiajcie oporu złemu. Lecz jeśli cię kto uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi!”². Choć pacyfizm nigdy nie miał poparcia władz Kościoła katolickiego, funkcjonuje na przestrzeni wieków aż do dnia dzisiejszego³.

Pojęcie wojny sprawiedliwej – *bellum iustum*, z którym spotykamy się już u Cycerona w jego dziełach *De officiis* i *Republica*⁴, daje możliwość uznania wojny za moralnie dozwoloną, ale to św. Augustyn dał podstawę dla późniejszej doktryny Kościoła dotyczącej użycia siły w życiu publicznym⁵.

¹ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, KKK 2307.

² Mt. 5, 38-39, wszystkie cytaty z Pisma Świętego pochodzą z *Biblii Tysiąclecia*, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań-Warszawa 1990.

³ Pacyfizm chrześcijański był głoszony już w średniowieczu przez, np. braci czeskich, waldensów czy sekty heretyckie czasów nowożytnych: braci polskich, menonitów, zob.: Z. Kuderowicz, *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, Białystok 1995, s. 169.

⁴ J. Pałucki, *Słowo wstępne*, [w:] *Wojna – sprawiedliwa? Przesłanie moralne kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003, s. 17–25, s. 18.

⁵ *Ibidem*, s. 23; św. Augustyn „stwierdza, że wojna sama w sobie nie jest ani dobra, ani zła. O jej ocenie moralnej decyduje motyw, którym kierują się walczący”, T. Płaski, *Sprawiedliwa wojna i pokój w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „Studia Warmińskie” t. 41/42, (2004–2005), s. 339–364, 344.

Powołując się na hiszpańskiego teologa Franciszka Suareza⁶, aby wojnę uznać za sprawiedliwą, powinny zostać spełnione określone warunki: musi być prowadzona przez prawomocną władzę państwową w imię przywrócenia pokoju i poprzedzona próbą pokojowego rozwiązania konfliktu, być wojną obronną, która nie może się przerodzić w agresję, mieć szansę zwycięstwa i muszą być w niej zachowane zasady walki honorowej⁷. Czynniki te zezwalały chrześcijanom na przestrzeni wieków na udział w działaniach wojennych i przeciwstawianie się pacyfizmowi jako postawie niezyciowej i utopijnej. To wyobrażenie wojny sprawiedliwej przetrwało aż do XX w. W 1963 r. papież Jan XXIII wydał encyklikę *Pacem in terris*, pod której wpływem Kościół katolicki próbował się wycofać „z doktryny wojny sprawiedliwej na rzecz postulatu eliminacji moralnego potępienia wszelkiej wojny. [...] ograniczenie miana wojny sprawiedliwej wyłącznie do obrony przed napaścią”⁸. Obecnie w katolickiej filozofii wojny pojęcie wojny sprawiedliwej zostało wyparte przez poszukiwanie warunków dla budowania pokoju.

Według chrześcijańskich teologów wojna jest skutkiem grzechu ludzkiego⁹. Tak samo jak Kościół poucza wiernych, jak zwalczać grzech i jego skutki, tak też do jego zadań należy pouczanie, jak zapobiegać wojnie i jej unikać, ukazując jednocześnie warunki, w jakich jest ona możliwa. O tym pisze angielski jezuita Charles Plater¹⁰, który zwraca również uwagę na wojny religijne będące z gruntu niesprawiedliwymi. Kościół katolicki wycofał się z prowadzenia takich wojen, widząc w nich niewłaściwy środek krzewienia wiary.

Dziś również możemy dyskutować na temat pojęcia wojny sprawiedliwej w stosunku do nowego rodzaju wojny, jakim jest terroryzm – którego podstaw niektórzy upatrują w wojnie religijnej – często określanej mianem „świętej wojny”, czyli prowadzonej w celu krzewienia wiary. Terroryzm to

⁶ Franciszek Suarez był hiszpańskim jezuitą żyjącym w latach 1548–1617 i reprezentantem późnej scholastyki. Jest autorem dzieł poświęconych nauce o łasce i prawie, zob.: *Der Brockhaus in drei Bänden*, Bd. 3: PAI-Z, Leipzig 2006, s. 492.

⁷ Z. Kuderowicz, *Filozofia o szansach pokoju...*, s. 170; zob. również [w:] *Katechizm Kościoła Katolickiego*, KKK 2309.

⁸ Z. Kuderowicz, *Filozofia o szansach pokoju...*, s. 176.

⁹ Zob. KDK 78: „Ludziom, o ile są grzeszni, zagraża niebezpieczeństwo wojny i aż do nadejścia Chrystusa będzie zagrażać; o ile natomiast zespoleni w miłości przewyciężają grzech, to i gwałty są przewyciężane, aż do wypełnienia słowa: »przekują miecze na lemieszce, a włócznie swoje na sierpy. Nie podniesie naród przeciw narodowi miecza ani się ćwiczyć będą dalej ku bitwie« (Iz 2, 4)”.

¹⁰ Więcej na ten temat: Ch. Plater, *A Primer of Peace and War. The Principles of International Morality*, London, New York 1915.

rodzaj wojny bez określonych frontów, mogącej wybuchnąć w każdym miejscu, naruszający prawa i zwyczaje wojenne. Nie ma w nim miejsca na rozróżnienie między ludnością cywilną a walczącymi¹¹. Terroryzm jest zjawiskiem polityczno-ideologicznym, różnie interpretowanym przez poszczególne państwa. Dla jednych jest to usprawiedliwiona bohaterska walka narodowowyzwoleńcza, a dla innych akt terroru krwawych bestii¹².

Czym jest terroryzm według jednego z najbardziej znanych teologów naszych czasów, jakim jest kardynał Joseph Ratzinger? Według niego można śmiało powiedzieć, że punktem wyjścia dla terroryzmu jest rodzaj protestu przeciwko rzeczywistości i pragnienie lepszego świata, co jest bardzo subiektywne, gdyż każda próba zmuszenia świata do funkcjonowania według mojego ja, pomijając inne jednostki, jest postawą moralnie złą. „Terroryzm w swych początkach był religijnym entuzjazmem, któremu nadano nowy, ziemski kierunek, mesjańskim oczekiwaniem przekształconym w polityczny fanatyzm”¹³. Zachwiana została wiara w to, co pozaziemskie, wiara w Boga, ale pozostały jego obietnice, których wypełnienia człowiek pomimo braku wiary nadal się domagał. Pustka duchowa spowodowała bezwarunkowe dążenie do życia bez granic i zapewnianie sobie szczęścia często kosztem innych ludzi. Mesjanizm został osadzony w ziemskiej rzeczywistości, co doprowadziło do bezwarunkowości podejmowanych czynów, w których człowiek stał się narzędziem kłamstwa. W swoim wykładzie na uniwersytecie w Ratyźbonie 12 września 2006 r. już jako papież Benedykt XVI Joseph Ratzinger odwołał się do słów cesarza Manuela II: „Bóg nie ma upodobania we krwi [...] a działanie inne niż zgodne z rozumem jest sprzeczne z naturą Boga. Wiara jest owocem duszy, a nie ciała. Kto zatem chce doprowadzić kogoś do wiary, musi umieć dobrze przemawiać i poprawnie rozumować, a nie uciekać się do przemocy i gróźb [...]”¹⁴. Papież rozróżnia dwie typolo-

¹¹ R. Czekalski, *Aktualność warunków wojny sprawiedliwej, Seminare. Poszukiwania naukowe*, red. H. Stawniak, t. 30, Kraków–Piła–Warszawa–Wrocław 2011, s. 131–146, 139.

https://www.google.pl/?gws_rd=ssl#q=aktualno%C5%9B%C4%87+warunk%C3%B3w+wojny+sprawiedliwej+czekalski, (dostęp: 15.03.2016).

¹² W. Bar OFMConv., *Współczesne oblicza wojny i terroryzmu*, [w:] *Wojna – sprawiedliwa? Przesłanie moralne kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003, s. 27–52, 36.

¹³ J. Ratzinger, *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, Kraków 2005, s. 17.

¹⁴ *Wiara i przemoc*. Fragment wykładu na uniwersytecie w Ratyźbonie z 12 września 2006 r., [w:] *Benedykt XVI w rozmowie z Peterem Seewaldem, Światłość świata. Papież, Kościół i znaki czasu*, Kraków 2011, s. 196–197. Wykład ten wywołał wielkie poruszenie w świecie muzułmańskim. Papież Benedykt XVI uważa, że jego słowa należy

gie nowych form przemocy, różniące się od siebie motywacją. Pierwszą jest terroryzm, w którym zniszczenie nieprzyjaciela usprawiedliwia każdą formę przemocy. Niestety, często motywowany jest religią, co powoduje, że jawi się ona w tej sytuacji jako przyczyna przemocy, co absolutnie nie jest jej naturą, a jedynie prowadzącym ją do destrukcji wypaczeniem. Drugą typologią przemocy według Ratzingera jest negacja istnienia Boga, czego konsekwencją jest brak człowieczeństwa. Przeciwnicy Boga upatrują w religii pierwszorzędnego źródła przemocy i nawołują do jej zniszczenia. „Jednak »nie« w odniesieniu do Boga wytworzyło okrucieństwo i przemoc bez miary, które stały się możliwe tylko dlatego, że człowiek nie uznawał już żadnej normy i żadnego sędziego nad sobą, lecz przyjmował za normę jedynie siebie samego”¹⁵. Jest to często wynik narzuconego przez państwo ateizmu, a także „dekadencja” człowieka, która w sposób niebezpieczny dokonuje w nim zmian duchowych. Należy też pamiętać, że Bóg nie jest własnością wyznawców religii, która upoważnia ich do czynienia przemocy.

Wojna według Kardynała to brak prawa międzynarodowego, które skutecznie porządkuje nie tylko dane państwo, lecz jednocześnie staje się obowiązującą miarą wśród wszystkich narodów. Musi istnieć prawo, które będzie zawierało wspólnie uznane przez wszystkie państwa treści. „Prawo, które nie może się samo udokumentować, ukazuje się jako samowola, a to, co zostaje, to przemoc [...]”¹⁶, to terroryzm. Umieędzynarodowiony terroryzm to nic innego jak brutalna przemoc pogardzająca ludźmi.

Nie ma zgody na zabijanie. Jest to oczywiste, gdyż tylko Bóg może rozporządzać ludzkim życiem, dlatego też piąte przykazanie brzmi: „Nie będziesz zabijał”. „Niewątpliwie, w każdym człowieku obecna jest pierwotna oczywistość, że nie wolno zabijać. [...] Ale jak widzimy, w przypadkach granicznych ta intuicja staje się coraz mniej wyraźna. [...] Pojawia się pokusa utylitaryzmu. Chcemy wybierać, komu pozwolimy przeżyć, a komu nie, ponieważ byłby zawadą dla naszej wolności i samorealizacji”¹⁷. Chrześcija-

traktować jako wywód akademicki i nie wrywać ich z kontekstu ani nie odnosić do polityki. „Cytując tekst cesarza Manuela II, zamierzałem jedynie uwydatnić istotny związek między wiarą a rozumem. W tym zagadnieniu zgadzam się z Manuelem II, ale nie podpisuję się pod jego polemiką”, *ibidem*.

¹⁵ „Zagrożeniem dla pokoju jest antyreligia”: przemówienie Benedykta XVI w Asyżu, „Pedagogia Ojcostwa Katolicki Przegląd Społeczno-Pedagogiczny” nr 2, 2012, s. 20–23.

¹⁶ J. Ratzinger, *Czas przemian w Europie...*, s. 42.

¹⁷ P. Seewald, *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach, z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald*, przekł. G. Sowiński, Kraków 2001, s. 158.

nin ma obowiązek chronienia własnego życia, z którego może zrezygnować jedynie wtedy, gdy oddaje je za życie innego człowieka.

Chrześcijaństwo głoszące szacunek i miłość wobec ludzi, co powinno wpłynąć na ograniczenie agresji i gwałtu, zostaje poddane wielkiej próbie, gdyż zderza się z hasłem „świętej wojny” głoszonym przez islamskich ekstremistów. A przecież islam i chrześcijaństwo łączy tak wiele: „nauczanie o powszechnym sądzie i zbawieniu przez suwerenną decyzję Boga, o gatunkowym pokrewieństwie wszystkich ludzi, o czynach ludzkich odgradzających człowieka od Boga”¹⁸. W judaizmie, chrześcijaństwie i islamie nie ma pojęcia „boga wojny”, wszystkie te religie zaś mówią o Bogu Pokoju. Niestety, islam, który kształtował się w atmosferze wojny, nosi w sobie teologiczne jej uzasadnienie¹⁹.

Kardynał Ratzinger zwraca uwagę na wzajemne porównywanie się chrześcijaństwa i islamu oraz stwierdzenie, że świat zachodni jest lepszy od islamskiego, „Zachód jest lepszy od islamu [...], demokracja lepsza od teokracji, demokratyczna konstytucja lepsza niż szariat, parlamentarna decyzja lepsza niż sura, społeczeństwo obywatelskie lepsze niż umma, wyrok niezależnego sądu lepszy niż fatwa, prawo mieszczańskie lepsze niż dhimmi itd., należy zatem zwalczać islam”²⁰ (tłum. A.P.K). Jest on przeciwny wszelkim porównaniom i ocenom, które powstają po stronie zarówno Zachodu, jak i islamu, gdyż powodują jedynie narastanie konfliktu oraz prowadzą do nowych aktów terroru. Oczywiście nakłania on obydwie strony do wzajemnej akceptacji i prowadzenia dialogu. Nie można powiedzieć, że nie ma to miejsca, lecz niestety ekstremizm islamski prowadzi z całym światem nową wojnę, wojnę terrorystyczną. Kardynał Ratzinger zwraca jednocześnie uwagę na pojęcie fundamentalizmu, które gdy powstało w Ameryce w XIX w., zwrócone było przeciwko „ewolucjonizmowi i krytyce biblijnej i poprzez obronę absolutnej nieomyślności Pisma Świętego próbował dać, w opozycji

¹⁸ J.T. Maciuszko, *Cywilizacja gwałtu czy cywilizacja wspólnoty ludzkiej? – odpowiedź religii*, [w:] *Religie o drogach pokoju i bezdrożach wojny*, red. E. Sakowicz, Lublin 1995, s. 79–90, 86.

¹⁹ T. Płaski, *Sprawiedliwa wojna i pokój...*, s. 342.

²⁰ „der Westen sei besser als der Islam [...], Demokratie besser als Theokratie, eine freiheitliche Verfassung besser als die Sharia, eine parlamentarische Entscheidung besser als eine Sura, eine Zivilgesellschaft besser als Umma, das Urteil eines unabhängigen Gerichts besser als eine Fatwa, ein Bürgerrecht besser als die Dhimma usw., man den Islam bekämpfen müsse”. M. Pera, *Der Relativismus, das Christentum und der Westen*, [w:] M. Pera, J. Ratzinger, *Ohne Wurzeln. Der Relativismus und die Krise der europäischen Kultur*, Augsburg 2005, s. 10–60, 19.

do obu, mocny chrześcijański fundament”²¹. Fundamentalizm sam w sobie oznacza mocne przekonania, w dzisiejszym świecie zaś lepsze od fundamentu stały się wątpliwości oraz walka z tym, co już ustalone i pewne. Nie jest dobrze, że właśnie to słowo nabrało znaczenia pejoratywnego, gdyż każda religia ma swój fundament, który powinna głosić i pielęgnować. „Zrobiono z tego hasła zbyt prosty klucz, przez który można podzielić świat na dwie połowy, dobrą i złą”²². Kardynał twierdzi, że nie można ekstremistów islamskich i terroryzmu utożsamiać z religią muzułmańską i należy prowadzić dialog, co w tym przypadku jest bardzo trudne, gdyż nikt nie wypowie się w imieniu całego islamu, który ma tak wiele odłamów. Dialog może odbywać się jedynie z konkretnym odłamek islamu²³.

Ewangelia wzywa do miłowania nieprzyjaciół²⁴, porzucenia drogi przemocy i odwetu, co nie oznacza ani zgody, ani obojętności na zło. Człowiek ma prawo do słusznej obrony i stawia sobie pytanie o to, w jaki sposób ma reagować na skierowaną ku niemu przemoc i agresję. Dziś możemy śmiało mówić o pewnym paradoksie wyrażającym się w postawach ludzkich. Dobrzy to ci, którzy chcą pokoju, źli pragną wojny. Lecz często ci zwolennicy pokoju godzą się z niesprawiedliwością, są obojętni na los innych ludzi, co daje pewnego rodzaju przyzwolenie na przemoc wobec innych²⁵.

Ratzinger odwołuje się do pojęcia wojny sprawiedliwej, która może być podjęta jedynie z kryteriami moralnymi mającymi na względzie pokój i powinna się odnosić tylko do systemów niesprawiedliwych. Kardynał stwierdza, że wojna przeciwko III Rzeszy była wojną sprawiedliwą, która przyniosła korzyść również Niemcom, a więc ludziom, przeciwko którym była prowadzona, gdyż przywrócone zostały prawo i wolność. Kościół nie wyklucza możliwości zbrojnej interwencji lub zastosowania siły jako racji ostatecznej, lecz jednocześnie zaznacza, że nawet jeśli owa siła użyta była

²¹ J. Ratzinger, *Czas przemian w Europie...*, s. 152.

²² Ibidem, s. 153.

²³ J. Ratzinger, *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci*, Kraków 1997, s. 209.

²⁴ Zob. np.: Rz 12, 17-21 „Jeżeli jest to możliwe, jeśli to od was zależy, życie w zgodzie ze wszystkimi ludźmi! Umiłowani, nie wymierzajcie sami sobie sprawiedliwości, lecz pozostawcie to pomście [Bożej]! Napisano bowiem: *Do Mnie należy pomsta, Ja wymierzę zapłatę* – mówi Pan – ale: *Jeżeli nieprzyjaciel twój cierpi głód – nakarm go. Jeżeli pragnie – napój go!* [...] Nie daj się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwyciężaj!”; lub: Mt 5, 43-48 „[...] Miłujcie wszystkich waszych nieprzyjaciół i módlcie się za tych, którzy was prześladowają [...]”.

²⁵ J. Nagórny, *Prawo do słusznej obrony*, [w:] *Wojna – sprawiedliwa? Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003, s. 53-102, 59-60.

w słusznej sprawie, to nie jest ona w stanie naprawić zła²⁶. Człowiek nie może być bierny względem zła, musi wyrażać sprzeciw, który jednak sam z siebie nie może być uzasadnieniem dla użycia siły. Użycie siły w przypadku chrześcijanina rodzi problem natury moralnej, ale „[m]iłość samego siebie pozostaje podstawową zasadą moralności. Jest zatem uprawnione domaganie się przestrzegania własnego prawa do życia. Kto broni swojego życia, nie jest winny zabójstwa, nawet jeśli jest zmuszony zadać swemu napastnikowi śmiertelny cios”²⁷. Ale ta sytuacja dotyczy aktualnej napaści, wojna zaś to działania planowane i przeprowadzane w czasie. Często można więc pomylić wojnę sprawiedliwą z zemstą. I tu działa ta sama zasada, jaka funkcjonuje w przypadku obrony koniecznej: jeśli nie zabiję agresora, to obrona nie będzie skuteczna. Można więc ją podjąć, pod warunkiem że zgodnie z Konstytucją duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* Soboru Watykańskiego II podejmującym działania wojenne państwu zabrakło już środków pokojowych²⁸. W dokumentach soborowych nie ma pojęcia „wojna sprawiedliwa”, ale pojawia się pojęcie „wojny totalnej” i wyścigu zbrojeń, które w pełni zasługują na potępienie.

Terroryzm to cywilizacja śmierci, która uwłacza godności ludzkiej. Niestety, jest ona często wspierana przez różne państwa w sposób mniej lub bardziej oficjalny. I tu nasuwa się pytanie: czy wojna skierowana przeciwko takiemu państwu jest wojną sprawiedliwą? Pozostawię to pytanie otwartym, gdyż trudno jest na nie odpowiedzieć zarówno naukowcom, wojskowym, politykom, jak i etykom katolickim. Zdania są podzielone. Kardynał Ratzinger także nie odpowiada na to pytanie, ale stara się zgodnie z myślą Kościoła wskazywać drogi poszukiwania, by terroryzm nie doprowadził do zniszczenia cywilizacji. Trzeba poznać przyczyny terroryzmu i je zwalczać. „Nie ma terroryzmu tam, gdzie ludzie mają odpowiednie warunki życia, gdzie istnieje sprawiedliwość społeczna, równość społeczna i respektowane są podstawowe prawa człowieka”²⁹. Dzisiaj nie boimy się wielkiego konfliktu, ale czujemy strach przed wszechobecnym terroryzmem, który może pogrozić świat w wielkim chaosie poza jakimkolwiek ładem politycznym.

²⁶ J. Ratzinger, *Kościół – ekumenizm – polityka*, Poznań–Warszawa 1990, s. 301.

²⁷ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, KKK 2264.

²⁸ Por. KDK 79, „Póki zaś będzie istniało niebezpieczeństwo wojny, a równocześnie brakować będzie międzynarodowej władzy posiadającej niezbędne kompetencje i wyposażonej w odpowiednią siłę, póty rządowi nie można zaprzeczać prawa do koniecznej obrony, byle wyczerpały wpieryw wszystkie środki pokojowych rokowań”, http://www.nonpossumus.pl/encykliki/sobor_II/gaudium_et_spes/I.php, (dostęp: 08.04.2016).

²⁹ R. Czekalski, *Aktualność warunków wojny...*, s. 141.

I tu należy zwrócić uwagę na to, że w Europie religia jest dzisiaj uważana za relikw przesłości, człowiek myśli, że jest samowystarczalny i nie potrzebuje Boga w swoim działaniu. „Dzisiejszy człowiek nie pojmuje tego po prostu, że krew Chrystusa na krzyżu jest zadośćuczynieniem za grzechy. To wielkie i prawdziwe formuły, na które jednak nie ma już miejsca w naszej strukturze myślenia i w naszym obrazie świata. Musimy na przykład ponownie zrozumieć, że zło domaga się rzeczywistego przepracowania. Nie można go po prostu odsunąć albo zapomnieć. Musi być przepracowane i przeobrażone od wewnątrz”³⁰. Eliminacja religii w Europie, zamykania jej w granicach, spychania jedynie do sfery prywatnej, narastający laicyzm mają być przejawem postępu, drogą do wolności i tolerancji. Jedną z podstaw terroryzmu jest fanatyzm religijny, co powoduje, że ludzie bojąc się go, zaczynają atakować inną religię, tę najbliższą Europie, a więc chrześcijaństwo. Nasza cywilizacja staje się cywilizacją świecką niszczącą swój własny fundament. W imię tolerancji przestajemy pielęgnować własne tradycje, o które tak bardzo dba islam. Należy pamiętać, że terroryzm jest mocno potępiany przez Kościół, a obrona przed nim jest obroną uprawnioną, gdyż terroryzm jest przestępstwem przeciwko ludzkości.

Bibliografia

- Bar W. OFMConv., *Współczesne oblicza wojny i terroryzmu*, [w:] *Wojna – sprawiedliwa? Przesłanie moralne kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003, s. 27–52.
- Biblia Tysiąclecia*, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań–Warszawa 1990.
- Der Brockhaus in drei Bänden*, Leipzig 2006.
- Czekalski R., *Aktualność warunków wojny sprawiedliwej*, [w:] *„Seminare. Poszukiwania naukowe”*, red. H. Stawniak, t. 30, Kraków–Piła–Warszawa–Wrocław 2011, s. 131–146.
https://www.google.pl/?gws_rd=ssl#q=aktualno%C5%9B%C4%87+warunk%C3%B3w+wojny+sprawiedliwej+czekalski, (dostęp: 15.03.2016).
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- Kuderowicz Z., *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, Białystok 1995.
- Maciuszko J.T., *Cywilizacja gwałtu czy cywilizacja wspólnoty ludzkiej? – odpowiedź religii*, [w:] *Religie o drogach pokoju i bezdrożach wojny*, red. E. Sakowicz, Lublin 1995.
- Nagórny J., *Prawo do słusznej obrony*, [w:] *Wojna – sprawiedliwa? Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2003.

³⁰ Benedykt XVI w rozmowie..., s. 145.

- Pałucki J., *Słowo wstępne*, [w:] *Wojna – sprawiedliwa? Przestanie moralne kościoła*, red. Nagórny J., M. Pokrywka, Lublin 2003.
- Plater Ch., *A Primer of Peace and War. The Principles of International Morality*, London-New York 1915.
- Płaski T., *Sprawiedliwa wojna i pokój w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „*Studia Warmińskie*” t. 41/42, (2004–2005), s. 339–364.
- Pera M., *Der Relativismus, das Christentum und der Westen*, [w:], M. Pera, J. Ratzinger, *Ohne Wurzeln. Der Relativismus und die Krise der europäischen Kultur*, Augsburg 2005.
- Ratzinger J., *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, Kraków 2005.
- Ratzinger J., *Kościół – ekumenizm – polityka*, Poznań–Warszawa 1990.
- Ratzinger J., *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przelocie tysiącleci*, Kraków 1997.
- Seewald P., *Benedykt XVI w rozmowie z Peterem Seewaldem, Światłość świata. Papież, Kościół i znaki czasu*, Kraków 2011.
- Seewald P., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach, z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald*, Kraków 2001.
- „Zagrożeniem dla pokoju jest antyreligia”: *przemówienie Benedykta XVI w Asyżu*, „*Pedagogia Ojcostwa Katolicki Przegląd Społeczno-Pedagogiczny*” nr 2, 2012.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Алишер Расулев

Ташкентский государственный экономический университет

Узбекистан: приоритеты и новые вызовы финансовой системы

Uzbekistan: priorities and challenges
of the financial system

Uzbekistan: priorytety i nowe wyzwania
systemu finansowego

Аннотация: Глобальные тенденции свидетельствуют: связь между финансами и экономическим ростом не является линейной. С макроэкономической точки зрения банковский сектор и рынок ценных бумаг являются взаимодополняющими элементами финансовой системы. В статье рассмотрены банковский и фондовый сегменты финансового рынка Узбекистана.

Abstract: Global trends show: the relationship between finance and economic growth is not linear. From a macroeconomic point of view of the banking sector and stock market are complementary elements of the financial system. The article deals with banking and stock segments of the financial market of Uzbekistan.

Abstrakt: Globalne tendencje świadczą o nielinearności związku pomiędzy finansami i wzrostem ekonomicznym. Z makroekonomicznego punktu widzenia sektor bankowy i rynek papierów wartościowych stanowią wzajemnie uzupełniające się elementy systemu finansowego. W artykule poddano analizie bankowy i giełdowy segment rynku finansowego Uzbekistanu.

Ключевые слова: Источники финансирования инноваций, банковская система, рынок капитала, рынок ценных бумаг, экономический рост

Keywords: sources of innovation financing, the banking system and the capital market, securities market, economic growth

Słowa kluczowe: źródła finansowania innowacji, system bankowy, rynek kapitałowy, rynek papierów wartościowych, wzrost ekonomiczny

Глобальные тенденции

В настоящее время во всем мире экономика все еще борется с неблагоприятными последствиями финансового кризиса. Средняя потеря потенциального объема производства в результате финансового кризиса, по оценкам, составила 8,4%. Кризисы уменьшают объемы функционирующего в экономике капитала – и процесс восстановления экономического роста при помощи инвестиций занимает много времени. Ограниченный объем кредитных ресурсов в условиях финансового кризиса может привести к появлению неэффективного капитала. Инвестиции в инновации откладываются. Это сжимает потенциал производства и производительности труда, тем самым замедляя долгосрочный рост в перспективе.

Для того, чтобы ослабить негативные последствия финансового кризиса на рост были разработаны многие новые правила. На международном уровне регулирование глобально значимых финансовых институтов остается в центре внимания. В Европе созданный недавно Союз рынков капитала занимает видное место¹. Кризисные явления в Европейском Союзе и в рамках Европейского Валютного Союза в 2009–2011 гг. в основном затронули банковскую систему стран-членов. В ЕС в отличие от США компании практически полностью полагаются на получение банковских кредитов для финансирования своей деятельности. В США же активно используется привлечение средств на фондовых рынках. Цель создания Союза рынков капитала вполне ясна

¹ 30 сентября 2015 года Европейская Комиссия опубликовала «План действий по строительству Союза рынков капитала» (Action Plan on Building a Capital Markets Union), который должен быть реализован к 2019 году.

– существенное снижение роли банков в финансировании реального сектора экономики и повышение привлекательности фондовых рынков для малых и средних предприятий. Однако есть опасения, что устанавливаемая нормативная система становится слишком сложной и, следовательно, менее прозрачной. Это делает необходимым сосредоточиться на ключевых принципах государственной регуляторной реформы в финансовой сфере.

Существует несколько ключевых вопросов:

- Что из себя представляют отношения между финансами и экономическим ростом?
- В действительности ли стабильные финансовые системы способствуют стабильному экономическому росту?

Чтобы ответить на эти вопросы, можно опереться на большой объем эмпирических и теоретических доказательств.

Начнем с выяснения связи между финансовым развитием и экономическим ростом. В 1990-х годах, было широко распространено мнение, что финансовое развитие способствует экономическому росту. Развитые финансовые секторы стимулируют предпринимательство, инновации, инвестиции и производительность. Многие из этих полезных особенностей финансовых рынков возникают через доленое финансирование (т.е. выпуск ценных бумаг). Через финансовый капитал предприятия, например, новые стартапы получают не только финансовые ресурсы, но и управленческий опыт. Тем не менее, в большинстве академических и политических дебатов финансовое развитие, как правило, было связано с получением кредитов при посредничестве банковской системы. И эмпирические исследования подтверждали тезис о том, что страны с более крупными банковскими системами имели более динамичный экономический рост.

Тем не менее, финансовый кризис поднял важный вопрос о том, что все большее расширение финансового сектора, возможно, даже мешает экономическому росту. Или, образно говоря, банковский кредит схож с потоком воды. Вода, конечно, необходима для жизни, но когда ее слишком много, и поток стремительно нарастает, это может привести к наводнению и даже цунами.

Последние эмпирические данные показывают, что на самом деле связь между финансами и экономическим ростом не является линей-

ной. В странах со средним уровнем дохода, развитие финансового сектора оказывает положительное воздействие на экономический рост. В странах с высоким уровнем дохода, дополнительный рост в финансовом секторе может оказать отрицательное воздействие на экономический рост.

Следовательно, нет такого понятия как «оптимальный» размер финансового сектора для всех стран. И усилия политики должны быть направлены на обеспечение правильных институциональных рамок и стимулов для финансового сектора. Цель – ограничение рисков.

Остановимся на механизмах функционирования современной банковской системы. В 2009 году Пол Кругман придумал термин «банковский застой» для описания основной функции банков – прием вкладов населения и предоставлении корпоративных кредитов. Банки очень долго выполняли свою роль по финансированию предпринимательства и появлению новых фирм, которая приводила к положительной динамике в деятельности фирм и в последствии к появлению инноваций. Возникает вопрос: почему, в какой-то момент банковскому сектору далее не удается поддерживать экономический рост.

Первое объяснение связано со структурой деятельности банков индустриально развитых стран. Среди быстрорастущих банков бизнес стремится смещаться в сторону деятельности, связанной с получением непроцентных доходов. Банки, как правило, полагаются на оптовое финансирование вместо депозитного. Банки больше не выполняют свою традиционную роль, принимая вклады и предоставляя кредиты в реальный сектор экономики. Когда стабильность на рынках падает, банки с высокой долей фондирования кредитов находятся в худшем положении и им приходится урезать кредитный портфель в большей степени.

Второе объяснение связано с разницей между потребительскими и коммерческими (корпоративными) кредитами. В целом кредитный канал банковского финансирования более тесно связан с финансированием инвестиций и инноваций. Тем не менее, по мере развития страны и достижения предельной производительности в отраслях экономики, расширение кредитования реального сектора становится все более трудным с точки зрения стимулирования дальнейшего экономического роста. Более того, очень часто банковское кредитование домаш-

них хозяйств по сравнению с кредитованием корпоративного сектора связано для банков с негативными последствиями для роста их бизнеса.

Третье объяснение основано на структуре занятости в финансовом секторе. В США в финансовом секторе работают высококвалифицированные специалисты, которых привлекает высокая, по сравнению с промышленностью, заработная плата, особенно в последние 30 лет. Сегодня финансовый сектор теряет свою привлекательность как вид деятельности, также как падает и оплата по отношению к остальной части частного сектора.

Все эти факторы – изменения в структуре банковского финансирования, в банковских активах и в квалификации состава банкиров – помогают объяснить, почему финансовый сектор может в какой-то момент становиться оторванными от реальной экономики. Замечено, что финансовые системы, построенные на более справедливых основах, а не долговой форме, по своей природе более стабильны. В связи с этим возникает вопрос: какой баланс между банковским и рыночным финансированием является наиболее благоприятным для роста? Этот вопрос не является новым. В начале 1990-х годов, например, страны Восточной Европы и бывшего Советского Союза должны были решить, следует ли им выбирать банк-ориентированную или рыночно-ориентированную финансовую систему. В действительности обе системы имеют свои преимущества в зависимости от стадии экономического развития и стадии экономического цикла.

Финансовая стабильность

Структура финансирования важна не только при обсуждении последствий финансирования для роста. Скорее всего, структура финансирования также имеет важные последствия для стабильности финансовой системы в целом. Здесь наблюдается несколько эффектов.

– Чем выше доля заемного финансирования, тем более крупный эффект от «финансового акселератора», когда небольшие толчки могут иметь большие системные последствия для экономики, угрожая стабильности всей финансовой системы.

– Высокие уровни задолженности домашних хозяйств влияют на стабильность путем изменения потребления. Данные для США показы-

вают, что домохозяйства с высоким уровнем задолженности по недвижимости сокращают потребление в ответ на потрясения цен на активы, усиливая таким образом цикл².

– Фирмы с высоким уровнем долга не могут сглаживать поток инвестиций в случае неблагоприятного шока.

– Высокие уровни долга государственного сектора могут стать дестабилизирующим фактором. Государственные расходы не могут смягчить последствия финансовых кризисов, когда уровень государственного долга уже слишком высок.

Эти эффекты дополнительно увеличиваются, если домашние хозяйства, фирмы и правительства заимствовали из банковского сектора, который недостаточно капитализирован. Дестабилизирующие последствия долга вытекают из контрактных возможностей. Стандартные долговые контракты нечувствительны к ситуации заемщика. Когда риски очевидны корректировка шоков может произойти только с помощью новых кредитов или через ограничение на существующие кредиты. В противоположность этому, стоимость рынков капитала изменится так, что справедливость обеспечивает механизм распределения риска.

Финансовые системы, которые больше полагаются на собственный капитал, а не на долговое финансирование, могут способствовать росту и имеют тенденцию быть более устойчивыми к ударам.

Итак, более развитая финансовая система является основой для экономического роста. Тем не менее, усилия по реформированию не должны быть направлены на простое увеличение размера финансового сектора. Вместо этого, нужно убедиться, что финансовый сектор выполняет свою роль посредничества и обрабатывает информацию эффективно. Союз рынков капитала предоставляет прекрасную возможность. Он может действительно способствовать улучшению функционирования долговых рынков.

Вернемся к соотношению между финансированием на основе банков и рыночным финансированием. Дебаты о превосходстве одной

² Of credit and capital – what is needed for an efficient and resilient financial system? IIF Europe Summit. – Dr. Jens Weidmann President of the Deutsche Bundesbank, http://www.bundesbank.de/Redaktion/EN/Reden/2015/2015_06_25_weidmann.html

или другой финансовой системы длятся не одно десятилетие, если не столетие.

Заметным фактором, вызвавшим эту дискуссию, были различия в росте между Германией и Великобританией в конце девятнадцатого и начале двадцатого веков. Некоторые утверждали, что доминирование на финансовом рынке банков и их тесная взаимосвязь со своими клиентами способствовали быстрому росту промышленности Германии. В целом, сторонники банковской системы утверждают, что банки лучше всего подходят для работы с информационной асимметрией, так как их давние связи со своими клиентами позволяют им собрать информацию о фирмах и менеджерах. Эта информация приводит к более эффективному распределению капитала и улучшению корпоративного управления.

Давние узы банков со своими клиентами позволяют получать полную информацию исключительно для самих банков. Естественно, они склонны делать эту информацию конфиденциальной. В отличие от этого, финансирование с помощью рынков капитала быстро распространяет информацию о фирмах. Банки, используют конфиденциальную информацию о фирмах, чтобы направлять ресурсы в те из них, которые являются наиболее продуктивными, они могут использовать информацию, чтобы оградить их клиентов от конкуренции.

Что предпочтительнее: банковский кредит, облигация или выпуск акций с точки зрения отдельной фирмы зависит в значительной степени, на каком этапе экономического жизненного цикла находится фирма. Или, проще говоря, если это инновационный стартап, то можно извлечь выгоду из опыта венчурного фонда. Если это небольшая фирма с давними связями в своем банке, то есть вероятность, что банковский кредит является лучшим. Но если это большая устойчивая корпорация, выпуск облигаций может быть наиболее выгодным.

Таким образом, с точки зрения отдельной фирмы, ответ на вопрос «кредит или капитал» является индивидуальным. Что же показывает системный взгляд? Есть некоторые признаки того, что рыночные системы могут быть более проциклическими, чем системы на

основе банковского финансирования³. Более выраженные бумы цен на активы в рыночных системах могут дать объяснение этому.

Исследование, проведенное Банком международных расчетов показали, что финансовые системы на основе банковского финансирования более эффективны в сглаживании влияния «нормальных» колебаний экономического цикла, рыночные системы способствуют более быстрому восстановлению после финансовых кризисов⁴. *Таким образом, с макроэкономической точки зрения, кредит и капитал являются взаимодополняющими элементами финансовой системы.*

Интегрированные рынки капитала играют гораздо большую роль, особенно – интегрированные фондовые рынки, которые сгладили около 40% циклических колебаний в федеральных штатах США. Другая доля около 25% смягчающего эффекта приходится на банки. В общей сложности, около 80% от экономического шока в США поглощается, прежде чем это может повлиять на потребление. Исследования в Канаде дают сходные результаты⁵.

В Европе картина выглядит иначе. Здесь, в основном, смягчающий эффект приходится на кредитные рынки и они не очень эффективны в этом. В целом, только около 40% от заданного шока поглощается, прежде чем он может повлиять на расход⁶.

Многие банки запятнали свою репутацию во время кризиса, но банки предоставляют важные услуги обществу, без которых рынку будет трудно обходиться. Это делает необходимым совершенствование регулятивных мер в индустриально развитых странах, которые необходимы, особенно в плане таких банков, которые «слишком большие, чтобы обанкротиться».

³ Aurélien Leroy Credit Pro-cyclicity and Financial Structures in EU University of Orleans – Laboratoire d'économie d'Orléans March 22, 2015, <http://ssrn.com/abstract=2568112>

⁴ Gambacorta, L., Yang, J., Tsatsaronis, K. (2014): "Financial Structure and Growth" BIS Quarterly Review, March 2014, pp. 21–35.

⁵ Balli, F. S.; Kalemli-Ozcan, S.; Sørensen, B. E. (2012), Risk Sharing Through Capital Gains. In: Canadian Journal of Economics, Vol 45(2), pp. 472–492.

⁶ Afonso, A.; Furceri, D. (2007), Business Cycle Synchronization and Insurance Mechanisms in the EU. ECB Working Paper No 844, December 2007.

Финансовый рынок Узбекистана: банковский и фондовый сегменты

Данные положения были бы неполными, если бы мы не обратились к обзору финансовой системы нашей страны.

Определяющая роль в формировании и развитии национальной финансовой инфраструктуры, ориентированной на эффективное долгосрочное финансирование инновационного развития на современном этапе развития экономики Узбекистана принадлежит банковской системе.

Банковская система Узбекистана в настоящий момент⁷ представлена 26 банками, из них 3 – государственные банки, 5 – банки с участием иностранного капитала, 11 – акционерные банки и 7 – частные акционерно-коммерческие банки.

В настоящее время важнейшее внимание уделяется дальнейшему повышению уровня капитализации и обеспечению стабильности банков, их широкому участию в инвестиционных процессах, а также укреплению самостоятельности коммерческих банков. Наблюдается стабильный рост совокупного капитала банков Узбекистана. Данный показатель по состоянию на 1 января 2016 г. достиг более 7,8 трлн. сумов⁸ (рис. 1).

Уровень достаточности капитала банковской системы Узбекистана составляет 23,6 процента, что почти в 2,5 раза превышает требования нынешних международных стандартов. Уровень текущей ликвидности банковской системы вот уже в течение ряда лет превышает 64,5%, что в 2 раза больше минимального уровня, установленного международными стандартами. Требования к банкам Узбекистана по капиталу в рамках введения стандартов Базельского комитета по банковскому надзору («Базель III») сопоставимы с западными, и даже превышают ряд параметров.

⁷ На 1 апреля 2016 г.

⁸ Официальный курс узбекской национальной валюты на 1 апреля 2016 г.: 1 долл. США = 2 877 сума

Рис. 1. Динамика роста совокупного капитала коммерческих банков Узбекистана на конец периода⁹.

С первого января 2016 года минимальное значение минимума достаточности регулятивного капитала увеличено с 10 до 11,5 процента, а коэффициент достаточности регулятивного капитала – с пяти до семи процентов. Доля проблемных кредитов банков Узбекистана составляет менее одного процента от общей суммы выданных кредитов. Несмотря на финансовый кризис, банкам Узбекистана удается поддерживать низкий уровень NPL (non-performing loans, неработающие кредиты) в своем кредитном портфеле.

Рост совокупного капитала банков и объема привлеченных средств, формирующих пассивы банка, позволяют увеличивать активы банковской системы. Активы банков в 2015 году по сравнению с 2014 годом возросли на 25,1% и составили 65,2 трлн. сумов (рис. 2). Отмечается стабильная динамика качества активов узбекских банков, в частности, положительные тенденции в сфере капитальных инвестиций.

⁹ Источник: составлено по материалам официальных источников (официального сайта Центрального банка Республики Узбекистан – www.cbu.uz; Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике – <http://www.stat.uz>).

Это дает основание полагать, что качество активов останется на стабильном уровне.

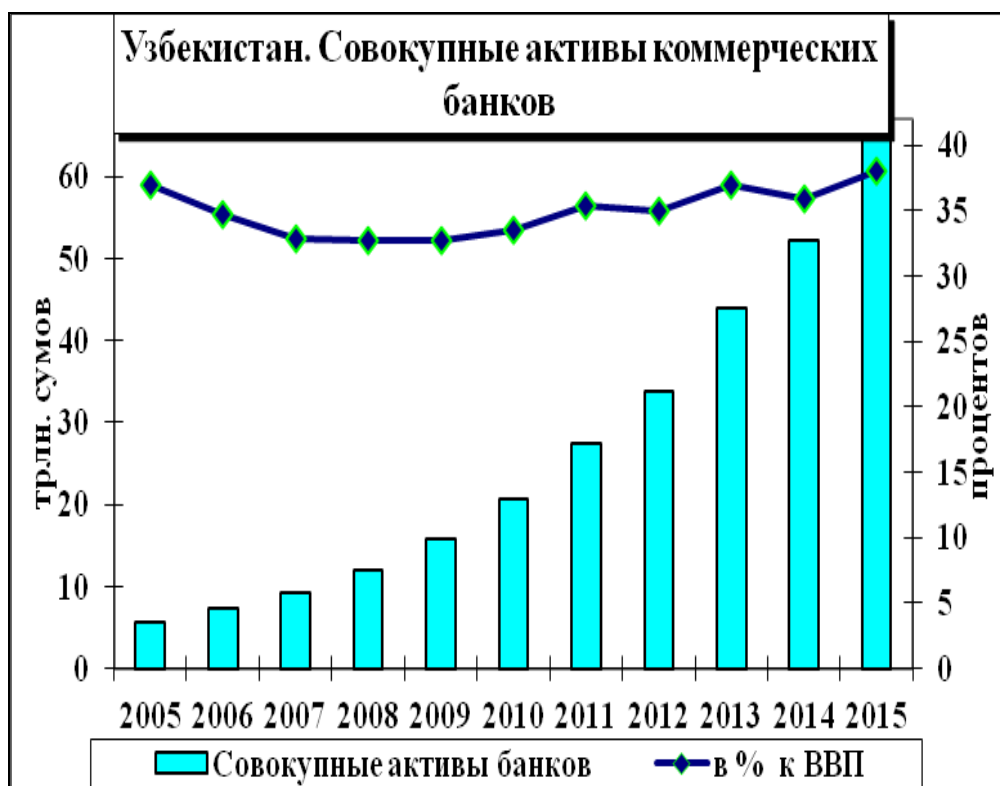

Рис. 2. Динамика роста совокупных активов коммерческих банков на конец периода¹⁰.

Основной удельный вес в активах узбекских банков занимают кредитные операции. В 2015 году коммерческими банками осуществлен ряд масштабных мер, ориентированных на ввод важнейших современных и высокотехнологичных промышленных производств и мощностей, модернизацию ведущих отраслей экономики, ускорение технического и технологического обновления. В результате общий объем кредитов, направленных в реальный сектор экономики увеличился на 27,3% по сравнению с 2014 г. и на начало 2016 года составил более 42,7 трлн. сумов (рис. 3).

¹⁰ Источник: составлено по материалам официальных источников

Рис. 3. Динамика роста банковских кредитов реальному сектору экономики на конец периода¹¹.

Качественные изменения наблюдаются в структуре ресурсной базы и кредитного портфеля банков. В частности, доля внутренних источников в кредитном портфеле банков Узбекистана увеличилась до 86% по сравнению с 46% в 2000 году. Кроме того, в структуре ресурсной базы банков существенно выросла доля долгосрочных внутренних депозитов и вкладов. Объемы долгосрочных депозитов за последние 5 лет увеличились в 4,1 раза, а их доля в общем объеме депозитов выросла до 78%, против 68% в 2010 году и 52% в 2000 году. Укрепление стабильности банковской системы непосредственно отразилось на ключевых показателях финансовой устойчивости банков. В частности, коэффициент адекватности капитала банков в среднем составляет 24%, при

¹¹ Источник: составлено по материалам официальных источников.

установленном Центральным банком нормативном требовании на уровне 10% и стандартной норме Базельского комитета на уровне 8%¹².

Достигнут высокий уровень доступности и охвата населения банковскими услугами и постоянное повышение конкуренции на рынке банковских услуг. Так, по состоянию на 1 октября 2015 года количество банковских учреждений на 100 тысяч взрослого населения составило 49,8 единиц. Количество банковских счетов физических лиц составило 1102 единицы на 1000 человек взрослого населения.

Одним из критериев оценки эффективности банковской системы является своевременное удовлетворение потребности реального сектора экономики в кредитных ресурсах. При этом в кредитовании экономики особое значение имеют инвестиционные кредиты, выделяемые на модернизацию, техническое и технологическое перевооружение производства, объемы которых за последние 5 лет в Узбекистане выросли в 3 раза.

Одним из основных факторов стабильного социально-экономического развития страны является малый бизнес. В частности, в настоящее время малый бизнес производит более 53% ВВП Узбекистана, его доля в общем объеме экспорта страны составляет 27%, а в общей численности занятого населения – 77,5%.

В достижении вышеперечисленных показателей важную роль играет активное банковское кредитование данного сектора. Только за последние 5 лет (2011–2015 гг.) объемы кредитования малого бизнеса увеличились в 4,4 раза. Вместе с тем, доля кредитов, выделенных субъектам малого бизнеса, в общем объеме кредитования достигла 28% против 16,9% в 2000 году¹³.

Подверженность банковского сектора глобальным рискам незначительна. Зависимость узбекских банков от финансирования со стороны иностранных банков ограничена. Иностранное заимствование не превышает 10 % обязательств банковской системы Узбекистана, которые поступают, в основном, из источников, неподверженных колебаниям на финансовых рынках, таких международных финансовых

¹² Выступление заместителя Председателя Центрального банка Республики Узбекистан Ахадбека Хайдарова на IV международном банковском форуме в Ташкенте – http://news.uzreport.uz/news_5_r_137082.html.

¹³ Там же

институтов как АБР, МФК и Всемирный банк. Стабильный экономический рост и крупные вливания капиталов со стороны правительства после глобального финансового кризиса сделали банки более устойчивыми к шоковым потрясениям¹⁴.

Благоприятная макроэкономическая среда – стабильно высокий рост ВВП, профицит госбюджета и низкий уровень госдолга – обеспечивают основу для оценки прогноза развития банковской системы на уровне «стабильный». В результате проводимой работы, на сегодняшний день все коммерческие банки имеют положительные рейтинговые оценки от таких известных международных рейтинговых агентств как Standard & Poor's, Moody's и Fitch Ratings, подтверждающих стабильность и устойчивый рост отечественных банков¹⁵.

За последние 5 лет (2011–2015 гг.):

- совокупный капитал банковской системы Узбекистана увеличился в 2,4 раза (или ежегодно в среднем на 28,1%, против ежегодных 22,4% за период 2000–2010 гг.);
- общие активы банков страны выросли в 3,1 раза (или ежегодно в среднем на 29,6%, против 21,8% ежегодно за 2000–2010 гг.);
- кредитный портфель банков Узбекистана увеличился в 3,7 раза (или ежегодно в среднем на 33%, против 19% ежегодно за 2000–2010 гг.);
- депозиты в банках выросли в 3,6 раза¹⁶.

Согласно отчету Moody's¹⁷ банки поддерживали средний показатель доходности активов на уровне 1,5%, а показатель рентабельности капитала на уровне 13–15%. Резкий рост объемов кредитования (на 30,7 процентов в первом полугодии 2015 г. по сравнению с аналогичным пе-

¹⁴ Партнерство Группы Всемирного банка и Узбекистана: Краткий обзор программы в Узбекистане режим доступа <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/11/274951447089454595/Uzbekistan-Snapshot-ru.pdf>

¹⁵ «Банковская система: стабильность способствует макроэкономическому росту», адрес: <http://www.cbu.uz/ru/node/47080>

¹⁶ Выступление заместителя Председателя Центрального банка Республики Узбекистан Ахадбека Хайдарова на IV международном банковском форуме в Ташкенте – http://news.uzreport.uz/news_5_r_137082.html

¹⁷ Партнерство Группы Всемирного банка и Узбекистана: Краткий обзор программы в Узбекистане режим доступа <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/11/274951447089454595/Uzbekistan-Snapshot-ru.pdf>

риодом предыдущего года) основан на ускоренном росте объемов вкладов (на 30,2 процентов за сравниваемый период) и стабильном получении прибыли банками, а не на сокращении буферных капиталов в системе¹⁸.

Поскольку банки в Узбекистане являются универсальными, они выступают на другом важном сегменте – фондовом рынке и как активные эмитенты, и как инвесторы. В течение 2015 года доля коммерческих банков в суммарном объеме торговли фондовой биржи составила 87,8 процента, или 141,4 млрд. сумов. В 2015 году по объему торгового оборота на фондовой бирже среди самых 10 активных эмитентов (топ-10) 8 составили коммерческие банки¹⁹.

Рынок ценных бумаг является неотъемлемой частью финансовой системы государства, характеризующейся институциональной и организационно-функциональной спецификой и обеспечивающей трансформацию сбережений в инвестиции и выбор оптимальных направлений их последующего производительного использования. Современное состояние рынка ценных бумаг Узбекистана можно охарактеризовать следующими основными аспектами. Совокупная эмиссия акций превысила 16,553 трлн. сумов, что составляет около 10 % к ВВП (рис. 4). В целом, создана критическая масса ценных бумаг, способная функционировать как полноценный фондовый рынок.

В последние годы наблюдается тенденция, когда рост эмиссии акций сопровождается уменьшением числа акционерных обществ за счет реорганизации и преобразования бывших АО в другие формы собственности. Если в пост-приватизационный период число акционерных обществ достигало нескольких тысяч, то сейчас это количество оптимизировалось и оставляет более 700 акционерных предприятий, на которых действуют правила корпоративного управления. В этой связи важное значение имеет Указ Президента Республики Узбекистан от 24.04.2015 г. №УП-4720 «О мерах по внедрению современных методов корпоративного управления в акционерных обществах», которым утверждена Программа мер по коренному совершенствованию систе-

¹⁸ резервный (буферный) капитал: buffer stock – капитал, накопленный для стабилизации цен и предложений.

¹⁹ «Позитивные настроения к акциям коммерческих банков сохранились на весь год», 26 январь 2016, режим доступа: <http://www.cbu.uz/ru/node/47124>

мы корпоративного управления, с разделом, направленным на дальнейшее развитие рынка ценных бумаг, особенно вторичного, укрепление его информационно-технической базы.

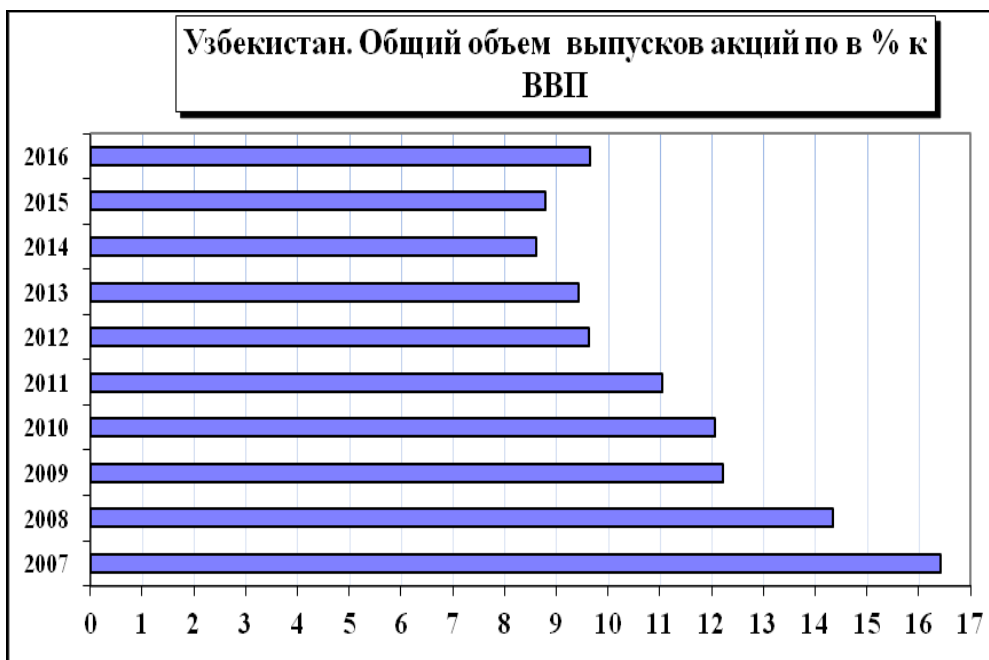

Рис. 4. Общий объем действующих выпусков акций по номинальной стоимости по отношению к ВВП на начало периода²⁰.

Рост показателей биржевого оборота обусловлен рядом решений регулирующих органов, стимулирующих развитие организованного фондового рынка в республике (рис.5).

²⁰ Источник: составлено по материалам официальных источников: Государственного комитета Республики Узбекистан по приватизации, демонополизации и развитию конкуренции – www.gkk.uz, Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике – <http://www.stat.uz>; Центра по координации и развитию рынка ценных бумаг – www.csm.gov.uz; Центрального депозитария – www.deponet.uz; Фондовой биржи «Тошкент» – www.uzse.uz

Рис.5. Соотношение биржевого и внебиржевого оборота рынка ценных бумаг, за период в млрд. сумов²¹.

Еще одним параметром рынка ценных бумаг, – изменение которого необходимо для того, чтобы он стал механизмом, способным обеспечить увеличение объема инвестиций и повышение их эффективности, – является доля первичного рынка. Именно объем первичного рынка, основанный на достаточной емкости всего рынка ценных бумаг, является непосредственным фактором, определяющим объем инвестиций, привлекаемых на рынке и в перспективе – темпы и устойчивость экономического роста. Вместе с тем, объемы вторичного рынка позволяют судить о ликвидности торгуемых ценных бумаг. За последние несколько лет объемы первичного рынка значительно превышают вторичный. Это связано в первую очередь с тем, что акционерные предприятия стали активно заимствовать на фондовом рынке (рис. 6).

²¹ Источник: составлено по материалам официальных источников

Рис. 6. Соотношение первичного и вторичного рынка ценных бумаг за период в млрд. сумов.

Как показывает зарубежный опыт, важное место в структуре внешних источников финансирования корпораций занимают эмиссии облигаций. В современных развитых странах облигационная масса корпораций составляет, как правило, от 10–15 до 60–65% общих объемов эмиссий корпоративных ценных бумаг, что свидетельствует о важной роли облигаций как альтернативного источника инвестиций. Большие надежды возлагаются на рынок корпоративных облигаций и в Узбекистане как на перспективный источник дополнительных инвестиционных ресурсов для реального сектора экономики. По состоянию на 1 января 2016 года в обращении находится 43 выпуска корпоративных облигаций на общую сумму 301,5 млрд. сумов.

Хотя совокупный объем средств, привлеченных на фондовый рынок с помощью публичного размещения корпоративных ценных бумаг значительно вырос, в сравнении с валовым объемом инвестиций в основной капитал эффективность фондового рынка Узбекистана пока невелика. Вместе с этим сегодня появились благоприятные предпосылки для изменения сложившейся ситуации в лучшую сторону. Об этом свидетельствует и внимание к нормативно-законодательной основе развития данного рынка. Так, 3 июня 2015 года Президентом Республики Узбекистан подписан Закон «О рынке ценных бумаг»

(в новой редакции), а 25 августа 2015 года был подписан Закон «Об инвестиционных и паевых фондах».

Итак, как по абсолютным показателям стабильного роста, прежде всего банковская система Узбекистана, рынок ценных бумаг также демонстрирует очевидные положительные тенденции.

Реформы финансового сектора имеют важное значение для обеспечения устойчивого экономического роста. В случае Узбекистана, основные направления реформирования включают в себя такие системные меры как: смягчения ограничений на денежные средства и операции с иностранной валютой, постепенный отказ от практики целевого кредитования. Далее идут такие тактические меры как: улучшение системы надзора, управление рисками, совершенствование кредитной инфраструктуры, кредитных информационных систем, а также деятельности небанковских финансовых учреждений. Финансовые институты должны обеспечивать эффективное посредничество и оказывать поддержку экономической деятельности. Однако здесь приходится решать двуединую задачу – сочетание либерализации и стабильности. При всех реформах финансового сектора необходимо обезопасить финансовые институты от негативного влияния в случае серьезных экономических потрясений. В частности, ограничительные требования к кредитованию банков (требование 120 процентного обеспечения) с одной стороны затрудняют расширение доступа к финансированию для микро- и малых предприятий, на которые приходится около 60 % ВВП, однако несомненно служат стабильности и устойчивости самих банков. С точки зрения развития также имеют перспективы такие сектора финансового рынка Узбекистана как микрофинансирование, страхование и лизинг.

При условии проведения необходимых мероприятий в целях эффективного развития банковской системы и рынка ценных бумаг станет возможным производительное использование их инвестиционного потенциала в целях инновационного развития экономики.

Выводы

- По мере развития стран, рост стимулирующих эффектов развития банковского сектора уменьшается, а положительные эффекты рынков капитала становятся все более важными.

- Что касается отдельных фирм, то на ранних стадиях развития банковские кредиты, как правило, доминируют. Для зрелых же фирм, внешние средства, привлеченные через облигации и акции на фондовых рынках, становятся все более важными.

- Кроме того, в то время как рыночные системы помогают облегчить спады после финансовых кризисов, банковские системы более эффективны в сглаживании влияния «обычных» колебаний делового цикла.

- Банковская система Узбекистана, а также рынок ценных бумаг демонстрирует очевидные положительные тенденции, хотя потенциал последнего только начинает реализовываться.

- Реформы финансового сектора имеют важное значение для обеспечения устойчивого экономического роста. Однако здесь приходится решать двуединую задачу – сочетание либерализации и стабильности. При всех реформах финансового сектора необходимо обезопасить финансовые институты от негативного влияния нестабильной внешней среды.

- Обязательной предпосылкой стабильного развития национальной финансовой системы является ее сбалансированность. Определить возможные параметры сбалансированности финансового сектора, а также факторы ее достижения в прогнозируемом периоде возможно на основе использования прогнозных балансов секторов и финансовых инструментов.

Список литературы и источников

Dr. Jens Weidmann President of the Deutsche Bundesbank (2015), Of credit and capital – what is needed for an efficient and resilient financial system? IIF Europe Summit. – http://www.bundesbank.de/Redaktion/EN/Reden/2015/2015_06_25_weidmann.html

Aurélien Leroy Credit Procyclicality and Financial Structures in EU University of Orleans - Laboratoire d'économie d'Orléans March 22, 2015, <http://ssrn.com/abstract=2568112>

Gambacorta, L., Yang, J., Tsatsaronis, K. (2014): Financial Structure and Growth, *BIS Quarterly Review*, March 2014, pp. 21–35.

Balli, F. S.; Kalemli-Ozcan, S.; Sørensen, B. E. (2012), Risk Sharing Through Capital Gains. In: *Canadian Journal of Economics*, Vol 45(2), pp. 472–492.

Afonso, A.; Furceri, D. (2007), Business Cycle Synchronization and Insurance Mechanisms in the EU. ECB Working Paper No 844, December 2007.

Выступление заместителя Председателя Центрального банка Республики Узбекистан Ахадбека Хайдарова на IV международном банковском форуме в Ташкенте - http://news.uzreport.uz/news_5_r_137082.html

Партнерство Группы Всемирного банка и Узбекистана: Краткий обзор программы в Узбекистане - режим доступа: <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/11/274951447089454595/Uzbekistan-Snapshot-ru.pdf>

«Банковская система: стабильность способствует макроэкономическому росту» - режим доступа: <http://www.cbu.uz/ru/node/47080>

«Позитивные настроения к акциям коммерческих банков сохранились на весь год», 26 январь 2016, режим доступа: <http://www.cbu.uz/ru/node/47124>

Центральный банк Республики Узбекистан - www.cbu.uz

Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике - <http://www.stat.uz>

Государственный комитет Республики Узбекистан по приватизации, демонополизации и развитию конкуренции - www.gkk.uz

Центр по координации и развитию рынка ценных бумаг Республики Узбекистан - www.csm.gov.uz

Центральный депозитарий Узбекистана - www.deponet.uz

Фондовая биржа «Тошкент» - www.uzse.uz

Józef Smoliński

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Humanistyczny

Koncepcja odbudowy sił zbrojnych w kraju w okresie formowania Armii Polskiej w ZSRR i po jej ewakuacji do Iranu

Concept of reconstruction of military power in country
in period of formation of Polish Army in USSR
and for its evacuation for Iran

Abstrakt: W koncepcjach odbudowy niepodległego państwa polskiego władze na uchodźstwie dostrzegały konieczność sformowania sił zbrojnych i walki u boku sojuszników zachodnich. Aktywny udział w działaniach wojennych miał zapewnić Polsce odzyskanie niepodległości w sprawiedliwych granicach. Na przełomie 1941 i 1942 r. uważano, że Niemcy wkrótce przegrają wojnę, a Polska – w ramach bloku państw śródziemnomorskich położonych między Niemcami a ZSRR – powinna zachować kresy wschodnie, na zachodzie granica powinna przebiegać na linii Nysy Łużyckiej, Odry z przedmościem w rejonie Szczecina wraz Rugią, a na północy wzdłuż wybrzeża bałtyckiego z Gdańskiem i Królewcem. W koncepcji Komisji Studiów Sztabu NW opracowanej w lutym 1942 r. przewidywano, że w odbudowie naszych sił zbrojnych w kraju należy uwzględnić dwie hipotezy:

1. Front niemiecko-radziecki, na skutek załamania się ZSRR albo wyczerpania sił obu stron ustabilizuje się na wschód od ziem polskich, na których wybuchnie powstanie antyniemieckie.
2. Niemcy doznają gwałtownej klęski, a Armia Czerwona – aczkolwiek wyczerpana – znajduje się na ziemiach polskich.

Wybuch powstania zbrojnego wg hipotezy pierwszej byłby sygnałem do odbudowy naszej państwowości i podjęcia działań nad odtwarzaniem sił zbrojnych w okresie powstania, następnie do rozejmu, zawarcia pokoju i po przyjęciu traktatu

pokoju. Uczestniczyły by w nich władze na uchodźstwie, Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie i Armia Krajowa. Odtworzone siły zbrojne odpowiednio uzbrojone i wyszkolone, ześrodkowane w zgrupowaniach: pomorskim, wielkopolskim i śląskim, mogłyby uczestniczyć w interwencji na kierunku zachodnim uderzając z przedmościa przy ujściu Odry na Berlin od północy albo od południowego wschodu. Mniej liczna część sił, będąca w zgrupowanych: litewsko-białoruskim, poleskim i małopolskim, działałaby jako osłona granicy wschodniej. Zakładano, że kraj może dać 3,5 mln. ludzi pod broń, co pozwoliłoby na wystawienie 75 wielkich jednostek wojskowych oraz lotnictwa i marynarki wojennej.

W przypadku zaistnienia sytuacji wg hipotezy drugiej odtwarzanie naszych sił zbrojnych będzie mogło nastąpić po zwycięstwie ZSRR nad Niemcami. Potrzeby interwencyjno-okupacyjne na zachodzie będą prawdopodobne, gdyż Armia Czerwona będzie zajmowała wschodnie Niemcy i porty bałtyckie, stąd trzeba się liczyć z okupowaniem całej Polski. W takim przypadku należy brać pod uwagę, że rozstrzygnięcia mogą nastąpić jedynie na drodze dyplomatycznej, w której z pomocą przyjść mogą anglosasi, ale nie będzie ona wykraczać poza obszar etnograficzny. Zadania okupacyjne na ziemiach poniemieckich, ewentualnie przyznanych Polsce, przejęły by polskie siły zbrojne od Armii Czerwonej. Zgoda na taką sytuację oznaczałaby dobrą wolę ZSRR i byłaby polskim sukcesem, choć wynikającym z chęci zachowania przez Kreml państwa buforowego pomiędzy Niemcami a ZSRR. Należy założyć, że kresy wschodnie byłyby poza Polską, a jakość osłony na wschodzie będzie również uzależniona od dyplomacji. Przy korzystnych ustaleniach, siły te będą ograniczone do zadań obserwacyjnych. Państwo polskie będzie w stanie wystawić 2,5 mln. ludzi pod broń, co pozwoli na wystawienie 55 wielkich jednostek wojskowych oraz lotnictwa i marynarki wojennej. Stan taki nie pozwoli przeciwstawić się aspiracjom ZSRR, ale jeżeli naruszą one interesy Wielkiej Brytanii to może dojść do konfliktu dającego nam okazję do odzyskania niepodległości w nowych granicach.

Abstract: Between 1941 and 1942 Polish military authorities believed that Germans would lose the war and Poland, inside the bloc of Intermarium states between Germany and USSR, would keep the Eastern Borderlands, the western border would go along Nysa Łużycka, Oder together with its bridgehead in the area of Szczecin and Rugia, and the northern border would go along Baltic coast with Gdańsk and Królewiec. Two hypotheses were expected regarding reconstruction of our armed forces in the country:

The first one: The outbreak of armed uprising would be a sign to rebuild Polish statehood and to take action to rebuild the armed forces in successive stages: during the uprising, then until truce would occur, until peace would be made and after peace treaty would be signed. The rebuilt armed forces centred in the following

groups: Pomeranian, Great Poland's and Silesian could participate in an intervention in the West attacking Berlin from the bridgehead at the Oder estuary from the north or from the southeast. Less numerous part of the forces from Lithuania-Belarusian, Poleski and Małopolski groups would act as a shield of the Eastern border.

The second one: Rebuilding of our armed forces could follow the victory of USSR over Germany. The Red Army would occupy the Eastern Germany and Baltic ports, therefore occupation of the whole Polish territory would have to be considered. Settlements regarding the borders could take place only on diplomatic way, on which the Anglo-Saxons could come to the aid, but it wouldn't go beyond the ethnographic area. If USSR agreed to give postgerman territories to Poland, it would mean their good will and would be a Polish success, even if resulting from Kremlin's will to keep a buffer state between Germany and USSR. It would be necessary to consider that Eastern borderlands would be outside Poland. This wouldn't give us possibility to stand up against aspirations of USSR but if it prejudiced to the interests of Great Britain, it could cause a conflict which would give us a chance to regain independence within the new borders.

Słowa kluczowe: Sztab Naczelnego Wodza, odbudowa sił zbrojnych, koncepcje wojskowe, Armia Polska w ZSRR, Armia Polska na Wschodzie

Keywords: Leading staff Commander, reconstruction of military power, military concepts, Polish Army in USSR, army on east polish

Niemiecka ofensywa na Związek Radziecki 22 czerwca 1941 r. poważnie zmieniła sytuację polityczno-wojskową w Europie i mocno rzutowała na sprawy polskie¹. Takiego rozwoju wydarzeń nie uwzględnił gen. Władysław Sikorski w elaboracie przygotowanym przez Sztab Naczelnego Wodza dla premiera Churchilla. Dopiero w zmodyfikowanym dokumencie „Ocena położenia wojennego i projekt koordynacji frontu zachodniego ze wschodnim” wyrażono poglądy na przebieg wojny. Oceniano w nim, że bez względu na przebieg działań na froncie wschodnim ZSRR wyjdzie z wojny

¹ Gen. W. Sikorski twierdził, że agresja niemiecka na ZSRR spowodowała zmianę sytuacji w kwestii polskiej. Uważał, że: „Zwrot zagrabionych terytoriów, które Rosja zajęła, jakoby w imię interesów strategicznych, będzie rzeczą naturalną i uzasadnioną. Jeńcy wojenni, wielotysięczne rzesze polskie, deportowane ze swych siedzib i rzucone w głąb Azji na pastwę głodu, wszyscy Polacy zamknięci dotąd w więzieniach, obozach koncentracyjnych i przymusowych obozach pracy powinni odzyskać wolność, o ile ma być przywrócony i w Rosji walor istotny hasłom odgrywającym rolę tak potężną w nowoczesnej wojnie”. „Dziennik Polski” 3.07.1941.

osłabiony, a wiara żołnierzy Armii Czerwonej w ideały komunistyczne zostanie podważona.

W działaniu politycznym Sikorski podkreślał konieczność prowadzenia dalszej walki aż do zwycięstwa u boku Wielkiej Brytanii, łączenie wolności Polski z wolnością naszych sąsiadów, zwłaszcza Czechosłowacji², Węgier, Rumunii, Jugosławii, Bułgarii, Grecji i Turcji, oraz brak polskiej aprobaty dla zagarnięcia przez ZSRR państw bałtyckich. Myślą przewodnią koncepcji strategicznych premiera Sikorskiego, w okresie kiedy Niemcy angażowały większość sił na froncie wschodnim, było uzyskanie korzyści terytorialnych na północy i zachodzie. Uważał przy tym, że agresja na Związek Radziecki może umożliwić Niemcom eksterminację narodu polskiego. Dlatego opowiadał się za strategią Churchilla i popierał uderzenie na siły niemieckie przez Bałkany. Stał na stanowisku zintegrowania państw i narodów śródziemnomorza, by utworzyć federację Polski, Czech, Słowacji, Jugosławii i Grecji, która byłaby silna gospodarczo, politycznie i wojskowo.

Sikorski dostrzegając słabości ustrojowe Związku Radzieckiego zdecydował się na zawarcie polsko-radzieckiego układu, który został podpisany 30 lipca 1942 r.³ Liczył, że w nowych warunkach może nastąpić poprawne ułożenie stosunków polityczno-wojskowych ze Związkiem Radzieckim i utworzenie na jego terytorium Armii Polskiej, zgodnie z umową z 14 sierpnia 1941 r.⁴ Jego zdaniem dawało to w perspektywie trwałe bezpieczeń-

² W tym czasie rosnący zasięg uzyskiwała koncepcja gen. W. Sikorskiego o utworzeniu konfederacji polsko-czechosłowackiej, do której w perspektywie miały dołączyć inne państwa, w tym Węgry i Jugosławia. „Rzeczą ważną – stwierdził Sikorski – jest rozpocząć tworzenie federacji na raty, między narodami i państwami w Europie, w których wspólne granice, wspólne interesy przemysłowe i rolnicze oraz pokrewieństwo języka, rasy i dziejów umożliwiają tego rodzaju związek. [...] gdyby utworzono federację państw Europy wschodniej od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego, obejmującą Polskę, Czechosłowację, Węgry i możliwie Jugosławię, wzniesiono by trwałą zaporę przeciwko wszelkim niemieckim próbom ekspansji”. MiD WIH V/20/8, cz. 1, Formacje polskie na Zachodzie. Dokumenty, Wywiad gen. Sikorskiego dla „Daily Herald” 29.01.1941.

³ „Umowa ta – stwierdził gen. Sikorski do żołnierzy polskich w Szkocji – nie jest traktatem pokoju. Jest umową tymczasowego porozumienia, podyktowanego nakazem chwili. Nie odstąpiłem Rosji ani Lwowa, ani też Wilna, jak głosiła nieodpowiedzialna i lekkomyślna plotka. Nie odstąpiłem ani piędzi ziemi z naszych granic na Wschodzie. Uzyskałem natomiast zrozumienie i poparcie również na przyszłość w świecie anglosaskim”. „Dziennik Polski” 4.08.1941.

⁴ Pierwszy niefortunny zamiar gen. Sikorskiego o utworzeniu armii w ZSRR miał

stwo⁵. Nowo sformowane oddziały mogłyby też maksymalnie wesprzeć powstanie zbrojne w kraju, a także zapobiegać rozszerzaniu się rewolucji komunistycznej.

W ocenie Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego od końca 1941 r. stopniowo wzrastała pewność ostatecznej klęski Niemiec wynikająca z czynnego udziału w wojnie Stanów Zjednoczonych i wzrostu prawdopodobnego udziału ZSRR do końca wojny, jako sojusznika sprzymierzonych, który będzie zbierać owoce zwycięstwa aliantów. Sytuacja taka wskazywała, że Polacy sami muszą zapewnić sobie przyszłość kraju, aby uwarunkowania międzynarodowe nie decydowały o nas podczas zawierania pokoju. Stąd wynikała konieczność dokonania maksymalnego wysiłku organizacyjnego i mobilizacyjnego, który może istotnie wpłynąć na naszą niezależność. Sikorski uważał, że Polska może zająć należne jej miejsce w Europie tylko wtedy, gdy potrafi szybko i sprawnie zabezpieczyć swoje owoce zwycięstwa i stanie się ośrodkiem grupującym inne państwa położone między Niemcami i ZSRR. W realizacji tego zadania doniosłą rolę miały odegrać siły zbrojne odtworzone w kraju⁶.

Władze wojskowe stały na stanowisku, że cały wysiłek polski powinien być nakierowany na utrwalenie stanu posiadania na zachodzie, gdzie jedynie słuszną i trwałą granicą będzie linia Odry i Nysy Łużyckiej, z możliwością wykorzystania Odry jako arterii komunikacyjnej. Na wschodzie żywotne interesy polskie powinny być zagwarantowane poprzez zabezpieczenie zagłębia naftowego oraz bezpieczeństwo portów w Gdańsku i Królewcu. Pierwszy postulat powinien być powierzony siłom zbrojnym, celem powstrzymania niemieckiego w Drang nach Osten. Natomiast drugi powinien być oparty głównie na polityce zagranicznej, wykluczającej groźbę dogodnego dostępu ZSRR do wylotów morza Bałtyckiego.

miejsce 19.06.1940 r., w czasie ewakuacji Wojska Polskiego do Wielkiej Brytanii. Złożył on wówczas premierowi Churchillowi zaskakujący memoriał o potrzebie unormowania stosunków ze Związkiem Radzieckim i zorganizowaniu na jego terytorium 300 tys. armii polskiej.

⁵ „Dziennik Polski” 25.02.1942.

⁶ Dopuszczano, że po zwycięstwie nad Niemcami układ sił politycznych w Europie i świecie może się szybko zmienić w wyniku rewolucji. Liczono się, że zmiany takie mogą nastąpić już w ciągu pierwszego dziesięciolecia. Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego (dalej IPMS), MAR A.V.1/1, Ilościowe i jakościowe potrzeby wojska na okres powojenny. Materiał przygotowany przez Komisję Studiów Sztabu NW pod kierownictwem płk. A. Mareckiego 20.02.1942 r.

W ocenie Komisji Studiów Sztabu NW rozwój położenia wojskowego, warunkującego odbudowę sił zbrojnych w kraju, może przebiegać według dwóch zasadniczych hipotez:

Pierwsza hipoteza: odbudowa sił zbrojnych rozpocznie się na obszarze ziem polskich, podczas wybuchu powstania antyniemieckiego i będzie prowadzona przy wykorzystaniu możliwości własnych, front ustabilizuje się na wschód od Polski.

Druga hipoteza: wyklucza powstanie zbrojne, gdyż Niemcy gwałtownie poniosły klęskę, a front niemiecko-radziecki znalazł się na ziemiach polskich. Wówczas odbudowa naszych sił zbrojnych odbywałaby się na tyłach Armii Czerwonej, w warunkach zbliżonych do pokojowych, ale na zmniejszonym od wschodu obszarze państwa⁷.

Rozwój sytuacji według hipotezy pierwszej mógł nastąpić w przypadku ustabilizowania się frontu niemiecko-radzieckiego na wschód od etnicznych obszarów Polski, przy obopólnym wyczerpaniu sił, ale ZSRR pozostanie w koalicji antyniemieckiej, albo zwycięstwa Niemiec doprowadzą do załamania ZSRR jeszcze w 1942 r. W jednym i drugim przypadku w momencie klęski Niemiec, na wschodzie i na zachodzie Polski, będą siły niemieckie. Jednak w pierwszym przypadku należy się liczyć z wkroczeniem Armii Czerwonej na kresy wschodnie, co utrudni nam współdziałanie Czechami i z innymi państwami, a w drugim za wycofującymi się Niemcami ciągnąć się będą niezorganizowane bandy bolszewickie, ale współpraca z naszymi sąsiadami ułoży się prawdopodobnie lepiej.

Taki rozwój sytuacji, zdaniem naczelnych władz wojskowych, mógł doprowadzić również do rozbicia oddziałów Armii Polskiej organizowanych w ZSRR i zaprzepaszczenia całego wysiłku organizacyjnego – tak jak miało to miejsce we Francji. Dlatego dążono do należytego uzbrojenia i wyszkolenia całej Armii Polskiej w ZSRR, a następnie jej użycia w walce, albo przesunięcia sił polskich ku granicy irańskiej celem ewentualnego połączenia z wojskami brytyjskimi. Wskazują na to dobitnie trudne rozmowy Sikorskiego ze Stalinem na Kremlu w dniu 3 grudnia 1941 r.:

„[...] Gen. Sikorski /stanowczo/: Dotknął mnie Pan Prezydent powiedzeniem, że nasz żołnierz nie chce się bić.

Stalin: Jestem ordynarny /ros.: 'grubyj'/ i chcę jasno wiedzieć, czy chcecie się bić czy też nie.

⁷ Ibidem.

Gen. Sikorski /stanowczo/: Chcemy, świadczą o tym nie słowa ale fakty.

Gen. Anders: Na to się formujemy, żeby się tu bić i rozumiemy walkę naszą na kontynencie. Według moich obliczeń mogę mieć 150 000 żołnierzy, tj. odpowiednik ośmiu dywizji. Tymczasem mamy zaledwie dywizję i do nich ograniczone formowanie. Nie otrzymujemy należności wyżywienia, a wszystkie obietnice załatwienia tego nie są dotrzymywane.

Stalin /do Sikorskiego/ Jak Pan chce.

Gen. Sikorski: Nie chcę takiego stawiania kwestii. Oczekuję wciąż na nową formułę i gotów jestem przyjąć każde godziwe rozwiązanie.

Stalin /z odcieniem ironii/: Widzę, że Anglicy potrzebują dobrego wojska.

Gen. Sikorski: Nie jest to ocena ścisła. W Anglii nas cenią, lecz nie wyzyskują. Znam również dobrze Churchilla, wiem, że chce wszystko zrobić, aby dopomóc Rosji.

Gen. Anders: Mam 60% rezerwistów, ale ci ludzie po dwóch ciężkich latach muszą przyjść do siebie i przeszkolić się. Ochotnicy również przychodzą w bardzo złym stanie i muszą przebyć należyte wyszkolenie, do którego konieczne są czas i odpowiednie warunki.

Stalin /podrażniony/: To znaczy, że my jesteśmy dzicy, nic już nie potrafimy poprawić. Wychodzi na to, że Rosjanin może dusić Polaka, ale zrobić dla niego nic nie potrafi. Ale obejdziemy się bez was. Możemy wszystkich oddać. Sami damy sobie radę. Ale co na to ludzie powiedzą. Będzie śmiech w świecie, że nie możemy nic zrobić.

Gen. Sikorski: Nie otrzymałem odpowiedzi, gdzie tworzyć mam armię, aby mogła brać udział w wojnie, a nie gnić w strasznych warunkach klimatycznych. Proszę o konkretne kontrpropozycje. Stwierdzam jeszcze raz kategorycznie, że chcemy się bić o Polskę i u waszego boku.

Stalin: Jeśli koniecznie chcecie – jeden korpus, 2-3 dywizje mogą wyjść. Jeżeli zaś chcecie, to dam miejsce i środki na formowanie 7 dywizji. A jednak widzę, że Anglicy potrzebują polskich żołnierzy. Otrzymałem przecież żądania od Harrimana i Churchilla, żeby ewakuować polską armię [...]”⁸.

⁸ Zakład Narodowy Ossolińskich, Kolekcja gen. K. Sosnkowskiego, sygn. 16532/II, Stosunki polsko-rosyjskie od chwili wybuchu wojny niemiecko-rosyjskiej w świetle dokumentów, s. 16 i 17.

Zdecydowane stanowisko w sprawie Armii Polskiej w ZSRR gen. Władysław Sikorski potwierdził w piśmie do gen. Władysława Andersa z 7 lutego 1942 r. stwierdzając: „W żadnym wypadku nie mogę zgodzić się na użycie pojedynczych dywizji, po osiągnięciu przez nie gotowości bojowej. To zastrzeżenie było wyraźnie postawione w naszych rozmowach na Kremlu.

Armia Polska w ZSRR mogłaby być użyta wyłącznie jako całość, pod Pańskim ogólnym zwierzchnictwem operacyjnym; winna się ona składać przynajmniej z 4 wielkich jednostek z odpowiednimi sztabami w skali armii. [...] nie mogę pozwolić na rzucenie w bój wojska nieodpowiednio uzbrojonego, zorganizowanego i wyszkolonego, przeciwko takiemu przeciwnikowi jak Niemcy. Nie uchylamy się od walki. Najlepszym dowodem tego jest przybierająca na sile podziemna akcja zbrojna w naszym kraju, ale nie mogę się zgodzić na tego rodzaju krańcowe lekceważenie potężnego atutu w ręku aliantów, jakim byłoby użycie armii jako całości”⁹.

Plakat ukazujący ewakuację Armii Polskiej z ZSRR.

⁹ *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 264 i 265.

Gen. Władysław Sikorski troskę i zaniepokojenie o sprawy polskie, ale także rozwój sytuacji europejskiej wyraził w rozmowie z Rooseveltem w grudniu 1942 r. stwierdzając: „Gdyby mimo wszystko doszło na Wschodzie do 'przedwczesnej' katastrofy Niemców, trzeba by stworzyć jak najprędzej warunki do ugruntowania ładu w Europie Środkowej, a zatem do wprowadzenia własnych sił sprzymierzonych na osi Belgrad-Warszawa. Dlatego uważam, że jest czołowym postulatem wsparcie walki, którą w pewnym momencie podejmie Polska oraz wprowadzenie sił sprzymierzonych do Europy od strony Bałkanów. Gdyby masy armii rosyjskiej miały w ślad za cofającymi się Niemcami zalać Europę Środkową prąc na zachód zanim sprzymierzeni zdolaliby wejść na kontynent europejski – wówczas byłoby najsukcesyjnym postulatem szybkie odbudowanie sił zbrojnych Polski, Czechosłowacji i Jugosławii ze sprzętu i pod egidą sprzymierzonych. Stworzenie pewnej realnej siły na osi Belgrad-Warszawa stałoby się silnym atutem gwarancyjnym istnienia warunków bezpieczeństwa w sposób dla sprzymierzonych pożądany”¹⁰.

W ocenie Komisji Studiów Sztabu NW klęska Niemiec, przy dużym osłabieniu ZSRR i szybkiej odbudowie polskich sił zbrojnych, byłaby dla nas korzystna. Przewidywano, że ludność niemiecka nie byłaby w stanie wywołać zorganizowanego oporu zbrojnego. Mogła natomiast spowodować lokalnie żaźarte walki oddziałów NSDAP i policji oraz zbuntowanych oddziałów wojska. Należałoby się liczyć, że na obszarach Prus Wschodnich, Pomorza i Śląska opór będzie silny, gdyż głównie tamtędy wycofywały by się wojska niemieckie. Wysilek polski powinien być skierowany na zdobycie dogodnego dostępu do Bałtyku i korzystnego przebiegu granicy zachodniej. Zakładano, że zasadnicze znaczenie będzie miała sprawa współpracy z naszymi sąsiadami, najlepiej w ramach federacji państw pod polskim przewodnictwem, z którą będzie musiał liczyć się ZSRR, jak i anglosasi.

W przypadku rozwoju sytuacji według drugiej hipotezy – Niemcy poniosą klęskę, ale Armia Czerwona przesuwająca by się na zachód – odbudowa polskich sił zbrojnych będzie mogła nastąpić po pełnym zwycięstwie ZSRR nad Niemcami w 1942 r. Armia Czerwona będzie wówczas dążyła do okupowania wschodnich Niemiec i portów bałtyckich, a polskie siły, którymi dysponujemy będą niewystarczające by się przeciwstawić. Liczyć się więc trzeba z okupowaniem całej Polski przez ZSRR i z przesunięciem jego

¹⁰ „Dziennik Polski” 13.08.1942.

sił na zachód od naszego kraju. W takim przypadku należy brać pod uwagę, że rozstrzygnięcie tego sporu może nastąpić jedynie na drodze dyplomatycznej, w której z pomocą przyjść mogą anglosasi, ale nie będzie ona wykraczać poza obszar etnograficzny. Związkowi Radzieckiemu zapewne będzie zależało na istnieniu buforowego państwa polskiego w ścisłej zależności od niego. Stąd nie należałoby się spodziewać sprzeciwu dla przesunięcia polskiej granicy z Niemcami w kierunku zachodnim, ale kresów wschodnich nie odzyskamy, nawet przy dobrej woli z ich strony. W razie złej woli będziemy musieli swoją niepodległość wywalczyć z bronią w ręku, ale szanse na powodzenie powstania będą minimalne. W takiej sytuacji należałoby liczyć się ze wzrostem aspiracji ZSRR, które będą w sprzeczności z interesem Wielkiej Brytanii i dojdzie do konfliktu zbrojnego, dającego nam okazję do zrewidowania naszych granic i odzyskania niepodległości¹¹.

W tak złożonej sytuacji międzynarodowej Polska powinna dążyć do zabezpieczenia warunków pokojowego wzrostu naszej potęgi przez posiadanie siły interwencyjnej, gotowej do wymierzenia – łącznie ze sprzymierzeńcami lub bez nich – błyskawicznych ciosów Niemcom, jak i podjęcia działań osłaniających kresy wschodnie. Jednak musimy zabezpieczyć wzrost naszej siły w warunkach pokojowych i być gotowymi do interwencji w Niemczech, albo podjąć działania odwrotne: wobec Niemców zadania osłonowe, a wobec ZSRR na wschodzie działania zaczepno-obronne.

Jeżeli siły polskie zaangażowane byłyby w interwencję z ziem polskich przeciw Niemcom przewidywano podział tego frontu a trzy odrębne tereny operacyjne: pomorski, wielkopolski i śląski. Siły działające na odcinku pomorskim – w przypadku posiadania szerokiego dostępu przy ujściu Odry – powinny stanowić największą część sił interwencyjnych, gdyż byłyby korzystnie położone aby wykonać główne uderzenie na Berlin od północnego-wschodu i północy. Gdyby to jednak było niemożliwe, działania interwencyjne powinny być skierowane od południa na Berlin i pójść lewym brzegiem Odry – w przypadku granicy na Nysie Łużyckiej – by dokonać głębszego działania oskrzydającego od południa i osłony od zachodu. Kierunek wielkopolski, ze względu na charakter terenów i układ sieci komunikacyjnej, byłby raczej bierny.

¹¹ IPMS, MAR A.V.1/1, Ilościowe i jakościowe potrzeby wojska na okres powojenny. Materiał przygotowany przez Komisję Studiów Sztabu NW pod kierownictwem płk. A. Mareckiego 20.02.1942 r.

Minimalna wielkość sił interwencyjnych wynosiła by:

- zgrupowanie pomorskie – 2 dywizje pancerne, 2 dywizje zmotoryzowane, 3 dywizje piechoty;
- zgrupowanie wielkopolskie – 1 dywizja piechoty;
- zgrupowanie śląskie – 2–3 dywizje pancerne, 2–3 dywizje zmotoryzowane, 3–4 dywizje piechoty.

Ponadto przewidywano przydzielenie na czas operacji, do dyspozycji dowódcy zgrupowania pomorskiego – 2 batalionów spadochronowych, zgrupowania śląskiego – 2–3 batalionów spadochronowych, a do naczelnego dowództwa przynajmniej 1 wielkiej jednostki desantowej, zdolnej do samodzielnego wykonywania zadań. Każde ze zgrupowań operacyjnych powinno też dysponować lekkim lotnictwem bombowo-myśliwskim i rozpoznawczym, przy czym oddziały spadochronowe i desantowe powinny być osłaniane przez lotnictwo¹².

Po wyegzekwowaniu siłą warunków traktatu pokojowego Polska musiała by zapewnić osłonę wojskową od wschodu. „Wychodząc z założenia pomyślnego rozstrzygnięcia naszych stosunków sąsiedzkich na wschodzie, lecz prawdopodobnie zaistnienia w tym okresie pewnego wrzenia wśród ludności niepolskiej, będziemy musieli tam pozostawić niezbędną ilość sił na stopie wojennej. Dotyczyć to będzie obszarów na wschód od Bugu i Sanu, przy tym obszar Małopolski Wschodniej będzie zawsze wymagał większej uwagi niż obszar litewsko-białoruski, tym bardziej, że trzeba się liczyć z radykalną zmianą sytuacji z Litwą na naszą korzyść”¹³.

Komisja Studiów Sztabu NW przewidywała utworzenie dla osłony na wchodzie kraju następujących sił:

- zgrupowanie litewsko-białoruskie – 1 dywizja kawalerii albo 2 brygady;
- zgrupowanie poleskie – 1 dywizja forteczna;
- zgrupowanie małopolskie – korpus pancerno-motorowy albo 1 dywizja pancerna oraz 1 pułk zmotoryzowany i 1 pułk piechoty.

Zakładano, że Polska będzie posiadać siły rezerwowe na wypadek prowadzenia wypowiedzianej wojny. Biorąc pod uwagę, że stan ludności państwa wynosić będzie 35 mln. to maksymalny wysiłek na wypadek wojny wynosić będzie 3,5 mln ludzi. Gwarantowało by to zabezpieczenie niezbędnych potrzeb lotnictwa i marynarki wojennej oraz wystawienie w siłach

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

stałych 21–24 wielkich jednostek i w siłach rezerwowych, w tym w pospolitym ruszeniu, 54–51 wielkich jednostek.

W przypadku ziszczenia się hipotezy drugiej, kiedy Niemcy gwałtownie poniosłyby klęskę, a front niemiecko-radziecki znalazł się na ziemiach polskich, potrzeby wojskowe Polski byłyby mniejsze. Siły stałe do interwencji na kierunku zachodnim wynosiłyby 4 dywizje pancerne, 4 dywizje zmotoryzowane, 4 dywizje piechoty, 3 dywizje forteczne, 1 dywizja desantowa i 4 bataliony spadochronowe. Natomiast osłona na wschodzie uzależniona byłaby od wyników negocjacji dyplomatycznych. Pomyślny ich przebieg i możliwość wykonania interwencji na zachodzie oznaczałby w praktyce znaczny sukces Polaków, gdyż byłoby to dostateczne uniezależnienie się militarne od ZSRR. Wówczas siły do obserwacji granicy wschodniej byłyby minimalne – 1 dywizja kawalerii¹⁴.

Siły rezerwowe w tym przypadku nastawione powinny być na podjęcie walki nie tylko z ZSRR, ale także z innymi państwami sąsiadującymi z Polską, a nawet z Wielką Brytanią. W takiej sytuacji ludność Polski wynosiłaby około 25 mln, a maksymalny udział rezerwistów 2,5 mln, co po zaspokojeniu potrzeb lotnictwa i marynarki pozwoliłoby na wystawienie 17 wielkich jednostek wojskowych w siłach stałych i 38 wielkich jednostek w siłach rezerwy.

Rozwój i zadania sił zbrojnych w przypadku rozwoju sytuacji zgodnej z hipotezą pierwszą, tj. podczas wybuchu powstania antyniemieckiego i wykorzystania własnych możliwości, przewidywano:

- w okresie do rozejmu – wspieranie powstania w kraju¹⁵, opanowanie dostępu do morza i osłanianie granicy wschodniej;
- w okresie od rozejmu do zawarcia traktatu pokojowego – branie czynnego udziału w okupacji Niemiec po Odrę i Nysę Łużycką z przedmościami w rejonie Szczecina i Frankfurtu¹⁶, oraz osłanianie granicy wschodniej.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Liczono, że w czasie powstania odtworzone będą zgrupowania batalionów dające około 20 dywizji i 2 brygad kawalerii. Siły te byłyby wspierane przez brygadę spadochronową i lekkie lotnictwo bojowe.

¹⁶ Opanowanie wybrzeża i przygotowanie sił do okupacji powinno zbiec się z desantem morskim na Pomorzu – 1 dywizja pancerna i 1 brygada zmotoryzowana – co zapoczątkowałoby w tym rejonie odtwarzanie pełnowartościowych jednostek. Ich stan – tworzony w trzech rzutach – przewidywano łącznie na cztery korpusy piechoty.

W tym czasie w kraju byłyby odtwarzane oddziały wojsk niepełnej wartości bojowej, by następnie dotarły na ziemie polskie, drogą lądową, m.in. armia pod dowództwem gen. Władysława Andersa i dywizja gen. Stanisława Kopańskiego. Większość tych sił użyta byłaby na kierunku zachodnim, a część do wzmocnienia osłony Małopolski. Przewidywano, że stan sił zbrojnych w kraju, do ogłoszenia rozejmu, w najlepszym wypadku może dojść do 16–27 wielkich jednostek wojskowych.

Minimalne potrzeby sił zbrojnych do okupowania obszarów odebranych Niemcom, w okresie od rozejmu do zawarcia traktatu pokojowego, określano na 17 wielkich jednostek wojskowych:

- Prusy Wschodnie – korpus albo 3 dywizje piechoty;
- Gdańsk i Pomorze – korpus albo 1 dywizja piechoty i 1 dywizja zmotoryzowana;
- Szczecin i lewobrzeżne Pomorze z Rugią – korpus pancerno-motorowy albo 1 dywizja pancerna i 1 dywizja zmotoryzowana;
- Frankfurt i dolna Odra do Szczecina – korpus albo dywizja piechoty;
- Dolny Śląsk – korpus pancerno-motorowy albo 1 dywizja pancerna i 1 dywizja zmotoryzowana;
- Górny Śląsk – korpus albo 3 dywizje piechoty;
- odwód sił okupacyjnych w rejonie Poznania – 1 dywizja pancerna, 1 dywizja zmotoryzowana i 1 wielka jednostka desantowa¹⁷.

Potrzeby osłonowe na wschodzie szacowano na 10–13 wielkich jednostek wojskowych:

- zgrupowanie litewsko-białoruskie – 1 korpus piechoty albo 3 dywizje i dywizja kawalerii lub 2 korpusy albo 2 dywizje piechoty i 1 dywizja kawalerii;
- zgrupowanie poleskie – 1 dywizja piechoty z 1 pułkiem rozpoznawczym kawalerii;
- zgrupowanie małopolskie – 2 korpusy, z czego jeden w składzie: 1 dywizji pancernej i 1 dywizji zmotoryzowanej, drugi – 3 dywizje piechoty; albo 3 korpusy z czego jeden pancerno-motorowy lub 1 dywizja

¹⁷ W dyspozycji wojsk okupacyjnych powinno być lotnictwo zdolne do przeprowadzenia 2–3 akcji dziennie oraz prowadzenia transportu i osłony. Dowódcy korpusów powinni dysponować lekkimi dywizjonami bombowo-myśliwskimi i rozpoznawczymi. IPMS, MAR A.V.1/1, Ilościowe i jakościowe potrzeby wojska na okres powojenny. Materiał przygotowany przez Komisję Studiów Sztabu NW pod kierownictwem płk. A. Mareckiego 20.02.1942 r.

pancerna i 1 dywizja zmotoryzowana oraz 2 korpusy lub 2 dywizje piechoty¹⁸.

Trudne położenie polityczne i niewyjaśniona sytuacja międzynarodowa wymagać mogła od władz wojskowych Polski nie tylko obsadzenia najważniejszych ośrodków państwa ale także utworzenia odwodu sił będących w dyspozycji Naczelnego Dowództwa. Odwód taki powinien liczyć od 13 do 15 wielkich jednostek. Ze względu jednak na możliwość i potrzebę skierowania większych sił do osłony ze wschodu, powinien składać się z 2 dywizji piechoty, 1 wielkiej jednostki desantowej i 9-10 dywizji piechoty niekompletnych¹⁹.

Ogólny stan wojska w czasie zawierania pokoju powinien osiągnąć: 30-32 wielkie jednostki pełnowartościowe i 9-10 wielkich jednostek niekompletnych.

W przypadku pomyślnie rozwijających się stosunków z ZSRR Komisja Studiów Sztabu NW przewidywała mniej intensywny rozwój sił zbrojnych zarówno w okresie do zawarcia rozejmu, jak i od rozejmu do zawarcia traktatu pokojowego. Główne zadania dla naszych sił zbrojnych uległy by zmianie przede wszystkim w okresie od rozejmu do traktatu pokojowego i polegały by na przejęciu obowiązków okupacyjnych od Armii Czerwonej, zapewnieniu ruchu transportów powrotnych Armii Czerwonej do ZSRR i osłonie granicy.

Natomiast w okresie do wejścia w życie rozejmu, w przypadku pełnego udziału ZSRR w zwycięstwie, odtwarzanie naszych sił zbrojnych powinno odbywać się po zawarciu rozejmu. Główna uwaga powinna być skupiona na zadaniach okupacyjnych i osłonowych, a formowane jednostki stanowić odwód Naczelnego Dowództwa. Tworzenie nowych jednostek, zwłaszcza pancerno-motorowych, byłoby wówczas utrudnione ze względu na trudności w uzbrojeniu, a ponadto obszar państwa byłby znacznie mniejszy. Wysiłek organizacyjny oparty byłby w głównej mierze o polskie jednostki znajdujące się poza krajem. Przewidywano, że z rezerw krajowych będzie można odtworzyć około 20 dywizji piechoty w centrum i na zachodzie kraju. Należałoby liczyć się z tym, że moment zawarcia rozejmu zastanie Po-

¹⁸ Przewidywano oddanie do dyspozycji dowódców zgrupowań osłonowych jednostek lotnictwa rozpoznawczego. Ibidem.

¹⁹ Na szczęblu Naczelnego Dowództwa przewidywano odwód lotniczy, który zapewniłby osłonę i przerzut wielkiej jednostki desantowej oraz wsparcie dla odwodu wojsk lądowych. Ibidem.

laków w fazie organizacji sił okupacyjnych, które będą stopniowo włączać się w luzowanie Armii Czerwonej z okupacji obszarów poniemieckich.

„Zmniejszony obszar państwa i skrócenie granicy wschodniej nie wpłynie znacznie – podaje Komisja Studiów Sztabu NW – na zmniejszenie się naszych możliwości. W stosunku dla potrzeb skalkulowanych dla hipotezy A, można będzie w najmniejszym uszczerbku zredukować siły osłono-we, szczególnie w odniesieniu do zgrupowania poleskiego, gdyż podział na trzy teatry operacyjne na wschodzie nie będzie prawdopodobnie wówczas aktualny. Następnie mogą być zredukowane siły operacyjne w tym sensie, że korpus pancerno-motorowy i W.J. desantowa, przeznaczone do odvodu sił okupacyjnych można przesunąć do odvodu Nacz. Dow. Najmniej możliwości redukcyjnych widać w odwodzie Nacz. Dow.”²⁰.

W ocenie Komisji Studiów Sztabu NW stan sił zbrojnych w takiej sytuacji powinien wynosić:

1. Siły okupacyjne – 14 wielkich jednostek, w tym:
 - Prusy Wschodnie – korpus albo 3 dywizje piechoty,
 - Gdańsk i Pomorze – korpus albo 2 dywizje piechoty,
 - Szczecin i Pomorze lewobrzeżne – korpus pancerny, albo 1 dywizja pancerna i 1 dywizja zmotoryzowana,
 - Frankfurt i dolina Odry do Szczecina – korpus albo 2 dywizje piechoty,
 - Dolny Śląsk – korpus pancerno-motorowy albo 1 dywizja pancerna i 1 dywizja motorowa,
 - Górny Śląsk – korpus albo 3 dywizje piechoty;
2. Siły osłonowe na wschodzie – 7 wielkich jednostek, w tym:
 - rejon Białegostoku – 1 dywizja kawalerii,
 - Podlasie – korpus albo 2 dywizje piechoty,
 - lubelskie – korpus albo 2 dywizje piechoty,
 - rejon Lwowa – korpus pancerno-motorowy albo 1 dywizja pancerna i 1 dywizja motorowa;
3. Odwód Naczelnego Dowództwa – 10-11 wielkich jednostek pełnowartościowych i 7-8 dywizji piechoty niekompletnych, w tym:
 - 1 dywizja pancerna,
 - 1 dywizja zmotoryzowana,
 - 1 wielka jednostka desantowa,
 - 7-8 dywizji piechoty niekompletnych.

²⁰ Ibidem.

Ogółem armia w przedstawionej sytuacji polityczno-wojskowej, do zawarcia pokoju, powinna dysponować 24 wielkimi jednostkami pełnowartościowymi i 7–8 dywizjami piechoty niekompletnymi²¹.

Dalszy wysiłek organizacyjno-mobilizacyjny powinien być nakierowany na formowanie nowoczesnych sił pancerno-motorowych dla wojska stałego, a dywizje piechoty powinny być stopniowo demobilizowane.

W szybkiej i znaczącej odbudowie sił zbrojnych, w tym także w kraju, Sztab Naczelnego Wodza widział możliwość wykorzystania dowódców i specjalistów będących w Wielkiej Brytanii i na Bliskim Wschodzie, ale przede wszystkim rzeszy żołnierzy wywodzących się z terenów ZSRR²². Jednostki sformowane na terytorium radzieckim wraz z istniejącymi na Zachodzie miały być przygotowywane do walki u boku sojuszników, ale także wsparcia powstania zbrojnego w kraju i zapobiegania rewolucji komunistycznej oraz odtwarzania wojska w kraju. Powstanie zbrojne na ziemiach polskich zamierzano wspierać działaniami lotniczymi i desantami powietrznymi, jak również zrzutami broni i amunicji.

Zakładano, że niebagatelne znaczenie dla odtwarzania sił zbrojnych w kraju będzie miał ruch oporu. W okresie tworzenia Armii Polskiej w ZSRR 14 lutego 1942 r. przekształcono Związek Walki Zbrojnej w Armię Krajową, która stała się organizacją konspiracyjną o szerokim zasięgu i znacznej sile działania. Jej komenda przewidywała wówczas, że Związek Radziecki najprawdopodobniej będzie ponosić klęski na froncie, a jego siły zostaną zepchnięte za Ural. W takiej sytuacji powstanie zbrojne na ziemiach polskich mogłoby wybuchnąć, gdy sojusznicy zachodni wejdą na teren Niemiec, których front się załame. W przypadku mniej prawdopodobnym, gdyby nastąpiła kontrofensywa Armii Czerwonej, dowódca Armii Krajowej miał oszczędzać siły, gromadzić środki wojskowe i odsunąć w czasie wybuch powstania aż nastaną do tego dogodne warunki. Myśl taka była rozważana wnikliwie. Uważano, że „nie mamy żadnych szans przeciwstawienia się wkraczającym do Polski, w pościgu za Niemcami, wojskiem rosyjskim. Odbudowa państwa i tworzenie Polskich Sił Zbrojnych w kraju będzie mieć

²¹ Ibidem.

²² Po ewakuacji Armii Polskiej do Iranu w kwietniu i sierpniu 1942 r. władze wojskowe szacowały, że w ZSRR pozostało jeszcze około 50 tys. Polaków zdolnych do noszenia broni. O wznowienie zaciągu i ewakuacji podjęto usilne starania, ale nie przyniosły one efektów. IPMS, A.XII.3/73, Expose ministra obrony narodowej w Komisji Wojskowej Rady Narodowej RP w dn. 11.12.1942 r.

wówczas miejsce tylko przy wykonaniu z dobrej woli przez Rosję przyjętych zobowiązań oraz nacisku ze strony Aliantów. Trzeba się liczyć, że wszelkie odruchy przeciw rosyjskie byłyby tu na zachodzie niezrozumiałe. [...] kosztować by to mogło wiele krwi, przelanej bezużytecznie”²³.

Przejmowanie władzy w wyzwolanej Polsce i odtwarzanie sił zbrojnych miało zależeć, według Sikorskiego, przede wszystkim od przestrzegania układu polsko-radzieckiego i poparcia polskich postulatów terytorialnych, w tym sprawy granicy wschodniej, przez sojuszników zachodnich, oraz ustanowienia w oswobodzonym kraju ustroju według zasad demokracji zachodniej. Zgodnie z tymi założeniami przygotowywano podwaliny ustroju, porządku i władzy oraz wspierano krajową konspirację.

Znacznie różnił się w podejściu do sprawy wyzwolania Polski i odtwarzania sił zbrojnych gen. Kazimierz Sosnkowski. Mocno utożsamiał się on z działaniami podejmowanymi na rzecz kraju. Uważał, że wojna będzie długotrwała, co znalazło częściowo odzwierciedlenie w działaniach Armii Krajowej, w której obowiązywał staranny dobór zaprzysiężonych członków. Jednak możliwości wdrażania swoich poglądów gen. Sosnkowski miał nieporównywalnie mniejsze aniżeli gen. Sikorski, gdyż Sztab Naczelnego Wodza opracowywał i koordynował całość spraw dotyczących sił zbrojnych. Jednym z głównych zadań sztabu było przygotowanie planów działania na końcowy okres wojny, bezpośrednio po wojnie i na czas pokojowy. Polskie władze na uchodźstwie zabiegały wówczas o rozbudowę i przebudowę regularnych sił zbrojnych u boku sojuszników zachodnich, by ich udział w wojnie korzystnie wpłynął na powojenną przyszłość Polski. Wobec niewielkich możliwości rekrutacyjnych na Zachodzie istotną rolę miał odegrać okupowany kraj, gdzie Komenda Główna Armii Krajowej przygotowała koncepcję „Planu Odtwarzania Sił Zbrojnych w Kraju”²⁴. Przewidywał on realizację zamierzeń w trzech okresach: w konspiracji, podczas powstania zbrojnego i opanowywania terenu oraz właściwego odtwarzania sił zbrojnych. Celem odtwarzanych sił było planowe opanowanie terenu w jak najkrótszym czasie i zbrojne przeciwstawienie się nieprzyjacielowi oraz wytyczenie granic państwa.

²³ M. Utnik, *Sztab Naczelnego Wodza w II wojnie światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1/1974, s. 234.

²⁴ IPMS, A.XII.26/24, Referat w sprawie Planu Odtwarzania Sił Zbrojnych w Kraju z 11.01.1943 r.

Założenia planu odbudowy sił zbrojnych realizowane byłyby w dwóch fazach. W fazie pierwszej przewidywano tworzenie jednostek wojskowych w centralnej Polsce, w byłym okręgu wojskowym krakowskim, lubelskim, kieleckim, łódzkim, warszawskim, białostockim – po Suwałki i Grodno, oraz toruńskim – po Inowrocław i Brodnicę – w oparciu o bazę powstańczą. Powstałoby wówczas 16 dywizji piechoty, 2 brygady pancerne, 4 brygady kawalerii motorowej, 4 bazy lotnicze, jako załączki pułków lotniczych, 3 pułki artylerii ciężkiej, 1 pułk artylerii przeciwlotniczej i załączki służb centralnych i okręgowych. W strukturach tych znalazłoby się łącznie 230–250 tys. ludzi i 65–75 tys. koni²⁵.

W fazie drugiej formowanie jednostek prowadzono by również głównie w centralnej Polsce, ale uzależnione byłoby ono rozwoju sytuacji i wyników mobilizacji fazy pierwszej. Przewidywano, że w okresie konspiracji powstaną zawiązki oddziałów w składzie 1 oficer i 5 podoficerów, które dadzą początek formowanym strukturom. Pokrycie osobowe miało nastąpić ze źródeł powstańczych, powracających z niewoli i obozów koncentracyjnych oraz powołania do służby najmłodszych roczników rezerwistów. Natomiast pokrycie materiałowe, w tym uzbrojenia, pochodziłoby głównie z zapasów konspiracyjnych, materiału zdobycznego i dostaw zagranicznych.

Plan odtwarzania sił zbrojnych przygotowany przez Armię Krajową był bardzo ambitny, ale nieprofesjonalny. Wydaje się, że zwłaszcza w okresie okupacji i powstania zbrojnego niemożliwy do zrealizowania, ze względu na stosunkowo dobre rozpoznanie podziemia przez Niemców i skuteczność działania sił jakimi dysponowali i mogli wykorzystać przeciwko Polakom. Plan spotkał się ze znaczną krytyką Sztabu Naczelnego Wodza. Do jego wad zaliczano oderwanie od myśli operacyjnej i sytuacji polityczno-wojskowej, a odbudowę sił zbrojnych w pierwszej fazie tj. w czasie działań wojennych, jako nierealną. Nakazanie formowania 22 wielkich jednostek, na zasadach nowoczesnych było niewykonalne i rozproszyłoby wysiłek organizacyjny. Za organizację odtwarzania sił zbrojnych odpowiedzialny winien być Sztab Naczelnego Wodza, zwłaszcza, że tworzone jednostki oparte byłyby na etatach i wyposażeniu brytyjskim i amerykańskim. Ponadto pod względem ogólnego pozyskania kadry, pokrycia specjalistów i zabezpieczenia materialnego nie mógł sprostać oczekiwaniom, choć pod względem pokrycia personalnego w głównych broniach – był dość prawdopodobny.

²⁵ Ibidem.

Uważano, że Armia Krajowa mogła być wielce przydatna w pozyskiwaniu pomieszczeń dla mobilizowanych jednostek i bazy materiałowej, ale według wytycznych określonych przez Sztab NW.

Bibliografia

Archiwalia

MiD WIH V/20/8, cz. 1, Formacje polskie na Zachodzie. Dokumenty, Wywiad gen. Sikorskiego dla „Daily Herald” 29.01.1941.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego

A.XII.26/24, Referat w sprawie Planu Odtwarzania Sił Zbrojnych w Kraju z 11.01.1943 r.

A.XII.3/73, Expose ministra obrony narodowej w Komisji Wojskowej Rady Narodowej RP w dn. 11.12.1942 r.

MAR A.V.1/1, Ilościowe i jakościowe potrzeby wojska na okres powojenny. Materiał przygotowany przez Komisję Studiów Sztabu NW pod kierownictwem płk. A. Mareckiego 20.02.1942 r.

Zakład Narodowy Ossolińskich

Kolekcja gen. K. Sosnkowskiego, sygn. 16532/II, Stosunki polsko-rosyjskie od chwili wybuchu wojny niemiecko-rosyjskiej w świetle dokumentów.

Dokumenty drukowane

Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów, Warszawa 1965.

Artykuł

Utnik M., *Sztab Naczelnego Wodza w II wojnie światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1/1974.

Prasa

„Dziennik Polski” 3.07.1941; 4.08.1941; 25.02.1942; 13.08.1942.

Paweł Szmitkowski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Plany zarządzania kryzysowego w świetle nowych regulacji prawnych

Crisis management plans due to the new law regulations

Abstrakt: Plany zarządzania kryzysowego są bardzo istotnym elementem planowania cywilnego, szczególnie cywilnego planowania kryzysowego. Od 26 kwietnia 2007 r. system zarządzania kryzysowego opracowywał plany reagowania kryzysowego. Były one jednak bardzo obszerne, a ich zapisy pokrywały się często z planami operacyjnymi służb, inspekcji i straży. Znowelizowana w 2009 r. Ustawa o zarządzaniu kryzysowym zmieniła charakter, formę i strukturę tych planów. Stały się one planami zarządzania kryzysowego i stanowić zaczęły punkt wyjścia do egzekwowania zapisów planów operacyjnych. Od 2009 r. niezwykle ważnym elementem tych planów stały się także plany ochrony infrastruktury krytycznej. Nie wykluczone jest także, że w przyszłości elementem planów zarządzania kryzysowego staną się plany obrony cywilnej.

Abstract: Crisis management plans are very important part of civil planning, especially civil emergency planning (CEP). Since 26th of april 2007, crisis management system prepared plans of crisis respond. They were very extensive and some times included the same contents like operations plans of services, inspections and guards. But amendet in 2009 act of crisis management changed form, character and structure of these plans. They became plans of crisis management as starting point for execution of operation

plans. Since 2009 very important parts of crisis management plans are also crisis infrastructure protection plans. It's hardly possible that in the future the part of crisis management plans will also be a plan of civil defense.

Słowa kluczowe: planowanie cywilne, cywilne planowanie kryzysowe, plany zarządzania kryzysowego

Keywords: civil planning, civil emergency planning, plans of crisis management

System zarządzania kryzysowego w Polsce jest obecnie jednym z najważniejszych elementów budujących bezpieczeństwo państwa, ukierunkowanym na ochronę struktur władzy, infrastruktury krytycznej oraz ludności cywilnej i zasobów na wypadek nadzwyczajnych zagrożeń czasu pokoju oraz okresu wojny. Jednym z kluczowych elementów jego prawidłowego i harmonijnego działania jest planowanie. Osią systemu planowania na wypadek sytuacji kryzysowych są plany zarządzania kryzysowego sporządzane na wszystkich szczeblach administracji publicznej. Stanowią one integralną część faz zarządzania kryzysowego, szczególnie zaś fazy prewencji i przygotowania.

Podstawy prawne przygotowywania planów w zakresie zarządzania kryzysowego zostały określone w Ustawie z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym. Sprecyzowano wówczas w odniesieniu do procesu planistycznego pojęcie tzw. planowania cywilnego, określono organy odpowiedzialne za jego realizację, strukturę planów reagowania kryzysowego oraz procedury ich aktualizacji.

Planowanie cywilne objęło wówczas:

- a) całokształt przedsięwzięć organizacyjnych, polegających na opracowywaniu planów, w tym planów reagowania kryzysowego, i programów, mających na celu optymalne wykorzystanie dostępnych sił i środków w sytuacjach kryzysowych oraz w czasie stanów nadzwyczajnych i w czasie wojny, w zakresie zapobiegania sytuacjom kryzysowym, przygotowania do przejmowania nad nimi kontroli, reagowania w sytuacjach kryzysowych oraz odtworzenia infrastruktury i przywracania jej pierwotnego charakteru;
- b) planowanie w zakresie wspierania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w razie ich użycia oraz planowanie wykorzystania Sił Zbrojnych

Rzeczypospolitej Polskiej do realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego¹.

Do zadań z powyższego zakresu zaliczono: gromadzenie i przetwarzanie informacji o możliwych do użycia siłach i środkach w sytuacjach kryzysowych, w czasie stanów nadzwyczajnych i w czasie wojny; opracowywanie procedur postępowania na wypadek zagrożeń; przygotowywanie planów reagowania kryzysowego.

Realizacja przedsięwzięć planistycznych powinna zapewnić funkcjonowanie administracji publicznej; funkcjonowanie i możliwość odtworzenia infrastruktury lub przywrócenia jej pierwotnego charakteru; racjonalne gospodarowanie siłami i środkami w sytuacjach kryzysowych, w czasie stanów nadzwyczajnych i w czasie wojny; warunki do przetrwania ludności w sytuacjach kryzysowych, w czasie stanów nadzwyczajnych i w czasie wojny.

Sporządzany w ramach procedur planowania cywilnego plan reagowania kryzysowego składał się z trzech części: planu głównego, procedur reagowania oraz załączników funkcjonalnych. Każda z wyniesionych części zawierała odpowiednio:

- 1) plan główny:
 - a) charakterystykę zagrożeń oraz ocenę ryzyka ich wystąpienia, w tym mapy ryzyka i zagrożenia powodziowego;
 - b) charakterystykę sił i środków, w tym stan rezerw państwowych, oraz ocenę możliwości ich wykorzystania;
 - c) analizę funkcjonowania administracji publicznej, jej skuteczności i możliwości wykorzystania w sytuacjach kryzysowych;
 - d) przewidywane warianty działań w sytuacjach kryzysowych;
 - e) wskazanie trybu aktualizacji planu oraz poszczególnych załączników funkcjonalnych;

2) procedury reagowania kryzysowego określające zespół przedsięwzięć na wypadek sytuacji kryzysowych, w czasie stanów nadzwyczajnych i w czasie wojny, a w tym:

- a) zadania w zakresie monitorowania zagrożeń;
- b) bilans i tryb uruchamiania sił i środków niezbędnych do usuwania skutków zagrożeń;

¹ Ustawa o zarządzaniu kryzysowym z dn. 26 kwietnia 2007 r., art. 3, p. 4. (Dz.U. 2007, nr 89, poz. 590).

c) uruchamianie działań przewidzianych w planie reagowania kryzysowego oraz zasady współdziałania, a także sposoby ograniczania rozmiarów strat i usuwania skutków zagrożeń;

3) załączniki funkcjonalne planu głównego określające:

- a) standardowe procedury operacyjne, opisujące sposoby działania podmiotów realizujących zadania z zakresu zarządzania kryzysowego;
- b) organizację łączności między podmiotami, o których mowa w lit. a;
- c) organizację systemu monitorowania zagrożeń, ostrzegania i alarmowania;
- d) zasady informowania ludności o zagrożeniach i sposobach postępowania na wypadek zagrożeń;
- e) organizację ewakuacji z obszarów zagrożonych;
- f) organizację opieki społecznej i medycznej, z uwzględnieniem planów zabezpieczenia ratownictwa medycznego;
- g) organizację ochrony przed zagrożeniami radiacyjnymi, biologicznymi i chemicznymi;
- h) wykaz zawartych umów i porozumień związanych z realizacją zadań zawartych w planie reagowania kryzysowego;
- i) zasady oraz tryb oceniania i dokumentowania szkód².

Dodatkowo w planach reagowania kryzysowego na szczeblu centralnym i wojewódzkim uwzględniano zadania dotyczące ochrony przed zagrożeniami radiacyjnymi.

Obowiązek fizycznego opracowania planów spoczął na Rządowym Centrum Bezpieczeństwa oraz komórkach właściwych w sprawach zarządzania kryzysowego w urzędach wojewódzkich, starostwach powiatowych, urzędach miasta oraz gminy.

Należy podkreślić, że jako osobne dokumenty sporządzano wówczas plany ochrony infrastruktury krytycznej oraz plany obrony cywilnej³.

Określone w 2007 r. ramowe zasady opracowywania planów reagowania kryzysowego zostały w dość istotny sposób zmienione mocą Ustawy z dnia 17 lipca 2009 r. o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym. Dokonane w dokumencie tym modernizacje dotyczą przede wszystkim zmiany

² Ibidem, art. 5.

³ Powstawały one wówczas w oparciu o Wytyczne Szefa Obrony Cywilnej Kraju z dnia 13 października 1993 r. w sprawie zasad opracowania planu obrony cywilnej województw, powiatów, gmin i zakładów pracy. Por. R. Kalinowski, *Obrona cywilna w Polsce*, Siedlce 2007, s. 171.

podstawowych terminów definiujących zakres planowania cywilnego oraz sposób opracowywania planu⁴.

Planowanie cywilne określono w ustawie jako:

- a) całokształt przedsięwzięć organizacyjnych mających na celu przygotowanie administracji publicznej do zarządzania kryzysowego;
- b) planowanie w zakresie wspierania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w razie ich użycia oraz planowanie wykorzystania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego.

Widzimy więc znaczne uproszczenie definicji stanowiącej punkt wyjścia do realizacji dalszych przedsięwzięć. I chociaż ujęcie to można uznać za zbyt ogólnikowe to jednak pozwala ono na wykonanie szerszego zakresu przygotowań bez ewentualności opracowania dokumentacji czy realizowania procedur nie ujętych w zapisach prawnych, a więc faktycznie leżących poza obowiązującym prawem.

Rozszerzono także zakres przedsięwzięć z zakresu planowania cywilnego. Obejmują one obecnie:

- 1) przygotowanie planów zarządzania kryzysowego;
- 2) przygotowanie struktur uruchamianych w sytuacjach kryzysowych;
- 3) przygotowanie i utrzymywanie zasobów niezbędnych do wykonania zadań ujętych w planie zarządzania kryzysowego;
- 4) utrzymywanie baz danych niezbędnych w procesie zarządzania kryzysowego;
- 5) przygotowanie rozwiązań na wypadek zniszczenia lub zakłócenia funkcjonowania infrastruktury krytycznej;
- 6) zapewnienie spójności między planami zarządzania kryzysowego a innymi planami sporządzanymi w tym zakresie przez właściwe organy administracji publicznej, których obowiązek wykonania wynika z odrębnych przepisów.

Zadania, które wymieniono powyżej powinny w myśl zapisów ustawy uwzględniać:

- 1) zapewnienie funkcjonowania administracji publicznej w sytuacji kryzysowej;

⁴ Ustawa o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym z dn. 17 lipca 2009 r. (Dz.U. 2009, nr 131, poz. 1076), art. 3, p. 4; *Planowanie cywilne w zarządzaniu kryzysowym*, red. W. Kitler, Warszawa 2011, s. 64–65.

- 2) zapewnienie funkcjonowania i możliwości odtworzenia infrastruktury krytycznej;
- 3) zapewnienie ciągłego monitorowania zagrożeń;
- 4) racjonalne gospodarowanie siłami i środkami w sytuacjach kryzysowych;
- 5) pomoc udzielaną ludności w zapewnieniu jej warunków przetrwania w sytuacjach kryzysowych.

Prawidłowe przygotowanie oraz wdrożenie i korekta planów możliwa jest dzięki szczegółowemu określeniu tzw. cyklu planowania, który jest charakteryzowany jako okresowe realizowanie etapów: analizowania, programowania, opracowywania planu lub programu, jego wdrażanie, testowanie i uruchamianie. Jest to jak się wydaje niezwykle ważna zmiana, gdyż podkreśla ona bardzo wyraźnie, iż samo „napisanie planu” jest częścią bardzo złożonego procesu. Jest on bowiem dokumentem o charakterze bardzo precyzyjnego narzędzia wykorzystanie którego umożliwi zapewnianie bezpieczeństwa w skali lokalnej, regionalnej i wreszcie centralnej. Plany wyższego rzędu nie mogą bowiem sprawnie funkcjonować bez swoich odpowiedników w skali powiatu czy gminy. W związku z tym konieczne jest jego ciągle testowanie oraz udoskonalanie, szczególnie w sytuacji nieustannie ewoluujących zagrożeń w każdej sferze bezpieczeństwa.

Niezwykle istotnym elementem procesu planowania ujętym formalnie także po raz pierwszy w omawianym dokumencie jest *Raport o zagrożeniach* stanowiący punkt wyjścia do opracowywania planów zarządzania kryzysowego, szczególnie zaś ich części pierwszej. Obejmuje on przede wszystkim: wskazanie najważniejszych zagrożeń przez stworzenie mapy ryzyka; określenie celów strategicznych; wskazanie priorytetów w reagowaniu na określone zagrożenia; wykaz sił i środków niezbędnych do osiągnięcia celów strategicznych; programowanie zadań w zakresie poprawy bezpieczeństwa przez uwzględnianie regionalnych i lokalnych inicjatyw; wnioski zawierające hierarchicznie uporządkowaną listę przedsięwzięć niezbędnych do osiągnięcia celów strategicznych.

Szczegółowe zasady przygotowania tego dokumentu określa Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie Raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego z dn. 30 kwietnia 2010 r. Według rozporządzenia raport przygotowany jest przez ministrów kierujących działami administracji publicznej, kierowników urzędów centralnych oraz wojewodów, opracowujących raport cząstkowy. Dokument centralny stanowi więc sumę danych cząstkowych, co każe przypuszczać, że w sposób dogłębny i wiarygodny

określa on charakter, skalę zagrożeń, ocenę ryzyka ich wystąpienia oraz mechanizmy prowadzące do niwelowania prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożeń, czy likwidowania zagrożeń występujących.

Raport składa się z następujących części: „Zagrożenia, Zapobieganie, Przygotowanie, Reagowanie, Dane historyczne, Wykazy, Wnioski, Matryca ryzyka”. Są one umieszczone w standardowym arkuszu obsługiwanym przez popularne oprogramowanie. Dzięki temu raport przesyłany jest w formie nie tylko papierowej, ale także elektronicznej. Jego ujednoliconą formą ułatwia obróbkę danych oraz opracowanie danych wyjściowych do przygotowania planów zarządzania kryzysowego.

Osobami odpowiedzialnymi za koordynację przygotowania Raportu są odpowiednio Dyrektor Rządowego Centrum Bezpieczeństwa oraz Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w części dotyczącej zagrożeń terrorystycznych⁵.

nr	dział administracji	opisowa charakterystyka zagrożenia	zagrożenie (opis)	numer scenariusza w ramach danego zagrożenia	Opis szczegółowy scenariusza	Potencjalne miejsca wystąpienia zagrożenia (opis)	Przyczyny wystąpienia zagrożenia (opis)	typ zagrożenia
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1				1				
				2				
				3				
				4				
				5				
2				1				
				2				
				3				
				4				
				5				
3				1				
				2				
				3				
				4				
				5				
4				1				
				2				
				3				
				4				
				5				

Opracowanie *Raportu o zagrożeniach* umożliwia przygotowanie planu zarządzania kryzysowego. Ustawa o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym z dn. 17 lipca 2009 r. wprowadza daleko idące zmiany w strukturze i kształcie planów. Zmianie uległa przede wszystkim nazwa samych planów oraz ich części składowych. Według obowiązujących obecnie regulacji tworzony jest Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego, plany zarządzania kryzysowego przygotowywane przez centralne organy administracji państwowej oraz wojewódzkie, powiatowe i gminne plany zarządzania kryzysowego.

Każdy z nich składa się z planu głównego, zespołu przedsięwzięć na wypadek sytuacji kryzysowych oraz załączników funkcjonalnych.

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie Raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego z dnia 30 kwietnia 2010 r., § 9, p. 1.

Poszczególne części planu zawierają odpowiednio:

1) plan główny:

- a) charakterystykę zagrożeń oraz ocenę ryzyka ich wystąpienia, w tym dotyczących infrastruktury krytycznej, oraz mapy ryzyka i mapy zagrożeń;
- b) zadania i obowiązki uczestników zarządzania kryzysowego w formie siatki bezpieczeństwa;
- c) zestawienie sił i środków planowanych do wykorzystania w sytuacjach kryzysowych;

2) zespół przedsięwzięć na wypadek sytuacji kryzysowych, a w tym:

- a) zadania w zakresie monitorowania zagrożeń;
- b) tryb uruchamiania niezbędnych sił i środków, uczestniczących w realizacji planowanych przedsięwzięć na wypadek sytuacji kryzysowej;
- c) procedury reagowania kryzysowego, określające sposób postępowania w sytuacjach kryzysowych;
- d) współdziałanie między siłami, o których mowa w lit. b;

3) załączniki funkcjonalne planu głównego określające:

- a) procedury realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego, w tym związane z ochroną infrastruktury krytycznej;
- b) organizację łączności;
- c) organizację systemu monitorowania zagrożeń, ostrzegania i alarmowania;
- d) zasady informowania ludności o zagrożeniach i sposobach postępowania na wypadek zagrożeń;
- e) organizację ewakuacji z obszarów zagrożonych;
- f) organizację ratownictwa, opieki medycznej, pomocy społecznej oraz pomocy psychologicznej;
- g) organizację ochrony przed zagrożeniami charakterystycznymi dla danego obszaru;
- h) wykaz zawartych umów i porozumień związanych z realizacją zadań zawartych w planie zarządzania kryzysowego;
- i) zasady oraz tryb oceniania i dokumentowania szkód;
- j) procedury uruchamiania rezerw państwowych;
- k) wykaz infrastruktury krytycznej znajdującej się odpowiednio na terenie województwa, powiatu lub gminy, objętej planem zarządzania kryzysowego;

l) priorytety w zakresie ochrony oraz odtwarzania infrastruktury krytycznej⁶.

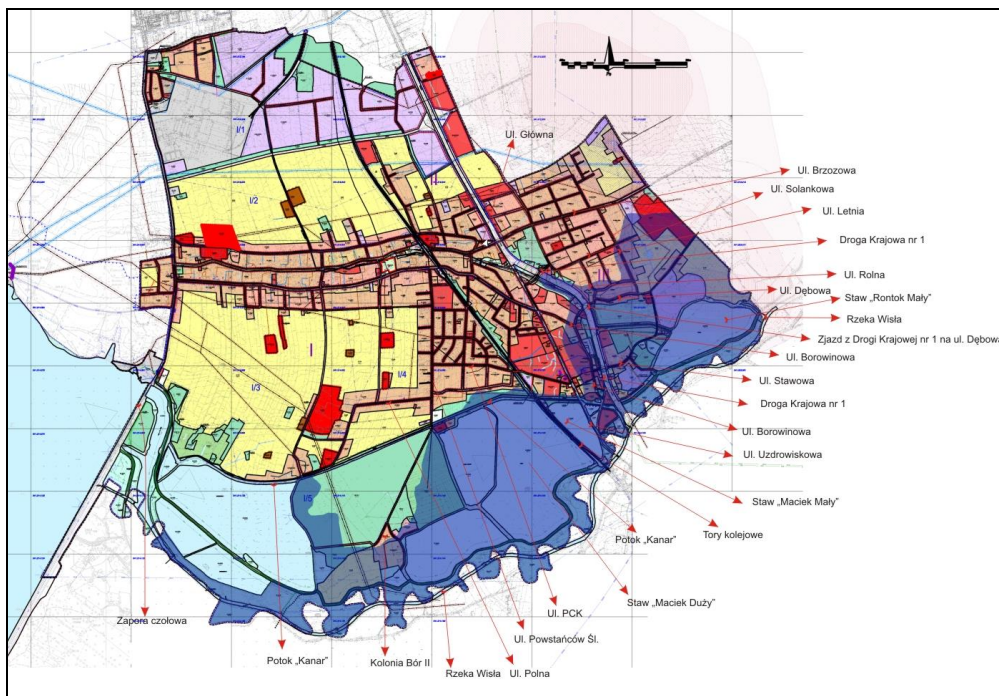
Należy w tym miejscu podkreślić, że celowa z punktu widzenia nowej definicji planowania cywilnego wydaje się zmiana nazwy planu z „reagowania” na „zarządzania” (kryzysowego). Uwzględniając znaczące rozszerzenie zakresu przygotowania niezbędnych danych, opracowania i korygowania zapisów planów zauważyć należy, że wpisują się one we wszystkie cztery fazy zarządzania kryzysowego, nie ograniczając się jedynie do utożsamianej z realizacją planu fazy „reagowania”. Ponadto warto zauważyć, że formuła planu zarządzania kryzysowego zminimalizowała dublowanie się jego zapisów z planami operacyjnymi służb, inspekcji, straży itp., które stanowią właśnie plany reagowania. Tym samym struktura planu uległa znacznemu uproszczeniu wpływając na jego funkcjonalność. Plan główny pozbawiony został dość „karkołomnych” elementów, jakimi były „charakterystyka sił i środków oraz możliwości ich wykorzystania”, „analiza funkcjonowania administracji publicznej, jej skuteczności i możliwości wykorzystania w sytuacjach kryzysowych” oraz „wskazanie trybu aktualizacji planu oraz poszczególnych załączników funkcjonalnych”.

Plany wyposażono także formalnie (elementy te był bowiem już wcześniej wykorzystywane w licznych służbach, inspekcjach i strażach oraz organach administracji) w narzędzia umożliwiające skuteczną wizualizację zagrożeń oraz algorytmów reagowania. Chodzi mianowicie o mapy zagrożeń, mapy ryzyka oraz siatki bezpieczeństwa.

Zadaniem mapy zagrożenia jest przedstawienie obszaru geograficznego objętego zasięgiem zagrożenia z uwzględnieniem różnych scenariuszy zdarzeń.

Natomiast mapa ryzyka jest dokumentem w formie graficznej lub opisowej przedstawiającym potencjalnie negatywne skutki oddziaływania zagrożenia na ludzi, środowisko, mienie i infrastrukturę.

⁶ Ustawa o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym z dnia 17 lipca 2009 r., art. 5, p. 2.

Przykładowa mapa zagrożeń, Źródło: Dokumentacja gminy Goczalkowice na podstawie www.goczalkowicedroj.pl

Elementem ułatwiającym niezwykle bezpośrednio realizację planu stanowi siatka bezpieczeństwa będąca zestawieniem potencjalnych zagrożeń ze wskazaniem podmiotu wiodącego przy ich usuwaniu oraz podmiotów współpracujących. W przypadku planów zarządzania kryzysowego jest to znaczące ułatwienie wdrażania planu ze względu na niezwykłą przejrzystość wykazu przedsięwzięć i zadań ujętych w formie graficznej, przy dodatkowym braku konieczności umieszczania skomplikowanej legendy umożliwiającej prawidłowe odczytywanie dokumentu.

Nazwa grupy	Koordynacja i wsparcie działań ratowniczych	Polityka informacyjna	Transport	Pomoc socjalno-bytowa	Pomoc medyczna i opieka zdrowotna	Zabezpieczenie finansowe	Realizacja działań administracyjnych	Bezpieczeństwo i porządek publiczny	Monitorowanie zagrożeń	Odbudowa	Informowanie, ostrzeżenie i alarmowanie	Organizacja łączności i obieg informacji
Grupa bezpieczeństwa powszechnego i porządku publicznego		■						■				
Grupa operacji	■											
Grupa zabezpieczenia logistycznego			■			■				■		
Grupa opieki zdrowotnej i pomocy socjalno-bytowej				■	■							
Grupa planowania cywilnego							■					
Grupa monitorowania prognoz i analiz									■	■	■	■

Przykładowa siatka bezpieczeństwa Wojewódzkiego Wydziału Zarządzania Kryzysowego, Źródło: E. Nowak, *Zarządzanie kryzysowe w sytuacjach zagrożeń niemilitarnych*, Warszawa 2007, s. 56.

Niezwykle istotnym elementem planów zarządzania kryzysowego stały się od bieżącego roku załączniki funkcjonalne. W odróżnieniu od pozostałych części planu, które zostały znacznie uproszczone, zakres oraz objętość tej części planów znacząco wzrósł. Najważniejszą z wprowadzonych zmian jest włączenie do struktury funkcjonującej dotychczas planów ochrony infrastruktury krytycznej. Niezwykłą doniosłość tego przedsięwzięcia podkreśla fakt, że wymienione plany stanowią aż cztery załączniki funkcjonalne do planów zarządzania kryzysowego. Zasady ochrony infrastruktury krytycznej określone zostały w Narodowym Programie Ochrony Infrastruktury Krytycznej realizowanym na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie Narodowego Programu Ochrony Infrastruktury Krytycznej z dn. 30 kwietnia 2010 r. Na bazie jego zapisów, na podstawie kryteriów określonych przez dyrektora Rządowego Centrum Bezpieczeństwa, katalogowane są elementy uznane za infrastrukturę krytyczną oraz dane umożliwiające przygotowanie właściwej ochrony tych instalacji. Realizacja programu następuje poprzez: utrzymywanie kontaktów pomiędzy jego uczestnikami przez konferencje, seminaria, prowadzenie forum dyskusyjnego; przygotowanie i udział w ćwiczeniach i szkoleniach oraz wymianę informacji; identyfikację obszarów działań niezbędnych w celu podniesienia poziomu ochro-

ny infrastruktury krytycznej; zidentyfikowanie zagrożeń dla infrastruktury krytycznej, spodziewanego lub zaobserwowanego zwiększenia zapotrzebowania na usługi lub produkty dostarczane przez operatorów infrastruktury krytycznej, spodziewanych przerw lub zakłóceń w dostawach usług lub produktów dostarczanych przez operatorów infrastruktury krytycznej; wsparcie działań podejmowanych przez operatorów infrastruktury krytycznej w przypadku zniszczenia lub zakłócenia funkcjonowania tej infrastruktury; ochronę infrastruktury krytycznej, funkcjonowania wewnętrznych mechanizmów tej ochrony i zarządzania kryzysowego.

Natomiast zapewnienie skutecznej realizacji ochrony infrastruktury krytycznej następuje poprzez:

- 1) realizację wyznaczonych priorytetów oraz celów Programu;
- 2) zapewnienie warunków do doskonalenia ochrony i ciągłości funkcjonowania infrastruktury krytycznej;
- 3) przygotowanie na sytuacje kryzysowe mogące być skutkiem zakłócenia funkcjonowania infrastruktury krytycznej lub niekorzystnie wpłynąć na tę infrastrukturę;
- 4) przygotowanie do reagowania w sytuacjach zniszczenia lub zakłócenia funkcjonowania infrastruktury krytycznej;
- 5) zapewnienie warunków do odtwarzania infrastruktury krytycznej;
- 6) przestrzeganie standardów oraz wymagań zawartych w Programie;
- 7) współpracę w realizacji Programu⁷.

Dalsze czynności polegają na opracowaniu i zatwierdzeniu planów ochrony infrastruktury krytycznej, których zasady opracowania określa Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej. Plany sporządzane są na szczeblu centralnym oraz wojewódzkim. Każdy plan zawiera następujące elementy:

- 1) dane ogólne:
 - a) obejmujące nazwę i lokalizację infrastruktury krytycznej;
 - b) pozwalające zidentyfikować operatora infrastruktury krytycznej: nazwa, adres i siedziba, numery REGON, NIP i KRS;
 - c) pozwalające zidentyfikować zarządzającego przedsiębiorstwem w imieniu operatora infrastruktury krytycznej: nazwa, adres i siedziba, numery REGON, NIP i KRS;

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie Narodowego Programu Ochrony Infrastruktury Krytycznej z dnia 30 kwietnia 2010 r., § 7, p.1.

- d) obejmujące dane służbowe osoby, odpowiedzialnej za utrzymywanie kontaktów z podmiotami właściwymi w zakresie ochrony infrastruktury krytycznej;
- e) obejmujące imię i nazwisko osoby sporządzającej plan;
 - 2) dane infrastruktury krytycznej obejmujące:
 - a) charakterystykę i podstawowe parametry techniczne;
 - b) plan (mapę) z naniesieniem lokalizacji obiektów, instalacji lub systemu;
 - c) funkcjonalne połączenia z innymi obiektami, instalacjami, urządzeniami lub usługami;
 - 3) charakterystyka:
 - a) zagrożeń dla infrastruktury krytycznej oraz oceny ryzyka ich wystąpienia wraz z przewidywanymi scenariuszami rozwoju zdarzeń;
 - b) zależności infrastruktury krytycznej od pozostałych systemów infrastruktury krytycznej oraz możliwości zakłócenia jej funkcjonowania w wyniku zakłóceń powstałych w pozostałych systemach infrastruktury krytycznej;
 - c) zasobów własnych możliwych do wykorzystania w celu ochrony infrastruktury krytycznej;
 - d) zasobów właściwych terytorialnie organów, możliwych do wykorzystania w celu ochrony infrastruktury krytycznej;
 - 4) zasadnicze warianty:
 - a) działania w sytuacji zagrożenia lub zakłócenia funkcjonowania infrastruktury krytycznej;
 - b) zapewnienia ciągłości funkcjonowania infrastruktury krytycznej;
 - c) odtwarzania infrastruktury krytycznej;
 - 5) zasady współpracy z właściwymi miejscowo:
 - a) centrami zarządzania kryzysowego;
 - b) organami administracji publicznej⁸.

Plany ochrony infrastruktury krytycznej stanowiące od 2010 r. integralną część planów zarządzania kryzysowego podlegają aktualizacji na zasadach charakterystycznych dla planu macierzystego. Nowelizacji dokonuje się więc w razie konieczności, nie rzadziej jednak niż raz na dwa lata.

Reasumując podkreślić należy, że nieustanna praca nad doskonaleniem systemu zarządzania kryzysowego daje nadzieję na lepsze jego przygotowanie na wypadek hipotetycznych czy realnych zagrożeń. Jednym

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej, § 2, p. 3.

z najważniejszych elementów tegoż systemu pozostaje niewątpliwie planowanie, jako swoisty szkielet pozwalający na konstruktywne, przemyślane, a co za tym idzie także skuteczne działanie. Niestety mnogość i różnorodność współczesnych zagrożeń, szczególnie w sferze niemilitarnej stawia pod znakiem zapytania skuteczność procesu przygotowań. W chwili obecnej nie znajdujemy alternatywy dla funkcjonującego dziś sposobu opracowywania planów. Możemy więc liczyć jedynie na skuteczność naszych przewidywań oraz sprawdzalność programowanych wariantów reagowania. Warto także nieustannie doskonalić algorytmy opracowania planów w celu próby doświadczenia lub nawet wyprzedzenia zachodzących zmian w charakterystykach znanych zagrożeń. Jest to szansa na skuteczne zarządzanie w sytuacjach kryzysowych w myśl znanej maksymy „los nagradza przygotowanych”.

Bibliografia

Akty prawne

Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie Narodowego Programu Ochrony Infrastruktury Krytycznej z dn. 30 kwietnia 2010 r.

Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej z dn. 30 kwietnia 2010 r.

Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie Raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego z dn. 30 kwietnia 2010 r.

Ustawa o zarządzaniu kryzysowym z dn. 26 kwietnia 2007 r.

Ustawa o zmianie ustawy o zarządzaniu kryzysowym z dn. 17 lipca 2009 r.

Publikacje

Kalinowski R., *Obrona cywilna w Polsce*, Siedlce 2007.

Nowak E., *Zarządzanie kryzysowe w sytuacjach zagrożeń niemilitarnych*, Warszawa 2007.

Planowanie cywilne w zarządzaniu kryzysowym, red. W. Kitler, Warszawa 2011.

Skomra W., *Zarządzanie kryzysowe. Praktyczny przewodnik po nowelizacji ustawy*, Wrocław 2010.

Wytyczne Szefa Obrony Cywilnej Kraju z dnia 13 października 1993 r. w sprawie zasad opracowania planu obrony cywilnej województw, powiatów, gmin i zakładów pracy.

Ziarko J., Walas-Trębacz J., *Podstawy zarządzania kryzysowego, cz. 1, Zarządzanie kryzysowe w administracji publicznej*, Kraków 2010.

Renata Tarasiuk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Polityczne i kulturowe aspekty *shehity* w Polsce

Political and cultural aspects of Jewish shehita (kosher slaughter) in Poland

Abstrakt: W artykule przedstawiono problem bezpieczeństwa kulturowego i religijnego społeczności żydowskiej w Polsce, opisany przez pryzmat fundamentalnej dla Żydów tradycji *kaszrut* (kuchni koszernej), ze szczególnym uwzględnieniem sugerowanej w tytule problematyki *shehity* (religijnego uboju zwierząt). W tekście opisano znaczenie tradycji religijnej w kształtowaniu więzi społecznych Żydów, religijne konteksty *shehity*, omówiono miejsce *shehity* w piśmiennictwie religijnym oraz komentarze religijne. W dalszej części artykułu przedstawione zostały dzieje *shehity* w Polsce na tle polskiego ustawodawstwa i relacji międzykulturowych. Ostatnia część artykułu dotyczy współczesności po przemianach politycznych 1989 r., w tym sporów politycznych na tle legalności konstytucyjnej zgodności religijnego uboju zwierząt.

Abstract: The article presents the problem of cultural and religious security, of Jewish community in Poland, described by the prism of *kashrut's* (kosher kitchen) tradition which is fundamental for Jewry and for which particular is *shehita* (religious/ritual slaughter). In the text was described how important is the religious tradition in the formation of social relations, religious contexts of *shehita*, was discussed the place of *shehita* in religious literature and comments. Later, in the article the author shows in diachronic perspective the history of *shehita* in Poland on the background of Polish legislation and multicultural relations. The last part of this article applies to the present day

after political transformations of 1989, taking into account the constitutional legality and compatibility of religious slaughter of animals.

słowa kluczowe: Żydzi, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo religijne, ubój zwierząt

keywords: Jewry (Jews), the cross-cultural security, slaughter

„Kto nie odczuwa litości dla zwierząt, tego nawiedza cierpienie”.
(Talmud Babiloński, *Bawa Mezia* 85a)¹

„Bo jaką różnicę sprawia Bogu, czy szyję zwierzęcia przecina się od przodu,
czy od tyłu?
Celem praw, które Bóg wydał jest doskonalenie istot ludzkich”.
. (*Bereszit Raba* 44,1)².

„Nie będziecie jedli nic obrzydliwego...
bo ty jesteś narodem świętym dla Pana, Boga twego”.
(Pwt 14,3-21)

Koszerność – kultura religijna a relacje społeczne

„W przeddzień szabatu, przed zachodem słońca, zobaczyli starego człowieka, który trzymał dwie wiązki mirtu i biegł o zmierzchu.
»Po co ci one?« zapytali. »Aby uczcić szabat«, odpowiedział.
»Ale jedna wiązka powinna ci wystarczyć« - zapytali.
Jedna jest dla pamiętaj [zahor]” (Wj. 20;8),
„a druga dla przestrzegaj [szamor]” (Pwt. 5;12).
„Rabin Szimon powiedział swemu synowi:
»Zobacz, jak drogie są micwot dla ludu Izraela«...”
Szabbat 33b

¹ Za: rabin N. Asz, *W obronie uboju rytualnego*, wyd. II popr. 1936, za: <http://the614thcs.com/19.1727.0.0.1.0.phtml> (dostęp: 1.10.2016).

² Cyt. za: *Midrash Rabbah*, translated into English with notes, glossary and indices under the editorship of rabbi dr H. Freedman and M. Simon, with foreword by rabbi J. Epstein, b.d.m.w., s. 361. <https://archive.org/stream/RabbaGenesis/midrashrabbahgen027557mbp> (dostęp: 1.10.2016).

Koszerność jest w kulturze żydowskiej synonimem legalności. Koszerny to dozwolony, stosowny, dobry, czyli zgodny z przepisami wyznaczanymi przez prawo halachiczne, autorytatywną wykładnię Tory. Zapisów prawa, potwierdzonego przez autorytety religijne, dokonywano na przestrzeni lat. Stanowi ono dziś fundament judaizmu, a zarazem żydowskiego życia. Zbiór konstytutywnych rozstrzygnięć prawnych zawiera Miszna, stanowiąca obok Gemary podstawę organizacyjną Talmudu oraz Tosefta. Na przestrzeni wieków powstawały kolejne kodyfikacje żydowskiego prawa religijnego: *Szulchan Aruch* czy *Miszna berura*³. Czystości rytualnej dotyczy ostatni, liczący 12 traktatów podzielonych na 126 rozdziałów, szósty porządek Miszny – *Tohorot*. Kolejne traktaty zawierają zbiór zasad dotyczących czystości rytualnej naczyń służących do przyrządzania jedzenia: *Kelim* [naczynia], obrzędów oczyszczenia osób, które stały się nieczyste poprzez kontakt ze zmarłym: *Para* [krowa] – zawiera zasady *para aduma*, ofiary krwi czerwonej jałowki, skażenia potraw przez niektóre płyny: *Machszirin* [przygotowania], zasady dotyczące rytualnego obmywania rąk mówi o skażeniu potraw przez niektóre płyny, traktat *Jadaim* [ręce] opisuje zasady dotyczące rytualnego obmywania rąk, a traktat *Upcin* [szypułki] kodyfikuje zasady dotyczące podziału roślin na ich jadalne i niejadalne części⁴. Rozszerzone i uzupełnione treści Miszny zawiera Tosefta, która stanowi zbiór autorytatywnych komentarzy prawnych uznanych za kanoniczne⁵. Celem prawa żydowskiego jest samodoskonalenie człowieka poprzez przykazania odnoszące się do ciała, w tym wybór, obróbka i przygotowywanie żywności. Chociaż nieaktualne jest dziś to, co ma bezpośrednie odniesienie do czasów monarchii izraelskiej i Świątyni, to nadal żywe pozostaje Prawo, które wypełnia pustkę po zburzeniu Świątyni. Wypełnianie prawa potwierdza ży-

³ Pochodzący z XVI w. *Szulchan Aruch* autorstwa Josefa Karo do dziś jest autorytatywną wykładnią halachy. Rabin Z. Greenwald, *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, tłum. J. Białek, Kraków 2005.

⁴ Zob.: A. Cohen, *Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa*, Warszawa 1999, s. 21, 22; *Talmud babiloński. Gemara edycji wileńskiej z objaśnieniami i komentarzami: Berachot rozdz. II; Kiduszin rozdz. III; Bawa Kama rozdz. I*, red. S. Pecaric, L. Kośka, Kraków 2010, s. 64, 65. O porządkach traktatu *Tohorot* pisał też cadyk i rabin Leiner Gerszon Chanoch z Radzyna Podlaskiego, zwany Baal ha-Tchelet, czyli „Pan Błękitu”. Jego dzieło *Sidrei Tohorot* zostało wydane w Józefowie w roku 1873.

⁵ M. Rosik, I. Rapaport, *Wprowadzenie do literatury i egzegezy żydowskiej okresu biblijnego i rabinicznego*. Wrocław 2009, s. 127–129.

dowską tożsamość, odrębność wśród obcych i wspólnotowość wyznawców judaizmu. Najistotniejsze elementy prawa zawarte są w symbolice obrzezania, kaszrut i świętowania szabatu⁶.

Halacha różnicuje produkty żywnościowe, uwzględniając dychotomię: czyste-nieczyste, na dozwolone *kaszer* i zabronione *teref*. *Kaszer* oznacza stan pełnej rytualnej czystości w zakresie pochodzenia, sposobu produkcji i przygotowania jedzenia. Tora zawiera 30 dyrektyw związanych z jedzeniem. W przypadku spożycia mięsa podstawowe kryterium stanowi czystość rytualna. Zwierzętom czystym (dozwołonym), czyli parzystokopytnym i przeżuwającym, jak: krowy, owce, sarny, przeciwstawia się nieczyste (niedozwolone), do których należą: świnia, koń, osioł, zając, królik. Ze zwierząt wodnych dozwolone są te, które mają łuski i płetwy, spośród ptactwa za nieczyste uchodzą: orzeł, sokół, sęp, kania, wszelkie gatunki kruków, sowa, struś, krogulec, łabędź, pelikan, nurek, bocian, sójka, dudek i nietoperz, zaś z owadów skrzydlatych dozwolone są jedynie te, które mają przedłużone ścięgna służące do skakania po ziemi. Inne, jak robaki, ślimaki i wszystkie ziemno-wodne, są zakazane⁷. Rytualne zabicie dotyczy tylko zwierząt ssących, ptactwa i drobiu, w kwestii ryb prawo religijne nie określa wymogów, w jaki mają zostać pozbawione życia, obowiązuje jedynie zakaz spożywania części żywego zwierzęcia, zwierzęcia martwego (którego śmierć nastąpiła samoistnie lub wskutek mechanicznego urazu) oraz zwierzęcia rozszarpanego przez drapieżne zwierzę. Szczegółowe przepisy dotyczące mięsa dozwolonego dla Żydów do spożycia były przekazywane ustnie przez kolejne pokolenia i przez wieki uczeni rabini dodawali kolejne zarządzenia, a podstawą zawsze pozostawały wersety Tory.

Kaszrut to wspólnota losów historycznych, tradycja i zbieżny system podstawowych wartości. Przestrzeganie koszerności było szczególnie istotne dla zachowania tożsamości w czasie wygnania [*galut*], miało ono również zapobiec asymilacji i zatraceniu świadomości żydowskiego pochodzenia w okresie bezpieczeństwa, gwarantować miało przetrwanie narodu bez państwa. Zapewniało poczucie bezpieczeństwa kulturowego poprzez przynależność do wspólnoty. Jest to ważne także dziś, kiedy trzy czwarte Żydów

⁶ Szabat ustanawia fundament żydowskiego życia religijnego. Zob. A. J. Heschel, *Szabat i jego znaczenie dla współczesnego człowieka*, tłum. H. Kalkowski, ilustr. I. Schor, Kraków 2009.

⁷ H. Nussbaum, *Przewodnik judaistyczny, obejmujący kurs literatury i religii*, Warszawa 1893, s. 231–232.

jest rozporoszonych w diasporze i wspólna historia, tradycja i zbiór reguł to elementy gwarantujące tożsamość⁸. Uświadomienie sobie zagrożeń zaimplikowało wśród Żydów szereg działań, zorientowanych na ochronę tożsamości i kulturowej.

Dla religijnych Żydów koszerność jest również elementem doświadczenia duchowego⁹. Przestrzeganie zasad *kaszrut*, odnoszących się do przykazań typu *chukim*¹⁰ jest elementem dyscypliny moralnej. Judaizm daje wskazówki dla ludzi religijnych i pobożnych, ale także dla tych, którzy kształtują tożsamość¹¹.

Spór o odnotowany w wersetach Księgi Rodzaju spożywanie mięsa w *Bereszit* prowadzony był przez uczonych rabinów-talmudystów. W *Gemarze* zapisano, że pierwszemu człowiekowi dozwolone było spożywać jedynie rośliny i owoce, jedzenie mięsa było zabronione. „Rab Juda rzekł w imieniu Raba: nie było dozwolone spożywać mięso...” (*Sanhedrin 56a*), „...jednak z nadejściem synów Noaha, zostało dozwolone...” (*Sanhedrin 59b*), co rabin Remu tłumaczy, iż zawarte jest to w zakazie rozlewu krwi. Zakaz spożywania mięsa jest równoznaczny z zakazem zabicia zwierzęcia, podobnie jak zabronione jest zabicie człowieka. Od czasów potopu obowiązywał zakaz spożywania żywych zwierząt, to znaczy zabronione było ukrojenie kawałka mięsa z żyjącego jeszcze zwierzęcia¹². Najpierw należało zabić zwierzę, a potem dopiero spożyć jego mięso. Rabin Peretz (kabalista i filozof końca XIV w. z Hiszpanii, autor dzieła *System boskości*) twierdzi, iż zakaz spożywania mięsa jako obowiązujący od czasu popełnienia przez człowieka pierwszego przewinienia (spożycie owocu z drzewa poznania), zatem Adamowi zabronione było spożywanie mięsa dopiero po popełnieniu grzechu. Z kolei rabin Juda ben Tema rzekł, że pretekstem kuszenia Adama do grzechu było mięso pieczone mu przez anioły. „...dlatego też wąż zobaczył go¹³, oglądał jego chwałę i stał się o nią zazdrosny” (*Sanhedrin 59 b*). Z tą opinią

⁸ Współcześnie za warunkując tożsamość żydowską uznaje się także stosunek do Holocaustu oraz państwa Izrael, choć coraz częściej bywa on przedmiotem polemik, zwłaszcza w lewicowych środowiskach żydowskich.

⁹ *Co znaczy koszerny?* <http://www.chabad.org.pl/index.php/judaizm-i-zycie/zydowskie-pojecia/co-znaczy-koszerny> (dostęp: 1.10.2016).

¹⁰ Uznaje się ich boskie pochodzenie poświadczony w Torze.

¹¹ N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie*, wyd. 9, Warszawa 2008, s. 91–94.

¹² „Możesz spożywać to, co jest gotowe, ale nie podczas gdy zwierzę jest żywe” (*Sanhedrin 56 b*).

¹³ „podczas gdy anioły piekły mu mięso i cedziły wino dla niego” (*Sanhedrin 59 b*).

polemizuje rabin Remu, zarzucając rabinowi Perecowi niezgodność w werseta mi biblijnymi, czyli zakaz jedzenia mięsa według rabina Remu istniał od początku, bo tak wynika z litery *Bereszit* oraz tak wynika z Gemary, która jednoznacznie stwierdza, że jedzenie mięsa nie było dozwolone dla pierwszego człowieka. Litera *Bereszit* 1:28¹⁴ „I panujcie nad rybami morza” nie jest jednoznaczna z ich spożywaniem, ale do ich pracy na rzecz człowieka¹⁵, z czego rabin Remu wnioskuje, że *Haszem* nakłada na człowieka dwa zakazy: jeden dotyczy żywych stworzeń (zakaz pozbawiania ich życia, także w celu zdobycia pożywienia, dopuszczalne jest jedynie wykorzystywanie zwierząt do pracy), drugi – pożywienia człowieka. Drugi zakaz stosuje się do pożywienia człowieka – *Haszem* określa, co jest dozwolone a co zabronione, w tym zabronione jest spożywanie mięsa zwierzęcia, które poddane zostało cierpieniu. W Gemarze zapisano na podstawie wersetu z Tory: „Możecie swobodnie jeść – ale nie mięso ucięte z żyjącego zwierzęcia” (*Sanhedrin* 56b). Dalej rabin Remu wnioskuje, iż zakaz jedzenia mięsa dotyczy tylko mięśni i organów żywych jeszcze zwierząt.

Dyskusja talmudycznych uczonych wiąże się bezpośrednio z najważniejszą zasadą *kaszrut* – zakazem spożywania krwi, która jest tożsama z duszą, czyli życiem. Rdz. 17:10 mówi: „nie będziecie jedli mięsa z duszą jego, to jest krwią jego”, a w Pwt 12,23 jest napisane: „wstrzegaj się tylko, aby nie spożywać krwi, gdyż krew to dusza, a nie będziesz spożywał duszy wraz z mięsem”, zaś w Kpł 17, 11 „żadnej krwi ani z ptactwa, ani z bydła spożywać nie będziecie we wszystkich siedzibach waszych”, „gdyż życie wszelkiego ciała jest we krwi”.

Basar bechalav [mieszanie mięsa i mleka] jest zgodnie z żydowskim prawem zabronione¹⁶. Podstawę prawną dla tego zakazu stanowią dwa

¹⁴ W nomenklaturze łacińskiej Rdz. 1:28. Wszystkie cytaty biblijne przytaczam za nomenklaturą łacińską.

¹⁵ Powstaje w tym miejscu szereg wątpliwości, w jaki sposób ryby mogłyby pracować dla człowieka. W tym miejscu postuluje Rahban „czy jeśli ktoś prowadził wóz z wagonem pełnym kóz i szibutów (ryb), czy byłby to zakaz kiljaim zwierząt”. (*Sanhedrin* 59 b).

¹⁶ Rabbi Y. Goldstein, *A Semicha Aid for Learning the Laws of Basar Bechalav*, Includes Summaries and Hundreds of Practical Q&A, Beitar Elite, b.d.w. Israel. W poradniku wykorzystano wskazówki oraz dyskusje największych autorytetów religijnych judaizmu: Josefa Karo (kodyfikacja treści nauczania w *Szulchan Aruch*), Moszego Isserlesa (Rama) *Mapat Ha-Szulchan*, Schabsiego Cohena (Schach), Davida Halewiego Segala (Taz), Yoela Shurkisha (Bach), Schlomo Lurii (Rashal).

wersety z Wj 23:19 i 34:26 oraz Pwt 14:21, które nie zezwalają „gotować jagnięcia w mleku jego matki”. Talmud Babiloński powtarza te treści w *Hullin* 113 b i 115 b¹⁷. Talmudyczne zakazy dotyczą: gotowania mieszaniny mięsa i mleka, jedzenia mieszaniny mięsa i mleka oraz czerpania jakichkolwiek korzyści z gotowanej mieszaniny. Talmud rozszerzył zakaz dotyczący jagnięcia na wszystkie gatunki mięsa, w tym również pochodzącego od ptactwa i ryb, wyprowadzając formułę rytualną opartą na dyferencji: mięsny-mleczny, co stanowi główną i najbardziej zauważalną specyfikę żydowskiej kuchni¹⁸.

W Talmudzie ustalono, że między jedzeniem mięsa i jego przetworów oraz mleka i jego przetworów musi upłynąć sześć godzin, zaś między spożyciem mleka i mięsa – dwie godziny. Rozdzielenie obejmuje również proces przygotowywania, przechowywania i podawania jedzenia. Do przygotowywania mięsnych i mlecznych potraw służą osobne naczynia i sztuce, tradycyjnie odróżniające się kolorem – czerwony dla mięsa, niebieski dla mleka. Na żadnym etapie przygotowań żywności, ani też podawania potraw nie może nastąpić zmieszanie potraw¹⁹. Nie można też przygotowywać potraw mięsnych, a także ryb, które są neutralne [*parwe*], na przykład z użyciem masła²⁰.

W obszarze tych zakazów mieści się również zakaz zabicia jednego dnia krowy wraz z cielęciem i owcy wraz z jagnięciem. Hilary Nussbaum tak komentuje: „Zasada tych dwóch ostatnich zakazów leży w tendencji boskiego prawa, by wszystkie czyny człowieka przystosowywać, o ile można, do naturalnych warunków. Spożywać płód w materii przez Boga dla niego na pokarm przeznaczonej, zabić rodzicielkę wraz z jej płodem o jed-

¹⁷ *Lo tewaszal gedi ba-halev imo* [Nie będziesz gotował jagnięcia w mleku swej matki] (*Kiddushin* 57 a-b), zob. rabbi A. Steinsaltz, *Aleph Society Inc, Kidusshin* 57 a-b. <http://steinsaltz.org/learning> (dostęp: 1.10.2016 r.).

¹⁸ H. Nussbaum, *Przewodnik judaistyczny...*, s. 233. Zakaz ten dotyczy także ryb, i pomimo iż są neutralne [*parwe*], nie można ich przyrządzać np. z dodatkiem masła.

¹⁹ N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie...*, s. 93–94.

²⁰ Do produktów neutralnych zaliczane również chleby, ciasta, jajka, ziarna, makarony i kasze jak również warzywa i owoce, ale te ostatnie muszą pochodzić z co najmniej trzyletnich drzew. Należy również sprawdzić, czy nie są zarobaczone. Z punktu widzenia talmudycznych autorytetów religijnych, roślinne pożywienie [*parwe*], jak i sama roślina, jest dla człowieka neutralne, gdyż nie posiada krwi, zaś zwierzę, posiadające krew, a zatem właściwy człowiekowi charakter życia, jest znacznie bliższe człowiekowi.

nym czasie – sprzeciwia się tendencjom Stwórcy, jest nienaturalnym, gdyż człowiek właśnie powinien być obyczajowo uspołecznionym panem nad tworamiz ziemi, a nie postępować wbrew obyczajności samej natury”²¹.

Stosowanie się do reguł koszerności, nie będąc celem samym w sobie, ani też pustym religijnym rytuałem, stanowi jedną z dróg samodoskonalenia człowieka na drodze do rozumienia i przeżywania judaizmu.

Rytuał

Halacha zakazuje spożywania mięsa zwierzęcia, które cierpiało przed śmiercią. Zgodnie z zasadami judaizmu *shehita*, określając szczegółowe zasady uboju rytualnego (religijnego) zakazuje zadawania zwierzętom cierpienia. Piśmiennictwo religijne mówi o dobroci, jaką Żydzi zobowiązani są okazywać zwierzętom. Dotyczy to m.in. zakazu korzystania z pracy zwierząt w polu w szabat (Wj 20:10), obowiązku odgonienia ptasiej samicy przed wyjęciem jaj z gniazda (Pwt 16:6), zakazu uboju matki i jej potomstwa w jednym dniu (Kpł 22:28); dopełnienia nakazu, aby nowonarodzone zwierzę przebywało z matką w ciągu pierwszych siedmiu dni (Kpł 22:27); konieczności nakarmienia zwierzęcia przed nakarmieniem siebie (Pwt 11:15)²². Ponieważ tradycja rabiniczna podchodzi do spożywania mięsa sceptycznie, wiąże z ubojem zwierząt wiele restrykcji. Wynika to z faktu, iż judaizm traktując zwierzęta jako boże stworzenia, okazuje im ochronę i współczucie. Zwierzę czyste, przeznaczone do spożycia, może być zabite jedynie przez rytualnego rzeźnika [*sohet*], dorosłego mężczyznę o nienagannej postawie moralnej. Jego praca, zgodnie z tradycją, stanowi swoiste wyróżnienie bycia godnym udźwignięcia odpowiedzialności za życie i śmierć zwierzęcia²³. 70 typów ran, zniekształceń lub chorób sprawia, że zwierzę jest niedopuszczone do *shehity*. Zdarza się jednak, że wskutek niemożności wykluczenia choroby lub innego skażenia, dyskwalifikacja zwierzęcia następuje dopiero po uboju. Kontrola wymaga nie tylko dużej wiedzy z zakresu przepisów ustawowych, ale również umiejętności i doświadczenia.

²¹ H. Nussbaum, *Przewodnik judaistyczny...*, s. 233.

²² Tłumaczenie obszernych fragmentów artykułu Shochana Linderman, *Freedom of Religion vs. Animal Rights*, „Theo Jewish Magazine”, wrzesień 2011, za wersją elektroniczną: *shehita – temat aktualny* [tłum. P.J.] <http://the614thcs.com/17.1776.0.0.1.0.phtml> (dostęp: 1.10.2016).

²³ *Co każdy powinien wiedzieć o judaizmie*, praca zbior., tłum. M. Ruta, Kraków 2007, s. 77.

Zwierzę ranne lub zabite niefachowo staje się *newela* (padłe), a spożywanie padłych zwierząt, podobnie jak w kulturze europejskiej jest niedopuszczalne. Zakazane jest również spożywanie jakiegokolwiek części ciała żyjącego zwierzęcia.

Kompendium wskazówek prawnych dotyczących *shehity* zawiera poczo-dzący z XVIII w. *Simla Chadasha*, autorstwa Aleksandra Sendera Schorra. Korzy-stanie z *Simla Chadasha* z czasem stało się tak powszechne, że zastąpiło *Szulchan Aruch*, jeśli chodzi o regulacje prawne związane z rytualnym ubojem. Służy do tego nóż [*halaf*], co najmniej dwukrotnie dłuższy od szerokości gardła zwierzęcia, porównywany ostrością do chirurgicznego skalpela. Nóż wykorzystany podczas uboju musi być gładki, długi, ostry, pozbawiony jakichkolwiek rys, skaz, nierów-ności i wyszczerbień. Przepisy określają ściśle miejsce przecięcia tętnicy w mięk-kiej części szyi. Cięcia dokonuje się szybkim, zdecydowanym, ale nie gwałtow-nym ruchem, tam i z powrotem, bez przerwy. Śmierć powinna nastąpić w jak najkrótszym czasie, gdyż niedopuszczalne jest okrucieństwo wobec zwierząt w czasie uboju. *Szohet* przecina jednym fachowym cięciem poprzecznym tętnice szyjne zwierzęcia, żyły wewnętrzne oraz krtań i przełyk. Zwierzę przed ubojem nie może być ogłuszone, ani pozbawione świadomości w jakikolwiek inny spo-sób. Kandydaci na *szoheta* początkowo byli testowani na podstawie *Szulchan Aruch*, później na podstawie *Simla Chadasha*. Pięć pierwszych rozdziałów *Simla Chadasha* mówi o zasadach panujących w rytualnej rzeźni, o prawach *szocheta* i jego intencji. Rozdziały szósty do dziesiątego poruszają temat noża do rytualne-go uboju, jedenasty i dwunasty mówią o miejscu i czasie uboju rytualnego, roz-działy od trzynastego do siedemnastego dotyczą traktowania zwierzęcia podda-nego ubojowi, a osiemnasty do dwudziestego piątego związane są z samą procedurą uboju. Dwa kolejne rozdziały dotyczą spraw różnych, dwadzieścia osiem czynienia z różnymi innymi prawami. Następnie *Simla Hadasha* przechodzi w komentarz do *Szulchan Aruch* w rozdziałach pozostałych do trzydziestego dziewiątego.

Po uboju ciało zwierzęcia jest dokładnie sprawdzane pod kątem ewentu-alnych chorób, które mogłyby nastąpić w ciągu roku. Tylko w przypadku braku takich przesłanek mięso nadaje się do spożycia. Zwierzęta ze skazą nie są prze-znaczone do spożywania. Po uboju zwierzę jest szczegółowo badane, a stwierdzenie jakichkolwiek obrażeń zewnętrznych lub wewnętrznych eliminuje ko-szerność mięsa i wyklucza je ze spożycia. Ma to miejsce również w przypadku stwierdzenia u zabitego zwierzęcia wszelkich anomalii w obrębie wewnętrz-nych organów, skrzepów krwi, wewnętrznych krwotoków, obcych przedmio-tów, zmienionego koloru. Mięso może również stać się *teref* (trefne, nieczyste

rytualnie), jeśli *szochet* dokona nieprecyzyjnego cięcia, w którym nastąpi oderwanie noża od szyi zwierzęcia (*szehija*), kiedy cięcie połączone jest ze zbyt dużym naciskiem (*derasa*), kiedy nóż zostanie wbity, zanim jeszcze rozpocznie się cięcie (*chalada*), kiedy nóż ześlizgnie się z właściwego miejsca cięcia (*hagrama*) lub kiedy nastąpi rozdarcie tkanki zamiast jej przecięcia (*ikkur*).

Staranne usunięcie krwi jest implikacją prawa, które zakazuje bezwzględnego jej spożywania. Z zakazem tym wiąże się konieczność specjalnego sposobu przygotowania mięsa do spożycia. Powinien również zostać usunięty tłuszcz otaczający „żywotne organy”, określane jako *cheilev* i niekoszerny. Przed spożyciem mięso wymaga szczegółowej obróbki. „Koszerowanie” następuje poprzez wymoczenie w czystej wodzie przez około pół godziny, posypanie warstwą soli, która ma wchłonąć pozostałości krwi, oraz ponowne wypłukanie w kilku wodach²⁴.

Dziś w praktyce uboju rytualnego dokonuje się w bardziej przemysłowy sposób, a zwierzę, umieszczone w specjalnych szczękach lub zawieszona na łańcuchu, wisząca do góry nogami, zostaje poddana kilku cięciom ostrzem noża po gardle, a następnie pozostawiona w celu wykrwawienia. Podczas procedury uboju na skalę przemysłową nie odmawia się modlitwy. Prawo halachiczne dopuszcza pominięcie modlitwy, co nie przekreśla koszerności mięsa. Wraz z rozwojem przemysłu spożywczego powstały certyfikaty koszerności. Przydatność mięsa do spożycia, po usunięciu tłuszczu i większych żył, określa pieczęć *kaszer*, co oznacza w tym przypadku „dopuszczony do sprzedaży”²⁵. Szczegółowych informacji związanych z koszernością produktów udzielają społeczno-

²⁴ N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie...*, s. 92.

²⁵ Certyfikowanie produktów mięsnych przeznaczonych do sprzedaży wymaga szczególnego nadzoru. W Państwie Izrael jest to ściśle określone przez przepisy prawne, co ma swoje implikacje dla całej branży spożywczej, gdyż musi uwzględniać eliminację niektórych gatunków mięsa i dodatków. Nie istnieje jeden obligatoryjny certyfikat koszerności, gdyż judaizm nie stanowi monolitu. Jedną z większych międzynarodowych organizacji, dążących do ujednoczenia zasad certyfikacji jest „Ortodox Union”.

Najbardziej restrykcyjne przepisy obowiązują w środowiskach ultraortodoksyjnych, które stosują się jedynie do wewnętrznych certyfikatów lokalnych rabinów, z pominięciem opinii naczelnego rabina. Por. O. Almog, *Ultra-ortodoksyjni Żydzi*, [w:] *Wielokulturowy Izrael*, tłum. A. Olek, A. Rawska, W. Tworek, Warszawa 2011, s. 180–181.

ści religijnej rabini oraz *meszgjachowie*²⁶. Dla ultraortodoksyjnych Żydów przestrzeganie tych zasad jest powinnością religijną²⁷, niereligijni traktują je jako element tradycji przodków²⁸. Żydzi reformowani i niereligijni mogą nie przestrzegać zasad koszerności, preferując na przykład wegetarianizm.

Z czynnością jedzenia związane są błogosławieństwa [*berachot*], wymawiane przy rytualnym obmyciu rąk przed jedzeniem, nad chlebem, nad winem, nad owocami drzew, nad innym pożywieniem i po jedzeniu²⁹. W świetle Kabały jedzenie stanowi proces oczyszczania, służy oddzielaniu pospolitej materii od Boskiej energii zawartej w pożywieniu. Niekoszerne produkty, zamiast dostarczać duchowej energii, stają na drodze i tamują jej przepływ. Reprezentanci żydowskich wspólnot konserwatywnych (chasydzkich), niechętni wszelkim formom asymilacji, w duchu *chadasz asur min*

²⁶ *Maszgijach kaszrut* to pomocnik rabina w sprawach związanych z orzekaniem o koszerności potraw. Sprawdza on, czy w trakcie ich przyrządzania zostały spełnione wszystkie wymogi judaizmu. System zasad dotyczący koszerności jest zmienny ze względu na pojawianie się w przemyśle spożywczych barwników, konserwantów, wzmacniaczy smaku, zagęstników itp. Np.: barwnik koszenilowy (kwas karminowy) pochodzący z wysuszonych, zmielonych owadów zwanych czerwcami kaktusowymi, których zgodnie z zasadami judaizmu nie wolno spożywać. Koszenila nie jest spożywana również przez wegetarian i wegan, gdyż pochodzi ze zwierząt. Żelatyna spożywcza wieprzowa, która wyparła z rynku w związku z nagłośnioną przez media chorobą szalonych krów żelatynę wołową, również nie może być użyta w koszernej kuchni. W przypadku instytucji zbiorowego żywienia przepisy są bardziej restrykcyjne niż w przypadku osób prywatnych. Mięso koszerne, ze względu na skomplikowany proces rytualnego uboju oraz obróbki, jest kilkakrotnie droższe, niż mięso bez certyfikatu.

²⁷ Religijni Żydzi podkreślają, że koszerność jest wpisana w judaizm. Przez cztery tysiące lat przestrzeganie zasad związanych z przygotowaniem żywności stanowiło centrum żydowskiej codzienności, przez co nawet tak przyziemna i materialna czynność jak jedzenie mogła stać się doświadczeniem duchowym. *Co znaczy koszerne?* <http://www.chabad.org.pl/index.php/judaizm-i-zycie/zydowskie-pojecia/co-znaczy-koszerne> (dostęp: 1.10.2016).

²⁸ A. Unterman, *Żydzi. Wiara i życie*, tłum. J. Zabierowski, Warszawa 2002, s. 243.

²⁹ Stanisław Krajewski określa błogosławieństwa „żydowską formą ekspresji religijnego stosunku do świata”. Błogosławieństwa wymawiane są nie tylko przy nadzwyczajnych okazjach, ale również podczas codziennych czynności i wydarzeń, na przykład gdy robimy coś po raz pierwszy, po raz pierwszy w danym roku, albo podczas mycia rąk. Mają one przypominać o tradycyjnych zasadach wpisanych w żydowska wizje świata: że świat ma Stwórcę, że wszystko jest przez Niego stworzone, że na Żydach ciążyą specjalne obowiązki. Zob.: S. Krajewski, *Żydzi, judaizm, Polska*, Warszawa 1997, s. 54–58.

*ha-Tora*³⁰, traktują koszerność jako jeden z zasadniczych elementów utrzymujących żywotność społeczności żydowskiej, wiążąc ją z religijnym nakazem uświęcania ciała³¹. Wypełnianie nakazów odnoszących się do żywności wzmacnia w ich pojęciu fundament bytu narodowego diaspory³². Dziś, w dobie istnienia Państwa Izrael, sytuacja wygląda trochę inaczej, ale przed jego proklamacją przestrzeganie przepisów było szczególnie istotne, gdyż odróżniało w sensie kulturowym diaspore żydowską od chrześcijańskiej i muzułmańskiej społeczności Europy, pozwalając zachować tożsamość. Również dziś poza wykraczają one poza kwestie religijne, zyskując status symbolu przynależności do grupy i wspólnej tradycji, historii i przyszłości.

W starożytnym Izraelu

„Bo życie ciała jest we krwi, a ja dopuściłem ją dla was tylko na ołtarzu aby dokonywała przebłagania za wasze życie, ponieważ krew jest przebłaganiem za życie”.
(Pwt, 17,11)

Rytualne zabicie zwierzęcia uzyskało status obrzędu religijnego w czasach starożytnej monarchii izraelskiej i wiązało się ze składaniem ofiar na ołtarzu. Z wolnych od wad organicznych i nie młodszych niż ośmiodniowe zwierząt płci męskiej uznawanych za czyste (woły, owce, kozy), a także gołębi i synogarlic składano ofiary krwawe w Świątyni Jerozolimskiej. Miejszem w którym dokonywano zabicia zwierzęcia był ołtarz [*mize-*

³⁰ „Wszystko, co nowe jest zabronione przez Torę” (*Miszna, Orla*, 3:9). Słowa te stanowią swoisty slogan reklamowy współczesnej ortodoksji.

³¹ <http://chabad.nazwa.pl/index.php/publikacje-chabadu/micwy/koszernosc>. (dostęp: 1.10.2016). Według judaizmu, który nie uznaje podziału na słabe ciało i silną duszę, zarówno ciało jak i dusza mają służyć Bogu jako święte. L. Trepp, *Nakaz uświęcania ciała. Przepisy dotyczące żywności*, [w:] *Żydzi, naród, historia, religia*, Warszawa 2009.

³² W obawie przed asymilacją od czasów Haskali żydowska społeczność religijna broni również tradycyjnego systemu nauczania i wychowania, tradycyjnego ubioru, organizacji kahalnej oraz rabinackiego sądownictwa. Zob. A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988, s. 101. Zob. też: O. Almog, *Wielokulturowy Izrael...*

bach achocon] czyli „miejsce uboju”³³. Zwierzę ofiarne wnoszone na ołtarz po ukośnej rampie. Hebrajska nazwa całopalenia: *olah* [wzniesienie] – ma podwójne znaczenie, gdyż zwierzę „wznosiło się”/zostało wzniesione (wniesione) na ołtarz, a dym wznosił się do nieba jako „woń miła dla Pana” (Kpł 1,9). Podczas składania ofiary cały ołtarz skrapiano krwią, tożsamą z istotą życia. Krew i wątroba zwierzęcia stawały się własnością JHWH, zaś to, co nie spłonęło na ołtarzu mogło zostać spożyte przez kapłanów na dziedzińcu Świątyni³⁴.

O zabiciu [*szahat*] zwierzęcia ofiarnego teksty świętych ksiąg żydowskich przekazują niewiele informacji, nie wymieniają też aktu zabicia jako osobnego obrzędu (Rdz. 22,10; Wj 20, 24). W późniejszych tekstach, wyrosłych na gruncie tradycji kapłańskiej, wyrażenie *szahat* odnosi się do obrzędu w rycie ofiarniczym. W przepisach o *chattat* i *aszam* mowa jest o miejscu składania ofiar, tam, gdzie zabija się *olah*. Teksty nie przekazują jednak wyraźnej informacji, kto dokonuje zabicia rytualnego, na przykład Aaron składa sam ofiarę *olah* i sam zabija zwierzę (Kpł 9, 12). Według innych źródeł zabicia rytualnego mieli dokonywać kapłani albo lewici³⁵. Celem ofiary *olah* było wyznanie wiary w jedyne Boga JHWH przy pomocy aktu kultu. Ofiara miała również charakter przebłagalny. Dokonywano jej poprzez spalanie całego zwierzęcia oprócz skóry. Innym typem ofiary był rytuał *zebach szelamim* [ciało zabitego zwierzęcia, ofiara]³⁶, a także obrzęd krwi *szfak*, któ-

³³ Cyt. za: M. Rudy, A. Rudy, P. Mazur, *Ubój rytualny w prawie administracyjnym*, Warszawa 2013, s. 17. Ołtarz do składania ofiar miał kilka zastosowań: w części górnej spalano ofiary znoszone do Świątyni, ściany ołtarza były wykorzystywane do skrapiania krwią określonych ofiar. Ołtarz wykonany był z niedużych kamieni, idealnie gładkich, bez zarysowań, pęknięć, czy nierówności, a także z wapna, żywicy i glazury. Kamienie nie mogły mieć styczności z metalem, który miał skracać życie człowieka w przeciwieństwie do podstawowego zadania *Mizebach-Achocon*, czyli przedłużenia ludzkiego życia. Cyt. za: *Wzgórze Świątynne. Har HaBajit*, <http://www.chabad.org.pl/swieta/trzy-tygodnie/732-wzgorze-swiatynne> (dostęp: 1.10.2016).

³⁴ A. Chouraqui, *Czasy biblijne*, tłum. L. Kossobudzki, Warszawa 2012, s. 379–382.

³⁵ o. R. Sikora, *Rytuał składania ofiar w Starym Testamencie*, [w:] *Życie religijne w Biblii*, red. ks. G. Witaszek CSsR, Lublin 1999, s. 193–195.

³⁶ Wj 20, 24; Kpł. 3;1; Kpł. 3;3. Woły na ofiarę *zebach szelamim* zabijano podobnie jak na ofiarę całopalną. Woły na ofiarę spokojną zabito przy zawarciu przymierza pod górą Synaj (Wj 24:5). Pierwsza wzmianka o ofierze „szelamim” jest zawarta w komentarzu dotyczącym przeznaczenia ołtarza: „A ofiarować będziesz na nim całopalenie twoje i spokojne ofiary twoje” (Wj 20:24) Rytuał ofiarniczy był zupełnie po-

ry według tradycji hebrajskiej oznaczał całkowite oddanie życia Bogu, gdyż „życiem wszelkiego ciała jest krew” (Kpł 17, 14)³⁷. Krew stanowiła manifestację życia (*nefes*), cielesność, synonim życia biologicznego. Rytualny sens składanych krwawych ofiar stanowił część przymierza, dlatego w tradycji judaizmu krew przelana podczas obrzezania jest traktowana na równi z krwią baranka paschalnego. Słowo przymierze (*b'rit*), którego znakiem jest obrzezanie (*brit mila*), ma swoje źródło w słowie *barah* [cięcie], co oznacza, że cięcie jest nieodzownym elementem zawarcia umowy między stronami określającej wzajemne zobowiązania. Cięcie to nieodzowny element potwierdzenia umowy, jej „nostryfikacja”, „odnowienie”. Zawieraniu przymierza towarzyszyło cięcie – ofiara ze zwierząt. Krew zabitego zwierzęcia służyła do skropienia wokół ołtarza i miała symbolizować życie. Uczta przymierza stanowiła znak łączności uczestników przymierza, ich szczególnej więzi.

W późnym judaizmie krew obrzezania (Wj 4,26) jest zarazem krwią przymierza. „Przymierze moje, które zawieram między Mną a tobą oraz twoim potomstwem, będzie trwało z pokolenia na pokolenie jako przymierze wieczne [...] wszyscy wasi mężczyźni mają być obrzezani: będziecie obrzezywali ciało napletka na znak przymierza waszego ze Mną. Z pokolenia na pokolenie każde dziecko płci męskiej, gdy będzie miało osiem dni, ma być obrzezane. Przymierze moje, przymierze obrzezania, będzie przymierzem na zawsze” (Rdz. 17, 7-13).

W czasach biblijnych obrzezania dokonywał ojciec dziecka (*avi haben*), od V w. p.n.e. do dziś dokonuje tego *mohel*³⁸. W domach ortodoksyjnych

dobny jak przy całopaleniu. Ofiarodawca kładł rękę na głowę zwierzęcia, a kapłan zabijał ofiarę na dziedzińcu po północnej stronie ołtarza. Krwią kropiono ołtarz „z wierzchu wokoło”. Wszelki tłuszcz zwierzęcia oraz nerki były spalane na ołtarzu, część mięsa znajdującego się przy prawej łopatce i mostku otrzymywał kapłan jako swój udział w ofierze (Kpł. 7:31-36), a reszta mięsa i skóra należały do ofiarodawcy. Mięso ofiary miało być spożyte w dniu ofiarowania albo nazajutrz. Cokolwiek zostało do trzeciego dnia miało być spalone. Spożywając mięso ofiary spokojnej należało zachować rytualną czystość, gdyż była to uczta z Bogiem. Nieprzestrzeganie tego przepisu zagrożone było śmiercią (Kpł. 7:16-21).

³⁷ Ibidem, s. 195.

³⁸ Zgodnie z tradycyjnym prawem żydowskim, w przypadku, gdy nie ma mężczyzny, mogącego przeprowadzić rytuał obrzezania, aktu tego może dokonać również kobieta, pod warunkiem, że zgodnie z prawem halachicznym jest ona Żydówką. Praktykują to powszechnie kongregacje reformowane. Pierwszą kobietą, która

krwawieniu po dokonaniu obrzezania zapobiega się poprzez wysysanie krwi ustami [*mecyca*], natomiast w środowiskach postępowych wykorzystuje się antyseptyczne środki opatrunkowe, ponieważ wysysanie krwi ustami może stanowić ryzyko poważnej choroby, a nawet zagrożenia życia³⁹.

Krew, symbolizująca życie, zarówno ta, ze złożonych zwierząt ofiarnych, jak i krew obrzezania, symbolizuje przymierze.

Sposoby realizacji *shehity* w Polsce

Na przestrzeni wieków zmieniały się sposoby samej organizacji rytualnego uboju zwierząt. W Polsce pierwsze rzeźnie rytualne powstały już w początkach żydowskiego osadnictwa w XII i XIII w. i z tego okresu pochodzą pierwsze regulacje prawne zezwalające Żydom na ubój rytualny w ramach swobody praktyk religijnych.

Przywilej kaliski, potwierdzony przez króla Kazimierza Wielkiego w 1334 r., pierwszy prawny dokument kodyfikujący sytuację Żydów na ziemiach polskich, zapewniał bezpieczeństwo, nietykalność oraz kulturową i obyczajową odrębność, w ramach których usankcjonowano prawo do rytualnego zabijania zwierząt przeznaczonych do spożycia. Przywilej precyzował nie tylko kwestie rytualnego uboju zwierząt na potrzeby praktyk religijnych, ale również handel mięsem w przypadku niespełniania warunków jego koszerności⁴⁰. Jednak mimo oficjalnego stanowiska władców dochodziło do sprzeciwu społecznego i zatargów w kwestii handlu mięsem pomiędzy chrześcijanami i Żydami, co skutkowało oddzieleniem żydowskich i nie-żydowskich kramów z mięsem na mocy wewnętrznych regulacji prawnych Kościoła katolickiego⁴¹. W 1267 r. synod wrocławski na polecenie papieskiego legata Gwidona wzywał do nienabywania mięsa u Żydów,

otrzymała certyfikat *mohélet* była Deborah Cohen w 1984 r. Por. S. J. Maslin, *Gates of Mitzvah: A Guide to the Jewish Life Cycle*, Centra; Conference of American Rabbis. Committee on Reform Jewish Practice, b.m.w. 1979, s. 70.

³⁹ H. Nussbaum, *Przewodnik judaistyczny obejmujący kurs literatury i religii*, Warszawa 1893, s. 228–229.

⁴⁰ Cyt za: *Geneza regulacji poświęconych ubojowi rytualnemu w prawie polskim*, [w:] M. Rudy, A. Rudy, P. Mazur, *Ubój rytualny...*, s. 23–24. Chodziło głównie o mięso pochodzące z tylnej części zwierzęcia.

⁴¹ *Ibidem*, s. 25.

tłumacząc to możliwością sprzedaży przez Żydów zatrutego mięsa⁴². Nie miało to jednakże wpływu na prawne ograniczenia uboju rytualnego aż do XVII w. Dopiero wtedy wprowadzono przepisy na mocy których ograniczono Żydom prawo do swobodnego rozwoju gospodarczego, w tym uboju i handlu mięsem. W 1649 r. król Jan Kazimierz wprowadził nadzór cechmistrza rzeźnickiego, który miał rzekomo chronić przed rozpowszechnianiem przez Żydów mięsa niezdrowego oraz wewnątrzności zwierzęcych⁴³. Ograniczenia te nie dotyczyły jednak bezpośrednio spraw związanych ze sposobem zabijania zwierząt, niewykluczone jest również, że w tym czasie zabicie zwierzęcia rzeźnego przez przecięcie tętnicy szyjnej było również rozpowszechnione w rzeźniach prowadzonych przez społeczność nieżydowską. Ograniczenie takiego sposobu uboju miałyby się wówczas z celem i godziłyby w interesy większości.

Dopiero rozwój stowarzyszeń opieki nad zwierzętami sprowadził kwestie uboju na inne tory, uwzględniając sam sposób zabicia (zgodny z rytuałem religijnym) za niehumanitarny i godzący w prawa zwierząt, które powinny doznawać jak najmniej cierpień w chwili uboju. Dyskusję nad humanitarnym ubojem zwierząt rozpoczęto na przełomie XIX i XX w. Chodziło w niej między innymi o dopuszczalność uboju rytualnego na potrzeby religijne. W Polsce Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami powstało 1 listopada 1864 r., jako druga organizacja tego typu po brytyjskim Królewskim Towarzystwie Zapobiegania Okrucieństwu wobec Zwierząt. Dwa lata później powstało Amerykańskie Towarzystwo Zapobiegania Okrucieństwu wobec Zwierząt. W ciągu dwudziestu lat odbyło się 11 międzynarodowych kongresów opieki nad zwierzętami i rozwinęło swoją działalność 61 towarzystw ochrony zwierząt⁴⁴.

⁴² Ibidem. Posądzano również Żydów o zatrucie studni i chleba. Od czasów I wyprawy krzyżowej rozpoczęły się pogromy Żydów niemieckich w związku z licznymi oskarżeniami o rzekome zatrucie studni. W 1321 r. w Akwitanii krążyła pogłoska o rzekomym zatruciu studni źródeł wody przez wyznawców judaizmu, co interpretowano jako świadomy akt wielkiego planu zniszczenia chrześcijańskiej Europy. Zob. też: J. Trachtenberg, *Diabeł i Żydzi. Średniowieczna koncepcja Żyda a współczesny antysemityzm*, tłum. R. Stiller, Gdynia 1997.

⁴³ Ibidem, s. 26–27.

⁴⁴ *Jedenasty Międzynarodowy Kongres Opieki nad Zwierzętami w Bernie (Szwajcaria)*, „Przyjaciel Zwierząt Czasopismo miesięczne poświęcone hodowli i opiece zwierząt domowych i pożytecznych” Warszawa, październik 1894, s. 1. Był to organ prasowy Warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami.

W odrodzonej Polsce wiele sprzeciwów wobec dopuszczalności rytualnego uboju odbywało się pod szyldem ochrony praw zwierząt, ale zawierały też treści o charakterze ekonomicznym, religijnym i narodowościowym⁴⁵. Podejmowano również stosowne działania administracyjne⁴⁶. Eskalacja tych działań, jak również próba ich legitymizacji nastąpiła po śmierci Józefa Piłsudskiego w 1935 r. Inicjatorami i organizatorami akcji antyubojowej byli działacze związani z obozem endecji. W wybranym w połowie września Sejmie IV kadencji przeciwko ubojowi rytualnemu wypowiedzieli się głównie parlamentarzyści związani ze środowiskiem „Jutra Pracy”, chociaż autorką projektu antyubojowej ustawy była nie należąca do organizacji Janina Prystorowa, żona pułkownika Aleksandra Prystora, bliskiego współpracownika Piłsudskiego jeszcze z czasów Organizacji Bojowej PPS⁴⁷. Wraz ze skierowaniem w 1936 r. do Sejmu RP tekstu ustawy o zakazie uboju rytualnego, ukazało się kilka broszur o silnym zabarwieniu antysemitycznym⁴⁸, na które odpowiedziały środowiska żydowskie⁴⁹.

Nachum Asz, rabin Częstochowy i garnizonu polskiej armii stacjonującego w Częstochowie, zwolennik syjonizmu, członek ugrupowania *Mizra-chi*, działacz organizacji charytatywnych *Keren Hajesod* i *Keren Kajemet*, w książce *W obronie uboju rytualnego* rozpowszechnianej wśród posłów sejmu RP przedstawiał oficjalne stanowisko gmin żydowskich wobec kwestii uboju rytualnego, podkreślając, że zakaz uboju rytualnego nie był znany aż do połowy XIX stulecia, a jego początki wiążą się z rozwojem działalności obrońców praw zwierząt. Aktywność rabina Asza miała na celu ochronę

⁴⁵ Używano retoryki eksponującej wpływ uboju rytualnego na niedowład polskiej gospodarki w sektorze mięsny, ze względu na rzekome opanowanie rynku przez Żydów. Argumentacja ta niewiele miała wspólnego z ochroną praw zwierząt.

⁴⁶ S. Mroczkowski, A. Frieske, E. Grochowska, D. Piwczyński, B. Sitkowska, *Ubój rytualny w świetle prawa II RP*, „Przegląd Hodowlany” 2/2014, s. 1.

⁴⁷ T.M. Płużański, *Sejm walczy z ubojem*, „Midrasz” 6 (6), 1997.

⁴⁸ Zob.: Z. Bychowski, *Ubój rytualny z punktu widzenia humanitarnego i sanitarnego. Referat wygłoszony 22 lutego 1928*, Warszawa 1936; *Prawda o żydowskim uboju rytualnym*, zest. i oprac. E. J. Majzel, Łódź 1936; J. Maszewska Knappe, *Walka z ubojem rytualnym w Europie. Odczyt wygłoszony w Warszawie w dn. 15 stycznia pod egidą Tow. Opieki nad Zwierzętami*, Warszawa 1936. W szerszym kontekście wymienić można również książkę: T. Zaderecki, *Z Biblią i Talmudem w walce*, Warszawa 1936.

⁴⁹ Zob.: H. Seidman, *Prawda o uboju rytualnym: odpowiedź ks. Stanisławowi Trzeciakowi*, Warszawa 1936; *Oświadczenie duchowieństwa żydowskiego w Polsce w sprawie uboju rytualnego*, Warszawa 1936; N. Asz, *W obronie uboju rytualnego*, Częstochowa, Gmina Wyznaniowa Żydowska, 1936.

i wzmocnienie tożsamości kulturowej na szczeblu narodowo-państwowym (w parlamencie RP), lokalnym (jako rabin Częstochowy) a przede wszystkim etnicznym i religijnym w retoryce skierowanej do samej społeczności żydowskiej w celu wzmocnienia więzi społecznych i konieczności obrony tożsamości oraz kulturowej odrębności wpisanej w normy i nakazy *kaszrut*. Identyfikacja, samookreślenie i utożsamienie żydowskiej społeczności z kulturą *kaszrut*, istniały w wymiarze osobistym i grupowym diaspory od czasów średniowiecza do czasów wystąpienia rabina Asza przed polskim parlamentem międzywojnia, na kilka lat przed „Ostatecznym Rozwiązaniem” i kilkanaście przed proklamacją żydowskiego państwa. Poseł z ortodoksyjnej żydowskiej partii Aguda – Lejb Minberg – prezes żydowskiej gminy wyznaniowej z Łodzi, jak również Hugo Dionizy Steinhaus, profesor matematyki na Uniwersytecie Lwowskim, wskazywali w wypowiedziach kwestionujących ubój rytualny na dwuznacznie pojmowany humanitaryzm, wygenerowany w antysemitckie kampanie i żydowskie pogromy, bowiem za zakazem do wielu posłów najmocniej przemawiał fakt, że uboju dokonywali Żydzi⁵⁰.

Komisja sejmowa powołała księdza Stanisława Trzeciaka na rzeczoznawcę a jego ówczesne wystąpienie zostało opublikowane w tym samym roku w formie broszury *Ubój rytualny czy mechaniczny? Opinia rzeczoznawcy wypowiedziana na posiedzeniu Komisji Administracji i Gospodarki Sejmu Polskiego 5 III 1936*⁵¹. Ksiądz profesor Stanisław Trzeciak, rektor kościoła św. Jacka przy ul. Freta w Warszawie, uchodził za wybitnego znawcę Biblii i Talmudu. Twierdził on, że rytualne zabijanie zwierząt nie ma swojego źródła w prawie żydowskim, ale w ekonomii i stanowi dla gmin żydowskich znaczne źródło dochodu⁵², co jednocześnie uderza w społeczność nieżydowską.

Henryk Grynberg, powojenny pisarz polsko-żydowski, w jednym z rozdziałów książki *Memorbuch*⁵³ tak pisze o rozwiązywaniu kwestii uboju rytualnego przez sejm i senat w przedwojennej Polsce: „[...] »jatkci chrześci-

⁵⁰ T.M. Płużański, *Sejm walczy z ubojem...*

⁵¹ Zob. też: S. Trzeciak, *Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu*, Warszawa 2002.

⁵² Stanisław Trzeciak podkreślał znaczący udział społeczności żydowskiej w branży mięsnej, przy czym dochód z *szechity* miał stanowić ponad połowę dochodu żydowskich gmin wyznaniowych w II Rzeczypospolitej.

⁵³ H. Grynberg, *Memorbuch*, Warszawa 2000, s. 93–94. Zob. J. Brach-Czaina, *Księga żydowskich wspomnień*, „Midrasz”, grudzień 2000, http://www.midrasz.home.pl/2000/gru/gru00_4.html (dostęp: 1.10.2016).

jańskie« nie mogły konkurować z tańszymi, żydowskimi. Argumentowano, że »ubój rytualny gwałci naszą etykę, kulturę i godność narodową«, a religijnym Żydom wprowadzenie zakazu nie przyniesie wielkiej szkody, bo biedni i tak mięsa nie jedzą, a bogaci mogą przejść na wegetarianizm. Należało skończyć z barbarzyństwem. Poseł Rubinsztein: »Proszę Panów, nie jesteśmy dorobkiewiczami kulturalnymi, jesteśmy starym narodem kulturalnym«.

W obronie swoich praw Żydzi polscy okresu międzywojnia powoływali się na gwarantowaną konstytucyjnie wolność sumienia i wyznania. Kampania antyubojowa pokazała, że nie były respektowane nie tylko przepisy konstytucyjne, ale również Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 14 października 1927 r. o żydowskich gminach wyznaniowych, w którym zapisano, że „żydowska gmina wyznaniowa winna zapewnić członkom gminy możliwość zaspokajania ich potrzeb religijnych [...] do kompetencji gminy wyznaniowej należy troszczenie się o dostarczenie ludności żydowskiej koszerne mięsa”⁵⁴. Wiosną 1935 r. powstał „Komitet do walki o ubój rytualny”, jako zjednoczony front chrześcijański, do którego akces wniosły: Związek Pań Domu, Liga Morska i Kolonialna okręgu warszawskiego, Związek Kupców Chrześcijan Przemysłu Mięsnego, Stowarzyszenie Chrześcijańskich Właścicieli Nieruchomości, Koło Studentów Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Warszawskiego, Związek Handlujących Chrześcijan w halach i targowiskach, związki: Hallerczyków, Dowborczyków i emerytów wojskowych⁵⁵. W dn. 26 sierpnia 1936 r. Minister Rolnictwa i Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministrem Spraw Wewnętrznych wydał rozporządzenie o sposobach i warunkach uboju rytualnego zwierząt gospodarskich, dotyczące bydła rogatego, koni, owiec, kóz i drobiu. W myśl tego rozporządzenia ubój rytualny mógł odbywać się w rzeźniach samorządowych lub innych rzeźniach wyznaczonych przez wojewodę i miał przebiegać, przy określeniu warunków obligatoryjnych dotyczących czynności przedubojowych, zgodnie ze zwyczajami poszczególnych grup wyznaniowych⁵⁶.

1 stycznia 1937 r., weszła w życie ustawa, ograniczająca stosowanie *szechity* tylko dla potrzeb religijnych. Przepisy ustawy nie wprowadzały

⁵⁴ Rozporządzenie Prezydenta RP o żydowskich gminach wyznaniowych z 1927 r.

⁵⁵ T.M. Płużański, *Sejm walczy z ubojem...*

⁵⁶ Ibidem.

zakazu uboju bez ogłuszenia dla tych grup ludności, „których wyznanie wymaga stosowania przy uboju specjalnych zabiegów”. Minister Rolnictwa i Reform Rolnych został zobowiązany do określenia w drodze rozporządzenia, odmiennego sposobu i warunków dokonywania uboju zwierząt dla celów konsumpcyjnych tych grup. Celem rozporządzenia było ograniczenie liczby zabijanych bez ogłuszenia zwierząt do faktycznych potrzeb. Władze administracyjne miały szacować tę liczbę adekwatnie dla każdego powiatu, ale przepisy miały zastosowanie odgórne tylko tam, gdzie mniejszość religijna przekraczała 3% ogółu społeczności, zaś tam, gdzie była mniejsza, znajdowały zastosowanie uchwały organu stanowiącego gminy, po ich zatwierdzeniu przez właściwego wojewodę⁵⁷. Ustawa została znowelizowana przez sejm w 1939, a nowelizacja miała wprowadzić zakaz całkowity uboju rytualnego, obowiązujący dla całego społeczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej, ale wybuch wojny uniemożliwił jej ratyfikowanie przez senat.

Po II wojnie światowej zmieniła się radykalnie specyfika życia żydowskiego w Polsce. Tragedia Holokaustu doprowadziła do zniknięcia prawie całej społeczności, a ocaleni i powracający z ZSRR Żydzi, pomimo początkowej zachęty władz do odnowy życia żydowskiego i żydowskich instytucji z obawami odnosili się do powrotu do dawnej tradycji⁵⁸. Większość z nich nie manifestowała swych postaw religijnych, zwłaszcza, że zadeklarowani ateści prezentowali postawę „właściwą” z ideologicznego punktu widzenia w powojennej Polsce, w której sprawy żydowskie były częścią gry politycznej prowadzonej przez komunistów⁵⁹. Część Żydów przejęła chrześcijańskie tradycje i zwyczaje. Koszerność nie była już elementem żydowskiej codzienności, kwestia uboju rytualnego nie stanowiła zatem palącego problemu ani dla władz, ani dla środowisk żydowskich. Po wydarzeniach marcowych 1968 r. wyjechała z Polski znaczna część społeczności żydowskiej identyfikującej się w jakikolwiek sposób z przedwojenną tradycją.

⁵⁷ S. Mroczkowski, A. Frieske, E. Grochowska, D. Piwczyński, B. Sitkowska, *Ubój rytualny w świetle prawa II RP...*, s. 1.

⁵⁸ Zob. na ten temat: I. Hurwic Nowakowska, *Żydzi polscy 1947–1959. Analiza więzi społecznej ludności żydowskiej*, Warszawa 1996; A. Cała, *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej. Komisje specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce*, Warszawa 2014.

⁵⁹ Więcej na ten temat: B. Szaynok, *Problem antysemityzmu w relacjach polsko-żydowskich*, [w:] *Zagłada Żydów. Pamięć narodowa a pisanie historii w Polsce i we Francji*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, A. Ziębińska-Witek, Lublin 2006, s. 55.

Odnowienie życia żydowskiego w Polsce stało się możliwe dopiero po przemianach 1989 r., wraz ze zmianą systemu politycznego. Różne są dane szacunkowe w kwestii osób utożsamiających się w większym lub mniejszym stopniu z żydowskim życiem⁶⁰. Obecna sytuacja prawna wyznawców judaizmu w Polsce opiera się na zasadach które weszły w życie po roku 1989, kiedy nastąpiły zasadnicze zmiany w polskim prawie wyznaniowym⁶¹. 17 maja 1989 r. Sejm RP uchwalił trzy ustawy wyznaniowe zgodne ze standardami zawartymi w uniwersalnych aktach prawa międzynarodowego w kwestii wolności i praw człowieka⁶². Funkcjonowanie gmin wyznaniowych reguluje Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 20 lutego 1997 r.⁶³ W rozdziale 1 ustawy, zawierającym przepisy ogólne, mowa jest o swobodzie wykonywania zasad oraz zarządzaniu swoimi sprawami przez gminę. Rozdział trzeci, odnoszący się do szczegółów działalności gmin żydowskich mówi, że „w celu realizacji prawa do sprawowania obrzędów i czynności rytualnych związanych z kultem religijnym gminy żydowskie dbają o zaopatrzenie w kosztowną żywność, o stołówki i łaźnie rytualne oraz o ubój rytualny”⁶⁴.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 r. zawarła zapisy dotyczące ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych oraz ochrony wolności religijnej. Art. 35 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia wszystkim obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych prawo do wolności zachowywania obyczajów i tradycji

⁶⁰ Zob. A. Polonsky, *Polish-Jewish Relations since 1984: Reflections of a Participant/Stosunki polsko-żydowskie od 1984 roku: refleksje uczestnika*, Kraków-Budapeszt 2009, s. 59. Antony Polonsky mówi o ok. 30 tys., co stanowi 1/10 szacunkowej liczby społeczności żydowskiej w Polsce powojennej.

⁶¹ P. Borecki, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. LXII, z. 2, 2010, s. 87-89, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/2005/1/Borecki.pdf> (dostęp: 1.10. 2016).

⁶² Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 r. (Dz.U. 1989, nr 29, poz. 155) oraz Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1989, nr 29, poz. 154) i Ustawa o ubezpieczeniu społecznym duchownych (Dz.U. 1989, nr 29, poz. 156) uchylona w 1999 r.

⁶³ Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 20 lutego 1997, (Dz.U. 1997, nr 41, poz. 251).

⁶⁴ Ibidem.

kulturowych⁶⁵, zaś art. 53 nakłada na państwo obowiązek zapewnienia wszystkim obywatelom prawa do wyrażania i praktykowania religii. Ochronie konstytucyjnej podlega zatem prawo do praktyk związanych z użyciem produktów zgodnych z prawem religijnym – w tym pozyskiwania mięsa z rytualnego uboju⁶⁶. Ubój rytualny, jako materialny element praktyki religijnej, znalazł się więc pod ochroną konstytucyjną.

21 sierpnia 1997 r. weszła w życie Ustawa o ochronie zwierząt, w świetle której zwierzę można poddać ubojowi jedynie po uprzednim pozbawieniu świadomości, dopuszczając jednak wyjątek dla uboju przeznaczonego zgodnego z porządkiem religijnym. Uwzględniała ona zapisy ogłoszonej w 1978 r. przez UNESCO Światowej Deklaracji Praw Zwierząt [*The Universal Declaration of Animals Right*], której art. 9 podkreśla, że: „jeśli człowiek hoduje zwierzę w celach żywnościowych, należy je karmić, hodować, przewozić i zabijać, nie narażając na niepokój i ból”⁶⁷.

Ubój rytualny definiowany jest jako odmiana uboju bezpośredniego, który polega na wykrwawieniu zwierzęcia bez uprzedniego pozbawienia świadomości przez otwarcie głównych naczyń krwionośnych. W uboju rytualnym stosuje się ściśle przepisy religijne, które zabraniają spożywania zwierząt posiadających wszelkiego rodzaju okaleczenia, które powstałyby w przypadku wcześniejszego, mechanicznego ogłuszenia zwierzęcia⁶⁸. Miejsce, czas i osoba wykonująca ubój rytualny są ściśle określone.

W artykule opublikowanym wówczas w czasopiśmie „Midrasz”, w całości poświęconym życiu żydowskiemu, Mikołaj Skrzypczak nazwał kulturę koszerną w Polsce „trudną szkołą przystosowania” w nie zawsze przyjaznych warunkach. Kuchnia koszerna to dziś element utraconego krajobrazu dawnego żydowskiego życia unicestwionego przez Zagładę. „Jej kultywowanie – pisze Skrzypczak – jest piękne i pięknie wyraża pamięć o naszych przodkach”, a ponadto wprowadza do życia *seder*: ład i harmonię, pozwala na przejście „od chaosu do kosmosu, od prozy profanum do har-

⁶⁵ Art. 35 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

⁶⁶ Zob. też: J. Drath, *Ubój rytualny w polskim systemie prawnym*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik” 3/2015, s. 71–83.

⁶⁷ Światowa Deklaracja Praw Zwierząt uchwalona przez UNESCO w dn. 15.1.1978 r., <http://www.animalpastor.eu/dok/unesco.pdf> (dostęp: 1.10.2016).

⁶⁸ E. K. Prost, *Zwierzęta rzeźne i mięso – ocena i higiena*, Lublin 2006, s. 69–71.

monii sacrum⁶⁹. Elementem tej kuchni od wieków pozostaje *shehita* – przedmiot kulturowych i politycznych sporów.

Z dniem 28 września 2002 r. poprzez uchylenie art. 34 ust. 5 Ustawy o ochronie zwierząt z dn. 21 sierpnia 1997 r. ograniczone zostały prawa religijne mniejszości⁷⁰. W 2004 r. minister rolnictwa Wojciech Olejniczak wydał rozporządzenie dotyczące legalizacji uboju rytualnego dla mniejszości religijnych pod pewnymi warunkami⁷¹. W §. 8 ust. 2 rozporządzenia wskazano, że obowiązek ogłuszenia znosi się w przypadku zwierząt poddawanych ubojowi zgodnie z regułami religijnymi⁷².

Kiedy w 2013 r. były minister, wówczas europoseł zmienił zdanie, tak tłumaczył swoją decyzję: „[...] 10 lat temu były zupełnie inne okoliczności, oczekiwania i wiedza na ten temat. Dzisiaj uważam, że ubój rytualny powinien być zakazany...”⁷³.

27 listopada 2012 r. Trybunał Konstytucyjny wydał orzeczenie w sprawie niezgodności ministerialnego rozporządzenia z ustawą, a tym samym przekroczenia kompetencji ministra, który działał bez upoważnienia ustawowego. Od 1 stycznia 2013 r., po uprawomocnieniu się wyroku Trybunału Konstytucyjnego do 12 grudnia 2014 r., na terenie Polski obowiązywał całkowity zakaz uboju religijnego bez ogłuszenia. 10 grudnia 2014 r. Trybunał Konstytucyjny uchylił zakaz dokonywania uboju bez ogłuszenia (wyrok TK, sygn. K 54/13), gdyż w opinii Trybunału naruszał on wolność religii i sumienia. Decyzja Trybunału Konstytucyjnego wywołała spór wśród prawników i uczonych. Legalizacja uboju bez ograniczeń zwierząt bez ogłuszenia przekroczyła nawet zapotrzebowanie, jakie zgłaszały mniejszościowe wspólnoty religijne, które postulowały potrzebę zgody na rytualny ubój

⁶⁹ M. Skrzypczak, *Szkoła przystosowania*, „Midrasz” 6 (6), 1997.

⁷⁰ Zob. też. B. Banaszak, *Opinia prawna w sprawie dopuszczalności dokonywania w Polsce tzw. uboju rytualnego po dniu 1 stycznia 2013*, sporządzona dn. 13 września 2013 r. na zlecenie Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zwierząt.

⁷¹ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie kwalifikacji osób uprawnionych do zawodowego uboju oraz warunków i metod uboju i uśmiercania zwierząt z dn. 9 września 2004 r. (Dz.U. nr 205, poz. 2102 ze zm.).

⁷² B. Banaszak, *Opinia prawna...*

⁷³ Wojciech Olejniczak: w UE w najbliższych latach będzie zakaz uboju rytualnego, wiadomości. wp.pl z dn. 19.07.2013 r., <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,Wojciech-Olejniczak-w-UE-w-najblizszych-latach-bedzie-zakaz-uboju-rytualnego,wid,15826839,wiadomosc.html> (dostęp: 7.06.2016).

wyłącznie dla potrzeb własnych, przez wykwalifikowane osoby i pod całkowitą kontrolą. Wojciech Pisula, psycholog zwierząt, profesor Polskiej Akademii Nauk, powołując się na najnowocześniejsze wyniki badań, jednoznacznie wskazał na wydłużenie czasu cierpienia zwierzęcia zabijanego bez ogłuszenia. Ubój rytualny potępili też naukowcy z innych ośrodków naukowych, którzy nadesłali do Trybunału opinię *amicus curiae*. Potwierdzają w niej, że współczesna biologia uznaje ubój rytualny za „drastycznie gorszy” pod względem bólu od uboju konwencjonalnego.

Decyzja Trybunału Konstytucyjnego czytana w tym kontekście przekracza granic wniosku wystosowanego do TK przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich (ZGWŻ), który domagał się jedynie uznania za niekonstytucyjne tych przepisów prawnych, które wykluczają ubój rytualny określany przez religijne zasady judaizmu. Zdaniem wnioskodawcy przepisy te są sprzeczne z wolnością religii (w tym jej uzewnętrzniania). „[ZGWŻ] [...] zmierza tylko do tego, by ubój rytualny mógł być wykonywany w Polsce na potrzeby społeczności żydowskiej w Polsce. Nie zmierzamy do tego, by – mówiąc potocznie – legalizować eksport mięsa pochodzącego z uboju rytualnego w Polsce. Nie było to zamiarem Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, taka teza nie pojawia się we wniosku. [...]. Oczywiście w zależności od charakteru rozstrzygnięcia Trybunału Konstytucyjnego, jego dosłownego sformułowania, efektem ubocznym, przy prostym dopuszczeniu uboju rytualnego, mogłoby być to, że ten ubój rytualny, nieskrępowany innymi ograniczeniami, mógłby prowadzić do produkcji mięsa także przeznaczonego na eksport. Ale wyobrażam sobie, proszę Wysokiego Sądu, prawidłowe rozstrzygnięcie legislacyjne, być może ukształtowane zakresowym orzeczeniem Trybunału, które prowadziłyby do wniosku, że dopuszczalny jest ubój rytualny, ale na potrzeby społeczności żydowskiej w Polsce, i do tego dążymy [...]”.

Jan Woleński podkreślił, iż „roszczenia” ZGWŻ dotyczyły prawa do uboju zwierząt bez ogłuszenia wyłącznie na potrzeby wyznawców judaizmu w Polsce, tj. uboju wewnętrznego, nie zaś „rytualnej” produkcji mięsa (głównie *halal*) na eksport (uboju zewnętrznego)⁷⁴. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego uwolnił bowiem aspekt ekonomiczny, wskutek czego, powołu-

⁷⁴ Por. J. Woleński, *Trybunału Konstytucyjnego problemy z logiką*, „Dziennik opinii. Krytyka Polityczna”, 26.02.2015 <http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/opinie/20150226/wolenski-waga-trybunalu-konstytucyjnego-nie-byla-wytarowana>

jąc się na wolność religijną, zezwolono na ubój zwierząt w celu uzyskania mięsa eksportowego (*halal*). W opinii Tomasza Pietrzykowskiego, profesora z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, Trybunał Konstytucyjny nie posiada kompetencji do orzekania o wolności religijnej obywateli innych państw, tych, do których kierowane jest mięso pochodzące z uboju *halal*. Odrzucony został także moralny aspekt sprawy⁷⁵. Trybunał uznał bowiem, że ochrona zwierząt nie ma waloru moralnego, ale mieści się w ramach ochrony środowiska⁷⁶.

Kwestie dostępu do możliwości dokonywania uboju rytualnego są dla społeczności żydowskiej bardzo ważne, bardziej w teorii, niż praktycznym zapotrzebowaniu kulinarnym na tego typu produkt. Prawo do *szechity* jest dla polskich Żydów wyrazem poszanowania przez państwo zapisów konstytucyjnych i wynikającego z nich prawa do wolności i niezależności. Jak pisze Samuel Huntington: „W świecie, jaki nastał po zakończeniu zimnej wojny, flagi bardzo się liczą, to samo dotyczy innych symboli narodowej tożsamości [...]. Liczy się bowiem kultura, a kulturowa tożsamość dla większości ludzi jest tym, co ma największe znaczenie”. W niektórych środowiskach żydowskich, nie tylko w Polsce, koszerność dziś jest zewnętrzną oznaką intelektualnych czy duchowych poszukiwań. Stała się ona pewnym wyznacznikiem stylu życia, promowanego (zwłaszcza w kulturze amerykańskiej i anglosaskiej) nie tylko wśród osób identyfikujących się z kulturą religijną, ale też całkowicie świeckich, dla których symbole religijne są elementem narodowej tożsamości i przynależności do wspólnoty⁷⁷. Wpływ kultury na bezpieczeństwo jest tak długi jak cywilizacje oraz ukształtowane pomiędzy nimi relacje. Różnice kulturowe były i nadal są zarzewiem konfliktów i wojen, na tle różnic religijnych, narodowych i etnicznych. Z tych właśnie względów bezpieczeństwo kulturowe stanowi istotny element systemu bezpieczeństwa narodowego. Na tle różnic kulturowych od czasów

⁷⁵ P. Rochowicz, *Ubój rytualny. Czy Trybunał naruszył Konstytucję?*, „Rzeczpospolita”, 20.02.2015, <http://www.rp.pl/artukul/1180781-Uboj-rytualny-Czy-Trybunal-naruszyl-Konstytucje.html#ap-1> (dostęp: 1.10.2016).

⁷⁶ J. Woleński, *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie uboju rytualnego budzi poważne wątpliwości*, „Gazeta Wyborcza”, 18.12.2015. http://wyborcza.pl/1,75968,17153016,Wyrok_Trybunalu_Konstytucyjnego_w_sprawie_uboju_rytualnego.html#ixzz4P3saDSqv (dostęp: 1.10.2016).

⁷⁷ P. Adamczewski, *Koszerne czy trefne*, <http://adamczewski.blog.polityka.pl/2010/12/10/koszerne-czy-trefne/> (dostęp: 1.10.2016).

średniowiecza wybuchaly konflikty między Żydami a chrześcijanami, rodziła się nienawiść, skutkiem której Żydzi wielokrotnie znajdowali się w sytuacji wygnania [*galut*]. Getta w średniowiecznej Europie ujawniały tendencje separatystyczne, usprawiedliwiane fałszywymi oskarżeniami o najróżniejsze zbrodnie, kontakty z diabłem i przenoszenie zarazy⁷⁸. Koszerność, być może dla chrześcijańskiego świata coś niezrozumiałego, jest fundamentem żydowskiej kultury w obszarze materialnym, społecznym, duchowym. Rzutuje ona na elementy kultury społecznej w sferze praw i obrzędowości, w tym prawa religijnego, a także spaja wspólnotę poprzez rozumienie obrzędów symbolicznych. Kultura duchowa ma tu charakter priorytetowy i prymarny, udziela mocy dla pozostałych sfer kultury. Dziś, w czasach laicyzacji życia, w tym również dotyczącej środowiska żydowskie, koszerność jest symbolicznym znakiem przynależności do wspólnoty w sytuacji, gdy zanika aspekt metafizyczny/religijny *sensu stricto*. Jest to element łączący społeczność zwłaszcza w przypadku niebezpieczeństwa zanikania i globalizacji, kiedy silny wpływ wywiera homogenizacja. W świecie po zimnej wojnie, co podkreśla cytowany wcześniej Samuel Huntington, kulturowa tożsamość ma coraz większe znaczenie.

Gmina wyznaniowa żydowska w Polsce oficjalnie uznała decyzję Trybunału Konstytucyjnego za przejaw politycznej i kulturowej dojrzałości, wskazując przy tym na wyraźną sprzeczność zakazu uboju rytualnego z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej. Michael Schudrich, naczelny rabin Polski określił tę decyzję przejawem szacunku dla wielowiekowej obecności Żydów na polskich ziemiach oraz ich odrębnej tradycji a Symcha Keller, przewodniczący Rady Religijnej Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich podkreślił, że taka decyzja stanowi o umiejętności współżycia z innymi grupami etnicznymi, religijnymi, kulturowymi. Mufti Tomasz Miśkiewicz z Muzułmańskiego Związku Wyznaniowego w RP stwierdził, że Trybunał Konstytucyjny w Polsce istotnie stoi na straży Konstytucji, nie dopuszczając do żadnych przejawów dyskryminacji⁷⁹. Przedstawiciele wspólnot religijnych, w których interesie bezpośrednio leżało utrzymanie prawa do rytualnego uboju zwierząt, zgodnie oświadczyli, iż Trybunał Konstytucyjny stworzył psychologiczną, sygnowaną prawem, przestrzeń bezpieczeń-

⁷⁸ Zob. szerzej na ten temat: J. Trachtenberg, *Diabeł i Żydzi...*

⁷⁹ [amk] *Gminy żydowskie: decyzja TK to wyraz rozsądku*, „Rzeczpospolita” 10.12.2014. <http://www.rp.pl/arttykul/960322,1163882-Gminy-zydowskie-Decyzja-TK-to-przejaw-rozsadku.html?referer=redpol> (dostęp: 1.10.2016).

stwa dla wszystkich obywateli, ze szczególnym uwzględnieniem praw grup mniejszościowych. Trybunał Konstytucyjny musiał bowiem rozstrzygnąć dylemat pomiędzy bezpieczeństwem deklarowanym konstytucyjnie mniejszościom religijnym, a bezpieczeństwem, ustawowo deklarowanym wobec zwierząt.

Spór o koszerny ubój, na tle historii prawa do *szełity* w Polsce, jest z jednej strony elementem politycznej gry, z drugiej strony narzędziem z obszaru *soft power* w walce o tożsamość, która rozgrywa się w dojrzałej społeczności demokratycznej poprzez grę argumentów i kontrargumentów, w oparciu o ustawodawstwo i z poszanowaniem prawa międzynarodowego. Stawką w tej grze jest dla społeczności żydowskiej poszanowanie prawa do wielowiekowej tradycji, która nabiera mocy w dobie współczesnej dekadencji wielokulturowości.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie kwalifikacji osób uprawnionych do zawodowego uboju oraz warunków i metod uboju i uśmiercania zwierząt z dn. 9 września 2004 r. (Dz.U. 2004, nr 205, poz. 2102 ze zm.).

Światowa Deklaracja Praw Zwierząt uchwalona przez UNESCO w dn. 15.1.1978 r., <http://www.animalpastor.eu/dok/unesco.pdf>

Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dn. 17 maja 1989 r., Dz.U. 1989, nr 29, poz. 155.

Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989, nr 29, poz. 154.

Ustawa z dn. 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 20 lutego 1997 r., Dz.U. 1997, nr 41, poz. 251.

Publikacje

Adamczewski P., *Koszernie czy trefne*, <http://adamczewski.blog.polityka.pl/010/12/10/koszernie-czy-trefne/>

Asz N., rabin, *W obronie uboju rytualnego*, wyd. II popr. 1936, za: <http://the614thcs.com/19.1727.0.0.1.0.phtml>

Banaszak B., *Opinia prawna w sprawie dopuszczalności dokonywania w Polsce tzw. uboju rytualnego po dniu 1 stycznia 2013*, sporządzona dn. 13 września 2013 r. na zlecenie Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej.

- Borecki P., *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. LXII, z. 2, 2010.
- Brach-Czaina J. *Księga żydowskich wspomnień*, „Midrasz”, grudzień 2000, http://www.midrasz.home.pl/2000/gru/gru00_4.html
- Bychowski Z., *Ubój rytualny z punktu widzenia humanitarnego i sanitarnego. Referat wygłoszony 22 lutego 1928*, Warszawa 1936.
- [amk] *Gminy żydowskie: decyzja TK to wyraz rozsądku*, „Rzeczpospolita” 10.12.2014. <http://www.rp.pl/arttykul/960322,1163882-Gminy-zydowskie--Decyzja-TK-to-przejaw-rozsadku.html?referer=redpol>
- Cała A. *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej. Komisje specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce*, Warszawa 2014.
- Chouraqui A., *Czasy biblijne*, tłum. L. Kossobudzki, Warszawa 2012.
- Cohen A., *Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa*, Warszawa 1999.
- Co każdy powinien wiedzieć o judaizmie*, praca zbiorowa, tłum. M. Ruta, Kraków 2007.
- Co znaczy koszerny?* <http://www.chabad.org.pl/index.php/judaizm-i-zycie/zydowskie-pojecia/co-znaczy-koszerny>
- Drath J., *Ubój rytualny w polskim systemie prawnym*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik” 3/2015.
- Eisenbach A., *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988.
- Ferfecki W., *Spór o ubój rytualny. Rolnicy chcą odszkodowań*, „Rzeczpospolita” 19.01.2015. <http://www.rp.pl/arttykul/1172419.html?print=tak&p=0>
- Goldstein Y., rabin, *A Semicha Aid for Learning the Laws of Basar Bechalav*, Includes Summaries and Hundreds of Practical Q&A, Beitar Elite, b.d. Israel.
- Greenwald Z., rabin, *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, tłum. J. Białek, red. rabin S. Pecaric, L. Kośka, Kraków 2005.
- Grynberg H., *Memorbuch*, Warszawa 2000.
- Heschel A. J., *Szabat i jego znaczenie dla współczesnego człowieka*, tłum. H. Kalkowski, ilustr. I. Schor, Kraków 2009.
- Hurwic-Nowakowska I., *Żydzi polscy 1947-1959. Analiza więzi społecznej ludności żydowskiej*, Warszawa 1996.
- Huntington S. P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2006.
- Jedenasty Międzynarodowy Kongres Opieki nad Zwierzętami w Bernie (Szwajcaria)*, „Przyjaciel Zwierząt” Warszawa, październik 1894.
- Kameraz-Kos N., *Święta i obyczaje żydowskie*, wyd. 9, Warszawa 2008.
- Krajewski S., *Żydzi, judaizm, Polska*, Warszawa 1997.

- Linderman S., *Freedom of Religion vs. Animal Rights*, „Theo Jewish Magazine”, wrzesień 2011, za wersją elektroniczną: *shehita – temat aktualny* [tłum.: P.J.] <http://the614thcs.com/17.1776.0.0.1.0.phtml>
- Steinsaltz A., rabin, *Aleph Society Inc, Kidusshin 57 a-b*. <http://steinsaltz.org/learning>
- Maslin S. J., *Gates of Mitzvah: A Guide to the Jewish Life Cycle*, Centra; Conference of American Rabbis. Committee on Reform Jewish Practice, b.m.1979.
- Maszewska Knappe J., *Walka z ubojem rytualnym w Europie. Odczyt wygłoszony w Warszawie w dn. 15 stycznia pod egidą Tow. Opieki nad Zwierzętami*, Warszawa 1936.
- „Midrasz” 6 (6), 1997.
- Midrash Rabbah*, translated into English with notes, glossary and indices under the editorship of rabbi dr H. Freedman and Maurice Simon, with foreword by rabbi J. Epstein, b.d. m.w., s. 361. <https://archive.org/stream/RabbaGenesis/midrashrabbahgen027557mbp>
- Mroczkowski S., Frieske A., Grochowska E., Piwczyński D., Sitkowska B., *Ubój rytualny w świetle prawa II RP*, „Przegląd Hodowlany” 2/2014,
- Nussbaum H., *Przewodnik judaistyczny obejmujący kurs literatury i religii*, Warszawa 1893.
- Oz A., *Ultra-ortodoksyjni Żydzi*, [w:] *Wielokulturowy Izrael*, tłum. A. Olek, A. Rawska, W. Tworek, Warszawa 2011.
- Polonsky A., *Polish-Jewish Relations since 1984: Reflections of a Participant/Stosunki polsko-żydowskie od 1984 roku: refleksje uczestnika*, Kraków–Budapeszt 2009.
- Prost Edmund K., *Polskie przepisy sanitarno-weterynaryjne. Obrót, ubój i badanie sanitarno-weterynaryjne zwierząt rzeźnych i mięsa*, Lublin 1993.
- Prost Edmund K., *Zwierzęta rzeźne i mięso – ocena i higiena*, Lublin 2006.
- Prawda o żydowskim uboju rytualnym*, zest. i oprac. E. J. Majzel, Łódź 1936.
- Rochowicz P., *Ubój rytualny. Czy Trybunał naruszył Konstytucję?*, „Rzeczpospolita” 20.02.2015, <http://www.rp.pl/artykul/1180781-Uboj-rytualny-Czy-Trybunal-naruszyl-Konstytucje.html#ap-1>
- Rosik M/, Rapaport I., *Wprowadzenie do literatury i egzegezy żydowskiej okresu biblijnego i rabbinicznego*. Wrocław 2009.
- Rudy M., Rudy A., Mazur P., *Ubój rytualny w prawie administracyjnym*, Warszawa 2013.
- Seidman H., *Prawda o uboju rytualnym: odpowiedź ks. Stanisławowi Trzeciakowi*, Warszawa 1936.
- Talmud babiloński. Gemara edycji wileńskiej z objaśnieniami i komentarzami: Berachot rozdz. II; Kiduszin rozdz. III; Bawa Kama rozdz. I*, red. S. Pecaric, L. Kośka, Kraków 2010.
- Trachtenberg J., *Diabeł i Żydzi. Średniowieczna koncepcja Żyda a współczesny antysemityzm*, tłum. R. Stiller, Gdynia 1997.
- Trepp L., *Żydzi. Naród, historia, religia*, tłum. S. Lisiecka, Warszawa 2009.
- Trzeciak S., *Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu*, Warszawa 2002.
- Unterman A. *Żydzi. Wiara i życie*, tłum. J. Zabierowski, Warszawa 2002.
- Wojciech Olejniczak: *w UE w najbliższych latach będzie zakaz uboju rytualnego*, wiadomości.wp.pl z dn. 19.07.2013, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,Wojciech-Olejniczak->

w-UE-w-najblizszych-latach-bedzie-zakaz-ubojurytualnego,wid,15826839,wiadomosc.html

Woleński J., *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie uboju rytualnego budzi poważne wątpliwości*, „Gazeta Wyborcza” 18.12.2015. http://wyborcza.pl/1,75968,17153016,Wrok_Trybunalu_Konstytucyjnego_w_sprawie_uboju_rytualnego.html#ixzz4P3saDSqv

Woleński J., *Trybunału Konstytucyjnego problemy z logiką*, „Dziennik opinii. Krytyka Polityczna”, 26.02.2015 <http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/opinie/0150226/wolenski-waga-trybunalu-konstytucyjnego-nie-byla-wytarowana>

Wzgorze Świątynne. Har HaBajit, <http://www.chabad.org.pl/swieta/trzy-tygodnie/732-wzgorze-swiatynne> (data dostępu: 1.10.2016 r.).

Zadarecki T., *Z Biblią i Talmudem w walce*, Warszawa 1936.

Zagłada Żydów. Pamięć narodowa a pisanie historii w Polsce i we Francji, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, A. Ziębińska-Witek, Lublin 2006.

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Andrzej Wawrzusiszyn

University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Faculty of Law and Administration

Illegal Migration to Modern Europe Methods, Trendenies, Trends

Nielegalna migracja do współczesnej Europy Metody, tendencje, trendy

Abstract: Illegal migration is a burning issue of the present Europe. Not only do Italians, Spaniards, Greeks complain about it, but also many other countries. Human beings' smuggling routes are constantly evolving, and the conditions of smuggling insult human dignity. It is smuggling gangs which benefit primarily and collect huge profits. The assessment of the scale of illegal migrants coming to Europe is not possible because of the hidden nature of the phenomenon. Moreover, published information includes estimated data. The practice is accompanied by threats such as human trafficking, particularly women and children, sexual exploitation of women and children, human organs trafficking, exploiting for crime purposes such as robbery, assault, drug dealing or terrorism. The priority, therefore, is to restore the real immigration policy, which means the urgent need for Europe to recover the security of its external borders.

Abstrakt: Nielegalna migracja jest palącym problemem dzisiejszej Europy. Uskarżają się na nią głównie Włosi, Hiszpanie, Grecy, ale także wiele innych krajów. Szlaki przemytu ludzi ciągle ewaluują, a warunki ich przerzutu urągają ludzkiej godności. Korzystają na tym przede wszystkim gangi przemytnicze, które inkasują ogromne zyski. Ocena skali nielegalnych migrantów przybywających do Europy nie jest możliwa ze względu na ukryty charakter zjawiska, a publikowane informacje zawierają dane szacunkowe. Procederowi towarzyszą zagrożenia takie jak: handel ludźmi, szczególnie kobietami i dziećmi, eksploatacja seksualna kobiet i dzieci, handel orga-

nami ludzkimi, wykorzystanie do przestępczości o charakterze rabunkowym, rozbójniczym, narkotykowym czy terrorystycznym. Priorytetem zatem staje się przywrócenie rzeczywistej polityki imigracyjnej, co oznacza dla Europy pilną potrzebę odzyskania bezpieczeństwa swoich zewnętrznych granic.

Keywords: organized crime, human trafficking, border, illegal migration, migration route, threat.

Słowa kluczowe: przestępczość zorganizowana, przemyt ludzi, granica, nielegalna migracja, szlak migracyjny, zagrożenie.

Introduction

When a quarter of a century ago tolerant Europeans took notes in their contracts regarding thesis of migration, they had in mind only themselves. It was assumed then that migration from third world countries would be small and could be controlled. In the end, a few thousand refugees on an annual basis seemed to be no problem and even benefit for the economy. Today the situation is radically different. Europe is facing the largest since the end of World War II crisis of migration and EU external border security system is unbalanced and dysfunctional. When the migration pressure increases everything is blocked. One of the basic reasons of the crisis is not only the situation in Africa and the Middle East, but also unconsidered migration policy of the European Union of the last several years. The biggest threat is the illegal migration, which activates in many countries, crime environments.

The author makes an analysis of the phenomenon pointing to its close connections with organized crime. Particular attention is focused on the methods and ways of smuggling migrants to Europe, taking into account the scale and development trends of the practice.

Legal contexts of migration

According to the Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948¹ all human beings are born free and equal in dignity and rights, and everyone has the right to life, liberty and security of person. However, according to Art. 13, everyone has the right to freedom of movement and residence within the borders of the country concerned and the right to leave any country, including his own, and return to it. This confirms the International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966², which states that everyone has the right to leave any country, including his own.

Migration usually means a massive walking tour, transfer (resettlement) of the population within a country or between different countries in order to change the place of residence permanently or for a certain period, due to political factors, ethnic, religious, economic or other.

The legal norms protecting migrants are found in Migration for Employment Convention No. 97 of 1949³ and the Convention No. 143 of 1975⁴. According to these international agreements discrimination against migrants because of nationality, race, religion or gender is prohibited. Legal migrants have the right to remuneration, including family allowances, leave, working time, etc. not less favourable than those provided by a party to its own citizens. Each of the Parties to the Convention is obliged to hold secret migration and illegal employment of migrants.

18 December 1990 resolution 45/158 was adopted by the General Assembly of the United Nations International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families⁵. It entered into force on 1 July 2003. The aim of the Convention is to protect migrant workers, by establishing standards for their protection in different

¹ See: http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Universal_Declaration_of_Human_Rights.pdf (access: 5.12.2016).

² International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights open to signature in New York 19 December 1966 Journal of Law 1977 no 38 item 167.

³ *Migration for Employment Convention from 1949*, Convention no 97 International Work Organisation

⁴ *Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention of 1975*, Convention no 143 of International Work Organisation.

⁵ *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*. pdf, accepted by the United Nations resolution no 45/158 of 18 December 1990.

areas and responsibilities of countries sending and receiving migrants. The Convention defines the rights of all migrant workers (legal and illegal) and members of their families and, separately, other rights granted only to migrant workers and members of their families whose status is regulated. It also contains detailed provisions relating to the application of the Convention in relation to specific groups of migrant workers and their families (frontier and seasonal workers).

15 November 2000 the General Assembly of the United Nations adopted the Protocol against Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air⁶. Smuggling of migrants shall mean organising illegal entry of a person into a State Party of which that person is not a citizen or in which it has no permanent place of residence, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit. Each Party agrees to facilitate and accept the return, without undue delay, of smuggled people, who are its citizens or have the right of permanent residence in its territory at the time of their return. This Party should ensure that the return of migrants takes place in an organized manner and with respect for their safety and dignity. The Protocol does not affect the rights or obligations of states and individuals under international law, including humanitarian law and human rights, particularly the 1951 Convention, and the Protocol of 1967 of Refugees, especially the principle of non-refoulement included in them.

In the sphere of EU legislation attempt to define illegal migration appeared in announcement of 19 July 2006 of the Commission of the European Communities on policy priorities in the fight against illegal immigration of third-country nationals, where the problem is usually associated with third-country nationals who illegally enter the territory of the European Union (including in airport transit zones) by land, sea and air, which is often done by using false or forged documents, or through a network of organized crime, composed of smugglers and traffickers. It also applies to people who enter the EU legally with a valid visa or under a visa-free regime, to then acting illegally prolong their stay or change its purpose without the agreement of the competent authorities. Finally, it refers to people who applied

⁶ *Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, New York, 15 November 2000*. Journal of Laws 2005, no18, item 162.

for asylum, and remain in the country, even though the final rejecting decision has already been taken⁷.

In the above reasoning the Directive of the European Parliament and of the Council 2008/115 / EC of 16 December 2008 is very helpful. It defines illegal stay as a presence on the territory of a Member State of a third country national who does not meet or no longer meets the conditions for entry to the Member State referred to in Article 5 of the Schengen Borders Code or other conditions for entry, staying or residence in that Member State⁸. However, it has to be assumed that foreigners, who, without the fulfilment of certain legal conditions entered and reside in the territory of the State against their will (have been smuggled) should not be considered as illegal migrants, but rather as victims of human trafficking⁹.

In colloquial terms smuggling migrants is considered as conscious organizing or facilitating the illegal movement of persons across national borders, which is made in order to achieve financial or other benefits. The practice is carried out with the agreement of the person smuggled, which, however, does not exclude the fact that it is often accompanied by violence and inhumane and health or life-threatening conditions.

In the European discourse to determine the examined terms, more and more often appear the replaceable concepts such as irregular migration, irregular migrant, immigrant/worker in an irregular situation, unregistered immigrant, people without documents, immigrant, undocumented or unauthorized immigrants. This discrepancy indicates that terminology in Community law should be organised.

Due to the fact that illegal migration is directly linked to organized crime and cross-border crime it is worth to refer to the so-called Palermo Convention¹⁰. The Convention regulates in a comprehensive way issues of prevention, prosecution and punishment of organized crime. It obliges

⁷ See: Statement of the Commission on policy priorities in the fight against illegal immigration of third-country nationals of 19 July 2006, Brussels, COM (2006) 402.

⁸ Art. 3 paragraph 2 of the Directive of the European Parliament and Council 2008/115 / EC of 16 December 2008 on Community standards and procedures used by the third-country nationals, Journal of Laws EU L 348/98 of 24 December 2008.

⁹ More: P. Lubiewski, *Nielegalna imigracja. Zagrożenia bezpieczeństwa*, Part 1, Szcztyno 2016, p. 17.

¹⁰ The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, approved by the United Nations General Assembly on 15 November 2000 Journal of Laws of 2005 No. 18, item. 158.

States Parties to the penalization of the following offenses: participation in an organized criminal group (Art. 5), money laundering (Art. 6), corruption of public officials, both in active and passive the form (Art. 8), crimes against the administration of justice (Art. 23). Moreover, it imposes on States Parties the obligation to adopt measures in line with national legal principles, to establish the liability of legal persons for participation in the offenses, which penalization is required by the Convention (Art 10). This may be criminal, civil or administrative liability (art. 10 paragraph 2). In particular the States Parties shall ensure that legal persons responsible pursuant to Article 10 of the Convention are imposed appropriate sanctions penal or penitentiary, including monetary sanctions. Convention is supplemented by three Additional Protocols: the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, mentioned above, and the Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition.

Highly interesting is the fact that it lacks there any definition of international organized crime. Instead, the definition of an organized criminal group and of serious crimes can be found in Art. 2a and b of Convention and, in addition, in Art. 3, paragraph 2 – catalogue of the conditions necessary to fulfil to the offense to have an international character.

Organized criminal group means a structured group of three or more persons, existing for a period of time and acting in cooperation with the aim of committing one or more serious offenses established in accordance with the Convention, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit¹¹. In addition to the above definition in the Article it has been added that: a group with a structure means a group that was created not in a random manner to commit the offense and that does not need to have formally defined roles for its members, continuity of its membership or a developed structure. While serious offense shall mean conduct constituting an offense punishable by a maximum imprisonment of at least four years or a more serious penalty.

¹¹ Art. 2 of Palermo Convection.

Modus operandi of criminal groups

Third-country nationals wishing to enter the territory of the European Union are increasingly turning for help to the organization specialized in this. According to the head of Europol¹² Rob Wainwright only 10 percent of migrants coming to Europe is doing it on their own. The others use the forms of services to facilitate getting on the continent. In most cases, this task is ensured by criminal groups.

Smuggling people can take different forms and scale from small projects involving a small number of perpetrators to large international criminal organizations. Often two or three perpetrators may work together, recruiting, transporting, or, in the case of human trafficking, in addition to that using a small number of people. Despite the limited size of these activities, the group can quickly earn large sums of money. However, most often this practice is dominated by international criminal networks, having many members operating over a large geographical area. Europol has information on nearly 40 thousand people suspected of involvement in the smuggling of migrants. The suspects come from more than 100 countries - mainly from Bulgaria, Egypt, Hungary, Iraq, Kosovo, Pakistan, Poland, Romania, Serbia, Syria, Tunisia and Turkey. According to general estimates, the net smugglers involved in illegal transportation of migrants to Europe earned in 2015 from 3 to 6 billion euros.

Members of smuggling organisations distinguish very often narrow ethnic specialization and anonymity which reduce the risk of detection. In the structure of smuggling group usually three teams can be distinguished:

- Organising and protecting smuggling - most often people with different nationalities leading the needs recognition in their communities,
- smuggling through the "green border" - people from bordering countries, with perfect orientation in the topography,
- the population nearby the border - local smugglers specializing in logistics tasks (organization of food, shelter, transport or delivery of documents).

¹² Europol (European Police Office) - EU law enforcement agency, whose mission is to increase the level of safety in Europe by providing assistance to law enforcement authorities in the Member States of the European Union.

Involved in smuggling of large groups of people applying more and more new methods and constantly looking for new places or ports suitable for smuggling people and even weapons and drugs. These are rather smuggling gangs than small criminal groups that are linked to the influential spheres through corruption in business and paying officials. In their functioning they are often involved institutions operating both legally and illegally.

Modus operandi of these groups depends largely on the region where smuggling is carried out, measures against illegal migration applied by the Member States and the needs of migrants paying for such services. Their actions constantly equal with its advancement efforts of Member States to disrupt these activities.

Initially, the smuggling of migrants to Europe was organized mainly via the route leading from Turkey by Aegean Sea towards the Greek islands. In use were only small ships capable to transport a limited number of people. Within 2014 modus operandi evolved due to the fact that the influx of irregular migrants was heading for the Italian coasts. They began to use fishing boats or sailboats able to accommodate their decks to 100 people, and at the end of 2014 even the first freight vessel that smuggled migrants was found. Generally, the number of passengers exceeds even two to three times the amount permitted on all ships. Very often, the cruise ship's navigation system is turned off or corrupted. The detection of such a vessel by coastal authorities is possible only after sending a call for help at a distance of 100 to 250 sea miles from the Italian coasts. However, many smugglers usually use unsuitable boats and ships, and even inflatables to transport migrants by sea¹³.

Extremely complicated situation occurs in engulfed into chaos and violence Libya. About half a million desperate migrants waits there for the transfer across the Mediterranean Sea. It does not matter which way to Europe they would choose, first they must go through the ordeal: kidnapping for ransom (for the release the family has to pay 4-5 thousand dollars), forced slave labour, rape or leaving on the desert without water. When they reach the Libyan coast, they easily find dealers offering to cross the sea, however, half money must be paid in advance. The amount of fees is deter-

¹³ Inflatables are offered by Chinese portals of online sales. A boat of 10 meters length costs 1260 dollars which is less than a thousand euros, and can be delivered within 10 days. Minimum order is five pieces. They are also available cheaper and lighter models. Boats are delivered to Tunisia, where people smugglers take them.

mined by the place of migrant origin: African pay around 1 thousand dollars, Moroccan 1.5 thousand dollars, Syrian even 2.5 thousand dollars. The owners of the boat before heading to Europe either change their names or bribe coastguards. While waiting for transport migrants must give back telephones and get rid of the baggage. When they are on the ship they get GPS, life jackets, a little food and water. They can travel only in a seated position without moving. On the smuggling ships there is a racial segregation: black Africans are placed under the deck (in the case of a disaster they have the smallest chance to survive), the Arabs are on board, "richer" can get more space paying extra 20 percent. The organizers of travel are generally not at risk as they do not embark on their boats. The boat-steerer is often one of the migrants – it is also the reason why some of the trips end in tragedy¹⁴.

Modern gangs of people smugglers operate like a large travel agencies organizing cruises for tourists. Some even offer refugees two sailings per week on ships taking once on board up to 200 people. Demand for these services is growing steadily. The data of United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) show that in 2015 more than a million migrants came to Europe by sea.

One of the reasons for which smuggling of people have been recently intensified within the European Union is the change in immigration laws in Hungary. In 2015, the Hungarians changed the rules and illegal migrants were given the right to free movement; immediately they began to abuse and leave the country into the European Union.

On the other hand, a kind of innovative way of transporting migrants by land, particularly in the Czech Republic is so called carpooling (paid place in a car, or use of such an offer). This idea started to be used by gangs of people smugglers, who transport foreigners from third countries without a valid passport to other European Union countries. For gangs it is cheap and relatively safe way to smuggle as passenger cars are in fact rarely checked on the internal borders of the Union.

In 2016, the Greek Ministry of the Interior has detected several smugglers flights by single-engine planes from Greece to Italy. The smugglers transport "wealthy" migrants willing to pay for the trip from 5 to 7 thousand euro. Upon arrival in Italy, migrants were transported further to

¹⁴ More: R. Stefanicki, *Wojna z przemytnikami*, http://wyborcza.pl/1,76842,17927054,Wojna_z_przemytnikami_Wojna_z_przemytnikami_W_samej.html, (access: 5.12.2016).

Germany and Scandinavia. Retired pilots and employees of the Italian aviation members participated in these activities.

Still current and constantly perfected by the action of organized criminal groups is forgery of documents: Schengen visas, identity cards, driving licenses, residence cards and passports, which successfully find buyers in various countries of the European Union, Africa, the Middle East and Asia. Quite popular method of obtaining documents is buying up stolen or lost identity cards or other such documents, then sending them to the shareholders to create documents proving false identity. The finished products are sent to customers in different countries. Counterfeiters organizations are based in several countries and use professional equipment in this procedure. Production of documents costs from 100 to up to 3 thousand euro.

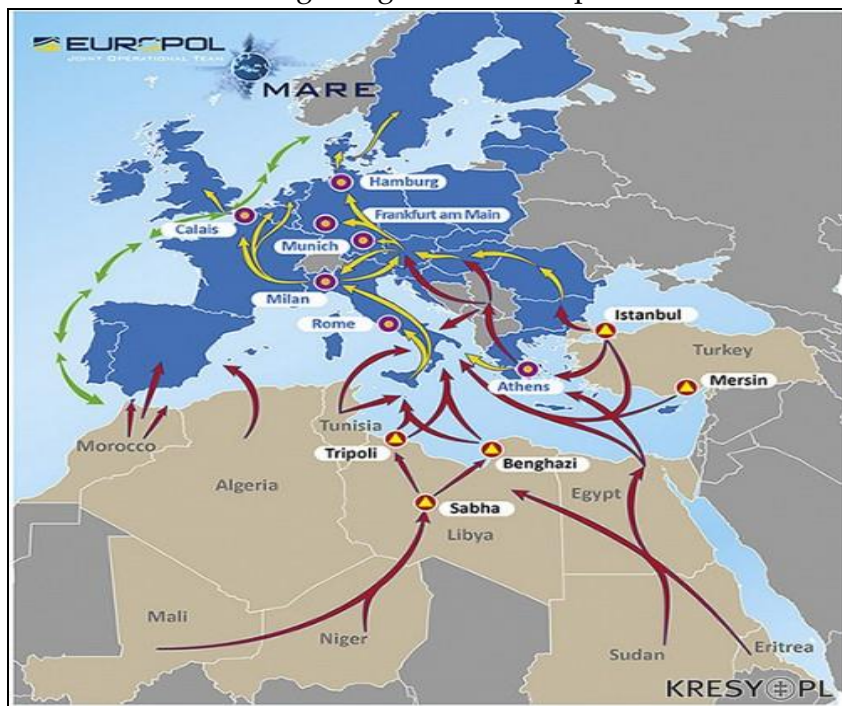
Tendency and migration trends

Characteristic for the current crisis is not only a significant increase in the number of migrants, but also change of the routes, which they use to reach Europe. If, several years ago, the most popular was the one leading from West Africa to the Canary Islands, now the routes from Libya to Italy dominate, and above all through Turkey to Greece and the Western Balkans. Partially it is connected with the geography of armed conflicts, because most of the refugees are citizens of the Middle East, therefore the eastern routes in this case are natural. Another reason is cooperation undertaken several years ago by the European Union and Spain in particular with African countries in order to improve control and the fight against the smugglers. Moreover lasting several years, the economic crisis in Greece has caused the negligence in the protection of borders and seriously increased susceptibility to corruption. Significant importance has also distance, as some Greek islands are just a few kilometres from the coast of Turkey, making travel even by pontoon boats less dangerous than via the Mediterranean Sea or the Atlantic.

Analysis of the practice allows to specify two main routes used by smugglers transporting third-country nationals on the territory of the European Union. The first route is the road leading through the central part of the Mediterranean Sea. This route starts at the northern coasts of Libya and Egypt, and the destination of smuggling are southern Italy and Malta. The second trail is the road leading through the eastern part of the Mediterranean. This route is subject to constant evolution, but now usually the starting

point is the port of Mersin (Turkey), the target is coast of Italy, Greece and Cyprus. In turn, the sea route from Morocco and Algeria to Spain is less popular, but also plays an important role.

Picture 1. Main routes of illegal migration to Europe

Source:https://www.google.pl/search?q=szlaki+uchod%C5%BAC%C3%B3w+mapa&rlz=1C2LDJZ_enPL498PL518&biw=1366&bih=638&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiK4PnDuXQAhUH3SwKHeMvBhAQsAQIKw#imgrc=ri8BDQ_fe7TaSM%3A, (access: 3.12.2016).

Firm position of Hungary to the pressure of migration (declaration of construction of the wall along the 175-kilometer of the border with Serbia and its significant seal, closing the border with Croatia, the introduction of much stricter penalties for illegal border crossing and a simplified path to deportation to countries recognized as safe) brought certain results and led to the change in the Balkan route. The evolution of the Balkan route could be seen on the map below.

Picture 2. The Balkan migration route

Source: N. Rujevic, *The Balkan route: A train passes through!*, <http://www.dw.com/en/the-balkan-route-a-train-passes-through/a-18809756>, (access: 8.12.2015).

It is worth to take into consideration events taking place on the Greek island of Kos at the end of 2015 where the migrants were given a map of the new smuggling route to Germany and other Western European countries. The route led from Greece, Bulgaria, Romania, Ukraine and Poland to Germany.

Picture 3. Possible new migration route

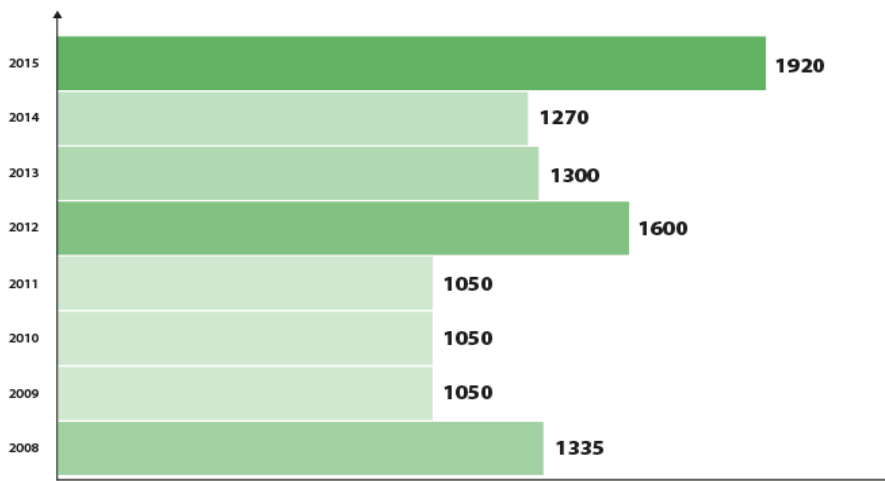

Source: Twitter.com, <https://twitter.com/MalteHenk>, (access: 4.12.2016).

Precise estimates of the scale of illegal migrants entering the European Union is not possible because of the hidden nature of the phenomenon. Annual reports published by Frontex and other agencies or organizations contain information only about the unsuccessful attempts to illegally cross the border of the EU, and it is not known how many attempts have been successful.

The scale of illegally crossed the borders of Europe is shown in the chart below.

Chart 1. Scale of illegal migration to Europe 2008–2015

Source: <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>, (access: 15.06.2016).

In 2016, according to statistics of the International Organization for Migration (IOM), about 270 thousand people came to Europe by sea, over 12 thousand by land, which gives a total of over 280 thousand people. About 3.2 thousand are missing or drowned (data on 21August 2016). For comparison, in 2015 a little more than 1 million people from different parts of the world came by the Mediterranean Sea. According to other data of IOM it is estimated that the countries of first category place of arrival of migrants are: Greece, Italy, Spain, Cyprus. Precise data in the table below.

Table 1. Migrants first arrival to Europe

Country	Arrivals		Changes in %	Main nationalities
	7-13.08.2016	14-21.08.2016		
Italy	1209	2197	+82	Nigeria, Eritrea, Gambia, Ivory Coast, Sudan
Greece	706	941	+33	Syria, Pakistan, Algeria, Afghanistan, Iraq
Bulgaria	687	216	- 69	Afghanistan, Iraq and Syria
Total	2602	3354	+29	

Source: own analysis on the base of M. El Ghamari, *Europejskie trendy migracyjne i statystyki*, <http://el-karama.pl/europejskie-trendy-migracyjne-i-statystyki/>, (access: 3.12.2016).

Summary

Illegal migration is not a spontaneous phenomenon. The most important is an issue of safety on the base of which is the need of control of entry and residence of undesirable foreigners. Pulsating phenomenon of illegal migration is closely associated with organized criminal structures, infiltration and activation of migrants in the activities of terrorist or extremist or transferring social or ethnic conflicts to the territory of the State of residence. There are serious dangers as trafficking in human beings, including the use to work in inhumane conditions of adults and children (e.g. begging), sexual exploitation of women and children, trafficking in human organs, the use of a crime with a robbery, assault, drugs or terrorism. Illegal migrants are functioning in the hidden sphere of permanent illegality, which makes this category of foreigners staying outside the influence of the state in the sphere of social welfare, health, police, or integration programs.

For contemporary Europe it is a decisive moment to mobilize all forces to stop migration, particularly illegal. Those who benefit from the lack of a common European answers are smugglers and traffickers, benefiting from a desperate desire for the safety of other people. Therefore, an effective fight against the criminal world is needed.

Bibliography

Adamson F.B., *Crossing Borders: International Migration and National security*, "International Security" 31/1.

Castles S., Miller M.J., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, 4th ed., Palgrave Mcmilan, London 2009.

Clandestino Project. Final Report. Undokumentend migration: Counting the undocountable. Data und trends across Europe, European Commision, Brussels 2009.

Jorry H., *Construction of a European Institutional Model for Managing Operational Cooperation at the EU's External Borders: Is the FRONTEX Agency a decisive step forward?*, Challenge Liberty and Security, "Research Paper" March 2007, No 6.

Lubiewski P., *Nielegalna imigracja. Zagrożenia bezpieczeństwa*, Part 1, Szczytno 2016.

Morozowski T., *Działania Komisji Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego Seria Specjalna” – *Uchodźcy w Europie*, no 224/2016.

Wawrzusiszyn A., *Transgraniczny charakter współczesnych zagrożeń*, [in:] *Międzynarodowe konteksty bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, J. Piwowarski, P. Bogdalski (edited), Kracow 2014.

Wawrzusiszyn A., *Współczesne tendencje i kierunki rozwoju nielegalnej migracji*, [in:] *Status cudzoziemca w prawie międzynarodowym. Implikacje w prawie Unii Europejskiej i polskim porządku prawnym*, O. Łachacz, J. Galster (edited), Olsztyn 2013.

Wawrzusiszyn A., *Wybrane problemy transgranicznego bezpieczeństwa Polski*, Warsaw 2012.

Wróbel I., *Wspólnotowe prawo imigracyjne*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warsaw 2008.

Acts and normative documents

Directive of the European Parliament and the Council 2008/115 / EC of 16 December 2008 on Community standards and procedures used by the third-country nationals, Journal of Laws, EU L 348/98 of 24 December 2008.

Statement of the Commission on policy priorities in the fight against illegal immigration of third-country nationals from 19 July 2006, Brussels, COM (2006) 402.

Convention concerning Migration in Abusive Conditions and promoting equality of opportunity and treatment of migrant workers of 1975, *Migrant Workers (Supplemen-*

tary Provisions) Convention, Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, Convention No. 143 of the International Labour Organisation.

Migration for Employment Convention of 1949, Convention No. 97 of the International Labour Organisation.

The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, approved by the United Nations General Assembly on 15 November 2000, Journal of Laws of 2005 No. 18, item 158.

International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, pdf accepted by United Nations in resolution No. 45/158 of 18 December

International Covenant on Civil and Political Rights opened for signature in New York on 19 December 1966, Journal of Laws 1977 No. 38, item. 167.

Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime New York 15 November 2000, accepted by United Nations on 15 November 2000, Journal of Laws 2005 No.18, item 162

Internet Sources

El Ghamari M., *Europejskie trendy migracyjne i statystyki*, <http://el-karama.pl/europejskie-trendy-migracyjne-i-statystyki/>

<http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>

http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka

<https://poland.iom.int/>

https://www.google.pl/search?q=szlaki+uchod%C5%B4C%C3%B3w+mapa&rlz=1C2LDJZ_enPL498PL518&biw=1366&bih=638&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiK4PnDuXQAhUH3SwKHeMvBhAQsAQIKw#imgrc=ri8BDQ_fe7TaSM%3A

Rujevic N., *The Balkan route: A train passes through!*, <http://www.dw.com/en/the-balkan-route-a-train-passes-through/a-18809756>

Stefanicki R., *Wojna z przemytnikami*,

http://wyborcza.pl/1,76842,17927054,Wojna_z_przemytnikami_Wojna_z_przemytnikami_W_samej.html

Twitter.com, <https://twitter.com/MalteHenk>

Recenzje/Reviews

Los człowieka – egzystencjalne rozważania Abe Kobo

Abe Kobo, *Kobieta z wydm*, tłum. M. Melanowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1968, ss. 175

„Przeznaczenie rozdaje karty, a my tylko gramy”.
Arthur Schopenhauer

Literatura na tle egzystencjalizmu

Istnieje zależność między ideami filozoficznymi, a przedstawieniami literackimi. Odpowiednim przykładem ilustrującym tę tezę jest egzystencjalizm, uznawany nie tylko za nurt filozoficzny, ale również za prąd korzystający ze źródeł literackich i kulturowych¹.

Główni przedstawiciele tego kierunku byli zarówno uznanymi filozofami, jak i twórcami literatury: S. Kierkegaard (*Dziennik uwodziciela*), J.P. Sartre (*Słowa, Mdłości*) i A. Camus (*Obcy, Dżuma*). Sartre i Camus reprezentowali nurt egzystencjalizmu z perspektywy literackiej, porzucali więc często formę racjonalnego dyskursu, przekazując treść swoich poglądów poprzez powieści, dramaty czy dzienniki. Obydwaj otrzymali Literackie Nagrody Nobla – Camus w 1957r. za „ogromny wkład w literaturę, ukazującą znaczenie ludzkiego sumienia”², Sartre w 1964 r. za „bogatą w idee, przesiąkniętą duchem wolności i poszukiwaniami prawdy twórczość”³. Ten ostatni jednak nagrody nie przyjął.

Inni przedstawiciele egzystencjalizmu nie weszli do kanonu historii filozofii, ale są *stricto* literatami: M. de Unamuno, twierdził, że filozofia bardziej

¹ T. Gadacz, *Historia filozofii XX wieku*, Kraków 2009, t. II, s. 364.

² http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1957/camus-facts.html, (dostęp: 29.08.2016).

³ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1964/sartre-facts.html, (dostęp: 29.08.2016).

skłania się ku poezji niż ku nauce⁴, L. Szestow, posługiwał się aforyzmami i stylem eseistycznym, F. Dostojewski, stanowił inspirację niemal dla wszystkich egzystencjalistów, F. Kafka w swych powieściach stworzył model sytuacji, zwanej „sytuacją kafkowską”, czyli poczucie zagadkowego, niesprecyzowanego zagrożenia oraz Abe Kobo, który w swojej twórczości wykorzystywał idee filozofii europejskiej.

Egzystencjalizm ukazywał życie człowieka w kategorii bezsensowności. Jednostka znajduje się często w sytuacjach życiowych, na które nie ma wpływu i z których nie ma wyjścia. Większość zagadnień, jakimi zajmowali się filozofowie egzystencjalni i przedstawiciele nurtu egzystencjalnego w literaturze jest związanych w sposób pośredni lub bezpośredni z problemem uwikłania człowieka w los. Tak jak bohater powieści *Proces* F. Kafki, który stracił kontrolę nad swoim życiem, z powodu bezsensownych zdarzeń (takich jak nagłe przesłuchanie w domu, oskarżenie, którego treści nigdy nie usłyszał, ciągle wpędzanie w poczucie winy za czyn, którego nigdy nie popełnił), wpływających na jego spokojną egzystencję.

Los jako fatalizm, determinizm, wolicjonalizm i indeterminizm

Przy określeniu losu człowieka można odnieść się do pojęć: fatalizmu, determinizmu, wolicjonalizmu lub indeterminizmu. Pojęcie fatalizmu, nierozdzielnie połączone z terminem fatum (przeznaczenie) oznacza, że wszelkie spekulacje i zabiegi są bezsensowne, ponieważ los człowieka jest z góry ustalony w sposób tragiczny i nic nie może odmienić przyszłości, jest ona określona⁵. W mitologii greckiej – przeznaczenie, czyli Mojry (boginie losu) to uosobienie nieuchronnej siły, na którą nikt nie ma wpływu, a to właśnie ona decyduje o ludzkim życiu⁶.

Pojęcie determinizmu, najogólniej oznacza, że wszystko co dzieje się w świecie jest skutkiem, a więc nieuchronnym następstwem wcześniejszych wydarzeń. To łańcuch przyczynowo-skutkowy, w którym przyszłość jest przesądzona, a każde zdarzenie jest zdeterminowane przez swoje przyczyny. W odniesieniu do ludzkiego życia, przyjmuje się, że według tego stanowiska

⁴ M. de Unamuno, *O poczuciu tragiczności życia wśród ludzi i wśród narodów*, Kraków-Wrocław 1984, s. 6.

⁵ R. C. Weatherford, *fatalizm*, [w:] *Encyklopedia filozofii*, t. I, red. T. Honderich, Poznań 1999, s. 234.

⁶ J. Parandowski, *Mitologia*, Warszawa 1984, s. 117.

każde decyzje, wybory, ambicje, działania i procesy myślowe są jedynie bezwzględnym skutkiem innych, koniecznych zdarzeń. Los jest określony, ale nie wiemy w jaki sposób – można z nim walczyć, ale i tak doprowadzi do przeznaczenia⁷. Kwestia ta dotyczy problemu wolności i wolnej woli⁸. Wychodząc od tego zagadnienia, można sformułować tezę, że człowiek jest skazany na los.

Przeciwny determinizmowi – indeterminizm, to koncepcja filozoficzna zakładająca, że nie ma związku między przyczyną, a skutkiem. Świat jest niezależny od jakichkolwiek stanów (w radykalnej wersji indeterminizmu) i dopuszczalna jest możliwość przypadku. Zdarzenia wcześniejsze nie oddziałują na zdarzenia późniejsze, więc te same okoliczności mogą skutkować różnymi zdarzeniami, dlatego też nie można przewidzieć przyszłości na podstawie przeszłości.

Wolicjonalizm jako pojęcie psychologiczne, w którym naczelną rolę zajmuje „wola”, oznacza zdolność człowieka do samodzielnego wyboru spośród różnych możliwości działania. Wola rozumiana jest jako dyspozycja do działania oparta na świadomej decyzji (czyli akcie woli) polegająca na wyborze alternatyw⁹.

Wprowadzenie – *Kobieta z wydm* Abe Kobo

Wielu pisarzy powojennych wyrażało swoje myśli w duchu egzystencjalizmu. Jednym z nich był japoński przedstawiciel modernizmu, urodzony w 1924 r. – Abe Kobo, dla którego inspirację stanowiła twórczość takich autorów jak: Sartre, Kafka, Camus, Schopenhauer czy Kant. W 1962 r. powstało główne dzieło Abe Kobo – *Kobieta z wydm*. Do popularności tego utworu przyczyniła się adaptacja filmowa książki, w reżyserii Hiroshiego Teshigahary.

Kobieta z wydm to powieść wieloznaczna, której interpretacja zależy od sposobu odczytywania: przez pryzmat mitologii, historii Japonii, przekształcenia tradycyjnego porządku społecznego (z silną pozycją cesarza) w świat kapitalistyczny. Z perspektywy językowej, autor stosuje często symbole

⁷ R. C. Weatherford, *determinizm*, [w:] *Encyklopedia filozofii*, red. T. Honderich, t. I, Poznań 1999, s. 152.

⁸ Istnieje argument głoszący, że przyjęcie determinizmu podważa możliwość wolnej woli. Działania zdeterminowane byłyby „wymuszone” przez przyszłe zdarzenia i znajdowałyby się poza kontrolą człowieka.

⁹ A. Przestalski, *Fikcja jako spoivo społeczne. Z wizytą u Ferdinanda Tönniesa*, Poznań 2012, s. 45.

uniwersalne, nadając utworowi cechy tajemniczości i odrealnienia. Z punktu widzenia socjologicznego można analizować dzieło z pozycji człowieka i jego roli w świecie, a nawet zapytać czy konkretny człowiek nie jest tego znaczenia pozbawiony.

Przedstawienie postaci Niki Jumpei

Abe Kobo może zostać uznany za twórcę nurtu egzystencjalizmu, z racji zastosowania pojęcia absurdu w jego powieściach (poza *Kobieta z wydm*, na przykład w *Czwartej epoce*, powieści, w której proponuje wykaz zupełnie nowych, absurdalnych wartości, którymi mieliby kierować się ludzie czy *The Ark Sakura*, surrealistycznym dramacie o izolacji i widmie nuklearnej zagłady). *Kobieta z wydm* rozpoczyna się od informacji o zaginionym mężczyźnie, przez co utrzymana jest w formie dokumentu. Bohater utworu – Niki Jumpei to przeciętny nauczyciel, którego największą pasją jest entomologia. Jego życiowym marzeniem jest wpis do Encyklopedii, jako odkrywcy nowego gatunku muszki *cicindeli* – to jego główny cel. Aby urzeczywistnić swoje pragnienie, wyrusza w podróż w nieznane tereny, gdzie ma szansę odnalezienia tego, czego poszukuje. W środowisku bohatera (dla żony i kolegów z pracy) jego ambicja balansuje na granicy absurdu. Łowienie owadów w samotności na obcym terenie wydaje się być dla nich rozrywką bezsensowną i odbiegającą od przyjętej normy. „Gdy żona zaginionej powiedziała, że celem jego podróży było łowienie owadów, zarówno policja, jak i koledzy z pracy poczuli się tak, jakby z nich zakpił”¹⁰. Ale właśnie taki był zamiar Jumpei, nie chciał być dłużej zaliczany do masy szarych ludzi, którzy prowadzą przeciętne życie. „Sam należał do szarych, więc ogarniała go niechęć i nienawiść nie do zniesienia, gdy pomyślał, że wszyscy inni ludzie są czerwoni i niebiescy, i zieloni, we wszystkich innych barwach z wyjątkiem szarej”¹¹.

Jama w wydmiu jako centralne miejsce powieści

Bohater jest zaniepokojony ukształtowaniem terenu wioski oraz nietypowym zachowaniem mieszkańców, ale w tej niezwykłej przestrzeni znajduje

¹⁰ „Gdy żona zaginionej powiedziała, że celem jego podróży było łowienie owadów, zarówno policja, jak i koledzy z pracy poczuli się tak, jakby z nich zakpił” (cyt. za: K. Abe, *Kobieta z wydm*, przeł. M. Melanowicz, Warszawa 1968, s. 7–8).

¹¹ K. Abe, *Kobieta z wydm...*, s. 72.

nowy obiekt fascynacji - piasek. W wyniku kolejnych zdarzeń zostaje wplątany w niecodzienną organizację życia wioski. Początkowa wrogość mieszkańców zmienia się w pomoc – spotkany na plaży starzec proponuje mu nocleg. To moment, w którym Niki Jumpei, jeszcze nieświadomie porzuca swój pierwotny cel. Nie przeczuwając zagrożenia zostaje dobrowolnie zaprowadzony do ukrytej w wydmy chaty, do której można było się dostać tylko za pomocą sznurowej drabiny¹². Entomolog czuje się nieswojo w nowym miejscu, a jego niepokój podsyca obecność gospodyni domu, tajemniczej kobiety.

Sytuacja bohatera ulega zmianie, kiedy zostaje on (mimo sprzeciwu) włączony w organizację życia wioski. Zostaje potraktowany jak zwykły mieszkaniec, który w imię zasady „KOCHAJ SWOJĄ WIEŚ”¹³ ma obowiązki wobec tego miejsca. Przydzielono mu łopatę, którą ma przesypywać piasek, aby ochronić dom przed zasypaniem. Bohater dostrzega bezsensowność tego działania, które nie przynosi rezultatów. Mimo tego pomaga kobiecie przy pracy, aby zrewanżować się za nocleg i posiłek. Dostaje wyraźne sygnały, że jego pobyt może się przedłużyć, jednak ignoruje je, gdyż wie w jakim celu tutaj przybył. Po nocy spędzonej w chacie mężczyzna chce opuścić to dziwne miejsce, lecz doznaje szoku, kiedy zauważa, że drabina prowadząca na zewnątrz znikła. Jumpei jest przerażony sytuacją, z której dosłownie nie ma wyjścia, mimo tego szuka możliwości ucieczki. W ten sposób porzuca pierwszy cel, a zyskuje drugi – wydostanie się z jamy. Po fazie szoku i zaprzeczeń, że to przecież zwykle nieporozumienie i nie ma powodów do obaw¹⁴, bohater zaczyna racjonalnie analizować swoje położenie. „Ładnie dał się złapać w pułapkę. Pozwolił się zwieść owadowi. Niebaczny, uległ kuszeniu *cicindeli* i został wywiedziony przez nią na pustynię, skąd nie ma już ucieczki”¹⁵. Jako znawca entomologii doskonale wiedział czym charakteryzuje się ten owad. Jego specyfika polega na wabieniu „ofiar” na pustynię, w miejsce w którym staje się ona bezradna i bezbronna. Jumpei miał powody sądzić, że jest ofiarą fatum, które uosabia się w przedmiocie jego naukowej pasji. Okoliczności, w których się znalazł świadczą o tym, że zdobycie popularności nie było mu „pisane” przez los, natomiast próba sprzeniewierzenia się temu losowi, który dał mu życie szarego człowieka musi skończyć się tragedią.

¹² Istotne jest podkreślenie tej kwestii, ponieważ w późniejszym czasie drabina będzie miała kluczowe znaczenie.

¹³ Ibidem, s. 20.

¹⁴ Ibidem, s. 38.

¹⁵ Ibidem, s. 40.

Metafory piasku

Poczucie bezsensowności wzrasta – bohater nie może decydować o sobie i swoim położeniu, wszystko dzieje się poza nim. Nie może zrozumieć, dlaczego właśnie on został bezprawnie pozbawiony wolności, skoro jak przystało na szarego obywatela jest zameldowany na stałe i płaci podatki¹⁶. Aby odwrócić uwagę od sytuacji, z której póki co nie ma możliwości wyjścia, Niki Jumpei poświęca coraz więcej czasu, zajmując się piaskiem i odkrywa jego właściwości, o których istnieniu nie miał pojęcia. Pewne cechy tej luźnej skały osadowej przeczą informacjom, które zdobył w czasie nauki, co dodatkowo wzbudza jego niepokój wobec „zjawiska”, jakim jest piasek¹⁷.

Autor umieszcza pojęcie piasku w centrum swojej powieści, pozwalając czytelnikowi na dostrzeżenie rozmaitych metafor w nim ukrytych. Piasek można interpretować jako metafora rutyny, schematycznego postępowania, mechanicznego wypełniania obowiązków. „Wioska istnieje właśnie dzięki temu, że pracujemy pilnie jak pszczoły przy usuwaniu piasku. Gdybyśmy tego zaniechali, nie upłynęłoby dziesięć dni, a zasypałoby całą wieś, a potem przyszlaby kolej na sąsiadów za nami!”¹⁸. Piasek przedstawiony został również jako metafora zmienności, ruchliwości, innowacyjności, postępu w opozycji do unormowanego życia codziennego: „zrodzony z ziemi piasek pełzać będzie po ziemi bez ograniczenia, niby żywa istota. Piasek nigdy nie odpoczywa. Powoli, lecz zdecydowanie naciera na powierzchnię ziemi...”¹⁹. W innym ujęciu piasek symbolizuje czasoprzestrzeń, w której żyjemy, nie zdając sobie sprawy jak się rozwija, przekształca czy niszczy: „bo czyż w końcu świat nie jest podobny do piasku? Bardzo trudno uchwycić istotę piasku, jeśli go się rozpatruje jako ciało stałe. Piasek nie tylko płynie – sam ten przepływ jest piaskiem”²⁰.

Z punktu widzenia bohatera, najważniejsza wydaje się metafora piasku jako więzienia – z jednej strony jako konkretnie istniejącego miejsca, w którym odbywa się karę, z możliwością wcześniejszego wyjścia za dobre sprawowanie. Niki Jumpei otrzymuje podobną obietnicę od mieszkańca wioski, który wciela się w rolę strażnika: „Proszę pracować jak najlepiej, a my ze swej strony

¹⁶ Ibidem, s. 47.

¹⁷ Ibidem, s. 24.

¹⁸ Ibidem, s. 32.

¹⁹ Ibidem, s. 15.

²⁰ Ibidem, s. 74.

uczynimy wszystko co w naszej mocy, aby panu dopomóc”²¹. Lecz nie jest to zapewnienie o odzyskaniu pełnej wolności przemieszczania się. Z drugiej zaś strony, piasek to więzienie niematerialne, niewidoczne ograniczenia wewnątrz nas (w naszym umyśle, w sposobie myślenia). W taki sposób działa on na kobietę, która nie widzi sensu w wolności poza jamą, piasek jej wystarcza, bo na zewnątrz i tak nie ma co robić²².

Kolejne istotne dla bohatera znaczenie piasku to zniewolenie, ponieważ substancja ta jest wszechobecna i osacza, niczym zgniatająca ściana, która sypie się z każdej strony. Piasek nie pozwala odpoczywać mieszkańcom wioski, a nawet ma się wrażenie, że żyją tylko po to, żeby kopać piasek²³. Teoretycznie piasek sam się nie porusza, to wiatr wprawia go w ruch. Dlatego można określić go jako uosobienie bierności, ponieważ w zależności od aktualnego czynnika, porusza się w różne strony – całkowicie poddaje się oddziaływaniom. W taki sposób można też interpretować położenie bohatera, gdy biernie poddaje się warunkom, w którym przyszło mu żyć. Paradoksalnie, piasek to też symbol wolności, może dotrzeć niemal wszędzie, jest w stanie wcisnąć się w najmniejszy kąt czy szczelinę, nic nie stanowi dla niego przeszkody. W kontekście analizowanej historii nie bez znaczenia jest również utożsamienie ziarenka piasku z jednostką, piasek jako pewna całość symbolizuje wówczas społeczeństwo. Sama jednostka nie może uczynić wiele, jest zbyt słaba, ale odnajduje siłę w jednolitej wspólnotce.

Świadome działanie

Niki Jumpei często prowadzi w myślach rozważania na temat ludzkiej egzystencji. Analizuje decyzje, które podjął, zastanawia się nad swoją przeszłością i przyszłością. Jego wypowiedzi wydają się być trywialne i oczywiste, ale bohater zostawiony sam sobie nie ma możliwości otrzymania potwierdzenia dla swoich teorii. W pewnym momencie zaczyna przypominać sobie stan mieszkania jaki zostawił, zanim wyruszył w podróż. Oprócz wszelkich znaków, które ewidentnie nie wskazują na intencję przerwania życia – otwarta książka, pudełko z zasuszonymi owadami, które należałoby uporządkować, zostawił jeszcze list gotowy do wysłania. Była to koperta zaadresowana do

²¹ Ibidem, s. 112.

²² Ibidem, s. 65.

²³ Ibidem, s. 32.

jego żony, w którym informuje ją, że wyjeżdża na pewien czas w samotną podróż, nie zdradzając miejsca wyprawy. W takiej sytuacji list wydaje się być oświadczeniem, że Jumpei ucieka z własnej, nieprzymuszonej woli, więc nikt nie będzie podejrzewał porwania²⁴. Ta jedna decyzja dotycząca pozostawienia listu, która wcześniej wydawała się nieznacząca, ze względu na okoliczność znalezienia się w „piaszczystej” pułapce, może świadczyć o tym, że los bohatera jest zależny od szeregu pozornie nieistotnych determinantów.

Fatalny stan psychiczny i fizyczny nie powodują, że bohater porzucił plan ucieczki. Próbuje różnych metod (obsunięcia pionowej ściany wydmy przez kopanie u jej podstaw, szantażu mieszkańców, uwięzienia kobiety), aby w końcu osiągnąć sukces, zrealizować swój cel – odzyskać wolność. Skuteczne okazało się skonstruowanie haku z nożyc i sznura, który pozwolił mu wydostać się na powierzchnię wydmy. Po czterdziestu sześciu dniach więzienia był w końcu wolny, lecz niezajomość terenu, noc i niespodziewane okoliczności (strażnik w latarni, ujadanie dzikich psów, płacz dzieci, patrol mieszkańców, pościg) sprawiły, że ugrzązł w ruchomym piasku. Jedynym ratunkiem przed śmiercią była pomoc od mieszkańców wioski – oprawców, od których uciekał. Nagła zmiana sytuacji sprawiła, że stali się wybawicielami bohatera. Aby przeżyć, Jumpei musiał błagać o pomoc, ponieważ lęk przed śmiercią był tak silny, że gotowy był na wszystko, czego zażądata. „Cóż znaczy indywidualność, gdy człowiek patrzy w oczy śmierci? Chcę żyć za wszelką cenę, zwykłym szarym życiem!”²⁵.

Wypełnienie przeznaczenia

Po nieudanej próbie wydostania się z „więzienia” Niki Jumpei zaczyna dostrzegać podobieństwo między życiem, które prowadził poprzednio, a nowym - w jamie. Zastanawia się, czy to rzeczywiście niewola, czy może takie było jego przeznaczenie (fatum): „Jest tamto życie i jest to życie, a to po tamtej stronie wygląda nieco lepiej... Najtrudniejsze do zniesienia jest to, że nie wiadomo, co nas jeszcze czeka. Oczywiście, nigdy tego nie będziemy wiedzieli, niezależnie od tego, jakie jest nasze obecne życie. A jednak nie mogę się oprzeć

²⁴ Ibidem, s. 74–75.

²⁵ Ibidem, s. 146.

wrażeniu, że lepsze jest to życie, które – jakie by nie było – pozwala człowiekowi zapomnieć o wszystkim...”²⁶.

Podsumowując powyższe rozważania, w kontekście determinizmu, historia przedstawiona przez Abe Kobo może być potwierdzeniem tezy, że przeznaczenia nie można uniknąć, musimy akceptować los. Chociaż można to tłumaczyć również w kontekście przypadku (indeterminizmu), kiedy bohater poddawany jest zdarzeniom, których nie może przewidzieć. Równie rozsądna wydaje się interpretacja odwołująca się do wolicjonalizmu, ponieważ pewne kwestie wprost wskazują, że bohater podjął samodzielne decyzje, miał określoną motywację i mógł zdawać sobie sprawę z konsekwencji.

W zakończeniu powieści autor przenosi czytelników kilka lat do przodu, do momentu w którym Niki Jumpei jest przystosowany do warunków panujących w wiosce. Jednocześnie nie porzucał myśli o wydostaniu się na zewnątrz: „nie ma żadnej pewności, czy kiedyś, w jakiś sposób nadarzy mu się jeszcze okazja do ucieczki. Ostatecznie miał nawet powody, by myśleć, że tak się przyzwyczai do czekania bez celu, że w momencie gdy skończy się sen zimowy, oślepiiony światłem, nie będzie mógł wyjść na zewnątrz”²⁷. Wydaje się, że mężczyzna zaakceptował los, jaki był mu przypisany. Dostosował się do pracy, którą mu narzucano, związał się z kobietą, którą również z góry mu przeznaczono. Porzucił cele, które i tak nie są możliwe do zrealizowania, jeżeli jego życie jest zdeterminowane przez inne priorytety. Po kolejnych kilku tygodniach spędzonych w wydmie jego życie przemijało naturalnie – znalazł nowe zainteresowanie, spędzał czas z kobietą, która spodziewała się ich pierwszego dziecka i kopał piasek.

W finale powieści bohater zostaje sam w jamie, ponieważ kobieta została odwieziona do szpitala. Aby ją wyciągnąć, mieszkańcy rozwinęli sznurową drabinę. Stan kobiety wymagał szybkiej interwencji lekarskiej, dlatego w pośpiechu nikt nie zauważył pozostawionej drabiny. Mężczyzna wspiał się po niej, podziwiał krajobraz poza wydumą, po czym powrócił do swoich codziennych czynności, stwierdzając: „Po cóż ma się tak śpieszyć z ucieczką”²⁸. Teraz może miał inny cel, ponieważ w życiu bohatera pojawił się element rodziny.

Postawa bohatera *Kobiety z wydmy* wskazuje na to, że nie szuka on odpowiedzi o przyczynę swojego losu. Wie, że los trzeba wypełnić. Do podobnego

²⁶ Ibidem, s. 151.

²⁷ Ibidem, s. 155.

²⁸ Ibidem, s. 173.

wniosku doszedł B. Pascal, traktowany w wielu podręcznikach (szczególnie w kulturze anglosaskiej) nie jako filozof, a literat: „przerażam się i dziwię, iż znajduję się raczej tu niż tam, nie ma bowiem racji, czemu raczej tu, niż gdzie indziej, czemu raczej teraz niż wtedy. Kto mnie tu postawił? Na czyj rozkaz i z czyjej woli przeznaczono mi to miejsce i ten czas?”²⁹. A może nie ma nikogo, kto mnie tu i teraz umieszcza, tylko pusta nazwa „los” („bóg?”), za pomocą której próbujemy, wbrew logice, uzasadnić siebie, przyjmując przypadkowość świata, a więc i naszych działań, jak zakłada indeterminizm.

rec. Paulina Kalita

Wydział Filozofii i Socjologii, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Bibliografia

Abe K., *Kobieta z wydm*, Warszawa 1968.

Encyklopedia filozofii, red. T. Honderich, t. I, Poznań 1999.

Gadacz T., *Historia filozofii XX wieku*, t. II, Kraków 2009.

Parandowski J., *Mitologia*, Warszawa 1984.

Pascal B., *Myśli*, cz. I, rozdz. I, frag. 88.

Przestalski A., *Fikcja jako spoivo społeczne. Z wizytą u Ferdinanda Tönniesa*, Poznań 2012.

Unamuno M., *O poczuciu tragiczności życia wśród ludzi i wśród narodów*, Kraków-Wrocław 1984.

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1957/camus-facts.html, (dostęp: 29.12.2015).

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1964/sartre-facts.html (dostęp: 29.12.2015).

<https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/pascal-mysli.pdf>, (dostęp: 01.02.2016).

²⁹ <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/pascal-mysli.pdf>, (data dostępu: 29.08.2016), B. Pascal, *Myśli*, cz. I, rozdz. I, frag. 88.

Marek Fałdowski, *Zagłada Polskich Policjantów więzionych w obozie specjalnym NKWD w Ostaszkowie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2016, ss. 464

Wydana w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie książka Marka Fałdowskiego, przedstawiająca dzieje przedwojennych funkcjonariuszy policji, którzy po 17 września 1939 r. dostali się do niewoli radzieckiej, znalazła należyte odzwierciedlenie w literaturze naukowej. Bogata historiografia dotycząca oficerów Wojska Polskiego więzionych na Wschodzie, kontrastuje z dosyć ubogą i fragmentaryczną literaturą poświęconą losom polskich policjantów w ZSRR po 17 września 1939 r. Książka Marka Fałdowskiego stanowi pozycję, która w sposób kompleksowy i wyczerpujący uzupełnia tę lukę.

Autor publikacji, adiunkt w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, umiejętnie połączył swoje zainteresowania naukowo-badawcze koncentrujące się na historii policji z własnym doświadczeniem zawodowym.

Formalnie zakres chronologiczny książki dotyczy okresu od 17 września 1939 r. do końca maja 1940 r. Autor świadomie poszerzył te ramy o charakterystykę funkcjonowania Policji Państwowej w okresie międzywojennym oraz opis losów policjantów ocalałych z zagłady. Przekroczenie ram chronologicznych miało korzystnie wpłynąć na jasność prezentowanego wykładu. Zabieg ten wymaga wyjaśnień, gdyż zakres prezentowanej treści wyznacza tytuł książki.

Na uwagę zasługuje również szeroko omawiany dorobek historiografii dotyczący polskich jeńców wojennych na Wschodzie. Wnikliwa analiza opracowań, które przyniosły postęp w badaniach nad zbrodnią katyńską, stanowiło zachętę do badań nad losami polskich policjantów osadzonych w Ostaszkowie. Dorobek ten Autor ocenił jako imponujący, zarówno w aspekcie ilościowym jak i jakościowym. Przyczyn zainteresowania problematyką polskich jeńców wojennych upatruje Autor w zmianach, które zaszły w Europie Wschodniej oraz możliwością udostępniania badaczom archiwów poradzieckich, jak też prowadzenie prac ekshumacyjnych w miejscach zbrodni.

Książka oparta o bogate materiały źródłowe pochodzące zarówno z krajowych oraz zagranicznych placówek archiwalnych jest próbą – jak pisze Autor – opartą na wszystkich możliwych do wykorzystania źródłach archiwalnych proveniencji polskiej jak i rosyjskiej. Na tej podstawie dokonano rekonstrukcji losów polskich policjantów od momentu dostania się do niewoli radzieckiej do ich śmierci w Kalininie i pogrzebu w Miednoje.

Niewątpliwym walorem analizowanej pracy jest konfrontacja materiałów źródłowych wytworzonych przez organa NKWD z materiałami krajowymi oraz przechowywanymi poza granicami, co jak łatwo wywnioskować stanowiło nie lada problem badawczy, z czym Autor poradził sobie znakomicie. Praca ma ogromną wartość poznawczą, a chronologiczno-problemowy jej układ sprzyja jasności prezentowanego zagadnienia.

Autor szeroko omawia losy funkcjonariuszy policji bezpośrednio po agresji ZSRR na Polskę, charakteryzując wnikliwie okoliczności w jakich dostawali się do niewoli. Na uwagę zasługuj-e podjęta próba charakterystyki jeńców pod względem społeczno-demograficznym. Wiele miejsca zajmuje opis organizacji obozu w którym przedstawiono życie codzienne jeńców jak np. warunki bytowe i sanitarne, prace podejmowane przez nich, a także atmosferę „wychowawczą” panującą w obozie. Kierownictwo obozu oraz jego administracja aktywnie podejmowały działania mające na celu indoktrynację polityczną policjantów. Wnikliwie scharakteryzowano także atmosferę psychologiczną panującą wśród jeńców, dla których najtrudniejsze były pierwsze tygodnie niewoli. Słusznie Autor zwraca uwagę na fakt, że tęsknota stanowiła dla jeńców cierpienie trudne do zniesienia. Duży wpływ na ich kondycję psychiczną miała zarówno przegrana kampania wrześniowa, jak też ich indywidualne losy. Wojna stanowiła przełom zarówno w ich życiu zawodowym jak też prywatnym.

Charakteryzując środowisko jenieckie Autor zwrócił uwagę na trzy postawy prezentowane przez nich, dotyczące poglądu na przyczyny klęski wrześniowej, zaznaczając jednocześnie, że było to wynikiem ich osobistych doświadczeń życiowych jak też wykształcenia. Grupa oficerów i wyższych urzędników prezentowała pogląd, że przyczyna klęski wrześniowej tkwi w nierównowadze sił konfliktu. Podoficerowie i szeregowi podkreślali znaczenie błędnej polityki rządu, braku przygotowania do wojny, czy też korupcję rządzących. Radykalne stanowisko wiązało się z poglądem dotyczącym zdrady rządzących.

W okresie kilkumiesięcznej niewoli nastroje, postawy i zachowania policjantów ewoluowały. Nastroje polityczne miały charakter antyradziecki, a część policjantów optymistycznie oceniało swój pobyt w obozie, licząc na pomoc w Anglii i Francji i zmianę niekorzystnej sytuacji na arenie międzynarodowej. Jeńcy nie godzili się na to, by pozbawiono ich praw, regularnie pisząc skargi, prośby i podania. Zwracali uwagę także na poprawę warunków bytowych i konieczność zapewnienia lepszej opieki lekarskiej.

Ciężkie warunki bytowe wpływały niekiedy negatywnie na zachowania moralne, dały o sobie znać słabości ludzkiego charakteru i chociaż były to zjawiska jednostkowe to jednak zdarzały się. Wszystkie przypadki omawiane w książce znajdują uzasadnienie w materiałach archiwalnych, dokumentacji prowadzonej przez administrację obozu, raportach, listach, pamiętnikach, dziennikach, wierszach i opowiadaniach.

Na uwagę zasługuje szczegółowy opis działań podejmowanych przez jeńców jako wyraz ich niezwyklej w takich warunkach aktywności. Nielegalnie organizowane uroczystości patriotyczne i kościelne, dokształcanie w zakresie nauki języków obcych, twórczość plastyczna, kultywowanie życia religijnego, obchodzenie świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy, sport i kultura fizyczna były ważną formą aktywności podejmowaną przez jeńców, odciążającą ich od powszechnego zubożenia, pozwalającą przetrwać najtrudniejsze chwile. Realizacja tych różnorodnych form zajęć była w znacznym stopniu utrudniona i zabroniona przez władze obozowe, które dążyły głównie do zniewolenia umysłów. Propaganda radziecka oscylowała wokół trzech podstawowych celów. Chodziło tu o pozbycie się tych grup i jednostek ze społeczeństwa polskiego, które mogły być potencjalnymi nośnikami tradycji narodowo-patriotycznych. Ważnym celem było też pozyskanie Polaków do współpracy i wykorzystanie ich jako czynnika inspirującego grupy polskiej inteligencji.

Książka zawiera staranną dokumentację dotyczącą przebiegu likwidacji obozu ostaszowskiego. Wielkie znaczenie dla czytelnika ma, jak sądzę, omówienie nastrojów policjantów w okresie likwidacji obozu i wstrząsającego przebiegu ich mordów.

Chociaż pierwsza decyzja o likwidacji polskich policjantów zapadła w styczniu 1940 r., to sam proces myślowy dotyczący tej decyzji musiał zrodzić się w umysłach decydentów dużo wcześniej. Policjanci, jako grupa niepoddająca się reedukacji politycznej, zostali przeznaczeni do całkowitej likwidacji.

W książce zamieszczono również opis dalszych losów nielicznych policjantów ocalałych od zagłady, którzy zostali umieszczeni w obozie w Griazowcu.

Wśród wielu hipotez na temat przyczyn wymordowania polskich jeńców w ZSRR najbardziej racjonalna zdaniem Autora jest, ta która mówi o szeroko podjętych działaniach zmierzających do zniszczenia polskiej państwowości.

Książka jest solidnym naukowym opracowaniem. Integralną jej część stanowią aneksy, gdzie umieszczono strukturę organizacyjną obozu w Ostaszkowie, szkice i mapki obrazujące usytuowanie go w terenie a także wykaz jeńców zmarłych w czasie pobytu w nim. Obszerny wykaz pracowników centralnego i terenowego aparatu NKWD zaangażowanych w mord na polskich policjantach wraz z danymi obrazującymi przebieg ich kariery politycznej zamyka listę aneksów. Poza tym liczne tabele i rysunki ułatwiają lekturę książki, podobnie jak wykaz skrótów.

Publikacja zaspokoi w pełni ciekawość poznawczą każdego, kogo ta problematyka interesuje. Autor zawarł przenikliwą i subtelną analizę codziennego życia jeńców. Otrzymujemy więc książkę pełną empatii, szacunku i podziwu dla jeńców, zwłaszcza we fragmentach dotyczących charakterystyki ich postaw i zachowań oraz nastrojów panujących wśród policjantów, w różnych fazach trwania obozu.

Nadzieja Autora, iż dotychczasowa luka w polskiej historiografii zostanie wypełniona poprzez wydanie niniejszego opracowania w pełni ziściła się. Książka może stać się podstawą do dalszych badań nie tylko z powodów naukowych, ale też i ze względów moralnych, by pamięć zamordowanych na Wschodzie Polaków nie zanikła.

rec. Andrzej Sędek

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Sprawozdanie/Report

Sprawozdanie
z III Międzynarodowej Konferencji Naukowej
z cyklu „Polska–Rosja”
nt. *Percepcja współczesnych wyzwań, kryzysów
i konfliktów międzynarodowych*
Siedlce, 20–21 października 2016 r.

W dniach 20–21 października 2016 r. w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach odbyła się III Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Polska–Rosja”.

Pierwsze spotkanie naukowe z tego cyklu miało miejsce w 2014 r. i było poświęcone perspektywie stosunków sąsiedzkich. Drugie odbyło się w 2015 r. i dotyczyło polityki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej oraz jej implikacji dla Polski. Tym razem tematem konferencji była percepcja współczesnych wyzwań, kryzysów i konfliktów międzynarodowych.

Konferencja została zorganizowana przez Zakład Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Wydziału Humanistycznego UPH w Siedlcach we współpracy z naukowcami z Państwowego Uniwersytetu w Tambowie (Federacja Rosyjska), Państwowego Uniwersytetu w Riazaniu (Federacja Rosyjska) oraz Uniwersytetu Stradynia (Łotwa). Honorowym gościem konferencji był ambasador Federacji Rosyjskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, Jego Ekscelencja Sergey Vadimovich Andreev.

Konferencja odbyła się pod honorowym patronatem Prezydenta Miasta Siedlce Wojciecha Kudelskiego. Patronat medialny nad wydarzeniem objęła TV Wschód oraz „Tygodnik Siedlecki”.

W obradach uczestniczyli przedstawiciele zarówno polskich, jak i zagranicznych ośrodków naukowych. Swoje referaty wygłosili uczeni z Uniwersytetu Międzynarodowego w Moskwie, Smoleńskiego Uniwersytetu

Państwowego, Narodowego Uniwersytetu w Rydze, Uniwersytetu w Charkowie, Uniwersytetu Narodowego Politechniki Lwowskiej, Smoleńskiego Uniwersytetu Medycznego, Tambowskiego Uniwersytetu Państwowego, Syberyjskiego Uniwersytetu Państwowego, Uniwersytetu Stradynia w Rydze, Rosyjskiej Akademii Gospodarki Narodowej i Służby Państwowej przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej czy Szkoły Średniej nr 22 w Tambowie. Polską naukę reprezentowali przedstawiciele: Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Rzeszowskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Politechniki Rzeszowskiej, Akademii Sztuki Wojennej, Wojskowej Akademii Technicznej, Szkoły Głównej Służby Pożarniczej, Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku, Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu, Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu, jak również I Brygady Pancerniej i Stowarzyszenia Współpracy Polska-Rosja oraz Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, gospodarza przedsięwzięcia.

Konferencja została zainaugurowana w Sali Senatu UPH w Siedlcach przez dr. hab. Mariusza Kubiaka, prof. UPH, Dyrektora Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, który wyraził nadzieję, że obrady III Międzynarodowej Konferencji z cyklu „Polska-Rosja” będą sprzyjały intensywnej wymianie myśli i poglądów naukowych. Następnie Jej Magnificencja Rektor UPH w Siedlcach, dr hab. Tamara Zacharuk, prof. UPH, uroczystie otworzyła obrady konferencji. Jako ostatni w części inauguracyjnej głos zabrał dr hab. Mirosław Minkina, prof. UPH w Siedlcach, Prorektor ds. Nauki UPH w Siedlcach, Kierownik Zakładu Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych – organizatora konferencji, który podkreślił, znaczenie międzynarodowej współpracy naukowej. W imieniu Dziekana Wydziału Humanistycznego UPH w Siedlcach, prof. dra hab. Stanisława Jarczyńskiego, w otwarciu konferencji wzięła udział dr Beata Gałek, Prodziekan ds. Studenckich.

Po uroczystym otwarciu głos zabrał JE Sergey Vadimovich Andreev, który w swoim wystąpieniu odniósł się zarówno do bieżącej sytuacji międzynarodowej, jak i polsko-rosyjskich stosunków wzajemnych. Podkreślał trudny charakter relacji Federacji Rosyjskiej ze światem Zachodu, uwy puklając dzielące te dwa światy różnice w postrzeganiu polityki międzynarodowej.

Po wystąpieniu Ambasadora rozpoczęły się obrady plenarne, moderowane przez dr. hab. Mariusza Kubiaka, prof. UPH w Siedlcach, dr. hab. Mirosława Minkinę, prof. UPH w Siedlcach oraz dr. hab. Jacka Zielińskiego, prof. UPH w Siedlcach. Jako pierwszy głos zabrał prof. dr hab. Jan Maciejewski z Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego referat dotyczył socjologii grup dyspozycyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem socjologicznej percepcji zagrożeń. Następnie wystąpił prof. dr hab. Aleksiej Fiodorowicz Gawrilienkow ze Smoleńskiego Uniwersytetu Państwowego, który mówił o lokalnych konfliktach międzynarodowych w warunkach globalizacji, odnosząc je do współczesnej Rosji. Kolejnym prelegentem był dr hab. Henryk Wyrębek, prof. UPH w Siedlcach, który swoje wystąpienie poświęcił prezentacji wyników badań nt. percepcji współczesnych wyzwań w stosunkach polskorosyjskich. Po nim głos zabrał mgr Denis Radzevics, reprezentujący Uniwersytet w Rydze. Tematem jego wystąpienia były prawne aspekty roli samorządów Łotwy w sytuacjach kryzysowych. Analizę skali zjawiska terroryzmu w XXI w. przedstawił dr hab. Leszek Pawlikowicz, prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego. Prof. dr hab. Siergiej Aleksandrowicz Komarow reprezentujący Uniwersytet Międzynarodowy w Moskwie, przedstawił referat pt. *Korupcja jako kategoria nauk społecznych*. Następnie głos zabrała kolejna przedstawicielka Federacji Rosyjskiej, prof. dr hab. Natalia Aleksiejewna Frołowa z Rosyjskiej Akademii Gospodarki Narodowej i Służby Państwowej przy Prezydencie FR, która przybliżyła zebrany problematykę bezpieczeństwa pojmowanego jako wartość ogólnospołeczna i ogólnoprawna w warunkach współczesnych. Po tym wystąpieniu uczestnicy udali się na przerwę kawową.

W kolejnej części obrad jako pierwsi wystąpili z wspólnym referatem prof. dr hab. Mirosław Sułek z Uniwersytetu Warszawskiego oraz dr Robert Białoskórski z UPH w Siedlcach. Tematem ich referatu była geostrategiczna pozycja Rosji w świetle badań potęgometrycznych. Po nich głos zabrał doc. dr Denis Władimirowicz Irosznikow z Uniwersytetu Międzynarodowego w Moskwie, którego referat dotyczył podstaw bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, przede wszystkim planowania strategicznego w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego oraz jego podstaw konceptualnych. Reprezentująca Wyższą Szkołę Bezpieczeństwa w Poznaniu dr Anna Kurkiewicz w swoim wystąpieniu pt. *Rozdzielona wspólnota a bezpieczeństwo relacyjne. Rosja wobec wyzwań współczesności* zaproponowała wprowadzenie do dyskursu naukowego kategorii bezpieczeństwa relacyjnego. Następnie głos zabrał dr Marek Gąska z Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie,

który pochylił się nad problemem umiędzynarodowionego konfliktu zbrojnego na przykładzie konfliktu na Ukrainie. Szczególnie, interesujący był wątek dotyczący statusu prawnego stron konfliktu. Kolejnym prelegentem był przedstawiciel UPH w Siedlcach dr Robert Śnitko, który podjął próbę oceny skuteczności międzynarodowych sankcji gospodarczych nałożonych na Federację Rosyjską w latach 2013–2015. Jako ostatni w tej części obrad, swoje wystąpienie przedstawił dr Piotr Pieńkowski z Uniwersytetu Wrocławskiego, który mówił o percepcji zagrożenia rosyjskiego w społeczeństwie polskim w perspektywie aktywności militarnej Federacji Rosyjskiej. Następnie uczestnicy konferencji udali się na obiad.

Mgr Sławomir Wierzbicki z UPH w Siedlcach rozpoczął ostatnią część obrad w pierwszym dniu konferencji. W swoim wystąpieniu podjął próbę określenia roli Federacji Rosyjskiej w amerykańskiej kampanii prezydenckiej i przedstawił determinanty możliwych przyszłych relacji bilateralnych. Dr Kazimierz Kraj z Dolnośląskiej Szkoły Wyższej mówił o medialnym obrazie stosunków polsko-rosyjskich w oparciu o publikacje zawarte w tygodniku „Przegląd”. Przedstawiciel Wojskowej Akademii Technicznej dr Marcin Górniewicz przedstawił chińskie spojrzenie na relacje Polski i Rosji. „Fog of War” w erze informacyjnej to tytuł wystąpienia kolejnego prelegenta, dr. Jakuba Olechowskiego z Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie. Następnie głos zabrała dr Renata Tarasiuk z UPH w Siedlcach, przybliżając zebranym miejsce ortodoksyjnego judaizmu w konflikcie izraelsko-palestyńskim. Reprezentujący Wyższą Szkołę Bankową w Gdańsku dr Grzegorz Pietrek swój referat poświęcił przygotowaniu administracji rządowej na nowe zagrożenia związane z masowym napływem cudzoziemców. Jako ostatni w pierwszym dniu konferencji wystąpił mec. Krzysztof Jakubiec z UPH w Siedlcach, który zaprezentował temat *Uwarunkowania prawne misji pokojowych ONZ w Demokratycznej Republice Konga*. Obrady zostały zwieńczone dyskusją plenarną dotyczącą prezentowanych podczas nich problemów. Na zakończenie pierwszego dnia konferencji wszyscy uczestnicy spotkali się na uroczystej kolacji.

W piątek, 21 października 2016 r., o godzinie 10.00 rozpoczął się drugi dzień konferencji. Uczestnicy konferencji prezentowali swoje referaty w dwóch równoległe toczących się panelach.

W pierwszym panelu obrady prowadzili: dr hab. Mariusz Kubiak, prof. UPH w Siedlcach, dr Malina Kaszuba i dr Robert Białoskórski. Jako pierwsza swój referat pt. *Przekaz medialny jako istotny środek rosyjskiej walki*

informacyjnej przedstawiła mgr Marzena Araźna z Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie. O współpracy polskich i rosyjskich organizacji pozarządowych w kontekście dynamiki współczesnych wyzwań i kryzysów mówiła dr Elena Kucheryavaya z Uniwersytetu Warszawskiego. Kolejna prelegentka, także przedstawicielka UW, mgr Karolina Lovejoy przedstawiła opinie nt. aneksji Krymu prezentowane w amerykańskich tygodnikach. Dr Bartosz Dziewiałtowski-Gintowt z Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu zaprezentował referat pt. *Wpływ kryzysu ukraińskiego na sytuację polityczną w Macedonii*.

Obrady w drugim panelu były prowadzone przez dr. hab. Adama Bobryka, prof. UPH w Siedlcach, dr Beatę Gałek oraz dr. Roberta Śnitko. Jako pierwszy głos zabrał mgr Aleksiej Pulik z UPH w Siedlcach, w który odniósł się do reformy rosyjskiego systemu organów ochrony państwa jako sposobu na przeciwdziałanie nowym wyzwaniom dla bezpieczeństwa. Następnie wystąpiła Jekaterina Olegowna Jakowliewa z Tambowskiego Uniwersytetu Państwowego. Jej referat dotyczył regulacji prawnej rynku papierów wartościowych jako podstaw bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Dr Marta Gębska z Akademii Sztuki Wojennej w swoim wystąpieniu przedstawiła sytuację i politykę gospodarczą Federacji Rosyjskiej od 2015 r. Występująca jako następna mgr Sylwia Janczewska z UPH w Siedlcach, zaprezentowała temat *Polityka migracyjna Federacji Rosyjskiej determinantą współczesnych kryzysów i konfliktów międzynarodowych*.

Po przerwie kawowej obrady pierwszym panelu rozpoczęły się od wystąpienia mgr. Krystiana Kiszki z UPH w Siedlcach, który mówił o interesie narodowym Federacji Rosyjskiej w Arktyce. Jako kolejna wystąpiła mgr Anna Piskorz z UPH, której referat dotyczył zaangażowania Rosji w wojnę domową w Syrii. Kolejne wystąpienie, którego autorem był mgr Kamil Mazurczak z UPH w Siedlcach również dotyczyło konfliktu w Syrii i było zatytułowane *Faktyczne przyczyny konfliktu interesów supermocarstw w Syrii*.

Równolegle, w drugim panelu, głos na temat nowych wojen, ich genezy, motywów i celów, zabrała mgr Anna Kamińska z UPH w Siedlcach. Następnie swoje wystąpienie nt. *Potencjał militarny współczesnej Rosji i jego wpływ na stosunki z innymi państwami* zaprezentował mgr Krzysztof Surowiec z Politechniki Rzeszowskiej. Jako ostatni głos zabrał prof. dr hab. Rusłan Władimirowicz Puzikow z Tambowskiego Uniwersytetu Państwowego. Omówił kwestię doktryny bezpieczeństwa – jej pojmowanie, cele oraz cechy narodowe.

Obrady zakończyła dyskusja plenarna oraz podsumowanie, dokonane przez dr. hab. Mariusza Kubiaka, prof. UPH w Siedlcach oraz dr Malinę Kaszubę, przewodniczącą Komitetu Organizacyjnego. Oboje podkreślili wagę apolitycznej, naukowej debaty nad polsko-rosyjskimi relacjami oraz wyrazili nadzieję, że kolejna, planowana na 2017 r. edycja konferencji będzie cieszyć się równie dużym zainteresowaniem. Po zakończeniu obrad uczestnicy konferencji wzięli udział w koncercie Weroniki Doliny, który odbył się sali koncertowej WH UPH w Siedlcach.

Podsumowując, należy podkreślić wysoki, merytoryczny poziom wystąpień zaprezentowanych przez uczestników konferencji. Bogactwo i aktualność poruszanej problematyki potwierdziło potrzebę organizacji międzynarodowych debat naukowych na temat relacji Polski i Rosji. Na podkreślenie zasługuje również panująca w trakcie konferencji bardzo przyjazna atmosfera.

Malina Kaszuba

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Lista recenzentów zewnętrznych

DOCTRINA. STUDIA SPOŁECZNO-POLITYCZNE

prof. dr hab. Aleksandrs Baikors

(Uniwersytet w Dangarpils)

prof. dr hab. Henryk Ćwięk

(Akademia im. J. Długosza w Częstochowie)

prof. dr hab. Adam Dobroński

(Uniwersytet w Białymstoku)

prof. dr hab. Czesław Grzelak

(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

prof. dr hab. Zbigniew Karpus

(Uniwersytet Mikołaj Kopernika w Toruniu)

prof. dr hab. Michał Klimecki

(Uniwersytet Mikołaj Kopernika w Toruniu)

prof. dr hab. Krzysztof Komorowski

(Akademia Obrony Narodowej w Warszawie)

prof. dr hab. Alfred Lutrzykowski

(Uniwersytet Mikołaj Kopernika w Toruniu)

prof. dr hab. Jan Maciejewski

(Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr hab. Aleksander Malko

(Rosyjska Akademia Naukowa)

prof. dr hab. Andrzej Ostrowski

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

prof. dr hab. Tadeusz Panecki

(Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie)

dr hab. Rusłan Puzikow

(Uniwersytet w Tambowie)

prof. dr hab. Włodzimierz Snapkowski

(Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku Białoruskim)

prof. dr hab. Wasilij Stesepanovic

(emeryt Brzeskiego Uniwersytetu Państwowego im. A. Puszkina w Brześciu)

prof. dr hab. František Škvrnda

(Uniwersytet Ekonomiczny w Bratysławie)

prof. dr hab. Dariusz Szpoper

(Uniwersytet Gdański)

prof. dr hab. Wojciech Śleszyński

(Uniwersytet w Białymstoku)

prof. dr Miguel Ayuso Torres

(Uniwersytet Papieski Comillas w Madrycie)

prof. dr hab. Wiesław Walkiewicz

(Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie)

prof. dr hab. Paul Zawadzki

(CERSES/CNRS Centre de Recherche Sens, Ethique et Société CERSES – Centrum badawcze CNRS na Uniwersytecie Paris 5 Université Paris 5)

prof. dr hab. Jacek Zieliński

(Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna w Warszawie)

prof. dr hab. Janusz Zuziak

(Akademia im. J. Długosza w Częstochowie)

